Mukayeseli

Hukuku Esasiye

Dersleri

Profesör :

Y. ZİYA ÖZER

Takrirleri

Ankara

Recep Ulusoğlu Basımevi

1939

F İ H R İ S T

BİRİNCİ KISIM

		Sahife
	Giriş	3
I	Devlet	3
II	Devletlerin envaı	9
IV	Hükûmet	20

İKİNCİ KISIM

	Hukuku Esasiyenin İngilterede tekâmülü	28
I	Temsilî hükûmet	30
	Büyük ferman...	33
	1688 beyannamesi...	40
	Temsili hükûmetin nazariyat ve kavaidi	43
II	İki meclis sistemi	47
	İki meclisin fayda ve mahzurları,.....	54
III	Vükelânın mesuliyeti	61
IV	Kabine hükûmeti	70
	Kabinenin menşei	78
	Vükelânın kıral nüfuzundan kurtuluşu...	82
	Başvekâlet...	83
	Siyasi ve müteselsil mesuliyetin başlangıcı.....	83

Sahife

Vekillik ile mebusluğun imtizacı..... 86
İngiliz Kabinesinin fârikası 88
Fırkalar..... 89
Avam Kamarasının tefevvuku... 90
Veto hakkı 96

ÜÇÜNCÜ KISIM

18 inci asır felsefesi ve hukuku tabiiye nazariyesi... 98
Hali tabiî ve içtimaî mukavele faraziyesi 102

I **Milletin hâkimiyeti** 109

Roso ve felsefesi 110
Hükûmet kudretinin menbaı 114
Ruso'da tezat... 115
Hukuku tabiiye nazariyesine itiraz 116
Millî hâkimiyetin hakikî menşei..... 119
17 inci asırdaki fikirler... 120
Hükümdarlar ne hakka istinat edebilirler... .. 121

II **Devletin şekli** 127

Ruso'nun bu baptaki nazariyesi 128
Zamanımızın telâkkisi..... 129
Millî hâkimiyeti ilk ilân eden kanunu esasi... 129

III **Reyi siyasî** 131

Kimlerin reyi siyasiye malik olacağı hakkında fikirler:
Mecburî rey meselesi..... 133
Toplu rey usulü 141
İntihap daireleri 142
Menfaatin temsili..... 144
İntihap usulü..... 145
Mutlak ekseriyet, nisbî ekseriyet... 148
Ekalliyetlerin temsili 149

Sahife

Temsilî hükûmet 156

İsviçrede ahalinin kanun vaz'ına iştiraki..... 162
Amerikada iştiraki... 164

Memurlar ve mümessillerin mesuliyeti 166

IV Kuvvetlerin ayrılması 172

Buna karşı itirazlar... 175
Amerika sistemi 177
Parlemanter sistem 183
Adlî kuvvetin mevkii 187

V Fertlere ait hukuk 201

VI Yazılı kanunu esasî nazariyesi 213

Teşkilâtı esasiye kanunlarının nasıl tadil edilebileceği hakkında fikirler..... 217
Teşri kudretinin hududu 221
Kanunların teşkilâtı esasiyeye muvafakatinin Amerikada murakabesi... 222
Avrupadaki sistem... 230

DÖRDÜNCÜ KISIM

Hukuku esasiye mukayesesi

I Demokratik sistemler ....

İngiltere... 233
Fransa..... 244
Amerika 253
Belçika 265
Dominyonlar (Kanada, Avustralya, İrlânda, Cenubi Afrika) 274
Macaristan 284
Polonya... 290

Sahife

II Bolşevizm 297

III Totaliter devletler ....

İtalya ve Faşizm 309

Faşizmin zuhuru 314
Devlet fikri 315
Millî hedef 317
İçtimai hedef... 319
Demokrasi otoriter... 321
Devletin siyasî uzuvları... 322
Faşist Büyük Millet Meclisi... 323
Faşiler ve korporasyonlar meclisi... 325

Almanya ve Hitlerizm 335

Vaymar Kanununa göre Rayştag... 337
Cumhur reisi..... 340
Rayh hükûmeti 342
Rayhsrat... 343
Pilebisit... 345
Adlî kuvvet 347
Almanların hak ve vazifeleri 348
Hitlerizmin umdeleri..... 353
Şanselye Hitler..... 360
Reisicümhur Hitler... 360
İktidarı tam..... 361
Tek fırka... 363
Mahallî devletlerin ilgası 364

BEŞİNCİ KISIM

I Türk hukuku esasiyesi in tarihçesi ... 369

Eski Türk saltanatları 369
Türklerin İslâm âlemine girişleri... 374

Sahife

Osmanlılar 377
Pâdişahın kudretini tahdide teşebbüs ve ittifak senedi 382
Osmanlı Hukuku Esasiyesinin ilk temeli Gülhane hattı hümayunu ve 1272 fermanı... 384
Kanunu Esasinin ilânı..... 387
Meclisi Mebusanın toplanması 390
Meclisin feshi... 392
İttihat ve Terakki Cemiyeti... 394
Kanunu Esasinin tekrar meriyete vaz'ı... 397
Cihan Harbine giriş... 401
Mondros mütarekesi 404
Halkta ümitsizlik..... 406
Mustafa Kemal'in zuhuru 407
Mustafa Kemal'in Samsuna çıkışı... 410
Ebedî Şef... 411
Erzurum kongresi... 412
Sivas kongresi... 413
Bâbıâlinin ürküntüsü 413
Ankaraya geliş 415
Büyük Millet Meclisinin açılışı 417
Sevr muahedesi 417
İsmet İnönü'nün Ebedi Şef'e iltihakı... 426
Birinci İnönü zaferi 432
İkinci İnönü zaferi... 432
Sakarya muzafferiyeti..... 434
Son ve kat'i zafer..... 437
Müdanya mütarekesi 438
Lozan muahedesi 439

II Kemalizm 442

III Büyük Millet Meclisi ve ilk Teşkilâtı esasiye kanunu 445

IV Saltanatın ilgası 452

V Hilâfetin ilgası 459

Sahife

VI Cumhuriyetin ilânı 465

Yeni Teşkilâtı Esasiye Kanunu 467

VII Teşkilâtı esasiye kanununun ideolojisi 470

Milletin hâkimiyeti... 470

Cümhuriyetin ebedileştirilmesi 474

Kudreti âmmenin birliği 477

Bunun neticesi olarak Reisicümhurun müddeti intihabı... 478

Meclisin daimî in'ikatta bulunması 480

Tecdidi intihap usulü 482

Din ile devletin ayrılması 484

Umdeler... 491

VIII Büyük Millet Meclisinin terkibi ve vazifeleri 494

Terkibi:

İntihap..... 494

İntihapta mühim bir inkılâp (kadınların siyasî hakka malik olmaları) 495

Mebusluğun şeraiti... 501

İntihabın tekemmül şartları... 503

Mebusluğun sukutu 504

Mebusluğun zevali ....

Vazifeleri:

Teşri ve tanzim vasfına taallûk eden yazifeler: Kanun lâyihalarının teklif ve müzakeresi usulü... 511

İki müzakere usulünden müstesna lâyihalar... 517

Müstaceliyet ve takdimen müzakere usulü... 518

Sikke darbı 520

İnhisarlar ve imtiyazlar... 520

Yabancı devletlerle münasebet ve muahedeler 520

Harp ilânı 525

Malî işlere taallûk eden vazifeler... 526

Bütçenin tanzimi 527

Sahife

Bütçenin mürakabesi 533
Divanı Muhasebatın teşkili ve vazifesi... 534
Mutabakat beyannamesi... 535
Adâlet vasfına taallûk eden vazifeler... 536
Hükûmeti mürakabe vazifesi 539
Sual 540
İstizah 541
Meclis tahkikatı 544

Teşrî meclisinin imtiyazı 546

Heyete mahsus teminat 547
Mebusların şahsına mahsus teminat ve masuniyetler... 554
Ekseriyet nisabı ve reylerin istihsali 554
Mutlak ekseriyet usulünden istisnalar 555
Teşkilâtı Esasiye Kanununda bazı maddelerin tadili teklifine müteallik müzakere ve rey ... 555
Tecdidi intihapta rey 556
Vekillerin ve mebusların ittihamında rey 556
İşaretle rey..... 557
Açık rey... 558
Gizli rey... 559

IX İcra kudreti 560

Devlet vazifeleri 560
Cümhur Reisi... 563
Cümhur Reisinin gayrı mesul oluşu 563
Bu vazife tek bir zata mı bir heyete mi tevdi edilmeli 563
Uzun veya kısa müddetle intihap... 565
İnhilâl hâli 566
Tekrar intihap 566
Sureti intihap 567
Yemin 570
Riyasetin inhilâlinde idare 570
Reisicümhurun kudretinin hududu 571

Sahife

Dahile karşı vazifeleri..... 572
Harice karşı vazifeleri..... 574
Meclisle münasebeti 576
Hiyaneti vataniye halinde mesuliyeti 576

Vekiller Heyeti 578

Malûmatı umumiye 578
Kabinenin teşekkülü 580
Kabinenin azli ve suku 581
Meclisle münasebetleri 582
Vükelânın vazife ve mesuliyetleri 582
Talimatnameler ve nizamnameler... 588
Salâhiyeti tamme... 589

Şûrâyi Devlet 592

X **Adalet ve kazaî kuvvet** 598

Divanı âlî 604

XI **Türklerin hukuku âmmesi** 608

XII **Vilâyetlerin idaresi** 617

Memurin 19

Kanunların Teşkilâtı esasiye muvafakati 622

İtizar ve tashih

Sühuletle anlaşılabilecek bazı tertip hatalarından başka 33 üncü sahifede (Korkusuz Jan) ismi (Yurtsuz Jan) suretinde tashih edilir.

208 inci sahifenin başında 2 rakkamlı fıkra şöyle tashih olunur:

2 — Mülkiyeti şahsiyenin taarruzdan masuniyeti. Bu masuniyet nazariyatça başlıca teminattan sayılmıştır bundan maksat devlet otoritesinin ancak kanunen taayyün edecek âmme menfaati namına ve bedeli peşin vşrilmek şartile istimlâk yapabilmesi ve bunun haricinde kimsenin mülkü elinden alınamamasıdır.

Birinci Kısım

Giriş

I

Devlet

Hukukun taksimatını şüphesiz hukuk ilminin medhalinde görmüş olacaksınız. Bu hususda izahat vermeye lüzum görmüyorum. Dersimiz hukuku esasiyedir.

Hukuku âmmenin en mühim bir şubesi olan bu ilimin mevzuu devlet ve hükûmetdir. Devletin şekli, hükûmetin şekli bu ilmin tetkik ettiği bahislerdir.

Devlet nedir? Devlet şöyle tarif olunur: Muayyen bir toprak üzerinde sakin ve hukuk prensiplerine uygun olarak umumun hayır ve menfaatini fiile çıkaracak âmme hizmetlerini örgelemekle mükellef bir nüfuzu hükümraniye tâbi bir insan cemiyetidir.

Şu tariften anlaşıldığına göre hukukça bir devlet mevcud olabilmek için her şeyden evvel bir millet, ve bu millete mahsus umumî ve müşterek bir vatan, nihayet bu millet de masalihi âmme fikrinin uyanmasile umumî menfaatleri elde etmek için vücuda getirilmiş teşkilât mevcud olmak lâzım gelir. Bunları ayrı ayrı tahlil edelim:

Millet — Millî cemaatlerin ırkî teşekkülü devletin vücud bulmasına takaddüm eden tarihî bir hâdisedir.

Milletlerin teşekkülünde âmil olan ahval ve şerait muhteliftir. Bu meyanda ırk birliği, dil birliği, din birliği, yurt birliği en mühim âmillerdir.

Irk birliği — Milletlerin tamamen bir oymaktan bir uruktan gelmiş ve büyümüş, genişlemiş oldukları iddia edilemez. Bir çok urukların ihtilâtıdır ki, milletleri vücuda getirmiştir. Ancak esasta daima bir sahaya ya evvelce gelip yerleşen ve yahut sonradan gelen bir kısım ahaliyi kendisile kaynaştıracak oldukça mühim bir kısım ahalinin ırk birliği vardır. Bunlar o sahaya kendilerinden evvel veya sonra gelenleri yavaş yavaş mas ve temsil ederek ve nihayet birbirlerile kaynaşarak bir millet haline gelmişlerdir. Fakat her halde diğer kavimleri kendilerine benzetecek ve bazı noktalarda onlara benzeyerek birleşecek kudrette bir ırk birliği mutlak mevcud olmuştur.

Dil birliği — Dil birliği ırk birliğinin en bariz delili gibi görünür. Gerçekten bir adam hangi milletin dilini konuşuyorsa kendisini o millet efradından sayar. Aslında başka bir ırka mensup olsa da uzun müddet geçmesile mensup olduğu ırk unutulur. Milliyetini konuştuğu dil tayin eder. Milletlerin teşekkülünde dil en birinci ve en hâkim rolü yapar.

Dil insanlar arasında konuşmanın, anlaşmanın, uzlaşmanın ve nihayet sevgi ve dostluğun va-

sıtasıdır. Dil vasıtasiledir ki insanlar fikirlerini taati ederler. Birbirinin düşüncelerinden ve hislerinden haberdar olurlar ve bu düşünceleri ve hisleri mübadele ederler. Aralarında ülfet ve düşünce birliği ve iyi muaşeret kaim olur.

Dil bir milletin kültürünün esasıdır. Dil birliği sayesinde birbirinin maddî ve manevî mesaisinden istifade eder ve böylece milletin umumî terakkisi, fikrî inkişafı hasıl olur. Dil vasıtasile mazinin şanu şerefi ve istikbalin ümidleri ferdlerin gönlünde yerleşir.

Din birliği — Din birliği de bir millet için ittihadın esaslarından biridir. Aynı fikri ve aynı gayeyi takibetmek insanları birleştiren mühim bir âmildir. Tarihin tedkikinden anlaşılır ki Avrupada hıristiyanlık ve Müslümanlık bir arada yaşayamamıştır. Hıristiyan Avrupa müslümanlıkla ittihad edememiştir. Osmanlı tarihinin son iki asırlık vekayii de gösterir ki Türkiyede hıristiyanlık ve müslümanlık imtizaç edememiş, millî birliğin vücud bulmasına hıristiyanlık mâni olmuştur. Din ayrılığı Osmanlı ülkesinde yaşayan kavımları yekdiğerinden daima ayrı tutmuştur. Mahaza aynı din prensiplerine tâbi olmakla beraber muhtelif mezhebe salik olanların millî birliği vücuda getirmeğe mania teşkil etmediği görülmektedir. Netekim uzun ve kanlı cidallardan sonra protestanlık ve katoliklik artık millî birliğe mâni değildir. Bizde de sünnilik ve alevilik aynı haldedir. Şu kadar ki bazı memleketlerde ve bazı hallerde bunun bile bir mertebe müşkülât ihdas etmekte olduğu itiraf edilmelidir.

Yurt birliği — Aynı yurt üzerinde uzun müddet birlikte oturmak ve aynı memleketin tarihi taline iştirak etmiş olmak, ırk dil ve din birliğile hazırlanan millî birliği ikmâl eder. Birlikte oturuş ırkların imtizaç ve ihtilâtı, her günkü temaslarla yekdiğerine benzeyiş zururetleri, komşuluk münasebetleri aynı sahada menfaat iştiraki ve aralarında teessüs eden müşterek urf ve âdetler bunlar arasında bir fikir birliği vücuda getirir. Bundan başka tarihî hatıraların birliği, duyulan sürur ve ıztırabların birliği ve ecdadları tarafından elde edilen şan ve şerefin hatıraları bunları birleştirir. Bütün bu unsurlardan fikri ve manevî bir vahdet husule gelir ki bu da hakikî birliği, milliyet birliğini tesis eder.

Bir cemiyette fikrî ve manevî birliğin teşekkül etmesi millî bir ruhun uyanması demektir. Millî ruhun uyanması müşterek fikrin, müşterek arzunun ve müşterek hissin doğmasile olur. Herkes millî muhitin kendisi için en iyi yaşanılabilecek bir muhit olduğu fikrine malik olmalıdır. Herkesin meramı o muhit içinde birlikte yaşamak arzusundan ibaret olmalıdır ve herkesin gönlünde vatan hissi denilen ve millî muhite sevgi ile, aşk ile bağlanmaktan ibaret olan mukaddes duygu doğmalıdır.

Millî birlik hareketi menfaat ortaklığı, menfaat birliği hareketini doğurur. Milletin efradı ortaklaşa menfaatı elde etmek için müşterek münasebete ortaklaşa teşebbüsata girişir. Müşterek gayeyi elde etmek için ortaklaşa fedakârlık yapmaya hazır bulunur. Bu fedakârlık evvelâ gayret ve muhaleset ve daha sonra para ve mal ve daha sonra

icabederse harb halinde kan ve can fedakârlığı suretinde tecelli eder.

Arazi — Devletin teşekkülünün şartlarından biri olan muayyen arazi meselesi iki hâdise ile sıkı bir surette alâkadardır. Evvelâ yersiz yurdsuz şurada burada dolaşan ve kat'i suretde bir sahai arazide tevattun etmemiş olan bedevi kabileleri devlet tirifinden hariç bırakmaktır. Doğrusu bu nevi hayata devam eden bedevi kabilelere devlet nami verilemez. Saniyen devletin hükümranlığının hududu tayin edebilmek içindir. Gerçi devletin tebaası üzerindeki bazı nevi hükumranlığı hududunun haricine kadar uzanabilirse de bu pek istisnai bir hal olup bir devletin hükümranlık kudreti ancak vatan denilen arazi sahasının hududile mahdud olur.

Hükümranlık nüfuzu — Her cemiyet örgelenmiş bir kudrete muhtaçtır, devlet ise daha büyük ve daha yüksek bir cemiyet olduğu için onun kudreti de o nisbetde yüksek olmak lâzımgelir. Bu kudrete hükümranlık denilir. Hukukça bu tâbir kendi kudretinin fevkında bir kudret tanımamak ve selâhiyetine taallûk eden meseleleri son ve kati olarak halletmek; cebir istimali hakkını münhasıran kendi elinde tutmak demektir ki cemiyeti teşkil eden fertlerden birinin veya bir kısmının mukavemeti halinde irade ve kararlarını cebir ve kuvvet istimalile icra eder.

Mahaza hükümranlık kudreti her şeyi yapabilmek demek değildir. Amelî bakımdan idare edenlerin kudretinin hududu idare edilenlerin mütekabil hak ve kudretlerine göre değişir. Müsbet hukuk bakımından hükümranlık son derece bir selâhiyet,

son sözü söylemek hakkıdır. İradesi başka bir mercide tadil ve ıslah kabul etmez. İşte bu yüksek kudrettir ki hükümranlık namını alır. İdare edenler yine insanlar olduğundan bu kudret fena istimal edilebilir, ancak fena istimal edilmesi bu ihtiyacı bertaraf edemez. Diğer taraftan bunlar her şeye hâkim olan ahlâkî ve hukukî kaidelerle ve aynı zamanda siyasî ve iktisadî bakımdan elde edilecek maksat ve gaye ile bağlıdırlar.

Bu hâkimiyet bazan dahilî hâkimiyet ve haricî hâkimiyet diye ikiye ayrılır; doğrusu hükümranlık yalnız dahilî hâkimiyetten ibarettir; haricî hükümranlık yoktur. Haricî hükümranlık dahilî hükümranlığın bir inikâsı tâbiri aharla menfî bir safhasıdır. Bu hükümranlık, emir altında bulunmamak ve içtimaî menfaatin icabettirdiği derecede kimseye muti ve tâbi olmamak manasındadır ki bu hâkimiyete hukukça istiklâl denilir.

Dahilî hükümranlık gibi bu istiklâl dahi tam ve mutlak değildir. Diğer devletlerle olan münasebetin ve cemiyeti akvam gibi milletler arası bazı teşkilâtın icablarına ve zaruretlerine boyun eğmek lüzumu hasıl olur.

Müşterek hayır ve menfaatin elde edilmesi — İçtimaî gaye cemiyetin umumî ve müşterek iyiliğini vücude getirmektir. Devlet kendini teşkil eden fertlerin inkişafını temin için vücut bulmuş müşterek bir örgedir. Zira fertler birer içtimaî mahlûktur ki hemcinsi ile birlikte toplanmadıkça yaşıyamaz. Hükûmetin en büyük vazifesi dahilde intizam ve adaleti muhafazaya ve hariçte istiklâline hürmet ettirmeye dikkat etmektir.

Hükûmetin salâhiyeti umumî ve mutlak değildir. Asrımızda devletler lâyikliği ilân etmekle manevî ve ruhânî olan şeyleri kendi salâhiyetlerinden hariç bırakmışlardır. Lâkin cemiyetin maddî ve cismânî hayır ve menfaatine ait hususatta salâhiyeti umumidir. Bu da medeniyetin dereecsine göre en az ahlâk kaidelerinden uzaklaşmamak şartile yapılmalıdır. Dünyada devamlı nizamî içtimaî adaletle vücut bulur kuvvetle değil. Devlet cemiyetin maddî ve haklı menfaatlerini temin etmelidir.

Şu hale göre devlet denilebilmek için cemiyetin umumî ve müşterek iyiliğini elde etmek kasdile her türlü tedbirleri ittıhaza salâhiyetli örgelenmiş bir cemaatin vücudu lâzımdır.

II

Devletlerin envaı

Devletler tarihin yürüyüşü arasında başlıca iki şekilde görünmüşlerdir. Kırallık, Cumhuriyet. Kırallıkta iki şekildedir. Mutlak ve istibdadî kırallık; meşrutî kırallık.

Mutlak kırallık — Mutlak kırallık da hükümdar her nevi hukukun menbaıdır. Devlet kudreti tamamen onun elindedir. Ve her iradesi bir kanun mahiyetindedir. Zamanımıza kadar bazı memleketlerde devam eden bu şekil devlet şimdi ortadan kaybolmaktadır. Yalnız Hicaz ve Yemen gibi ibtidaî bir medeniyet seviyesinde kalmış memleketlerde [illegible]ttur.

Meşrutî kırallık — Meşrutî kırallıkta hükümdar zahiren hükümranlık kudretini istimal ederse

de evvelden mevzu kanun ve kaidelere riayet etmekle mükelleftir. Memleketin kanunu esasisinin tahdit eylediği hudut içinde bu kudreti istimal eder. Zamanımızda kırallıklar hemen umumiyetle böyledir.

Cumhuriyet — Cumhuriyet de iki nevidir. Aristokratik cumhuriyet, demokratik cumhuriyet.

Aristokratik Cumhuriyet — Bu nevi cumhuriyette manablar yani asılzadeler hâkim olurlar; kudreti âmme bir sınıfın elindedir. Avam halkın hâkimiyette bir hissesi bulunmaz. Zamanımızda bu nevi cumhuriyet kalmamıştır.

Demokratik Cumhuriyet — Demokratik cumhuriyette hükümranlık umum ahalinindir. Burada mümtaz ve müstesna bir sınıf yoktur. Ahali arasında tam müsavat cardir ve teşri hakkı bazı mertebe filen ahaliye aittir Zamanımız cumhuriyetleri umumen böyledir.

Diğer bir bakımdan devletler iki büyük sınıfa ayrılırlar. Sade devlet, muhtelit devlet. Birincisine tek parça devlet dahi denilebilir.

Sade Devlet — Sade devlet iki nevidir. Birincisi hakiki sade devletdirki idarî teşkilatda aynı sistemi tatbik eder. Burada nahiyeler, kazalar vilâyetler aynı şekil idareye tâbidirler. Kolonilere vasallıklara mahmi devletlere malik değildir. Türkiye, Balkan devletleri, Cenubî Amerika hükûmetleri, İsveç, Norveç bu cümledendir.

İkinci şekil şudurki tek bir hükümdarlık merkezi, tek bir hareketi siyasiye ve idariye mevcut olmakla beraber hususi bir idare şekline tabi koloni-

lere sahip olur bu koloniler merkezi devletin idare teşkilâtından bütün bütün başka bir idareye tâbidirler. Büyük Avrupa devletleri hemende böyledir (İngiltere, Fransa, İtalya. Almanyanın kolonileri versây muhadesile elinden alinmiş olduğu için bu meyanda dahil değildir. Küçük Hollanda hükûmetinin de mühim kolonileri vardır.)

Muhtelit Devlet — Muhtelit devlet türlü şekillerde tezahür eder. Fakat hepsinde şu iştirâk noktası vardır ki alâkadar devletler arasında bir nevi şirket ve bazı mertebe hukuku dahiliye münasebetleri viücuda gelmiştir. Bu iki nev'e ayrılabilir. Şahsî birleşik, hakikî birleşik.

Şahsî birleşik — Devletler bazan şahıs üzerinde birleşirler ki bu da bir hükümdarın etrafında muhtelif devletlerin birleşmesidir. Bazan da hakikî birleşiş halinde bulunurlar. Şahsî birleşmede iki devletin bir hükümdarı vardır. Hükümdar devletlerden her birinde ayrı ayrı kudreti âmmeyi istimal eder. Bunlar bir devlet teşkil ederler; Şu manada ki her iki devlette hükümran olan ayni şahıstır. Hükümranlık kudretine taallûk eden bu vahdeti bir tarafa bırakacak olursak her iki devlet birbirinden tamamen ayrı ve müstakildir. Bunun bir çok misalleri vardır.

Meselâ; Tarihin bir devrinde İngiltere ile Hanovra kıraliyeti kıralın şahsında birleşmişti. 1714 de Hanovra prensi Jorj İngiltere tahtına davet edildiği vakit bu kıral hem İngiltere ve hem de Hanovra kıralı addolunuyordu.

1714 - 1837 ye kadar bu hal böyle devam etti.

İngiltere kıraliçesi Viktorya İngiltere tahtına geldiği vakit Hanovra tahtının varisi olamadı. Sebebi Hanovrada kadınlar kırallık tahtına varis olamıyorlardı. Böylece Hanovra tahtı Kümberland hanedanına geçti. İngiltere ile Hanovra arasındaki hükümdarın şahsında toplanan vahdet bağı bu suretle çözüldü.

Kezalik; Felemenk ile Lüksemburg büyük dükalığı arasında da böyle bir hâdise cereyan etmiştir.

1815 Viyana muahedesi Lüksemburg büyük dükalığını Felemenk kırallığına ilhak etmiştir. Bu hal 1890 a kadar devam etti. Fakat Felemenk kıraliçesi Vilhelmin Felemenk tahtına geldiği vakit kadınların Lüksemburg tahtına tevârüs edememesi yüzünden büyük dükalık Felemnkten ayrılarak Nassu hanedanına geçti.

Hakikî birleşme — Hakikî birleşme şekline gelince: Bunda devlet yalnız hükümranını şahsında değil hükûmette birleşir. Bunda her memleket prensip olarak dahilî istiklâlini muhafaza eder; lâkin haricî istiklâlini kaybeder. Bunlarda bazı müşterek nazırlar olur ki haricî münasebetleri bu müşterek nazırlar idare ederler. Bu nevi birleşmenin iki misali vardır:

1815 - 1905 e kadar İsveç ile Norveçin vaziyeti bu halde idi, 1905 de Norveç İsveçten ayrıldı. Tam istiklâlini iştirdad etti. Harbi umumî nihayetine kadar Avusturya Macaristanın da vaziyeti böyle idi.

Hakikî birleşmede iki muhtelif ve müstakil devlet vardır. Fakat aralarındaki bağ şahsî birleşmedekinden daha sağlamdır. Yalnız kralın şahsına değil, hiç olmazsa milletler arası meselelerde menfaat imtizac ve ihtilâtı vardır. Bugün buna misal yalnız Danimarka ile İzlanda kalmıştır. 1918 denberi Danimarka ile İzlanda arasındaki münasebet böyledir.

Bunlardan başka şu şekillerde devletler vardır:

1 — Federal Devlet — Federal devlet kandini teşkil eden devletlerden mürekkep bir cemiyettir ki bu nevi devletlerde federasyona iştirâk eden devletlerin fevkinde bir devlet vücut bulur.

Meselâ İsviçre bir takım kantonlardan mürekkeptir. Bunlar toplanıp İsviçre federasyonunu teşkil etmişlerdir. Bunu teşkil ederken bir süper devlet, yani faik bir devlet vücuda gelir ki bu faik devlet başlangıçta hükümranlığın bir kısmını zapt ve muhafaza etmek şöyle dursun, kendi salâhiyetini bizzat kendisi tayin ve tesbit etmek iktidarını da haiz olur. Bunlar haricî meselelerde teşrî ve adlî meselelerde kendisini terkip eden devletlerin fevkinde vâsi bir salâhiyet kazanılar. Hattâ Federal teşri kuvveti gerek hukuku esasiyede yapacağı tadilât ile ve gerek sair suretle diğer mahallî devletlerin iktidarını yavaş yavaş tenzil ve tahdid eder.

Federal sistemin faik devlette öyle bir merkeziyet kuvveti vardır ki ona iştirâk eden mahallî devletler güçlükle kendilerini müdafaa edebilirler. Orada federal bir milliyet vardır ki mahallî milliyetlerin üzerine ilâve olunmuştur. Nasıl ki

faik devletin hükmranlığı mahallî devletlerin hükümranlığına tefevvuk ediyorsa federal milliyet de mahallî milliyete tefevvuk eder. Her vatandaş nasıl iki hükümranlığa tâbi ise iki de milliyet taşır. Meselâ: Amerikada Virjini devletinin tebaası olan her vatandaş bir taraftan Virjini, diğer taraftan Amerika federal hükûmeti tebaasi sayılır. Hükümranlık da aynidir.

Bu tarzı hükûmet bilhassa Amerikada inkişaf etmiştir. Şimalî Amerika Meksika, Brezilya, Venezuella gibi bazı hükûmetlerin teşekkül sistemleri böyledir . Avrupada İsviçre ayni suretle federal hükûmettir. Alman İmparatorluğunu teşkil eden mahalli hükûmetler lâğvedilip Alman vahdeti tesis edilmezden evvel (Hitlerden evvel) Almanya da bu şekilde idi. Bu gün Almanya sade bir devlet haline gelmiştir.

Prensip itibarile federal bir devlete iştirak eden devletler kendi aralarında müsavidir. Fakat bunun istisnaları da olmuştur. Meselâ 1871 de kurulan Alman İmparatorluğu böyle olmadı. Prusya bu federasyon da faik bir vaziyet aldı. Federalı teşkil eden devletlerin 61 reyinin 17 si Prusyaya aitti. Waymar kanunu esasisi muçibince teşekül eden son Alman İmparatorluğunda 51 reyin 22 si Prusyanın idi. Federalizm de bu müsavatsızlık Prusyanın Alman merkeziyetini temin kasdile yapılmıştı. Şimdi, Almanyanın sade bir devlet haline gelmesile bunlar bertaraf edilmiştir.

Teşkilâtı esasiyeleri itibarile federal devletler bazı hususiyetler arzeder:

a — Her devletin kendine mahsus kanunu esasisi vardır.

b — Federal devlette muhakkak iki meclis bulunur. Birisi doğrudan doğruya ahali tarafından intihap edilen mebuslar meclisi, diğeri federasyonu teşkil eden devletler tarafından gönderilmiş olan murahhaslar meclisi. Buna Amerikada senato derler.

Federal bir devlette kuvvei adliye mühim bir mevki alır. Federasyonu teşkil eden devletler arasındaki ihtilâfları halleder. Çünkü bu nevi ihtilâflar federal dışındaki yabancı devletlerle olan münasebetler cümlesinden olmadığı için diplomasi yoluile hal çaresine gidilmez. Ve umumî bir idare kuvveti mevcut otmadığı için idare tarikile halli de mümkün olmaz. Bu nevi ihtilâfları ancak kuvvei adliye haldeder. Zira bu nevi ihtilâfat hukuku dahiliye zümresindendir.

2 — **TÂBİ DEVLETLER**: İki şekilde görülür:

a — Doğrudan doğruya tâbiiyyet hukukî tabirile: *VASALLIK*.

b — Protoktora denilen mahmilik.

Vassallık : Vassallık feodalite devrinde vardı, şimdi kalmadı. Son asırda eski Sırbistan, Romanya, Bulgaristan, Mısır Osmanlı İmparatorluğunun birer vasalı idiler. Berlin muahedesile Sırbistan ve Romanyanın istiklâli tanındı. Bulgaristan tâbi bir devlet haline konuldu. 1908 de Bulgaristan istiklâlini ilân ederek Osmanlı sultanından kurtuldu. Mısır da bir müddet İngiliz işgali altın-

da kaldıktan sonra Osmanlı İmparatorluğunun inkırazını müteakip kurulan Yeni Türkiye Cumhuriyeti Lozan muahedesile Mısır üzerindeki hükümranlığını tekkettı.

Protoktora : Mahmîlik : Bu şekle gelince; bu tarz henüz bir medeniyet derecesine vâsıl olmamış ve daha doğrusu müstevli devletlerin istilâlarına karşı koyacak kudretle mücehhez bulunmamış devletler üzerinde Avrupa istilâcılarının tesis ettiği bir nevi kolonidir. Bunun bir çok şekilleri vardır. Fakat, umumiyetle hâmi devlet. haricî hâkimiyeti ve orduyu mahmî devletin elinden alır. Dahilî idaresini kontrol eder. Bu tarz cebri istilâyı daha mülâyim bir tâbir altında örtmekten başka bir şey değildir.

Fransızların Tunus, Fas üzerinde yaptıkları himaye bu cümledendir.

3 — KONFEDERE DVLETLER: Zamanımızda konfedere devlet ve dolayısile konfederasyon şekli hemen kalmamıştır. Bu devlet şekli gayri müstakar bir tesistir. Zaman geçtikçe bu ya inhilâl eder, yahut federasyona tehavvül eder. Konfederasyonun iki vasfı vardır:

A — Konfederasyon bir ittifaktan başka bir şey değildir. Çünkü konfederasyonu teşkil eden devletlerin murahaslarından mürekkep bir meclisleri bulunur. Bu meclis muayyen zamanlarda müşterek işleri müzakere için toplanır.

B — Konfederasyon faik bir devlet vücude getiremediği için federal değildir. Bu ancak kon-

federasyona giren devletlerden her birinin hususî irade ve meramlarını icraya vasıtadır. Bu, devlet şeklinde bir teşkilât değil âdeta beynelmilel bir konferans gibi bir şekli vardır ki orada mühim kararlar ancak murahasların ittifakile verilir. Ve ekseriya bu kararlar bile yine murahhasların mensup oldukları devletin kabulüne muallâk olur.

Nazariyatça konfedere bir devlet konfederasyondan çekilmekte hür ve serbesttir. Halbuki federasyonda dahil olan devletlerin çekilmesine imkân yoktur.

4 — **Dominyonlar** — Bu meyanda İngiliz dominyonlarını da hatırlatmak faydalıdır. Londrada İh'ikad eden - 1907 konfederasındanberi İngilterenin hür hükûmetler denilen kolonileri dominyon ismini taşımaktadır. Bunlar beş tanedir: Kanada, Avustralya, Kap, Yeni zelând, İrlânda. Bunların hukukî mevkilerini tayin etmek biraz güçtür. Onların devlet sıfatı daima münakaşayı mucip olmuştur. Lâkin Milletler Cemiyetinde hür ve serbest hukuka malik memleketler gözile bakılarak müstakil devlet sıfatile Uluslar Kurumuna kabul edilmişlerdir. Hatta Hindistan bile dominyonların haiz oldukları istiklâle sahip olmadığı halde yine bu sıfat ile Uluslar Kurumuna girmiştir. Bunlara devlet sıfatı verilemez diyenler de vardır. Fakat bu itiraz pek yerinde olmasa gerektir. Zira bunların hâkimiyeti tâbi veya mahmi devletten daha vâsi ve daha serbesttir. Şu halde bunları hangi devlet meyanına ithal etmelidir? Bu devletler Britanya İmparatorluğunun Federal azasından hu-

susî birer devlet ve hükûmet değildir. Zira, Britanya İmparatorluğu Federal bir devlet değildir. ve Büyük Britanyanın Birleşik Kıralığının da tâbi olduğu faik bir devlet yoktur. Bilâkis Birleşik Kıraliyet müstakil ve filen dominyonların ana vatanı olmakta berdevamdır. Şu kadar ki bu dominyonlar merkeze şahsî bir ittihad ile bağlıdırlar. Yani İngiltere Kıralı bunların da kıralıdır. Fakat Büyük Britanya hükûmeti bunların üzerinde faik bir hükûmet değildir. İngilterenin oraya nasbettiği umumî vali yalnız İngiltere kralını temsil eder. Yoksa İngiliz hükûmetini değil.

Keza bunlar mahmi devlet de değildirler. Zira bunlar Britanyanın aynı medeniyet ve aynı milliyetini haiz ahalidir. Fazla olarak istiklâlleri her hangi bir mahmi devletten daha çok büyüktür. 1926 konferansı onlara ecnebi devletler nezdine murahhaslar göndermek ve hattâ muahede yapmak salâhiyetini vermiştir. Binaenaleyh bu dominyonların her biri müstakil bir devlet vaziyetine doğru yürümektedir. Ve heyeti mecmuası İngiltere ile bir nevi konfederasyon teşkil ettiklerini söylemek hakikata daha yakın olur. Bu dominyonlar bir taraftan kendi parlmanlarile ve kendilerine mahsus kuvvei adliyelerile, kendilerine mahsus ordularile hükümranlığın bütün hukukunu istimal ederler. Diğer taraftan İngiltere kıralı bunların da kıralı olması ve böylece İngiltere kıralının şahsına merbut olmaları ve her dominyonun başvekillerinden mürekkep imparatorluk konferansının muayyen zamanlarda toplanması, bunlara bir nevi konfederasyon şeklini verir gibi görünmektedir.

Şüphesiz konfederasyonun icap ettirdiği hukukî rabıta bir muahede ile henüz meydana gelmemiştir. Lâkin bu tedricen hazırlanmaktadır denilebilir.

Devletlerin şahsiyeti — Devlet, bir insanlar kümesinin heyeti mecmuasıdır. Bu itibar ile hukukî bir şahsiyet teşkil eder. Filvaki devlet yaşayan insanlar gibi fizikî ve hakikî bir şahsiyet değildir. Bir yığın insanları temsil eden manevî bir varlıktır. Bu manevî varlık kendisini teşkil eden aza ve efradın iradelerinden müstakil ve kendine mahsus bir iradeye malik değildir. Onun iradesi ancak milletin iradesidir. O, istemek ve haraket etmek kudretini ancak fizikî şahıslar marifetile istimal edebilir ki buna idare edenler, başka bir tâbir ile hükûmet deniliyor. Devlet bir cemiyettir ve bütün cemiyetler gibi manevî bir şahsiyettir. Bu telâkkiden iki netice hâsıl olur:

1 — Âmme kudreti ancak âmmenin menfaati için istimal olunur.

2 — Devlet tabiati itibarile daimidir; bunun neticesi olarak devletin şekli, ne gibi değişikliğe uğrarsa uğrasın: A - diğer devletlerle yapmış olduğu muahedeler bakidir. B - Devletin evvelce yapmış olduğu borçlar bakidir. C - Yeni kanunlar tanzim ve neşrolununcaya kadar eski kanunlar meridir. Çünkü devletin bütün muamelâtı millet namına yapılmıştır ve millet baki oldukça devlet şeklinin tebeddül etmesi o muamelelerin hukukî neticelerini bertaraf edemez.

III
HÜKÛMET

Umumî manada hükûmet, hükümran tarafından kudreti umumiyenin harakete getirilmesidir. Devlet manevî bir şahsiyet olduğundan iktiza eder ki kudreti umumiye onun namına hareket eden bir şahıs tarafından istimal edilsin. Binaenaleyh hükümranlığın daimî sahibi olan devletin yanı başında diğer bir sahip bulunur ki, onun namına hareket eder. Hukuku esasiyede bilhassa hükümran buna denilir. Hükümran tarafından kudreti umumiyenin istimali demek devlete ait olan vazifeleri yapmak demektir. Milleti haricî tecavüze karşı müdafaa, dahilde asayişi temin, efrad arasında adaleti tevzi gibi.

Hükümranlığın istimali muhtelif şekilde olur. Hükümran kim olursa olsun âmme kudreti, muhtelif usulde kullanılır ki bundan da muhtelif hükûmet şekli çıkar. Şu kadar ki muhtelif devlet şekillerine göre muhtelif hükûmet şekli mevcut olacağını zannetmemelidir. Bunlar arasında ahenk ve mutabakat aranmaz. Bir hükûmet şekli muhtelif devlet şekillerinde mevcut olabilir. Meselâ parlemanter veya kabine hükûmeti gerek cümhuriyetlerde ve gerek kanunu esasiye malik monarşilerde aynen mevcuttur.

Hükûmet esas tutulunca hükümranlığın iki şekilde cereyanı mümkün olduğu görülür:

a — Ya hükümdar (ister kıral, ister ahali meclisi olsun) keyfî surette, kendi arzu ve iradesinin sevkine tâbi olarak hükümranlığını ifa eder.

b — Yahut evvelden vazedilmiş muayyen ve sabit usul ve kaidelere tâbi olarak hükümranlığını yapar. Hâdiselerden evvel mevcut, muayyen ve sabit bu kaideler eğer urf ve âdetler ve dinî hükümlerden ibaret değilse bizzat hükümran tarafından vazedilmiş kanunlar demek olur.

Bu şekillerden birincisine müstebit hükûmet, diğerine kanunî hükûmet denilir. Kanunî hükûmet siyasî hürriyetin temelidir. İster bir kral ister ahali meclisi olsun, eğer hükümdar muayyen bir şahıs hakkında umumî kaideler haricinde keyfî olarak her hangi bir tedbir alabilirse orada hakikî hürriyet yoktur.

Bu hal kanun fikrinin ruh manasile daha vuzuh peyda eder. Zira kanun şöyle tarif olunur:

Kanun hükümranın vazettiği bir emir veya nehidir ki hususî menfaatler üzerine değil, umumî menfaatler üzerine; münferid bir şahıs hakkında değil, umum ahali hakkında; muvakkat bir zaman için değil, daimî olarak (1) ve istikbal için mevzu kaidelerdir. Böyle bir halde kanun adaletsiz olamaz. Çünkü bir şahsın iyiliği veya kötülüğü düşünülerek yapılmış değildir. Umumun hayir ve menfaatine vazedilmişdir ve herkes kendisini bağlayan kanun kayidlerini evvelden bilerek ona göre hareket eder. Diğer tarafdan gerçi hükümdar kanunun

buna icra kuvveti denilir. İcra kuvveti esasta teşri kuvvetine tâbi olmakla beraber zarurî ve tabiî ola-

da ki hükümdar kanunu, ihtiyaç gördüğü vakit tadil ve tebdil edebilmelidir. Şu kadar ki kanun baki kaldıkça hükümdarın hareketi onun hükümlerile mahdud ve mukayyed olmalıdır. Lâğvedilmemiş olan bir kanunu hükümdar tatbikden imtina edememelidir. Diğer taraftan kanun istikbale muzaf olarak vazedilmezse herkes yarın ne gibi kanun hükümleri çıkarak bugünkü efalinin hukukî neticelerini değiştireceğini bilemiyeceğinden ne yapacağını şaşırır. Harekette serbestiyi kaybeder. binaenaleyh kanunlar makabline yani nesrinden evvelki zamana şamil değildir. Maahaza bu bahsin tafsilâtını bilhassa ceza hukukunda göreceksiniz.

Hükûmet muhtelif kudretlerle tezahür eder ki bu da teşrî, icraî, adlî kudrettir.

a— Kanun vazının ehemmiyetine binaendir ki hükümranlığın kudretlerinden biri olan teşrîî salâhiyet diğer salâhiyetler arasında daima yükselerek bir ehemmiyet ve rüçhan kazanmıştır. Hükümranın salâhiyeti vazedilen kanunlarla takyid ve tahdid edilmiştir. Bu kudret, hükümranlığın diğer salâhiyetlerinden pek çabuk ayrılmış ve devletin nâzımı olamak sıfatını iktisap etmiştir. Bundan dolayı teşri kudreti tefriki kuva fikrinden evvel bile hususî bir teşkilâta tâbi tutulmuş olduğundan daima kanunların tanzim ve neşri kendisine mahsus şekil ve merasim altında yapılır.

b — Hükümranlığın diğer salâhiyeti yani emrü nehi kudreti başka bir kudret teşkil etmektedir ki

buna icra kuvveti denilir. İcra kuvveti esasta teşri kuvvetine tâbi olmakla beraber zarurî ve tabiî olarak bu kudrete karşı bir tefevvuk gösterir. Çünkü kanunları doğrudan halka tesir ettiren bu kuvvettir. Ve zamanımızda bile bu kadar kanun bolluğuna rağmen kanunların müphem ve meskût bıraktığı bir çok hususatta bunlar tensip salâhiyetlerile mühim vazifeler ifa ederler. Diğer taraftan icra kuvveti daimidir. Hiç bir dakika sekteye ve tevekkufe uğrayamaz. Ardı arası kesilmeksizin idare makinesini çeviren odur.

c — Hükümranlık kudretinin diğer bir safhası daha vardır ki o da tevzii adalettir. Bu salâhiyet dahi az çok tamamile diğer salâhiyetlerden ayrılmıştır. Bu da ayrı uzuvlara verilmiş veya hiç olmazsa hususî bir şekle tâbi tutulmuştur. Bu hal içtimaî tahavvülâtın tabiî bir neticesidir. İleride buna dair izahat verilecektir.

§ Hükûmet, hükümran tarafından kudreti âmmenin istimali demek olduğundan bir başka bakımdan iki muhtelif hükûmet şekli zuhur eder ve bundan yeni bir taksim hâsıl dur:

1 — Hükümdar kudreti âmmeyi ya bizzat istimal eder, buna doğrudan doğruya hükûmet denir. Yahut bunun istimalini mümessillere tevdi eder ki bunlar bu kudreti bizzat hükümdar gibi istimal ederler ve karar ve hareketleri bizzat hükümdarın karar ve hareketi gibi muteber olur. Buna da temsilî hükûmet denilir. Bu son şekilde iki muhtelif tarzda olabilir. Bazan hükümran ta-

mamen veya kısmen az veya çok uzun müddetle hükümranlık salâhiyetlerini intihap ettiği mümessillere tevdi eder. Şu şekil iledir ki bu mümessiller tam bir hürriyetle hareket ederler ve istenildiği vakit azlolunamazlar. Zamanımızda hakikî temsilî hükûmet budur. Bazan da bilâkis hükümranın mümessilleri sadece bir komiser mahiyetindedir. Bunların verecekleri karar evvelden dikte olunabilir ve istenildiği zaman azlolunabilirler, bu takdirde temsilî hükûmet gösterişi vardır. Hakikatte biraz kıyafeti değişmiş doğrudan doğruya hükûmettir. Zira mümessil, burada hükümdarın muti bir aleti mesabesindedir (Konfederasyon meclisleri bu şekildedir).

Teşri meselelerinde ve bir dereceye kadar münazaalara hükmetmek meselelerinde doğrudan doğruya veya temsilî hükûmetin bizzat hareket etmesi mümkündür. Lâkin icra kudreti kendi ef'alini şahıslara hissettirmek için; ordusunu teşkil ve sevk eylemek, vergisini toplamak ve tevzi etmek, hükümleri icra eylemek ve saire için daima derece derece vasıtalara ve ajanlara ihtiyaç vardır. Kudreti umumiyeden az çok vâsi salâhiyet alan bu ajanlar alelâde memurdurlar. Onlar kendiliklerinden bir hareket yapamazlar ve hareketleri ancak hükûmetin sevkile vaki olur. İşte buna da idare denilir ve memurlara idare memuru denilir. Bu suretle hükûmetten mantıkî olarak tefrik edilebilirler. Bu günkü cemiyetler karışık ve kudretli bir makine halindedir ki hükûmet burada motörlük ve idare memurları da makinenin çarhları vazifesini görmektedir.

Doğrudan doğruya hükûmet tam monarşinin ruhudur, böyle bir hükûmette hükümdar, intihap ettiği adamlarla sadece müşavere ederek bizzat teşri kudretini istimal eder. Vakıa icra kudretini nazırları marifetile istimal ederlerse de bunlar ancak onun irade ve meramı üzerine karar verirler. Onları hükümdar istediği gibi azil ve nasbeder ve kararlarını istediği gibi tebdil ve iptal eyler. Kezalik adaleti tevzi için hâkimler nasbeder, fakat bizzat kendisi daima o hâkimlerin yerine kaim olmak ve hâkimlerin verdiği kararı bozmak iktidarı elindedir.

Lâkin hükümdar müteaddit olursa hükümranlık ef'alinden bir çoğu için doğrudan doğruya hükûmet mümkün değildir. Bir ahali meclisi ve hattâ bir çok azadan mürekkep her hangi bir meclis kararlar verebilir. Fakat bu kararları kendileri icra edemezler. Her defasında bu kararların yürütülmesi için bir komisere tevdi ederler. Eğer kudreti umumiye sık sık bu nevi kararlar ittihazına mecbur olursa bir veya bir kaç iş için ikame edilen bu komiserler devamlı bir şekil alırlar. Bundan dolayı Temsilî hükûmette kudreti icraiyenin vücudu zarurî olur.

Adalet meselelerine gelince; Eğer devlet küçük bir milletten ibaret ise ve hukuk herkesin kolaylıkla anlayacağı ve bileceği derecede basit ise ahali meclisi bizzat kaza salâhiyetini istimal edebilir. Lâkin davalar çoğaldıkça ve kanunlar genişleyip mürekkep bir şekil aldıkça ahali meclisinin bizzat tevzii adalet etmesi mümkün olmaz. Büyük

milletlerde ise büsbütün imkânsızdır. Bir ihtilâfı hal ve hasmetmek için bir milleti toplamak kabil değildir. İşte burada da temsili hükûmet zarureti kendisini gösterir.

Teşri kudretini istimalde yani kanunlara rey vermek meselesinde bu kudreti doğruca ahalinin istimal etmesine ciddî bir mânia yoktur. Şüphesiz millet büyük olur ve ilerilemiş bir medeniyet sahibi olarak terkibî ve ilmî kanunlara ihtiyaç gösterir ise lâzım gelir ki, ahali kanunların hazırlanması ve tanzim edilmesi vazifesini mümessillere tevdi etsinler, fakat bunları ahalinin reyine arza tâbi tutmak daima mümkündür.

Böylece münhasıran teşri işleri için doğrudan doğruya hükûmet meselesi zamanımız milletlerinde de mevzu bahistir ve bazı memleketlerde kısmen tatbik sahasına girmiştir.

§ Hakikî manada hükûmet icra kuvvetini ve kendisine doğrudan doğruya merbut vesait ve teşkilâtı ifade eder. Herkesin lisanında bu manadadır. Teşri kudreti hükümranlığın hakikî timsali olmakla beraber bu kudretin nüfuzunu efrada tesir ve ihsas ettiren icra kudretidir. Filiyatta yalnız o tesir eder ve göze çarpar. Bundan dolayıdır ki insanlar icraî kuvvette en bariz (idarei siyasiye hükûmeti) görürler. Hakikatte dahilde nizam ve âhengi temin eden ve hariçte siyasi münasebatı idare eyliyen o değil midir?

§ Öyle görünür ki hükümranlık zarurî olarak hudutsuz ve binaenaleyh hakkı devlet her şeyin üstünde ve her şeye şâmildir. Bu telâkki eski hukukun

ve eski tarihlerde yaşayan milletlerin telâkkisidir. Zamanımızın en iyi en feyizli bir fikri, efradın devlet hukukundan daha evvel ve daha âlî bir hakka malik olmasıdır ki devlet ona hürmet etmek mecburiyetindedir. Bu hak telâkkisinin illeti ve esası ve hangi kaideye tâbi olduğu ileride görülecektir. Fakat şimdiden söyliyelim ki zamanımızın kabul ettiği bu prensip bütün neticelerile beraber hukuku esasiyenin mevzuu olmuştur. Ve bu prensiptir ki hükümranî fertlerin kabul edilmiş olan haklarını haleldar edecek kanunlar yapmaktan menederdir. Bilâkis bu hukuktan tam intifaını temin edecek kanunlar neşrini emreder.

«Devletin şekli, hükûmetin şekli, fertlerin hukukunun tanınması ve temini» işte hukuku esasiyenin tabiî ve zarurî mevzuu bunlardır.

---o---

1 — Temsilî hükûmet.

2 — İki meclis sistemi.

3 — Vükelânın mesuliyeti.

4 — Parlemanter hükûmet veya kabine hükûmeti. Bunların birer birer inkişafını takib edelim:

———o———

İKİNCİ KISIM

Hukuku esasiyenin İngilterede tekâmülü

Mevzua girmeden evvel hukuku esasiyenin tarihî yürüyüşünü görmek, bu ilmin prensiplerini daha iyi anlamağa yardım eder. Bundan dolayı evvelâ İngilteredeki tekâmülden bahsedeceğiz.

Asırlarca müddet diğer Avrupa memleketlerinin ciddî surette nazarı dikkatini celbetmeksizin İngiliz hukuku esasiyesi hürriyete mütevecciih olarak inkişaf edip durdu. Fakat 17 nci asırda büyük bir hukukuşinas olan Monteskiyö İngiliz teşkilâtı esasiyesini tetkik ederek (ruhulkavanin = Esprie des Lois) namile neşrettiği eserinde bu teşkilâtı (ulûmu siyasiyenin) en nefîs bir eseri olmak üzere cihanın gözleri önüne koydu. Avrupa efkâri umumiyesi hukuku tabiiyecilerin ve reformacıların mütevalî neşriyatile zaten hürriyete doğru bir meyelân almakta idi. Efkârı umumiyenin bu meyline tevafuk eden Monteskiyö'nün doktrini derhal Avrupa siyasî hukukuna hâkimane bir tesir yaptı. Monteskiyönün izah ve tefsir ettiği İngiliz esas teşkilâtı siyasî hukukun en mesut bir çarei halli ve her memleket için taklidi elzem bir şey görüldü. Bu tesis dört şeyden ibaretti:

I

Temsilî hükûmet

Avrupa; kıralların büyük istidadı altında ezildiği ve hükümdarların kendilerini Allah tarafından mansup bir kıral addetmekte bulunduğu bir sırada İngiliz siyasî teşkilâtı nasıl oldu da hürriyete doğru bu inkişaf yolunu tuttu. Bunu iki hâdisede arayabiliriz:

İngiltere feodalitesile Avrupa feodalitesi aynı şekilde değildi. Avrupada feodal beyler büyük araziye sahip olmuşlardı.

Meselâ : Fransada öyle dukalıklar mevcut idi ki hâkim olduğu arazi Fransa kıral larına mahsus olan araziden daha çok geniş ve daha zengin idi ve kudret ve kuvvetce Fransa kıralından daha nüfuzlu daha kuvvetli idiler. Zâhiren kırala merbut olmakla beraber kırala ehemmiyet verdikleri yoktu. Çünkü kıral lar bunları tedip ve vasallık vazifesini ifaya cebir etmekten âcizdi. Bu feodal beyler ahali üzerinde hudutsuz ve kayıtsız hükmediyorlar, türlü mezalim yapabiliyorlardı. Kıral bunları ne itaat altına almaya ne de zülüm fezahatlerinin önüne geçmeğe muktedir değildi.

(Anglosakson) ırkı Büyük Britanyayı fethettigi vakit bunlar (yedi hükümet) teşkil etmişlerdi. Ve esasen umumuna hâkim bir kıral da yok-

tu. Sonraları intihapla bir kıral kabul etmişlerse de bu da büyük bir nüfuz sahibi değildi. Asılzadelerden mürekkep bir heyet zaman zaman bunun etrafında toplanır, müşterek işleri müzakere ederlerdi. Böylece bir konfederasyon vücude gelmiş bulunuyordu.

Normanlar: İngiltereyi fethedince kıralları olan (Fatih Giyom) Britanya arazisini kendisine hizmet eden beyler arasında taksim etti. Fakat arazi o kadar küçük parçalara ayrılarak taksim edilmişti ki bu beylerin büyük bir nüfuz ve kudret sahibi olmalarına imkân bırakılmamıştı. Binaenaleyh kıraliyet bu beyler üzerinde her türlü nüfuzunu yürütebiliyordu ve beyleri istediği gibi kullanmağa muktedir oluyordu. Bu iki sistemin neticeleri ayrı ayrı olmuştur. Fransız ahalisi beylerin istibdat ve zülmünden osanarak kendilerine halâs çareleri aradıkları vakit kıralın etrafında toplanmakdan ve kıralla birleşerek beylere karşı hareket etmekten başka çare bulamadılar. Bilâkis İngilterede gerek zadegân ve gerek ahali kıarlın zulüm ve cebrinden kurtulmak için kıral aleyhine birleşmek zaruretini duydular. Bundan dolayı Fransada derebeylerin bütün nüfuz ve kudreti kıralların eline geçti. ve Fransa kıralları bütün devlet nüfuz ve satvetini ellerinde toplayınca zalim ve müstebit bir hükümdar oldular. Bilâkis İngilterede kıraliyetin nüfuzu kırılınca bu nüfuzun bir daha kıralın eline geçmemesi için zaman zaman gerek asılzadeler ve gerek ahali zuhur eden her fırsattan istifade ettiler ve binaenaleyh devlet kudreti bunların mümessili olan Lordlar kamara-

sile Avam kamarasında toplandı. Bu suretle Avrupa, kıralların mutlakıyet ve istibdadını tesis ederken ve ahali koyu bir istibdat altında yaşarken İngilterede siyasi hürriyet inkişaf etti ve bütün dünyanın en hür memleketi haline geldi.

İkinci hâdise de: İngilterede göreneğe riayet yani an'aneyi muhafaza hasletidir. Bir kere İngilterede bir an'ane teşekkül ettimi, artık ona daima riayet olunur ve devam eder gider. Zamanın icaplarına göre ona en makul şekil verilir. Bundan dolayı asırların birinde elde edilmiş olan bir hak an'aneye riayet neticesi olarak hiç bir vakit metruk olmaz ve elden kaçırılmaz.

⁂

Bugün klâsik bir tâbire göre hükümranlık yüksek kudreti İngilterede parlamanda tecellî eder. İngiltere parlâmentosu ise üç unsuru havidir:

1 — Kıral.
2 — Lordlar meclisi.
3 — Avam kamarası.

Yani parleman dediğimiz şey kıralla lordların ve avam kamarasının içtima ve ittihadıdır. Fakat bu tâbir zamanımız hukukunun ifade ettiği bir tâbirdir. Esasen İngilterede hukuku esasiyenin hareket noktası böyle değildi.

Normanlrın İngiltereyi istilâsını takip eden günlerde teşri ve icra kuvvetlerini kayıtsız ve şartsız tam olarak elinde tutan bir kıral vardı.

Fakat bu kudret feodalitenin cari olduğu bir memlekette istimal edilmekte olduğu için feodal âdet ve teamüllere riayet zarureti vardı. Bundan dolayıdır ki kıralların kudreti mutlakası daha başlangıçta bazı nevi itidal ve mülâyemet iktisap etmişti. Bazı zamanlarda derebeyleri kıral nezdinde toplanırlardı. Kıral şüphesiz bazı niyet ve maksatlarını izah ediyor ve başlıca mühim derebeylerin reyini alıyordu. Fakat bu hal bir millî müşavere şeklinde değildi. Bu içtimalar bilhassa eski âdetlere uygun olarak kıralın hükmüne ihtiyaç gösteren bazı münazaa ve ihtilâfların halline yardım ediyordu. Meclis bir nevi istişare vazifesini görüyordu. Fakat bunlar bir heyeti adliye suretinde değildi. Hâkim olan yalnız kıraldı.

XII inci asırda bu hal değişti.

O vakit İngiltere ile Fransa arasında yüz sene muharebeleri namile maruf muharebe cereyan ediyordu.

İngiltere kıralı (Korkusuz Jan) Fransada harbetmekte olduğu sırada İngiltereye yeni vergiler ve yeni fedakârlıklar tahmil etmek istedi. Kıralın istibdat ve zulmünden bizar olan derebeyleri kıyam ettiler. Kıral acele İngiltereye döndü. Fakat ahali ile birleşmiş olan baronların kudretine karşı boyun eğmeye mecbur kaldı. 1215 de (Magna Charta = Büyük ferman) denilen fermanı vermeğe mecbur oldu. Gerçi kıral bu fermanı hiç bir vakit tanımak istemedi. Fakat aradan çok geçmeden vefat etti. Halefleri buna riayete mecbur oldular ferman İngiltere hukukunun esasını teşkil etti. Bu

fermanın vâkıa metni yoktur. Fakat anlaşıldığına göre bu ferman ile baronların ve ahalinin rızası olmaksızın yeni vergi tarhedilemiyeceği kabul ediliyor, Kıralın baronlar üzerindeki mutlak kudreti tahfif olunuyordu. Kendi arkadaşları tarafından mahkûm olmadıkça kıral bir asılzadenin ne emvalini müsadere edecek ve ne de ceza verebilecekti. Bunu müteakip gelen kırallar mühim bazı işler için yine baronlar meclisini davet ediyorlardı. Gitgide kıral mühim ve yeni bir nizam ve ferman neşretmek istediği vakit başlıca baronların davet edildiği bir mecliste bunun müzakere edilmesi âdeti teessüs etti. Bu meclis teşrîî meselelerde yani kanun vazetmek hususunda hiç olmazsa istişarî bir hal alıyordu.

Diğer taraftan İngiliz yüksek mahkemesi hâkimleri bunlara merbut ve bunların murahhası addedilmiş olduğundan bu mahkeme üzerinde daimî bir nüfuz ihraz etmiş ve bu suretle de başka bir ehemmiyet almıştı.

Kıraliyeti bu yola sevkeden sebeblerden biri de kilisenin hükûmet üzerine yapmağa başladığı tazyiki durdurmak ve müşkülâtı tevkif etmek arzusu görülür. Hükûmet muamelâtına daha çok nüfuz verebilmek ve kiliseye karşı durabilmek için kıraliyet, derebeylerini ef'ali hükûmete teşrik etmeğe mecbur oldu. Böylece hukuku kuvvetleşen meclis (parleman) namını alıyordu ki, bu tâbir sonradan bütün medenî dünyaya yayılmıştır.

Parleman ve büyük meclis namını alan bu meclis muayyen zamanlarda toplanmıyor idise de sık sık içtima ediyordu, ve Edvard I. devrinde

senede bir ve hattâ bir kaç defa toplanmağa başladı. Gerek kıralın kendisi için muhafaza ettiği davalara ve gerek yüksek mahkemeden sudur eden hükümlerin istinaf yolile rüyetine mahsus olarak bir divanı adalet gibi hareket ediyor ve kıralın neşredeceği fermanları ve nizamları müzakere gibi teşrîî bir vazife ifa ediyordu. Fakat bu noktada kıral bunların kararile mukayyet değildi. Bundan başka bu meclis kendi azalarına ve nihayet kıraliyetin büyük memurlarına hükmetmek, bunları muhakeme eylemek hakkını haiz olmuş idi. Edvard III. devrinde kıralın parlemandan sadır olmuş bir nizamnameyi istediği gibi ilga edemiyeceği kaidesi teessüs etti, ve nihayet büyük meclis feodal vergiler haricinde kıralın istiyeceği vergilere rıza göstermek hakkını haiz idi. Büyük meclis ileride parlemanın bir dalını yani lordlar meclisini teşkil edecekti.

1254 de kıralın yine bir tahsisat istemesi münasebetile rühban ve baronların yanında her konteden iki şövalye davet olundu. Bundan başka imtiyazlı şehir ve kasabalardan da iki murahhas çağırıldı. İmtiyazlı şehir ve kasabalar (Fatih Giyyom) zamanında kendi vergilerini kendi tahsil edip kıraliyet hazinelerine teslim etmek için imtiyaza malik şehirlerdi. Vergilerini artırmak mevzuu bahsolduğu için bunlardan da murahhaslar çağırılmıştı. Edvard I. tarafından (parleman model) tesmiye olunarak davet olunan parlemana baron ve rühbanlardan ve imtiyazlı şehirlerden başka diğer kasabalardan da murahhaslar davet olunmuş idi. Bu mebuslar iptidayi emirde kırala

tahsisat vermeğe ve reylerile yardım etmeğe davet olunmuşlardı. Teşri meselelerinde kıral yalnız büyük meclisin reyini alıyordu. Lâkin komün denilen ikinci meclisin (yani avam kamarasının) ehemmiyeti çabuk büyüdü.

14 üncü asır sonlarına doğru teşrii mesailde bunların da reyi alınmağa başlandı. Bu meclis iki kıymetli salâhiyeti meharetle istimal ederek kendisinin ehemmiyetini yükseltiyordu. Bunun birisi: *Vergiye rıza vermek hakkı*, diğeri *Arzuhal vermek hakkıdır.*

1 — Vergiye rıza göstermek hakkı XIII üncü asır sonlarında yeni şerait tahtında kuvvetlenmişti. Bilhassa (yüz sene muharebeleri) devrinde İngiltere kıralları işgal etmekte oldukları Fransa arazisinde harbi idame edebilmek için daima paraya muhtaç idiler. Binaenaleyh parayı elde edebilmek için avam kamarasının rızasına muhtaç oluyorlardı. Avam kamarası bu rızayı kırallara oldukça pahalıya satıyordu.

2 — Arzuhal hakkına gelince — Ötedenberi arzuhal vererek bir muamelenin ıslah veya tadilini herkes kırallardan rica edebilirdi. Fakat büyük meclis toplandıktan sonra kıral kendisine verilen arzuhalleri bu meclise gönderiyordu. Meclis azasından bazı komserlere tevdi ederek bunların verdiği rapor üzerine kırala ne yapmak lâzım geleceğini arzediyordu. Yavaş yavaş bu arzuhaller bizzat kıraldan ziyade büyük meclise verilmeğe başlandı. Fakat Komün büyük meclisin istimal ettiği bu salâhiyeti kendisi de istimal etmek istedi. Ve kı-

rala takdimini münasip gördüğü arzuhali almağa başladı. Bu vasıta iledir ki kıraldan umumî tedbirler ve bazı nizamlar istemek vaziyetini takındılar. Eğer şikâyet olunan meseleyi hall için bir kanun mevcut değilse veya mevcut kanun gayrı kâfi ise şöyle veya böyle bir kanun yapmayı kıraldan istemek suretile (teşriî teşebbüs) aldılar. Mahaza bunda iki tehlike vardı. Ya kıral bu talebi reddeder veya istenilen kanun yapılsa da Komünlerin istediği gibi yapılmaz. Bunlar bu tehlikeye karşı maksatlarını fiile getirmek için vergiye rıza vermek hakkından meharetle istifade ettiler.

Kıraldan vadalmak kolay, fakat bu vaad nasıl icra edilecek? Bunu temin için bazen tahrirî vad usulünü tuttular. Bazen de istenilen kanunu parlâmento dağılmazdan evvel neşrettirmekte israr ettiler. Bazen kanun çıkmadıkça vergiye rey vermemek suretile kıralı cebrettiler.

Avam kamarasından çıkan bu nevi mukarrerat büyük meclisten geçerdi. Ve büyük meclisten çıkan mukarrerat komüne gönderilirdi. Böylece teşriî mesailde iki meclisin müşterek faaliyeti vücut bulmuştu. Çok geçmeden şekil daha ziyade sadeleştirildi. Arzuhal kabulü ve arzuhal verme suretile kanun tedbirleri almak yerine doğrudan doğruya kanun projeleri hazırlamağa başladılar. Lâkin kıralın «veto hakkı» yani parlâmentoda kabul edilmiş bir lâyihayı reddetmek hakkı vardı.

Avam kamarasının meharetle ve israr ile istifade ettiği bu haklara mukabil kıralın da üç mühim salâhiyeti vardı.

1 — Umumî tesiri haiz fermanlar neşredebilmek.. böylelikle kıral parlâmentodan çıkıp da neşredilen kanunların hükmünü tesirsiz bırakabilmek için bir vasıta bulabiliyordu.

2 — Muayyen bir halde kanunun hükmünden istediğini azâde tutmak, yani kanunun umumî kuvvetine ve umumî tesiri ve şümülüne dokunmaksızın istediği adamı kanun hükmünden hariç tutabilmek.

3 — Parlemanın en sıkıntılı nüfuzundan yani tahsisata rıza göstermek hakkından vazgeçebilmek: Çünkü kıralın bazı daimî ve irsî varidatı vardı. Her kıralın cülûsunda da kıralın şahsına mahsus olarak vergiler ihdas olunuyordu. Nihayet ticaret muahedeleri vesilesile gümrük varidatı gibi bazı vergiler cibayet edebiliyordu. Bu suretle kıral çok para sıkıntısı olmadığı zamanlarda parlâmentonun vergiye rıza göstermek salâhiyetinden vazgeçiyor; ve onların istediği kanunu neşretmekten istinkâf ediyordu. Fakat bu hal şüphesiz muvakkat bir zaman içindi.

Plantejenet hanedanı münkariz oldu. York ve Lankastr aileleri arasında zuhur eden (iki gül) muharebesi neticesinde İngiliz tahtına Tudor hânedanı geçti. Dahilî muharebeler neticesinde İngiltere baronları ve ahalisi ve bittabi kıraliyet zaafa duçar olmuştu. Binaenaleyh bu devir hânedanı parlemanla gayet iyi geçinmek yolunu tuttu.

Hatta o kadar iyi geçinmek yolunu tuttu ve parlemana o kadar itimat verdi ki parlemen VIII inci Hanri namına bazı hukukundan sarfınazar bile

etti, ve bu kırala kanun kuvvetinde fermanlar neşretmek hakkını verdi; Lâkin Tudor hanedanı zamanında İngilterede dinî inkilâplar başladı. Roma kilisesinin nüfuzundan kurtulmak isteyen İngiliz kıralı Anglikan kilisesi namı verilen bir nevi protestanlığı kabule meylettiler. Bilhassa VIII inci Hanri bütün katolik manastırlarını kapattı. Ve İngilterede Anglikan kilisesinin nüfuzunu tesis etmeğe çalıştı.

Elizabet zamanında İngiltere âdeta iki cepheye ayrılmıştı:

a — Katolik kilisesi.

b — Angilikan kilisesi.

Elizabet bütün kuvvetile Anglikan kilisesinin kuvvetlenmesine yardım etti. İngiliz milletinin ve İngiliz parlâmentosunun temâyülâtına uygun olan bu hareketi siyâsiye ile Tudor hanedanı ile, parlamento arasında hüsnü münasebet devam etti, ihtilâf zuhur etmedi.

Lâkin İngiliz tahtına Stuart hânedanının geçmesi işi değiştirdi. Bunlar esasen katolik kilisesine mensup idiler. Diğer taraftan «hukuku ilâhiye» nazariyesine istinat ederek (kıralın insanlar üzerine Allah tarafından gönderilmiş olduğu nazariyesidir). Parlemanla münazaalı ve feci ihtilâflara düştüler.

Bu ihtilâf bütün şiddetile devam ederken Püriten'ler aleyhine şiddetli takibat yapılıyordu. Bundan dolayı Püriten'lerin çoğu Amerikaya hicrete başladı. Püritenler aleyhine yapılan takibat bir ih-

tilâlin zuhuruna sebep oldu. Ve kıraliyeti devirdi. Birinci Şarl darağacına çekildi. Parlâmentonun kuvvei harbiyesine kumanda eden Kromvel iktidar mevkiine getirildi. Ve bunun neticesinde hâkimiyetin tam millette olduğu kaidesi kabul edildi. Kromvel'in vefatında oğlu yerine geçmek istemedi. İngiltere için bir kıral aramak mecburiyeti hasıl oldu. Nihayet yine Stuart hânedanı iktidar mevkiine getirildi,

Bu hânedanın son hükümdarı olan (II inci Jak) aynı yolu takip etti. (1688) de zuhur eden ihtilâl neticesinde kıraliyet sukut etti, kıral tahtından indirildi, Holandalı «Giyyom D'oranj» İngiliz tahtına davet olundu. Bununla, kırallığın bütün iddiaları red olunmuş ve kıralın parlömana bağlılığı temin edilerek hukuk ve imtiyazatı tahdid edilmiştir. Parlemanla kıral arasında yapılan uyuşma neticesinde (1688 Hukuk Beyannamesi) denilen bir beyanname neşredilmiştir ki, şu hükümleri muhtevidir:

1 — Kanunun veya icrasının tehiri kıral için memnudur.

2 — Her hangi bir şahıs hakkında kanunun hükmünden sarfınazar edilmesi kıral için memnudur.

3 — Parlemanın muvafakati olmaksızın hiç bir vergi almaya kıralın hakkı yoktur.

4 — Dahilde sulh zamanında parlemanın tayin ettiği miktardan ziyade daimî asker kuvveti tutmak kıral için memnudur. Bu tarihten sonra sabit bir ihtiyatkârlıkla daimî bir ordunun miktarı

paramento tarafından her sene sureti mahsusada tayin olunur.

5 — Katolik mezhebine salik hiç bir kimse ileride İngliz tahtını işgal edemiyecektir.

— Katolikler silâh taşıyamıyacaklardır.

Bundan başka tacı kıralın irsî varidatı mühim surette tenzil olunmuştur. Bu tarihtenberi tacın varidatı umumiyesi sureti mutlakada parlemana tâbi oldu, ve muayyen âmme hizmetleri için tahsis edilecek senelik meblâğ ancak parleman kararile yapıldı, en mühim masraflara bilhassa berrî ve [illegible] ordu masraflarına yalnız bir sene için rey verildi. Diğer taraftan (bir hizmeti mahsusa için parlemanın rey verdiği meblâğ icra kuvveti tarafından ancak o hizmetin masrafında istimal edileceği) prensibi tatbik olundu ki bunlar bugünkü bütçe kanunlarının esası olmuştur.

Nihayet kıral fermanları lâğvedilmedi ise de zararsız bir vaziyete konuldu. Bu fermanların kanunlara br şey ilâve veya onlardan bir şey hazfetmeksizin ahalinin yalnız kanunlara hürmetini ihtar mahiyetinde olacağı kabul edildi.

İşte böyle uzun bir tekâmülle İngiliz hukuku, yalnız İngilizlerin hürriyetini tesis etmekle kalmadı, cihana geniş mikyasta intişar eden yeni bir hükûmet şekli vücuda getirdi ki buna «Temsilî hükûmet» denmektedir.

Şimdi bunun belirtici çizgilerini görelim:

Doğrusu hükümranlık salâhiyetini istimal eden muhtelif kuvvetler hususî bir hakka istinaden

değil milletin mümessili sıfatile ve onun namına hareket ediyor farzolunurdu. Bu muhtelif kuvvetleri birleştiren ve binaenaleyh hükümranlığın tamamına sahip olan parleman itibarile bu hal daha on altıncı asırda tanınmıştı. Bu kuvvetlerin ayrı ayrı nazara alınması suretile de bu bir hakikat idi.

Tam intihap neticesi olan avam kamarası için bu temsili sıfat bedihî idi. Lordlar için pek vazıh değilse de, bunlar da kendilerine has bir hakka malik görünüyorlardı. Hakikatte lordlar kamarası da bütün milletin mümessili veya milletin bir sınıfının mümessili addolunuyordu.

Nihayet monarşi yani kırallık da temsilî idi. Kıral iktidarını milletten alıyordu, ve milletin rızası ile o makamda bulunuyordu, ancak kanuna tevfikan milletin menfaati için iktidarını istimal edebiliyordu. Muhtelif vesilelerle lordlar ve avam kamarası, vazifesinin en başlı noktalarında kusur etmiş olduğundan dolayı kıralları tahttan indirmişlerdi, demek ki kırallığın devamı halkın rızasına bağlı idi. İkinci Eduar'ın, İkinci Rişar'ın tahttan indirilmesi böylece tereddütsüz vaki olmuştu. Ancak İkinci Jak'ın ıskatında biraz tereddüt geçirildi, çünkü saltanata veraset meselesi parlemantoca tanzim edildiği sırada , ilâhi hukuk nazariyesi bu meselede yeniden canlanmıştı.. Bütün kanunların fevkinde kırallığın imtiyazı nazariyesi isyan hercümercinden sonra da yaşamıştı. Bir İngiliz müellifinin dediği gibi, milletin mümessili resmisi olan kıral Allah tarafından intihap edilmiş bir kıralın arkasında kay-

boluyordu. Nihayet başka bir yol buldular. Kırala taç ve tahtından feragat etmiş nazarile baktılar ve zaten parleman bir kaç sene sonra bu tereddüdden vazgeçti (1700) de tahta varis olmak için yeni kavaid vazetti.

Lâkin parlemanın üç dalı, milletin temsilî kudretini haiz olmakla beraber, kıral ile lordların mümessil addolunması kanunî ve farazidir, yalnız avam kamarasıdır ki sarih surette milleti temsil etmektedir. Çünkü muayyen zamanlardaki intihap ile ondan bü ün kuvvetini avam kamarası alır. İşte gerek İngilterede ve gerek başka memleketlerde müntahap mebuslar vasıtasile bu temsildir ki *temsilî hükûmet* namını almaktadır.

Eski zamanlarda meçhul olan bu hükûmet şeklinin nazariyat ve kavaidi, on dokuzuncu asrın ilk yarısında İngilizlerde şöyle teessüs etmiştir:

1 — Meb'uslar kudretlerini ahaliden alırlar, ahali kendilerinde mevcut olan bu hakkı intihap vasıtasile onlara nakil ederler. Ahali kendiliğinden bu kudreti istimale salih farzolunmazlar. (Sebebi ileride görülecektir) meb'usların makamına kaim olarak kendi kendilerine hareket edemezler.

2 — Meb'uslar her ne kadar intihap dairelerinden çıkarlarsa da o dairenin değil, bütün milletin meb'usudurlar. Her biri bütün milleti temsil ederler. Vazifelerine müteallik umurda ve müddetleri hitam buluncaya kadar mensup oldukları meclisin salâhiyeti dahiline giren umumî veya mahallî her meseleyi müzakere edebilirler ve karar verebilirler.

3 — Mebuslar mutlak bir istiklâle ve tam bir takdir hürriyetine maliktirler. Müntehipleri onları azledebilmek şöyle dursun, kendilerine talimat vererek iktidarlarını tahdid etmeye salih değildirler, yahut her hangi bir işte şöyle veya böyle karar vermeğe onları icbar edemezler. Meb'uslar müntehiplerin adî bir murahhası veya vekili değildirler. Onlar muayyen bir zaman zarfında hükümranlık salâhiyetinden bazılarını istimal için milletin kanunî mümessilidirler ve millet hakkını onlara nakletmiştir, şu kadar ki menfaati âmme için, en iyi tarzda hareket zımnında vicdanlarının sevkine tâbi olmalıdırlar, bu maksada varmak için kanunu esasinin hududu dairesinde bütün hürriyet onlara bırakılmıştır.

Binaenaleyh İngiliz müellifleri emri vekâletin butlanını temsilî hükûmetin en esaslı bir şartı sayarlar. Şüphesiz bu sistem muntazam surette yürümek için meb'uslar memleketin efkârı umumiyesini aksettirmelidirler. Zira takip olunacak şey bu efkârı umumiye ile tezahür eden milletin iradesidir, bunun için namzetlerin intihap zamanında efkârı işgal eden ve parlemana gelmesi melhuz olan işler hakkında fikirlerini müntehiplere bildirmeleri kâfidir, ve bu iş her yerden ziyade İngilterede en iyi ve en geniş surette cereyan eder.

Diğer taraftan şahsî şeref ve haysiyet izhar edilen fikir hilâfına mühim sebepler olmaksızın hareket etmemeyi emreder, lâkin müntehiplerden gelecek bir talimatın bir mebusun iktidarını zincirlemesi ve tahdid etmesi kabul olunamıyacağı gibi on-

lara karşı kat'î taahhüt alması da kabul olunamaz. 1900 senesi intihabı bu tarzda mühim bir polemik ile vuku buldu. Cenubî Afrikanın işgali üzerine bu kıtanın teşkilâtı ve ordunun tensiki meselesinde ihtilâflar, münakaşalar zuhur etti. Bunun üzerine meclis feshedildi. Ve ahalinin fikri anlaşılmak üzere yeni intihabata geçildi. Bu şekil ferdî vekâlet sisteminden uzaktır. Mahaza itiraf etmelidir ki İngilterede yavaş yavaş bu yola gidilmektedir. Müntehiplerin zımnen izhar ettikleri reyler iradei milliyenin ifadesi tarzında kabul edilmektedir. Bu irade vazih ve sarih olunca her kes için muta olur. Ve lordlar kamarasının aksi istikamette mukavemeti mürtefidir.

4 — Mebuslar şüphesiz muayyen bir vakit için intihap edilmelidir. Hakikî surette temsilî bir irade vücude getirmenin en birinci vasıtası budur. Bu sistemde intihabatın ekseriya tecdidi halkın kudreti hükümrani tevdi ettiği adamlar hakkında meşru bir mürakabesidir. Kendine verilen iktidarı suiistimal eden ve müntehiplerinin itimadını kaybeyleyen bir mebus müddeti bitince intihap edilmiyeceğini bilerek namzetliğini vaza cesaret edemez.

5 — İngilterede temsilî sistem ahalinin doğrudan doğruya temsili suretinde değil tarihen teşekkül etmiş bazı cemiyetler ve bazı grupların temsili suretindedir. Bununla beraber konteler şehirler kasabalar ve bunlara ilâveten darülfünunlar muayyen bir mikdar mebus intihap etmek hakkına maliktirler. Şunu da ilâve etmelidir ki bir zamandanberi bu sistem çok sarsılmıştır. Bu prensiplere ya-

bancı bazı anâsır ithal edilmek istenilmektedir. Vekâlet sisteminin referendumun ve ekalliyetlerin temsili usulünün kabulü taraftarları olduğu gibi iki kamaranın lüzumsuzluğunu iddia edenler de çoğalmıştır. Bu anâsır az çok milletin doğrudan doğruya hükûmeti sisteminden mülhemdirler. Bunu yapmak istiyenler temsilî hükûmetin tabiatını değiştirmek isteyenlerdir.

—o—

II

İki Meclis Sistemi

Temsilî hükûmeti tatbik eden milletlerin çoğunda teşri kuvvetleri iki meclise ayrılmıştır. Hukuku esasiyelerinde bir meclis kabul edenler nisbeten azdır. Bu sistemi kabul eden devletler doğrudan veya dolayısile İngilizleri taklit etmişlerdir. İngilterede ise iki meclis hiç bir vakit ilmin mahsulü olarak vücut bulmuş olmadığı gibi basiretkârâne bir tedbirin neticesi de değildir.

Bu sistem gayrı şuurî bir tarzda tekâmülü tarihiden neş'et etmiş muvaffakıyetli bir hâdisedir. Daha 18 inci asırda bu hal malûmdu. Hatta Fransa ihtilâli vuku bulup ta ihtilâlciler Fransaya yeni bir şekli hükûmet vermek istedikleri gün bu tesisin aleyhinde mütalâa dermeyan ediyorlardı.

1295 de parleman model içtima ettiği zaman derebeylerinin yanında büyük reisi ruhanilerle konteler şehirler ve kasabalar tarafından gönderilmiş mebuslar da vardı. Kilise papazları hususî bir sınıf gibi temsil ediliyorlardı. Büyük kiliselerin başpapazları çağrıldığı gibi diğer papasların ve nahiye rahiplerinin murahhasları da çağırılmıştı. Bundan istintaç oluyor ki meclis bir yerde toplanıp içtima edecekti. Bir çok İngiliz müellifleri de

müzakerenin bir yerde ve birlikte yapılmış olduğunu kabul eder. Muhtelif sınıfların içtimaına nazaran dört meclise ayrılması ihtimali vardı. Hakikaten birbirinden ayrı dört müzakere vaki olmuştur. En az muhtemel olan şey parlemanın iki meclise irca olunması idi. Nihayet en az muhtemel olan şey vukua geldi. Yüksek ruhânî reisler büyük mecliste yani baronların meclisinde bulunmağa devam ettiler. Kilise papazları ve murahhasları parlemanda arzı vücut etmekten fâriğ oldular. Sebebi gayet basit idi. Parlemanın davet edilmesinin başlıcası kıral tarafından talep edilen tahsisata rey vermek idi. Kilise papazları ise umumun tâbi olduğu vergiye tâbi olmak istemiyorlardı. Kendi vergilerine kendileri ayrıca ve müstakillen rey vermeği tercih ettiler ve parlemana girmekten vazgeçtiler; konvokasyon denilen bir mecliste toplandılar. Ruhban bu imtiyazı İngilterede uzun müddet muhafaza etti. Ancak 1664 den itibarendir ki İngiliz ruhbanı sair ahalinin verdiği vergiye ve aynı şeraite tâbi tutuldu. Bu hâdiseden şu netice hasıl oldu ki ruhban sınıfı 14 üncü asırda parlemanda görülmekten fâriğ oldular. Yüksek ruhânî reisler baronlar meclisinde in'ikat etmekte olduğu için meclis iki tabakadan ibaret kaldı ve böylece kalan anâsır ayrı iki meclis halinde toplandı. Bunların iki meclis halinde toplanmalarının sebebi de basit idi. Lordlar parlöman arasında mevki işgal etmekle beraber eski büyük meclis sıfatile vazifelerine devam ediyorlardı. Bu ünvan itibariledir ki ayrı bir meclis teşkil ediyorlardı. Bunların ayrı meclis halinde toplanmaları ne kadar tabiî ise şövalyelerin

şehir ve kasabalar mebuslarile birlikte toplanmaları o kadar tabiî idi. Bunları birbirine yaklaştıran ilk hal her ikisinin de müntahap vekiller olmasıdır. Fakat daha sıkı ve daha derin diğer bir yaklaşma noktaları da vardı. Menşelerinin asaleti itibarile şövalyelerle burjuvalar arasında vakıa bir fark vardı. Ancak şövalyeler asılzâdegân sınıfının en aşağı tabakasını teşkil ediyordu. İşte böyle olduğu için aralarında bu fark ehemmiyetsizdi. Zamanla şövalyeler ile burjuvalar arasında müsavat hasıl olmuş ve bazı idarî tesisat şövalyelere burjuvaların şehirde ifa ettikleri role müşabih bir rol vermekte bulunmuş idi.

Bir tarafta büyük derebeyleri, diğer tarafta şövalyeler ve mebuslar ayrıca müzakere ettiler. 1351 de avam kamarası bir içtima mahalline malik oldu, ve 1377 de kendi tarafından müntehap ve Spiker namında bir reise malik oldu. Parlâmento iki daireye münkasem olmakla beraber bunların yekdiğerine müsavi oldukları ve her iki taraftan ekseriyetle çıkan ayrı ayrı kararlar bütün heyetin kararı makamında muteber addedilmek için bu kararların birbirine uygun olması lâzım geleceği prensipi kabul olundu. Gerek kanunlarda, gerek vergilerde hal böyle di. Esasen her sınıf kendi vergisine ayrıca ve çok kere muhtelif nisbetler dahilinde rey veriyordu. 14 üncü asra kadar böyle oldu. Lâkin 14 üncü asırda iki meclis teşekkül ettiği vakit vergilere ayrı ayrı rey vermekten vazgeçtiler. Tahsisatı bütün ahali sınıflarına şamil olacak şekilde umumî vergi haline koyarak bir plân dahi-

linde hareket ettiler. Verginin miktarı iki meclis arasında konferansla tayin olunuyordu. Ve kıralın talebi her ne kadar evvelce Lordlar kamarasına geliyor idi ise de İkinci Rişarın devri hükûmetinde (1395) bütün tahsisat Lordların rey ve rizisile komünler tarafından muvafakat olunmak usulü kabul edildi. 1407 de sarahaten tesbit olundu ki tahsisata nail olmak için kıral Spikerin ağzından iki meclisin muvafakatini almalıdır. (Rişar II zamanında). Bununla vergiye muvafakat hakkının ancak avam kamarasına ait olduğu kabul edildi.

Ayni zamanda iki meclisin böylece teşekkülü bir netice daha doğurdu. Kıralın meclis müşaviri olmaktan çıkarak ancak parlmanın bir cüz'ü mütemmimi olmaktan ibaret kalan lordlar meclisi avam kamarası gibi parlâmento inikat ve icrayı faaliyet etmedikçe artık o da inikat edemiyordu. Binaenaleyh avam kamarasının feshi veya içtimaının gecikmesi gibi hallerde kamara içtimaa davet edilinceye kadar bunlar da ademi faaliyete mahkûm oluyorlardı. Bundan iki meclis sisteminde meclisin biri hali faaliyette bulunmadıkça diğerinin de faaliyete geçemiyeceği prensibi zuhur ediyordu.

Bir de lordlar meclisinin sureti teşekkülünü görelim: Lordlar meclisi veya daha kadim tabirle büyük meclis, vasallar yani, feodalite beylerinin meclisi idi. Kim kıraldan bu sıfatla araziye mutasarrıf ise, onlar bulunuyor. Duklar, kontlar, büyük baronlar şahsen davet olunuyordu. Lâkin bi-

rinci Eduard'dan itibaren (1307) bir tahavvül vaki oldu ki lordlar meclisine başka bir esas hazırladı. Bu kıral filhakika davet olunacak baronların adedini tahdit etti. Bu andan itibaren mecliste huzur hakkı bizzat beylik hakkına müstenit değil, iradeyi kıraliye müstenit oldu. Bu (XIV üncü asırda) teessüs eden bir içtihat ile tebarüz etti. Ayan sıfatile bir kerre parlömana davet olunan ve bu davete icabet eden her kes onu takip eden parlömana da davet olunacağı ve kendisinden sonra bu hakkı ingilizlerin büyük evlâda veraset kaidesine tevfikan veresesine bırakmak hukuku kat'iyesine malik olduğu kabul edildi. İşte bundan kıralın lordlar meclisine iştirâk etmek üzere irsî ve ilânihaye büyük evlâdına intakal etmek üzere ayanlık ihdası hakkı zuhur etti. Bu suretle kıral iradelerle ayanlık ihdas edebildi. Ayanlık irsî olmak münasebetile yalnız kaydı hayat ile ihdas edilmemesi takyidatı konuldu. Şu neticeye varıldı ki, yukarı meclisi teşkil eden bütün cismanî lordlar, kıralın kendilerine veya baba ve atalarına tevcih eylediği unvanı asalete istinaden orada inikat hakları olduğu kabul edildi. İngilterede teessüs eden bu kaide monarşinin uzun müddet prensibi oldu. Adet ve miktar ile mahdut olmaksızın kralın yukarı meclise aza nasbetmek hakkı vardır.

Iskoçya ve İrlandaya gelince, bunların eski ayanları var idi. İttihattan sonra da kaldı. Lâkin Britanya parlamentosuna iştirâk hakkı bunlar arasından kendilerinin intihap edeceği muayyen eşhasa bahşolundu. İskoçya her devreyi teşriiye

için lordlar kamarasına 16 ayan ve İrlanda kaydi hayat şartile 28 ayan intihap etmek hakkını aldı. Böylece ingiliz parlamentosunda intihabi bazı ayan dahi bulundu. Büyük meclis feodal meclisler gibi büyük asılzâdegânın yanında kilisenin erkânı âliyesini da ihtiva ediyordu. Binaenaleyh lordlar kamarasında cismanî lordlarla beraber ruhanî lordlar da vardı. Bunlar ibtidaen kıraliyetin iki arşöveklerile evekleri yani peskoposları idi. Sonra katolik İngilterenin manastır büyük rahipleri ve saire de girmiş idi. Mahaza üçüncü Eduardan itibaren bunların adedi kendi kendine azalmaya başladı, fakat arşövek ve eveklerle beraber ve onlara iltihaken yine lordlar meclisinde ekseriyeti teşkil edecek kadar çok idiler. VIII inci Hanri zamanında manaştırların ilga olunması ehemmiyeti azimeyi haiz bir vak'a oldu. Manastır papazları meclisten kayboldular. Anglikan kilisesinin arşöveki ve evekleri kaldı ki adetlerinin azlığı hasebile ehemmiyetleri kalmadı. 1640 da Birinci Şarl zamanında bunlar bile çıkarıldılar. Lâkin 1661 de tekrar bir kanun ile arşövek ve evekler yine parlömana alındı ki o zamandan beri lordlar kamarasının azasıdırlar. Mahaza bazı tadilât vaki olmuştur. 1847 ye kadar bütün evekler lordlar kamarasının azası idi. Bu sırada Mançester için tesis edilen bir peskoposluk münasebetile, bu ihdasın hiç bir vakit parlömandaki ruhanî lordluğun mikdarını tezyide sebep olamayacağı esası takarrür etti, ve bundan sonra ihdas edilen bütün peskoposluklarda bu kayt ile vaki oldu. Her ne vakit kamarada bir azalık inhilâl ederse, en kıdemli evek

bu azalığın sahibidir, şu kadar ki iki arşövek ile Londra, Dörham, Winçister evekleri behemehal azadır. Ruhanî lordluklar irsî değil kaydı hayatladır. Çünkü ruhanî vazifelerine merbuttur.

Lordlar meclisi zaman ile İngiliz mahkemeyi âliyesi üzerinde bir mercii istinaf sıfat ve vazifesini iktisap etmiş idi. Bu mahkemenin hükümlerini istinafen ve bidayet mahkemelerinin hatayı maddilerini rüyet ederdi. Bu vazife eski büyük meclisin salâhiyetinin devamı idi; fakat zamanımızda bu adlî hak tehlikeli oldu. 1873 de bir kanun ile bu salâhiyet refedildi, fakat kanunun tatbiki tehir olundu. Nihayet 1876 da kamaraya tekrar bu salâhiyet verildi, hukuk meslekinden yetişmemiş teşriî ve azası çok bir meclise hukukî ve cezaî adaletin tevdii doğru görülmediğinden bu kanunla istinaf lordu denilen ve büyük hâkimlerden alınıp nasbedilen zevattan lâakal üçü hazır olmadıkça hiç bir istinaf davasının rüyeti caiz olmayacağı esası vazedildi. Bu hal meclisin istinafen dava görmek salâhiyetinin bu lordlara tevdi olunduğunu tazammün eder. Hukukan ve nazariyatça meclisin umum azası bu salâhiyeti haiz farzolunur, lâkin istinaf lordu unvanını haiz olmayanların hükme iştirâk etmeleri kabul olunmaz. Sonra bir kanun ile istinaf lordlarının meclis içtima etmediği ve hattâ feshedildiği zamanda da adlî vazifelerini ifa edebilecekleri kabul olundu.

Şu hale göre lordlar kamarası irsen intikal eden cismanî lordlarla, kaydı hayat ile mansup ru-

hanî lordlar ve yine kaydi hayat ile mansup adlî lordlardan mürekkeptir.

İki meclis teşkilinin faideli olup olmadığı da ilmen münakaşayı davet etmiştir. Faydası şöyle izah edilmektedir:

1 — İki meclis teşkilinin ilk faidesi, bir memlekette mevcut olan aristokrasiye hususî bir temsil salâhiyeti vermekten ibaret görünür. İngilteredeki lordlar kamarası böyledir. Evvelâ ingiliz yüksek feodalitesini, sonra iradeyi kıraliye istinat eden arzî ve irsî aristokrasiyi temsil etmektedir. Monteskiyöye nazaran ikinci meclisin vücut bulmasına başlıca sebep budur. Monteskiyö der ki (bir devlette daima doğuşlarile, servetlerile, şeref ve haysiyetlerile mümtaz adamlar vardır, eğer bunlar avama karıştırılır ve onlar derecesinde rey sahibi olurlarsa, umumun hürriyeti onların esareti olur, ve müdafaa edecek hiç bir menfaatleri kalmaz, çünkü kararların çoğu onların aleyhine çıkar, şu halde bunların teşri vazifesindeki hisseleri devlette haiz oldukları menfaatle mütenasip olmalıdır, bu da ancak ahalinin teşebbüsünü durdurabilecek şekilde bir hey'et teşkil etmeleri ile mümkün olur, nasıl ki ahali de bunların teşebbüsünü durdurmak hakkını haizdir, böylece teşri kuvveti hem asılzadeler meclisine, hem de ahaliyi temsil için seçilecek adamlar meclisine verilmeli ve her biri ayrı bir meclise, ayrı bir müzakereye ve ayrılmış menfaatlere malik olmalıdırlar.) Avrupanın büyük miktarda yükarı meclisleri bu fi-

kir üzerine kurulmuştur. Macaristanda Mağnatlar, eski Prusyada Senyörler, Fransada 1814 deki ayan meclisleri böyle idi. Monteskiyö'nün bu mütalaatı eski Roma ve Atina cumhuriyetlerinde avam halk ile Manablar arasındaki cidali hatırlamaktan ve İngilteredeki iki meclis sisteminin ingiliz hürriyeti siyasiyesini tam bir surette temin etmiş olduğunu görmekten neş'et ediyordu.

2 — İki meclis sistemi federatif cumhuriyetlerde hakikaten zarurî ve faidelidir, çünkü burada ikinci meclis federal hükûmete dahil olan mahallî hükûmetlerin murahhaslarıdır ve bunlar umum federasyon için teşri salâhiyetini haizdirler.

Bunlar federal devletin umumî menfaatlerini mahallî devletlerin hususî menfaatlerile telif ederler. Alman İmparatorluğunda umum ahali tarafından murahhas olarak intihap edilmiş bir mebuslar meclisi mevcut olduğu gibi bir de imparatorluğu teşkil eden devletlerin hükûmetleri tarafından murahhas bir meclis vardı. Bu ikinci meclis devletlerin hususî menfaatlerile imparatorluğun umumî menfaatini telif etmekle mükellefti. Amerika senatosu da esas itibarile böyledir.

Genç devletlerden bazılarında ezcümle Avusturalyada iki meclisin faidesi ve lüzumu için başka bir sebep dermeyan edilmektedir.

Avusturalya bir nevi mutedil sosyalizm tatbik etmekte olduğundan, burada avam meclisi, işçiler meclisi ve senato patronlar meclisi olmak üzere bir telâkki vardır, lâkin bu telâkki realiteye uy-

gun olmadığı gibi ahali arasında bir sınıf icadı demek olduğundan, doğru dahi değildir.

3— Teşri heyetinin iki meclise ayrılması teşri kuvvetinin temsilî bir hükûmette gayet büyük binaenaleyh tehlikeli olan nüfuz ve kuvvetinin bazı mertebe zayıflatılması gayesine matuftur. Teşri kuvveti salâhiyetinin icabı tabiisi olarak hükûmette daima tefevvuka maildir. Yaptığı kanunlarla kanunu esasinin tayin etmediği her şeyi istediği gibi tanzim eder. Vergiye rey vermek suretile hükûmetin bütün harekâtını kendi elinde tutar. Ve istediği vakit bu harekâtı durdurabilir. Temsilî hükûmet ise kuvvetlerin ayrılması esasına müstenittir. Binaenaleyh müvazeneye muhtaçtır. Teşri heyetinin istibdadı tecrübe göstermiştir ki bir hükümdarın veya bir diktatörün istibdadından daha az korkunç, daha az tehlikeli değildir. Bu tehlikeden korunmak için iki meclis teşkili en münasip çare görülür.

Böylelikle teşri kuvveti tek kudret olmaktan hasıl olan büyük nüfuzunu kaybederek diğer kudretlere müsavi olur.

4— İcraî ve teşriî kuvvetler esas itibarile yekdiğerinden ayrı ve müstakil kuvvetler olduğu için aralarında ihtilâf çıkması daima kabildir. Ve hattâ bazan bu ihtilâf kaçınılmaz bir şekil alır. Bu ihitlâfın şiddetlenmesi ve hattâ merhametsizce bir cidale varması ve nihayet bir darbei hükûmete müncer olması tehlikesi vardır. Böyle bir halde muslihâne bir vasıtanın kuvvetlerin müvazenesini tesis etmesi en ziyade arzu olunur bir çaredir.

Teşrîî kuvvetin ikiye ayrılması bunu kolaylaştırır. Ekesri, ihtilâf bir meclisle icra kuvveti arasında zuhur eder. Diğer meclis ona müdahale ederek ihtilâfın şiddetlenmesine mâni olur. Ve faideli surette hakemlik rolünü yapar. Eğer ihtilâfa her iki meclis de karışmışsa artık hak ve adaletin onlar tarafında olduğunu kabul etmek zarurî olur. Her iki meclisin müttehit hareketleri memleketin faidesi namına galebe edilmez bir keyfiyet olur.

5 — Mebuslar meclisi ekseriya genç ve siyasî ihtirasları şedit olan adamlardan mürekkeptir. Bunların zamansız ve mevsimsiz içtimaî ıslahata yürümek suretile memleketin âdet ve an'anesine uymıyan ve zamanın ihtiyaçlarile tevafuk etmiyen işler yapmaları imkânı vardır. Eğer ikinci bir meclis daha mülâyemetle ve daha itidalle hareket eden yaşlı başlı tecrübeli adamlardan mürekkep olursa mevsimsiz ıslahatın ve zamansız içtimaî hareketlerin önüne geçebilir. Ve bu suretle içtimaî bünyenin sarsılmasına meydan vermez. Diğer taraftan tek bir meclisin yaptığı kanunlarda bazı mertebe kayıtsızlık ve yolsuzluk vaki olabilir ve acele kanunlar çıkması, yüzünden bazı mertebe hatalar olabilir. İki meclis olunca daha derin tetkikler yapılarak ve daha düşünceli mütalâalar serdedilerek birinci meclisin yapmış olduğu hatalar ıslah ve tadil olunabilir.

İşte İngilteredeki lordlar kamarası gibi diğer memleketlerde senato namile teşekkül etmiş olan meclislerin faydası hakkında zikredilen esbap bunlardır.

Tek meclis taraftarı olanların irat ettikleri mütalâalar dahi bazı memleketlerde kabul olunmuştur. Fransada bile, 1791 kanunu esasisi, 1848 kanunu esasisi bu fikrin galebesi neticesidir. Bunların iradettikleri mütalâa şöyle telhis olunabilir:

1 — Bir memlekette ki, artık aristokrasi yoktur. Asilzadelik sınıfı ve imtiyazı kaldırılmıştır. Artık öyle bir memlekette iki meclisten bahsetmeğe de mahal yoktur. Milletin intihabile taayyün eden tek meclisten başka bir şey olamaz. Rusonun dediği gibi (kanun siyasî müntehiplerin reylerinin çoğunluğile taayyün eden iradei milliyenin ifadesinden başka bir şey değildir). Şu halde kat'î irade muayyen bir mevzu ve muayyen bir zamanda ya vardır, ya yoktur.

Teşriî kuvvet bunu mümkün olduğu kadar sıhhat ve emniyetle tezahür ettirecek şekilde teşkil edilmelidir. Yoksa ona iki zıt ifade vermekle kabil olmaz. İki teşriî meclisi teşkil etmek bir mesele hakkında memlekete ayni zamanda hem evet, hem hayır dedirtmekten başka bir şeye yaramaz.

2 — Diğeri de amelî bir itirazdır. İki meclisin vücudu kanunların reyi kazanmasını fevkalâde tehir eder, bu kanunlar esas itibarile lüzumlu ve faydalı olsa bile kanunların vaktî zamanında çıkmasına mâni olur. Malûmdur ki bir kanun mevkii meriyete geçebilmek için bir iki devrei teşriiye geçirmesi lâzımdır. Kanunların encümenlere gitmesi, orada tetkiki, gayet bati bir surette vaki olur. İki meclis olunca bu gecikme fazlalaşır. Islahata bu suretle mania teşkil eder. İki mecli-

sin vücudu, kapıları uzun müddet ıslahata kapamak veya tahfif veya tadil ile kabul etmek ve nihayet ıslahatı gayri müessir ve gayri müsmir bir hale getirmek tehlikesini hasıl eder.

Franklen bile diyordu ki: teşriî meclis beygirin biri önden, biri arkadan çeken arabaya benzer. Hakikat şudur ki efradı müsavatı hukuka malik ve vahdeti hükümraniyi hâiz memleketlerde muhtelif sınıfların temsilinden bahsolunamaz.

Monteskiyö'nün aristokrasiyi temsil ettirmek üzere serdettiği mütalâat o zaman mevcut olan asılzadeler sınıfının hukukunu muhafaza etmek fikrinden neşet ediyordu.

Günün birinde Fransada büyük bir ihtilâl koparak kırallıkla beraber manablar sınıfının dahi sukut edeceğini Monteskiyö aklından bile geçirmiyordu. Bu ihtilâlden sonra asılzadelik tamamen ortadan kalktı. Fransa ihtilâlinin ilk kanunu esasisi tek meclis üzerine tanzim edilmiş olması bu vaziyetin neticesidir. Sonraları bir çok memleketlerde de iki meclis kabul edilmiştir. Bu hal İngiltereyi taklit etmekten başka bilhassa kanunların tanziminde ve içtimaî ıslahatın vücuda getirilmesinde daha basiretkârane, daha mutedil hareket etmek lüzumundan neşet etmiştir, ve bir çok memleketlerdeki senatolar ahali tarafından intihap olunmak itibarile hakikî bir sıfatı temsiliyeyi haizdirler.

Bu memleketlerin senatoları bugün ingiliz lordlar kamarasının hâiz olduğu iktidar ve salâ-

hiyetten ziyade bir kudrete maliktirler. Çünkü onlar da milletin hakikî mümessilleridirler. İngilterede bile lordlar kamarasının teşkilâtı bahsinde değişiklikler yapılması düşünülmektedir. Hattâ 1911 de avam kamarasınca kabul edilen bir kanun projesine göre lordların irsi veya kaydıhayat ile nasbı usulü kaldırılıp intihap ile nasbı istenilmişti. Bu lâyihaya göre lordlar 12 sene için intihap olunacaktı. Yeniden intihap kabildi.

Bu lâyiha avam kamarasının kabulüne rağmen lordlar kamarasından reddedildi. Bununla lordlar kamarasının ıslahı fikrinin terkedildiği zannedilmemelidir.

III

VÜKELÂNIN MESULİYETİ

Siyasî hürriyetin en esaslı bir şartı icra kuvvetinin mesuliyeti görülür.Kanunun tamamen hâkim olduğu yerlerde onun icrasını temin eden icra kuvvetidir. Bu halde bile kanunu ihlâl etmek onun hükmünden kendisini âzâde kılmak yolları bulunabilir. Ve bahusus kanunun evvelce tanzim etmediği meselelerde yapılacak muameleyi o kararlaştırır. Ve tensibi kudret denilen salâhiyeti suiistimal edebilir ve muzur hale getirebilir.

Diğer taraftan mesuliyeti icra kuvvetinin asıl sahibi olan devlet reisine tevcih etmek tatbikatta gayri mümkün bir hayal olmaktan başka bir şey olamaz. Mutlak hükümdarlıkla idare olunan yerlerde bu hal bedihidir. Bir hükümdarı kanuna mugayir veya memlekete muzur ef'alinden dolayı mesul tutabilmek onu hal' etmek yani tahttan indirmekle mümkündür. Bu ancak bir ihtilâl ile olabilir.

Devletin büyük kuvvetlerini, bütün silâhlı kuvvetlerini elinde tutan bir hükümdara karşı isyan ve ihtilâl her vakit yapılabilir bir şey değildir, ve yapıldığı vakit de devletin bünyesi tamamen sarsılmış olur. Bundan dolayı hükümdarı mes'ul

tutmak ekseriya gayri mümkün ve daima en müşkül bir iştir. Tefriki kavanin kabul edildiği ve icra kuvvetinin müstakil bir zata tevdi olunduğu cümhuriyetlerde bile reisicümhuru mesul tutmak kolayca kabili husul bir iş değildir. Vakıa bir reisicümhuru salâhiyetinin ve müddetinin hitamından evvel itham etmek, mesul tutmak hukukan ve filen mümkündür. Kanunu esasiler bu bapta yolu açık bırakmışlardır. Şu kadar ki bu da vehâmet itibarile ihtilâlden aşağı olmayan vahim bir buhrandır ki ancak son hadde vasıl olmayınca müracaat edilemez.

Lâkin kâfi derecede inkişaf eden bir hükûmette icra kuvveti sahibi, her şeyi bizzat yapamaz ve bizzat kararlaştıramaz. Şüphesiz onun âleti ve vasıtası olmak üzere bir takım memurları, ajanları bulunacaktır ki her birisi büyük âmme hizmetlerinden birini rüyetle mükellef olacaklardır.

Bunlar icra kuvvetinin sahibi namına kararlar alacak ve emirler verecektir. İşte bunlar vükelâdır. Bunların mesuliyetlerini mevzuubahsetmek ciddî endişeyi davet edemez. İşte ingilizler icra kuvvetinin mesuliyeti meselesini bu mesuliyeti kıraldan vükelâya nakletmek suretile hallettiler. Ve bununla kıralın karar vermek kudretini kezalik kıraldan vükelâya nakletmek neticesine vasıl oldular. Kıral karar vermek kudretini hâiz olmayınca mesul olmak mevkiinde de bulunamaz. Zira karar hürriyeti olmayan yerde mesuliyet mevzuubahis olamaz. Vükelâyı mehakim huzurunda, parlöman huzurunda mesul tuttular. Gayri ka-

nunî fiillerinden dolayı mehakim huzurunda ve hatalı veya millete muzur fiillerinden dolayı parlöman huzurunda mesuldürler.

Varılan bu netice asrımızdaki hürriyetin temeli olmuştur.

Vükelânın mesuliyeti hakkındaki ingiliz hukuk sistemi üç kaideye irca olunabilir:

1 — İcra kuvvetinin sahibi olan hükümdarın gayri mesul oluşu,

2 — Yaptıkları ve iştirâk ettikleri gayri kanunî muamelâttan ve yahut hatalı ve memlekete muzur ef'alden vükelânın mesul olması,

3 — Kıralların yapacağı her nevi ef'al ve muamelâtta vükelâdan birinin teşrik edilmesinin kıral için mecburî ve zarurî olması.

Bunları birer birer görelim:

1 — Hükümdar gayri mesuldür: Hukumdarın gayri mesul olduğu kaidesini vazederken ingilizler yukarıda söylediğimiz hakikatı ifade etmiş oldular. Yani kıralın şahsî mesuliyetinin teessüs edebilmesi ancak bir ihtilâl ile olabilir. İhtilâl ise gerek devlet bünyesinde husule getireceği sarsıntılar ve gerek fiile getirilmesinde mevcut olan imkânsızlıklar münasebetile bertaraf edilmesi lâzım gelen bir fikirdir. Fakat bu fikre onlar daha hususî ve hattâ hukukî bir şekil verdiler. Dediler ki: «kıral fenalık yapamaz».

Bundan şu netice istihraç edilir ki hiç bir mahkeme kıralı alelâde bir cinayet teşkil etse bile

ef'alinden muhakeme edemez ve mesul tutamaz. Kıralın fenalık edememesi öyle bir kanunî karine teşkil etmiştir ki profesör (Dicey) «eğer kıraliçe kendi elile başvekili öldürse bile hiç bir mahkeme bu fili rüyet edemez» demiştir.

— Hükümdarların mahkeme huzurunda gayri mesul tutulması tarihen eski zamanlara kadar gider. Yalnız kırallık makamını işgal etmekte olan zatlar değil o makamdan sukut etmiş olan kırallar dahi mahkeme huzurunda hukuken gayri mesul addedilegelmiştir —

Hattâ makamından sukut etmiş olan İsveç kıraliçesi misafir bulunduğu Fransada maiyetinden birini katlettiği halde Fransa mahkemeleri kıraliçeyi muhakeme edememişlerdir. Şu kadar ki zamanımızda içtimaî terbiye kıralların böyle cinayet ika etmelerini düşünmiye bile mahal bırakmaz.

İngilizler kıral fenalık edemez kaidesinden diğer bir karineyi kanuniye istihraç etmişlerdir ki bu hepsinden daha mühimdir. Bu kaideye göre hiç bir kimse yaptığı gayri kanunî ef'ali mazur ve meşru göstermek için kıralın emrine istinat edemez. Tabiri âharla kıralın emri kimseyi mesuliyetten kurtaramaz. Hukukan böyle bir emrin mevcudiyeti olamaz.

2 — Vükelânın mesuliyeti: Vükelânın şahsen mesuliyeti zamanımız hukukunda bir kaidei âdiye şekline girmiştir. Bugün İngilterede vâkelâ kanuna muhalif hareketlerinden dolayı mahkemeler hu-

zurunda, ve hatalı hareketlerinden dolayı parlâmento huzurunda mesuldür. Fakat eskidenberi böyle olmuş değildir. Eski zamanlarda vükelâyı muhakeme etmek hâkimin kudreti dahilinde değildi. Parlâmento vükelâyı mesul tutmak ve muhakeme edebilmek için hususî bir kaza ve hususî bir usul takibine mecbur oldu. Buna ingilizler itham yolile vasıl oldular.

İtham: Vükelâdan biri hakkında avam kamarasının tanzim edeceği ithamnamedir ki bu ithamname vükelâyı muhakeme için lordlar huzuruna sevkeder, ve lordlar kamarası bir mahkeme sıfatile vükelâyı muhakeme eder. Bu usul on dördüncü asırda meydana geldi. Bunda avam kamarası lordlar kamarasının telkini veçhile hareket etti. Vükelâyı parlâmentoya tâbi tutmak ve parlâmentonun meramını infaz ettirmek için bir tazyik vasıtası aranıyordu. Vükelâ o zamana kadar kıraldan başka hiç bir âmir ve hâkim tanımıyordu. Buna bir çare düşündüler: lordlar kamarası Büyük meclis ünvanını aldığı zamandanberi devletin büyük memurları aleyhine dermeyan edilen ithamatı muhakeme etmek üzere kazaî bir salâhiyeti hâizdi. Ötedenberi memurlar onun huzuruna sevkedilmiş ve muhakeme olunmuşlardır. Lordlar kamarası vükelâyı dahi devletin büyük memurlarından sayıyordu. Her halde bu kazaî salâhiyete istinaden bunları da muhakeme edecekti. Fakat İngilterede bir şahsın mahkeme huzuruna bir cürümden dolayı sevkedilebilinmesi için Büyük Jüri tarafından itham edilmesi lâzımdı. Şu halde vükelâyı büyük meclis sıfatile muhakeme edebil-

mek için bir itham iktiza ederdi. Bu itham muamelesini kim yapacaktı?

Mesele avam kamarasının itham hakkını hâiz olup olmadığının tayininde kalıyordu. Keyfiyet hukuku âdiye kavaidine çabucak irca olundu. Jüri heyeti kırallığın her kontesinde muayyen zamanlarda içtima ederdi. Avam kamarası azası da bu kontelerin en yüksek mumessilleri değil miydiler. Bunlara bütün İngilterenin büyük jürisi nazarile bakılabilirdi, ve böylece kabul olundu. Avam kamarasına vükelâyı itham etmek hakları olduğu telkin olundu. Avam kamarası da kendisine büyük jüri nazarile bakarak vükelâyı ithama başladı. Bu suretle XIV üncü asrın sonlarına doğru III üncü Edvar zamanında itham usulü zuhur etti ve bir çok defa tekerrür eyledi. Stuart hanedanı zamanında ise avam kamarası bunu kırala karşı mühim bir cidal ve mukavemet vasıtası olarak kullandı. Tamamen siyasî olan bu itham hakkıdır ki İngilterede vükelânın mesuliyetini ihdas eylemiştir.

İtham usulünün zaafı — Mahaza bu itham muamelesinin iki zayıf tarafı vardır. Bir taraftan yalnız ceza maddelerine ait bir usul olmasıdır ki ancak nazırların hareketi ceza kanunu mucibince bir cürüm teşkil ettiği vakit bu yola gidilebilirdi. Lâkin XVII inci asırda bu kadar dar bir sahada yürümekten sarfınazar edildi. Vükelânın ef'ali kanunen bir cürüm değil yalnız fahiş bir hata teşkil etse bile parlâmento tarafından itham usulü kabul ve tatbik olunmağa başlandı. Meselâ: Açıktan açığa za-

rarlı bir muahedenin terviç veya müzakeresi mucibi itham oldu.

Bu hal şuna da yaradı ki nazırlar idarelerinin doğru ve namuskâr ve memleket için faideli olduğuna dair parlâmento huzurunda hesap vermek mecburiyetinde kaldılar. Demek oluyor ki XVII inci asırda vükelânın mesuliyeti kanunu ceza ile mukayyet kalmadı. Vükelânın ef'ali kanunen bir suç bir cürüm teşkil etmediği ahvalde lordlar meclisi gerek fiilin takdiri ve gerek cezanın tayini bahsinde tam bir salâhiyete maliktirler. Yani kanunu cezanın hududu ile mukayyet değildirler. İstedikleri gibi ceza tayin edebilirler.

Diğer bir zaafı da İngiliz kıralları hattâ şahsî mesailde bile hususî ve umumî af hakkına maliktirler. Aleyhine bir itham serdedilen nazırı muhakemeden ve hükümden kurtarmak için bu haklarını istimal edebilirlerdi. Kıral, cinayetin vukuunu kabul ederek onu hukukan iptal, gerek ithamı, gerek hükmü ıskat edebilirdi.

Böyle bir halde parlâmentonun ithamı ve nazırı cezalandırması hiç bir tesir hasıl edemiyordu. Sonraları bu salâhiyet dahi kıraldan refedildi. Avam kamarasının ithamını bertaraf edebilmek için kıralın hiç bir af fermanı isdar edemiyeceği beyan edildi.

İşte bu suretle itham tariki vükelânın mesuliyetini tesis eden bir yol oldu. Bugün vükelânın mebusan meclisi tarafından ithamı hür milletlerin kanunu esasilerinin en başlı hatlarından birisidir.

Siyasî mesuliyet — Şu kadar ki ingilizleri takliden bütün milletlerin kabul ettiği bu tesis İngilterede terkedilmektedir. Bir asrı mütecaviz zamandanberi bu nevi itham vuku bulmamıştır. Sebebi gayet basittir.

Parlömanter hükûmetlerde vükelânın siyasî mesuliyeti bu eski silâhı lüzumsuz ve faidesiz kıldı. Vükelânın sui istimalinden korunma vasıtaları onlara ceza vermek vasıtasının yerine kaim oldu. Avam kamarası istediği vakit vükelâyı ıskat edecek olduktan sonra itham muamelesine girişmeğe hiç ihtiyacı kalmadı. Parlömanter şekli hükûmeti kabul eden diğer memleketlerde de ayni neticeye varıldı.

3 — Kıralın icra ettiği her muameleye vükelâdan birinin iştiraki bahsine gelince: İngilteredebu hal bir kaide olarak tanzim ve tahrir edilmiş değildi. Zaman ile parça parça bu şekli aldı. İngilizler bir takım muamelâtta kıral iradelerinin mahkemelerde muteber olabilmesi için bu iradenin yazılı ve bazı mühürlerle beraber devlet büyük mührü denilen bir mühürle mühürlenmiş olarak ibraz edilmiş olması usulünü tesis etmişlerdi.

Teamül muktezasınca bu mühürlerden her biri yüksek erkânı devletten, yani vekillerden birinin muhafazasına mevdu idi ki o vekil devlet evrakına o mührü basmak hakkını haizdi. Bunu basmak suretile hukukan bizzat bir muamele yapmış

oluyor ve netice itibarile mesuliyeti deruhte etmiş sayılmak mevkiinde bulunuyordu.

İngilizler buna bakarak yazılı ve mühürlü şekilde zuhur eden bütün kıral iradelerinin cevabını verecek bir adam bulmuş oldular... İş burada kalmadı, gitgide kazaî kıymeti olmayan bir muhavere, bir tebliği şifahî tarzında olsa bile kıraliyeti bir taahhüt altında bırakabilecek olan bütün harekât ve muamelât için bir nazırın iştiraki mecburiyetini yüklettiler.

İşte hükümdarlar arasında veya hükümdar ile bir ecnebi devlet sefiri arasındaki mülâkatlarda hariciye nazırının kıral nezdinde bulunması usulü bundandır, ve vükelânın mesuliyetinin esası da budur.

Bir İngiliz kıralı ile ecnebi sefirlerin hususî surette mülâkat ve mükâlemesi İngiliz hukuku esasiyesinin ruhuna ve tabiatına mugayirdir. Zâhiren en şahsî görünen hareket, meselâ kıralın affı hususî hakkının istimali bile ancak nazırlardan birinin rıza ve imzasile yapılabilir. Bu şöyle bir cümle ile ifade edilmektedir: «Kıral yalnız hareket edemez».

—o—

IV

KABİNE HÜKÛMETİ

Kabine veya parlâmanter hükûmet parlâmentoya karşı müteselsil mesuliyet deruhte eden bir heyeti vükelâdır. Bu, bir temsilî hükûmeti icap ettirir, bu hükûmette icra kuvveti bir reise yani hükümdara ve yahut Cumhurreisine tevdi olunmuştur ki; bu kuvvetin istimalini icap ettiren bütün ef'al ve muamelât onun namına ve onun emrile icra olunur. Lâkin bütün bu muamelât veya hiç olmazsa bunlardan bazıları bir heyet halinde teşekkül eden ve tezekkür meclisi halinde toplanan vekiller tarafından müzakere olunmak ve karara raptedilmek iktiza eder.

Diğer taraftan icra kuvvetini elinde tutan bu zat yani devlet reisi zâhiren nazırları nasbetmek, azletmek hakkına maliktir. Lâkin onların intihabında fiili iktidarı, nazırların hâiz olacağı bir silsilei kavaid ve şeraitle, garip surette tahdit edilmiştir ki bunlar parlömanter hükûmetin ruhunu teşkil ederler. Bu kaideler başlıca üç halden ibarettir:

1 — Nazırlar parlamentoda ekseriyeti hâiz olan fırkadan alınmalıdır. Eğer iki meclis kabul edilmiş ise mebusan meclisinden alınır. Bu hal na-

zırların fiil ve hareketlerinden bu meclis huzurunda mesul olmalarının zarurî bir neticesidir. Diğer taraftan kanunî bir kaide olmamakla beraber vükelâlık sisteminin mantıkî neticesi olarak nazırlar dahi parlömanın azasından olmalı; ve bu meclisin ekseriyet fırkasından alınmalıdır. Bu suretle teşri vazifesi ile icraî vazifesinin en yüksek ajanı olmak sıfatını cemetmelidirler. Binaenaleyh bunlar tabiî olarak ve âdeten meclisin ve bilhassa mebusan meclisinin ekseriyetinin liderleridir, ve bu sıfatla vükelâlığa davet olunurlar.

Vekillerin bu tarzı tayini zamanımızda şekleri değilse bile filen, ahali meclisinin, hükûmeti idare edecek olanları, intihabı mahiyetinde telâkki edilmektedir. Hattâ bir İngiliz müellifi biraz mübalâğa ile karışık der ki: «Kabine hükûmeti ile biz, teşri heyeti tarafından icra heyeti olmak üzere seçilmiş bir komisyon anlarız. Teşriî heyetin bir çok komisyonları vardır. Lâkin bu hepsinden büyükt... Bu büyük komisyon için teşri heyeti en ziyade itimat ettiği adamları intihap eder.

Vâkıa doğrudan doğruya bunları meclis seçemez. Şu kadar ki dolayısile bu intihap için bütün kudret vasıtaları elindedir. Bir asrı mütecaviz zamandanberi kıral her ne kadar tatbik olunacak siyasî hareketin intihabı hakkına malik değilse de vükelâsını intihap hakkına sahihan malikti. Lâkin kaidei umumiye olarak başvekil unvanını hâiz olan zat teşri heyeti tarafından intihap olunmuştur.

Başvekil unvanını hâiz olan bu zat, daima ve bilâistisna avam kamarasının lideridir. Avam kamarasında hâkim olan yani ekseriyeti hâiz bulunan fırkada daima bir adam vardır ki bu adam fırkanın reyile kendilerine reis olmak için açıktan açığa seçilmiş ve binaenaleyh milleti idare için intihap edilmiştir.

Demek ki İngilterede de Amerikada olduğu gibi intihap ile seçilmiş bir majistra vardır. Bu majistra doğruca millet tarafından intihap olunmamışsa da milletin mümessilleri tarafından intihap olunmuştur. Bu hal iki dereceli intihabın misalidir».

Bu telâkki tarzı bir mübalâğa ve bir hukukî hatadır. Meclis kabineyi intihap etmez. Kabine bu iktidarı reisi devletten alır. Bundan başka meclis dolayısile ve zımnî bir surette arzetmek hakkına da malik değildir. Yani vekilleri ne intihap eder, ne de isimlerini devlet reisine arzeder. Bu isimleri öyle bir şekilde gösterir ki bu hal hukukî değil tabiî bir tekâmülün neticesidir.

Fırkalar mecliste muntazam surette teşekkül edince ve bunlardan biri intihabatta bir mertebe ekseriyeti ihraz eyleyince devlet reisi yaşayabilecek bir kabineyi ancak ekseriyet fırkasının reisini vükelâlığa davet suretile teşkil edebilir.

Gerçekten kabine ancak ekseriyetin müzaheretile yaşayabilir, ve bunlar da bu müzahereti ancak kendilerinin müdürü ve rehberi addettikleri adamlara verirler.

Bu teşkilât nakıs ve gayri muntazam bir tarzda vaki olursa veya ekseriyet dalgalı bir halde ise ve yahut onları sevk ve idare edecek nüfuzu hâiz adamlar yoksa devlet reisi vükelâyı intihapta tam serbestiyi muhafaza eder.

2 — Kabine mütecanis olmalıdır. Yani ayni fikir ve mesleke ve ayni prensiplere malik adamlardan teşkil edilmelidir. Çünkü muamelâtı hükûmeti toplu olarak müzakere edecek bir heyet teşekkülü mevzuu bahistir. İktiza eder ki bu heyetin azası arasında fikir ve görüş birliği mevcut olsun, ve böylece hükûmete metin ve emin bir istikamet verebilsinler. Bu mütecanis heyetin vücuda gelmesini kolaylaştırmak için devlet reisi vükelânın bütün azasını bizzat ve doğrudan doğruya intihap etmez. Eğer ekseriyet fırkası varsa onun reisini, yoksa mecliste en gözde bulunan adamı davet eder, ve arkadaşlarını intihap etmek hakkını yani kabine teşkilini ona bırakır. Bu yalnız başvekil değil vükelâ meclisinin de reisidir. Bütün muamelâtı hem âhenk kılan odur, ve mecliste kabine namına o söz söyler.

3 — Nazrlar müteselsilen hükûmetin siyasetinden meclis huzurunda siyasî mesuliyeti hâizdirler. Meclisler bunları mürakabe ve ihtiyaç görüldüğü vakit isticvap ederler. Bu mesuliyet müteselsildir. Ne vakit ki siyaseti umumiyeye, yani netayici bütün kabineye taallûk eden hususatta, bir mesuliyet teveccüh etmek lâzım gelirse, zincirleme halinde bütün kabine azasına tevcih olunur. Bunlar

bu nevi hususatta ya heyet halinde karar almışlardır, veya almakla mükellef idiler. Şu halde mesuliyet de heyet halinde cümlesine raci olur.

Ne vakit ki mesuliyet yalnız bir nezaretin muamelesine taallûk eder; bu meselenin mesuliyeti de şahsî ve hususidir. Yalnız o nazır mesul olur. Çünkü; mesuliyeti davet eden işte bu dairenin nazırı yalnız kendisi karar vermiş ve reisi devlete kendi imzasının iştirakile teklif etmiştir.

Lâkin bir işin umumî siyasete taallûk edip etmediğini kesdirmek çok nazik bir meseledir. Ekseriya her hangi bir işte başvekiller kabine meselesini vazetmek suretile müzakereye müdahale ettikleri vakit o iş siyaseti umumiye meselesi olur. Her halde burada mevzuu bahsolan mesuliyet sadece siyasî mesuliyettir, ve yukarıda zikrettiğimiz cezaî mesuliyetten tamamile ayrıdır. Bunun yegâne neticesi kabinenin sukutu ve iktidarı hükûmetin ziyaıdır.

Bir kabine ki sarih bir reyle mecliste ekseriyeti kaybetmiştir, derhal istifaya mecbur olur.. Her hangi bir nazır ki kendi dairesine taallûk eden bir meselede ekseriyeti kaybetmiştir. Kezalik istifaya mecburdur. Meclisin ekseriyeti onlara itimadını reddetmekle nazırları doğruca azletmiş olurlar.

Burada hukukî bir azil mevzuu bahis değildir. Bu sadece bir işarettir ki bir taraftan nazıra diğer taraftan reisi devlete vâki olur. Nazıra karşı bu

işaret iktidarı hükûmetten el çekmesidir. Reisi devlete vâki olan işaret bu nazırın azli lüzumunu imâ demektir.

Görülüyor ki parlamanter hükûmet, icraî ve teşriî kuvvetlerin ayrılığını sarih surette kabul etmemektedir. Bilâkis aralarında mütekabil bir tedahül vardır. Nazırlar bir taraftan icra kuvvetini istimal için teşri heyetinin mümessilleridir. Diğer taraftan bilhassa reisi devlet tarafından mansup ve teşri heyetinde onu temsile memur ajanlardır. Filhakika vekiller icra kuvvetinin intihabına şuurlu bir ekseriyetin reisi sıfatile kendilerini arzederler. Bunları vükelâlığa sevkeden bu yol sebebi mevcudiyetini terkedemez.

Devlet Reisinin vazifesi — İcra kuvveti asıl eline verilen zata yani gerek Reisicumhur ve gerek hükümdar olsun bir devlet reisine gelince bunların rolü nedir meselesi en mühim bir meseledir.

Bunlar gayet büyük ve gayet faideli bir rol ifa ederler. Bunların rolü sadece merasime ait değildir. Hakikî ve müessir vazifeleri vardır. İcra kuvveti reisinin hükûmetce yapılan bütün muamelâtta en başlı bir reyi vardır. Bilhassa menbaını intihaptan alan ve ileride göreceğimiz veçhile bir çok işlerde heyeti vükelâya riyaset eden cümhur reisleri için bu daha ziyade hakikidir, ve her halde unvanı ne olursa olsun devlet reisi namınadır ki icra kuvvetinin istimalini icap ettiren ef'al ve muamelât vaki olur. Binaenaleyh bunların her biri üzerinde imzası bulunmak lâzım gelir.

Eğer vükelâ heyetinin kararları kendisine gayrı siyasî veya tehlikeli görünürse bu imzayı vermekten imtina eder. Mütalâatını dermeyan eder. Vâkıa kat'î surette bu kararları redde kadar vardırmak biraz tehlikelidir. Çünkü o vakit vükelâ heyeti istifa etmeğe mecbur kalır. Bunların takip ettikleri siyaset meclisce tasvip olunuyorsa vükelânın istifası neticesinde ihtilâf devlet reisi ile meclis arasında tahaddüs etmiş olur. Binaenaleyh siyaseti meclisce tasvip olunan heyeti vükelâ kararlarına karşı icra kuvveti reisi nihayet mutavat mevkiinde kalır.. Meğer ki ileride göreceğimiz son ve tehlikeli çareye tevessül etsin.. Yani meclisin feshi kararını vermiş olsun.

Devlet reisi nazırlarile meseleyi münakaşa eder ve onun kiyaset ve tecrübesi vekilleri ikna edebilir. Kendisi mesul olmadığı için ne teşebbüs alabilir ne de iradesini vükelâya tahmil edebilir. Şu kadar ki bazı cereyanları faideli bir tarzda tadil ve tebdil edebilir.

Devlet reisi ile nazırlar arasındaki münasebet parlemanter hükûmetlerde tamamen değişmiştir.

Evvelce reisi devlet karar verirdi. Şu şartla ki vekillerin imzası ona iştirak etsin. Şimdi karar veren heyeti vükelâdır. Şu şartla ki reisi devletin imzasını istihsal edebilsinler.

Devlet reisi daimî bir tarzda bir unsuru itidal ve ihtiyat olarak görünür. Buhran vükelâda başka bir ehemmiyet daha alır. Eğer hal ve mevki mevcut fırkaların vaziyetile tanzim edilmiş değilse

büyük bir iktidarla ve kiyasetli bir intihabla muvakkaten münkati olan hükûmeti tesis eder.

Meclislerin feshi — Parlömanter hükûmet icra kuvvetinin sahibi olan zata hususî ve gayet mühim bir imtiyaz daha bahşetmiştir. O da kendisine bir heyeti vükelâ ve binaenaleyh muayyen bir siyaset tahmil etmek isteyen ekseriyet fırkasına karşı hareket edebilmektir.

Bu da müddetin hitamından evvel meclisleri feshetmek ve yeni bir intihap vasıtasile müntehiplerin ve binaenaleyh milletin reylerini yoklamaktır. Meclisi fesh hakkı tamamen parlemanter olmayan hükûmetlerde de vardır. Ezcümle bizim 93 kanunu esasisi; Vaymar kanunu esasisinden evvelki Alman İmparatorluğu kanunu esasisi, böyle idi. Lâkin bunlarda fesih hakkı milletin reyini yoklamak manasında değil hükümdarların teşri heyetine hükmetmesi ve onları itaat altında tutması için bir taarruz silâhı mahiyetinde idi. Parlemanter hükûmetlerde ise bu hal tabiî ve zarurî bir şeydir. Bu hak olmasa meclis memlekette efkârı umumiyenin müzaheretini kaybettiği halde hükûmete milletin arzu etmediği şeyleri tahmile kalkışabilir. Şu kadar ki bu fesih hakkını istimal için devlet reisi sair işlerde olduğu gibi mesul heyeti vükelâ vasıtasile hareket etmelidir. Yani feshin mesuliyetini deruhte edecek bir heyeti vükelâ bulmalıdır. Bu mesuliyeti deruhte edecek vükelâ heyeti bulamazsa kendi kendine meclisleri feshedemez. Böylece İngilterede fesih hakkı ileride görülecek sair faydalarından başka bugün bir kabinenin mecliste ekseri-

yeti kaybettiği ve mühim tekliflerde ademi muvaffakiyete uğradığı zaman mevkii iktidarda kalabilmesi için son bir çare telâkki edilmektedir. Vükelâ heyeti meclislerin feshi suretile memleketin efkâr ve ârâsına müraçaat edebileceği kabul edilmektedir. Fakat yeni intihabın neticesi ne olursa olsun artık yeni bir fesih hakkı yoktur. Bu hak bir kere istimal edildikten sonra tekrar istimal olunamaz. Artık bu hakkın kuvveti tükenmiştir.

Parlemanter hükûmet karışık ve nazik vaziyetile geniş tarzda kanunlaştırılmağa müsait değildir. Bilhassa âdet ve teamül ve an'ane ile yaşamaktadır. Hele ana vatanı olan memlekette hal tamamile böyledir. Bugün bir kısım memleketlerin teşkilâtı esasiyelerine girmiş olan bir çok ahkâm orada yalnız örf ve teamül halinde yaşayan fikirlerdir. İngiltere kanunları kabine hükûmeti lâfzını kullanmaz. Vükelâ hâlâ burada kıralın meclisi hassı unvanını taşır, ve bu sıfatla kırala yemin ederler. Yabancı memleketlere geçince bazı kavaid ve zavabıtı kanun haline konulmuştur.

Kabinenin menşei — İki meclis tesisi gibi kabine hükûmeti dahi akıl ve mantığın icadı değil tarihin bir mahsulüdür.

Bu noktaya tedricen varılmıştır. Başlangıçta muvakkat ve geçici surette dahil oldu, ve sonradan asrımız hürriyet âleminin başlıca bir hükûmet sistemi oldu.

İngiliz kıralları asırlarca müddet hükûmetlerinin en yüksek makamını işgal etmek üzere me-

murlar ve müşavirlere malik idi. Bir taraftan bu memurlar doğrudan doğruya kırala (taca) merbut idiler. Diğer taraftan daimî müşaviri haslar meclisi bulunuyordu. Tüdor ve Stuart hânedanı zamanında Kıralın bu müşaviri has meclisi pek mühim bir vazife ifa ediyordu. Meşhur yıldız kamarası bu meclisin adlî bir şubesi idi, ve bu hakkı kaza ancak 1641 de ref edildi. Oranın tabiî âzası olan memurlardan mada kıralın intihap ettiği âzadan mürekkep olan bu meclis kıral hükûmetinin en mühim meselelerini müzakere eden ve kararlaştıran bir meclis idi.

XVI ıncı asrın sonlarına kadar böyle devam etti. XVI ıncı asrın sonunda ve XVII inci asrın başlangıcında büyük memurlardan ve has müşavirlerden bir grup ekseriya bu meclisten ayrılır, ve âdeta hususî bir komite halinde toplanırlardı ki kıral bunların müzakeresine en mühim meseleleri tevdi ederdi. Kararlar meclisin heyeti umumiyesinde değil bu küçük komitede verilirdi. Buna kabine de niyordu. Sebebi de içtima ettikleri mahallin meclis salonuna nisbetle ufak bir oda, kabine olması idi. Kıral ekseriya gizlice samimî dostlarile ve itimat ettiği adamlarla bu küçük salonda müzakere ederdi. Bu hal devamlı bir âdet haline geldi, ve Stuartlar zamanında âdeta bir şekli hükûmet oldu. Bu komite veya kabine meclisi hiç bir vakit kanunî bir tesis mahiyetini haiz değildi. Hatta umumiyetle İngiliz hukuku umumiyesine münafi addolunuyordu. Parlâmentonun birinci Şarl hakkındaki itirazlarından birini bu teşkil ediyordu. Mahaza Stuartların iadei hükûmetinden sonra da bu usul

tekrar tatbika başlandı. Buna şüphesiz kıralın yalnız hususî fikrî, maksadı değil, hükûmetin hakikî ihtiyacı saik olmuştu. Müşaviri haslar meclisinin heyeti umumiyesinde mesaili devletin müzakeresi kabil olamayacağı belli idi. Devletin kudretinin artmasile hükûmet komplike bir şekil almış ve iktidarı kıralinin terakkisi bunları küçük miktarda tecrübeli ellerde toplamak lüzumunu hasıl etmişti.

Has meclis âzasının miktarı çoktu. Bu kadar çok âza ile hükûmet etmek imkânı yoktu. Meclisi has yavaş yavaş parlâmento ile kabine arasında ehemmiyetini kaybedecekti. Bunu yeni ihtiyaçlara tevfik için I inci Şarl zamanında vaki olan mesai beyhude oldu.

XVII inci asrın ilk nısfında zuhur eden bir kabinedir ki zamanımız kabinelerinin menbaı olmuştur. Halbuki aslında zamanımız kabinelerine tamamile muhalifti.

Bunlar hakikatte kıralın ve kudreti şahsiyenin nazırları idiler. Vukubulacak tahavvül kabineyi parlemana arzetmek bu suretle kıraliyete karşı onları müstakil kılmak ve teşekküllerinde tamamen mütecanis bir hale getirmek tarzında vâki olacaktı.

1688 ihtilâlinden sonra bu tekâmül tedricen vâki oldu. Bu da kıraliyetin hissettiği bir zaruret idi. İhtilâl neticesi olarak parlâmentonun kıraliyete karşı zaferi o kadar tam ve ordunun senelik tahsisatına, vergilere rey vermek sayesinde parlâ-

mentonun hükûmeti mürakabesi o kadar kuvvetli ve kat'î oldu ki parlemanın ekseriyetile uyuşmadıkça hükûmeti idare etmek kıral için gayrı mümkün veya hiç olmazsa pek ziyade çetin bir hale gelmişti. Şu halde bu ittihadı ve tam uyuşmayı temin edebilmek için en sade ve emin çare tekmil kabine âzasını parlâmentoda ekseriyeti haiz olanlar arasından almaktan veya hiç olmazsa bu ekseriyet üzerinde tesir yapacak, onların reylerini istihsal eyleyebilecek adamları kabineye sokmaktan ibaretti.. Lâkin uzun müddet ve hele XVII inci asrın nihayetine kadar bu yalnız siyasî bir tedbir mahiyetinde kaldı.

Kıral bu yola gitmeğe çok kerre mecbur olmakla beraber riayete mecbur olduğu hukukî bir kaide telâkkî etmeyordu. Ancak 1695 dedir ki Giyyom Doranj kabinesini yalnız bir fırkadan liberal fırkasından almıştır. Lâkin bunu takip eden senelerde ve on sekizinci asrın ilk sülüsü zarfında kabine yine tam mütecanis olmaktan uzaktı. Bu zamanda garib bir hâdise bile oldu. Kabine hakikatte iki farklı unsuru ihtiva ediyordu. Bir kısmı filî âzadır ki nezaretlerin başında bunlar bulunuyordu. İşin idaresi ve devletin gizli evrak ve vesaiki tamamen bunların elinde idi. Diğer bir kısmı fahrî âzalardı ki vükelâ meclisinde huzur hakkını haiz olmakla beraber hükûmete iştirak hakkını hâiz değildi. Yalnız meclisin müzakeresinde hazır bulunuyorlardı. Bu suretle sukut eden işten çekilmeğe mecbur olan nazırlar vükelâ meclisinde ve iktidarı hükûmeti deruhte eden siyasî hasımları yanında mevki alabiliyorlardı.

Bu tarz buhranlı devirlerde daima müracaat olunan yollardan biridir.

Gayrı filî vükelâlık ancak 1782 de kalktı. Bu şerait altında idare güçtü, ve kabine taca merbut kalıyordu. Mahaza ârızî bir sebeble heyeti vükelâ pek çabuk taca merbut kalmaktan bir mertebe kurtuldu.

Vükelânın kıral nüfuzundan kurtuluşu — Giyyom Doranj selefleri gibi vükelâyı kendi kabinesine toplar ve onların müzakeresine riyaset ederdi. Bu âdet halefi ikinci An zamanında da cereyan etti. Kıraliçe her pazar günü meclise riyaset ederdi. Bunun vârissiz olarak ölmesi neticesinde Hanover Hânedanı İngiliz tahtına davet edildi. Kırallık makamını işgal eden birinci Jorj bir Alman olduğu için ingilizceyi iyi bilmiyordu. Konuşulan şeyleri anlamıyor ve binaenaleyh müzakereyi iyi idare edemiyordu. Bunun üzerine meclisi vükelâda hazır bulunmaktan ve riyaset etmekten vazgeçti. Bu da bir âdet oldu. Artık meclisi vükelâ müstakillen ve kıralın nüfuzundan âzâde olarak toplanıp müzakere ediyordu. Bu böyle II inci Jorj zamanında heyeti vükelânın kıraldan müstakil olarak toplanıp müzakere etmesi bir teamül haline geldi. Bu suretle kendi kendilerine bir meclisi vükelâ kuran nazırlar müzakerelerinin neticesini kabinenin en yüksek âzasından biri yahut işin taallûk ettiği nazır vasıtasile kırala arzediyorlardı, ve artık kıral haricinde devlet işlerine karar vermek hakkı heyeti vükelâda takarrür etmişti. Fakat bugün nazırları teşkil ve sevku idare eden bir reisten yani başvekilden henüz uzak bulunuyordu.

Başvekâlet — 1688 den evvel Stuartlar devrinde bazı kerre birinci nazırlar oldu ki bizim sadırazamlarımıza benzerdi. Fakat böyle bir vazife İngiliz kanunlarınca çekilmez bir vaziyet idi İhtilâlden sonra da zaman zaman kabine de bilhassa hükümdar üzerinde nüfuzu ile temayüz etmiş adam bulunuyordu. Fakat diğer arkadaşlarına karşı meşrutî hiç bir role mâlik değildi.

XVIII inci asır nihayetlerinde meşhur Pit ile başvekâlet kendini göstermeğe başlamıştır. 1803 de kabinesinin teşkilinde bizzat kendisi başvekâletin tarifini yapmıştır. Bu tarif İngiliz parlemanter hükûmet kaidelerinin en başlı bir parçasıdır. «Bir fırkanın tanınmış reisi olmak itibarile başvekil avam kamarasında bu fırkanın zaferi neticesi olarak kendisini kırala tahmil eder. Kaide olarak siyasî maslahatlar için kıral ile yalnız o temasta bulunur. Diğer nazırlar ancak başvekil vasıtasiledir ki kıral ile temasta bulunurlar.»

Siyasî ve müteselsil mesuliyetin başlangıcı — Parlâmento huzurunda siyasî ve müteselsil mesuliyet dahi uzun zamanlar içinde dahil olmuştur. XVIII inci asır zarfında gerçi az olsa da avam kamarası huzurunda muvaffakıyetsizliğe uğrayan nazırların memuriyetlerinden vazgeçtikleri görülmüştür. Lâkin bütün XVIII inci asır zarfında doktrin öyle idi ki kamara kırala ne nazırın nasbını ve ne azlini doğrudan doğruya tahmil edemez. Vükelâ aleyhine vükelâyı düşürmek için gidilecek yegâne meşru yol itham tarikidir. Bu da her it-

ham gibi şahsî idi ve fiilin faili ve şeriki sıfatile bir cürmü şahsinin vücudunu istilzam ederdi.

Tabiidir ki bir nazırın harekâtından dolayı bütün nazırları itham etmek ve bütün kabine aleyhine kanunî mesuliyet tevcih eylemek adaleten sahih değildi. Ancak 1782 de Lord Nord'un istifasile mesuliyeti siyasiye tanınmıya başlamıştır.

Lord Nord kabinesi Amerika istiklâl harbini iyi idare edemiyordu. Parlâmentodan mütemadiyen tahsisat talep ediyordu. Kamara vükelânın siyasetini pek de tasvip etmek istemiyordu. O sırada kamarada bir müzakere cereyan ederken Lord Nord aleyhine iki takbih takriri verildi. Birincisi ekseriyete iktiran etmedi. Fakat meclisin gösterdiği vaziyete nazaran ikincinin müzakeresini beklemeksizin Lord Nord arkadaşlarile beraber kabinenin istifasını verdi. Bundan itibarendir ki mesuliyet siyasî ve müşterek oluyordu.

Yani bir ithama hacet kalmaksızın ve cezaî bir mesuliyete mahal bırakılmaksızın yalnız siyasî yani iktidarî hükûmetin ziyaı suretile mesuliyet teessüs ediyordu, ve bu mesuliyet müşterek oluyordu. Bu da gayet tabii idi. Çünkü kabine hakikî bir vahdet halinde idi. Adaletsiz dahi değildi. Çünkü tevcih olunan mesuliyet sadece siyasî idi cezaî değildi.

Mahaza 1830 a kadar kabineyi devirmek için vükelânın meclisde itimadı kaybettiklerine dair ekseriyetle kabul olunmuş bir takrir iktiza ederdi. Lâkin bir asırdanberi siyasî vaziyet vâsi derecede inkişaf etti. Hakkı reyin genişlemesi avam kama-

rasını efkârı memleketin tam bir aynası haline koydu. Mecliste ekalliyette kalan vükelâ artık memleketin intizarlarını tatmin edememiş demektir. Binaenaleyh avam kamarasında her muvaffakıyetsizlik vükelânın sukutunu icap ettirir. Şu kadar ki yukarda dediğimiz gibi vükelâ dahi kıralın hukuk ve salâhiyeti cümlesinden olarak muhafaza edilen ve ancak vükelânın arzu ve muvafakatile istimal edilebilen hakkı feshi istimal edebilir. Ve böylece meseleyi müntehiplerin reyine arzeder bu takdirde o kabinenin iktidar mevkiinde mi kalacağı yoksa bu mevkii muhaliflerine mi terkedeceği keyfiyeti intihabın neticesine bağlı kalır. Ekseriya İngiliz kabineleri mecliste ekseriyeti kaybetmeden evvel yeni intihaba müracaat ederler. İntihabın neticesi kendilerine müsait olmazsa işten çekilirler.

Böylece kabinelerin devamı veya sukutu kıral-lık makamından avam kamarasına ve kamaradan millete intikal etmiştir.

Bundan şu netice çıkar ki kabinenin taliini tayin eden şey intihabın neticesidir. İntihapta mağlûp olan vükelâ meclisin ademi itimat kararını beklemez. İntihabın neticesi anlaşılır anlaşılmaz işten el çeker.

Bundan kezalik şu netice çıkar ki: İntihabatı umumiye daima gayet sarih ve çok mühim bir veya iki mesele üzerinde cereyan eder. Bu meseleler bizzat müntehiplerin önüne vazedilir. Takip olunacak siyasî hattı hareket üzerine reylerine müracaat olunur. Bu, öyle bir sistemdir ki Referandumun darlığına hacet kalmaksızın bütün millî büyük me-

selelerde memleketi hâkim mevkiine kor. (Referandum bir mesele hakkında halkın reyini sormaktır).

Vekillik ile mebusluğun imtizacı — Kabine âzalığı hem nazırlık hem parlâmento âzalığı sıfatının birleşmesini icap ettirir. Lordlar için bu mesele hiç bir vakit itiraz davet etmemiştir. Hükûmette bir vazife kabulü ayanlık sıfatını izale edemez. Bu sıfat şahsî ve irsîdir. Fakat avam kamarası âzası için bu hal o kadar sade bir şey değildir. Avam kamarası 1688 ihtilâline kadar içlerinde kıral memurlarını görmekten çekinmiyordu. XVI ıncı asrın son yarısına kadar bazı nazırların parlemanda bulunmasına ses çıkarılmıyordu. Diğer taraftan kıralın bazı büyük memurlarının ve hatta müşaviri hasların kamaraya âza olarak intihapları çok müşkülâta tesadüf etmeksizin kabul olunmuştu. Hatta meclis âzasından biri parlemanın inikadı müddetince büyük bir memuriyete tayin olunur ise Meclis bazı istisnalardan sarfınazar kaideyi umumiye olarak bu mebusun mebusluk sıfatını muhafaza ettiğini kabul ediyordu. Yalnız XVII inci asrın nihayetinde bu sisteme karşı pek açık bir aksülâmel vâki oldu.

Uygunsuzluk hissolunacak derecede idi. Avam kamarası kendi âzasından bir çoğunun hükûmette birer mevkie geçerek ve kıraliyetten maaş alarak istiklâl ve hürriyetini kaybettiğini görüyordu. Ancak bu uğursuzluğa karşı alınacak teşfiî tedbirin kararlaştırılması pek güç oldu, ve tedbir alındığı vakitte gayet şümullü ve şiddetli oldu. Glyyom Do-

ranj'ın kızı Kıraliçe An'ın evlâdı olmamasına binaen 1700 tarihinde Hanovra Prenseşi Sofi ve vârislerinin ihtiyaç görüldüğü vakit İngiliz tahtına davetine dair bir kararname yapıldı. Bu kararnamede (Kıraldan bir memuriyet bir mevki veya bir menfaat istihsal eden veya bir maaş alan hiç bir kimsenin avam kamarası azâlığına ehil olamıyacağı) hükmü vazolunmuştu. Ancak bu hüküm Hanorva hânedanının tahta geçmesi halinde tatbik olunacaktı.

Hanovra prensi Jorj'un İngiliz tahtına geçmesi bundan 14 sene sonra yani 1714 de vâki oldu. Fakat bu zamana kadar bu kararnamede alınmış olan tedbirin pek şiddetli ve mübalâğalı olduğu görüldü.

Bunun neticesi kıralın nazır olarak intihap ettiği bütün mebusların da meclisten çıkarılması olacaktı. Zaten bu arada Giyom Doranj parlâmentonun ekseriyet fırkasının avam kamarası âzasından mürekkep bir heyeti vükelâ teşkil etmişti. Bu tarzı terkibin faidesi şiddetle hissolunuyordu. 1707 de (Hanovra hânedânı tahta geçmeden) bir tadil yapıldı. Bunda kararnamenin vazettiği prensip muhafaza edilmekle beraber orduda yüksek bir vazife müstesna olmak üzere kıraldan bir memuriyet veya menfaat kabul eden meclis âzasının âzalık hakkını kaybedeceği ve şu kadar ki aldığı vazife ve memuriyet avam kamarası âzalığı sıfatile kabili imtizaç olduğu kararlaştırıldığı taktirde bunların tekrar intihabı câiz olacağı kabul edildi. O zamandanberi vükelâlık mevkii daima parlâmento âzalığı ile kabili imtizaç olmak sıfatını muhafaza etmiştir.

İşte bundan dolayıdır ki vükelâlık mevkiine geçen meclis âzasının âzalık mevkii münhal addolunur. Meclisce kabili imtizaç kararı verildikten sonra tekrar intihap edilebilir, ve bunun için tekrar kendini müntehiplere arzeder. Bu hiç de makul olmıyan bir kaidedir. Çünkü bir mebusun vükelâlık mevkiini işgale davet olunması parlamanter hükûmette icra kuvvetinin sahibinin yaptığı bir ifsat mahiyetinde telâkki olunamaz. Yeni nazıra bir intihap masrafı ve gürültüsü çıkarmaktan başka bir şeye yaramaz. Yeni intihap için ingilizlerin takip ettikleri sistemle İngiliz ahlâkı bazı mülâyemetler ihdas etmiştir. Yeni intihap sadece bir şekildir. Fakat her halde iki intihap cereyan etmesi lâzım gelmektedir. Bir çok kerre bunun ilgasına teşebbüs olundu,neticelenemedi. Ancak 1867 de vükelâlık mevkiine geçen ve yeniden intihaba çıkıp ikinci defa intihap edilen mebusun vükelâlıkta makamını tebdil etmesi halinde artık mebusluğu muhafaza edeceği kabul edildi.

İngiliz kabinesinin fârikası — İnkişafı tarihisini izah ettiğimiz İngiliz kabinesini sair Avrupa memleketleri kabinelerinden tefrik eden tarihe merbut iki hal vardır.

1 — Bunlar kıralın meclisi hassının âdeta murahhasları gibidir, ve meclisi has âzası sıfatile kırala karşı yemin ederler, ve muhtelif unvanları tarihe merbut muhtelif menşelerden geldiği için bu unvanlarla ifa ettikleri vazifeler aynı değildir. (Meselâ maliye nazırı manasında bir unvan taşır fakat ifa ettiği vazife adliye vekilliğidir). Bu me-

muriyetlerin mahiyeti ne olduğunu ve hangisi kabinede müzakerata iştirak edecek makamlardan olduğunu ne kanun ne de taamül tayin eder. Kabine idarenin en âlî kısmından terekküp eder. Fakat azasının adet ve miktarı gayri mahdut ve mütehavvildir. Kabinede makam sahibi olacak nazırların (İngiliz kabinesinde 58 kişi değişebilir). Adedi hükümdarın muvafakati tahtında kabine teşkiline memur olan Başvekil tarafından tayin olunur.

2— Nazırlar umumiyetle ve nazır sıfatile meclislerin ikisine de girmek ve söz söylemek hakkına malik değildirler. Ancak mensup oldukları meclisde makam sahibidirler. Her ne kadar hükûmeti temsil ederlerse de ancak mensup oldukları meclisde hazır bulunurlar. Bunun haricindeki bir meclise girip söz söyleyemezler. Bugün vükelâ umumiyetle avam kamarasından alındığı için bunlar lordlar kamarasına girip de söz söylemek hakkına malik değildirler. Lordlar kamarasında hükûmetin efkâr ve âmâlini izah edebilmek her hangi bir tedbir hakkında lordların reyini istihsal eyleyebilmek için vükelâ meyanına lordlar kamarasından bir veya iki aza alırlar. Bugün buna da o kadar lüzum hissedilmemektedir. Nezaretlerde lordlardan nasbedilen müsteşarlar vasıtasile lordlar kamarasında hükûmet temsil edilmektedir.

Fırkalar — İngilizler parlâmanter hükûmete fırka hükûmeti derler. Zira bu hükûmetin ifayi vazife etmesi için memlekette ve binaenaleyh parlâmentoda teşekkül etmiş; tanınmış ve inzibat altına alınmış iki fırkanın lüzumuna kanidirler. Birisi

makamı iktidarda iken diğeri muhalefet mevkiinde bulunur, ve hükûmeti mürakabe eder. Bu iki fırka intihapta galebenin neticesine göre yekdiğerinin yerine kaim olurlar. Biri düşer öteki çıkar. Fakat iptidadan beri işin böyle olduğu zannedilmemelidir.

Şüphesiz ki İngilterede biri kıralın eski hukuk ve imtiyazının muhafazası taraftarı, diğeri hürriyeti umumiye için kıskanç iki fırka pek erken teşekkül etmiştir.

Bu vaziyet 1679 dan sonra katiyetle tebarüz etmeğe başlar. Lâkin 1688 den sonra şerait ve ahvali siyasiye zarurî olarak uzun müddet torileri yani muhafazakârlar fırkasını iktidar mevkiinden uzaklaştırdı. Bunlara şüpheli; sâkıt hânedân taraftarı jokobit nazarile bakıldı. (Kıral Jak taraftarı) ancak Vig yani liberaller fırkası mevkii iktidara geçti, ve mecliste iki fırka mevcut olmakla beraber Tori fırkasına meydan bırakılmıyordu. 1784 de Vilyam Pit'in mevkii iktidara gelmesini intaç eden intihap iledir ki Vig fırkasının kudreti kırıldı. ve toriler mevkii iktidara geldi. O vakittenberi İngilterede devam eden hakikî fırka hükûmeti başladı.

Avam kamarasının tefevukku — İngilterede parlemanter hükûmetin inkişafile iki mühim hâdise vücut bulmuştur.

Birincisi avam kamarasının tedrici ve devamlı surette tefevvuku ve bilâkis lordlar kamarasının zayıflaması; kuvvetten düşmesi.

İkincisi kıraliyete ait bazı hukuk ve salâhiyetin yeni bir manada istimalden düşmesi.

Parlemanter hükûmetin yani kabinenin parlemanda hâkim fırkadan alınması usulü evvelemirde lordlar kamarasının siyasî hâkimiyetinin temini neticesini hasıl etmişti. Başlıca nazırlar o kamaradan çıkıyor, ve hakikatte hükûmeti o kamara idare ediyordu. Şüphesiz XVII inci asır nihayetinde avam kamarası başlıca kudret ve imtiyazatını elde etmeğe muvaffak olmuştu; bilhassa vergiye reyi vermek meselesinde haizi nüfuz idi. Bundan dolayı kabine devamlı bir hükûmet yapabilmek için esaslı istinatgâhından vazgeçemezdi. İçerlerine aşağı meclisten (avam kamarasından) idarei hükûmete ehil bir kaç aza alarak orada da ekseriyeti muhafaza ediyordu. Fakat hakikatte lordlar kamarası avam meclisini kendine tâbi bir meclis halinde tutuyordu. Bu hal bilhassa şundan neşet etmişti:

Lordlar büyük arazi ve emlâk sahibi ve memleketlerinde çok kuvvetli nüfuza malik adamlar oldukları için avam kamarası azasından bir çokları onların elinde idi. Bir çok devairi intihabiye de lordlar kendi adamlarını mebus intihap ettirebiliyorlardı. Diğer taraftan avam kamarası ekseriyetinin büyük kısmı vükelânın elinde idi. Bunlar ekseriya memuriyetle, maaşla, teveccühle mebusları elde ediyorlar ve böylece reyi ve müzaheretlerini kazanıyorlardı. Vükelâ da diğer lordlar gibi bir kısım adamlarını mebus intihap ettirebiliyorlardı. Filvaki bir çok kasabalar vardı ki eski zamanda bir

veya bir kaç mebus intihap etmek haklarını muhafaza ettikleri halde bu kasabalar zamanla sukut etmiş, nüfusları azalmış ehemmiyetleri kaybolmuştu. Fakat eski zamandan kalma hakları bakiydi.

Bu kasabalardan bazısı o kadar sukut etmişti ki gayet mahdut intihap heyetlerini hâvi idi. Bazan da âdeta bir müntehip çıkarabiliyordu. Hatta bazı yerlerde hakkı intihap bir belediye çavuşuna inhisar eyliyordu. Bu sönük kasabalarda bu mahdut müntehipler üzerinde hükûmetin nüfuzu büyük bir rol yapıyor ve istediğini mebus intihap ettiriyordu. Diğer taraftan henüz matbuat çocukluk çağında ve efkârı umumiye parlâmento müzakeresine az dikkatli bir halde olduğundan vaziyet suiistimale müsait idi. Hakikatte memleketi idare eden lordlar en malûmatlı en müstakil en vatanperver bir sınıftı. Lâkin zaman ile her şey değişti. 1832 ıslahatile intihap sistemi genişledi. Yeniden tanzim olundu ve salim bir usule konuldu. Sönük kasabaların eskiden kalma hakları kaldırılarak ehemmiyetli beldeler haline gelen yeni şehirlere intihap hakkı verildi. Yevmî gazeteler tekâmül etti, ucuzladı ve efkârı âmmeyi tenvir ve ikaz etmeğe başladı ve hükûmetin eski itma sistemini gayri mümkün hale koydu, ve bütün memleket parlâmento müzakeratına dikkatli ve alâkalı oldu. Bu yeni muhit içinde serbestçe intihap olunan avam kamarası tam istiklâlini ihraz etti. Bir çok zamandanberi kazandığı fakat o zamana kadar lordların vesayeti altında hükû-

metin itma ve tazyikine tâbi olarak kullandığı hakkı tam bir istiklâl ile istimal kudretini aldı.

Bunun en basit neticesi İngiliz parlâmentosundaki müvazenenin tebeddülü oldu. Avam kamarası lordlar kamarasına tefevvuk etti, ve hükûmette parlâmentonun bütün nüfuzunu o ihraz eyledi. Bu bir kaide ile, bir cümle ile ifade olunur ki o da şudur:

— Bir kabine ancak avam kamarasının reyile düşer.. Lordlar kamarası vükelânın mesuliyeti siyasisini mevzuu bahsedemez. Bunun derin ve basit bir sebebi vardı. İntihabın verdiği memleketin bütün kuvveti avam kamarasının arkasındadır.

Her ne kadar hâkimiyeti milliye prensipi İngiliz kanunlarında mevzuubahs değilse de yavaş yavaş bütün İngiliz hukuku esasiyesine nüfuz etmiş ve tedricen onun ruhu olmuştur.

Şüphesiz kabinenin durması ve düşmesi keyfiyetinin yalnız avam kamarasının reyine merbut olduğu kaidesi diğer bir çok kaideler gibi itibarî ve an'anevidir. Lâkin çabuk kendisini kabul ettirmiştir. Büyük ve mühim bir mâziye maliktir. Bir asra yakın zamandanberi pek çok heyeti vükelâ lordlar kamarasının itimadı olmaksızın yaşayabilmiş ve hatta lordların muhalefetinden çok müşkülâta ve iz'acata tesadüf etmeksizin onlar tarafından arzu olunmıyan bir siyaset takip eylemiştir.

Bu hukuku siyasiye kaidesi Hormul, (İrlanda istiklâli) ihtilâfının başlangıcında lord Salizböri tarafından açıktan açığa itiraf edilmiştir. Bu zat lordlar kamarasında diyor ki:

— Bizim hukuku esasiyemize göre kabine azasının şahsına taallûk eden hususlarda yalnız avam kamarası münhasıran rey sahibidir. Lâkin eşhas intihap edildikten ve kabine teşkil edildikten sonra devlet idaresinde hükûmetin ittihaz edeceği tedabir meselesi gelir ki, o vakit avam kamarasının hakkı inhisarı kalmaz.. Ve maliye işleri müstesna olmak üzere bütün teşri meselelerinde kamaramızın hissesi avam kamarasının ki kadar geniştir.

Şu halde, Lordların muhafaza ettiği şey maliye kanunları müstesna olarak sair kudreti teşriiyede iştiraki tamdır. Teşebbüs hakkı vardır. Fakat nâdiren kullanılır. Kanunları, kanun lâyihalarını red hakkı vardır. Avam kamarasından ve hükûmetten gelen kanun lâyihalarının tadilini teklif hakkı vardır. Fakat 1911 kararnamesinde bu haklar da son derece tahdit edilmiştir. Bu kararname ile lordların maliye kanunlarına müdahaleleri kâmilen bertaraf edilmiştir.

Evvelce avam kamarasının kabul ettiği malî kanunlar yalnız bir şekil olarak lordlar kamarasından geçerken şimdi asla lordlar kamarasına uğramaz.. Diğer taraftan kanunların red ve tadil keyfiyeti mahdut bir müddetle takyit edilmiştir. Bir kanuna lordlar kamarası üç seneden ziyade mukavemet edemez. Bu, demektir ki avam kamarasınca israr edilen bir kanun üç sene zarfında lordlar tarafından kabul olunmak zarurîdir.

Lordlar kamarasının salâhiyetinin tahdidi meselesinde, sebep gayet basittir. Bunlar memleketin müntehabi olmamak ve mahaza onu temsil de-

recesine hareket etmek itibarile avam kamarasında tezahür eden iradei milliyeyi olduğu gibi kabule mecburdurlar. Şu halde, fikir, ve mütalâalarından feragate de mecburdurlar. Fakat ne vakit ve ne şerait altında feragat etmelidirler? 1911 kararnamesine kadar bu nokta kat'î surette tayin edilmemişti. Mahaza bizzat lordlar kamarası kendi mevkiini idrak etmiş olma. itibarile bunu bizzat tayine teşebbüs etmiştir. Lordlar kamarasında Dük Deyvonşayr diyordu ki: «Lordlar meclisinin ifa edecek iki vazifesi vardır. Bu vazifenin birincisi ve en mühimmi düşünmek ve teklif olunacak tedbirlerin tadil ve ıslahını telkin eylemektir ki bununla o tedabirin tatbiki salâh bulur ve adaletsizlikleri giderir. Bu vazife çok mühimdir. Öteki meclisten gelecek bütün mühim tedbirler hakkında bunu ifa etmek bizim için bir vecibedir, ve öteki mecliste cereyan eden müzakerattan her hangi bir tedbire hayatî bir mesele nazarile bakıldığına kani olduğu vakit bu meclis ne dereceye kadar tadil teklifinde ısrar etmek lâzımgeleceği meselesine gelince bu büsbütün başkadır. Ancak zaman ve fırsat meselesidir. Bu takdirde zamana ve icabı hale göre hareket etmek lâzım gelir. Bu mesele ikinci ve daha mühim bir meseleye bizi sevkeder ki o da tedbirin mahiyeti meselesidir. Bu meclis lordlar meclisinin ekseriyetin tasvip etmediği, değil memlekette kuvvetli bir akalliyetin ve belki de ekseriyetin tasvip etmediği, tedbirlerin kabulüne yegâne bir engeldir.

ÜÇÜNCÜ KISIM

On sekizinci asır felsefesi

ve

Hukuku tabiiye nazariyesi

XVIII inci asır filosoflarının ve muharrirlerinin hukuku siyasiye hakkındaki eserleri ve fikirleri İngiliz tesisatının tetkik ve mütalâasile meşbu idi. Fransız büyük ihtilâline yakın zamanlarda Amerika teşkilâtı siyasiyesile de meşgul olmuşlardı. Fakat bu filosoflar ve muharrirler başlıca diğer bir menbadan, ilmî ve felsefî bir fikirden feyiz alıyorlardı. Bilhassa zihnî muhakemat ile elde edilen ve tarihten alınmış derslerle takviye olunan telâkkiyat ve kavaidi mücerredeye istinat ediyordu. Bu tezler bu kaideler umumun efkârına o kadar derin bir surette nüfuz etmişti ki büyük ihtilâl vukubulduğu vakit ihtilâl meclisleri bu kaideleri olduğu gibi kabul ettiler ve yeni cemiyetin bu esas üzerine kurulacağını ilân eylediler. İhtilâl meclisleri bu filosof ve muharrirlerin mütalaatının tam bir tatbikini yapmaya ve neticelerini elde etmeye çalıştılar. Dolayısile de olsa, İhtilâl meclislerinin vücude getirdikleri kanunların hakikî vâzii mevkiini alan bu filosoflar meyanında gerek dehâlarının kuvveti ve gerek efkâr üzerinde ika ettikleri nüfuz ve tesirin derinliği ile iki adam birinci mevkii işgal eder. Bunların birisi (Monteskiyö) diğeri (Jan Jak Ru-

so) dur. Monteskiyö tarih itibarile daha kadim ve tesir itibarile daha büyüktür. Bunun nüfuzu daha XVIII inci asırda Fransa hududunu geçmiş ve büyük denizlerin ötesine yani Amerikaya kadar yayılmıştır. Bilhassa (Ruhulkavanin) namındaki eserile Amerika teşkilâtı esasiyesi üzerinde büyük tesir yapmıştır.

Mahaza Jan Jak Ruso'nun mütalâat ve mülâhazatı umumun efkârı üzerinde ve bilhassa Fransada daha kat'î olmuştur. Onun fikirleri Fransız demokrasisinin iliklerine kadar işlemiştir. Zamanımızda bile yeni yeni şekiller ve isimler altında görülen şeyler onun fikirlerinin muaddel şekillerinden başka bir şey değildir. Hukuku cezaiye ıslahatında çok müessir bir rol yapmış olan meşhur Volter teşkilâtı siyasiye bahsinde ayni nüfuzu ihraz edememiştir. Bu adam kaideler ve düsturlar vazeylemeksizin vâsi surette hürriyet fikirlerini neşretmiştir.

Bunların etrafında peyk olarak bir kısım muharrirler daha zuhur etmiştir. Bunların bazıları ezcümle Mabli çok esaslı ve çok şayanı dikkattir. Bu zat Monteskiyö'den daha az derin, Jan Jak Ruso'dan daha az derin olmakla beraber nazariyeyi siyasiyesi zamanının efkârı üzerinde çok mühim tesir yapmıştır, ve bu nazariyeler ihtilâl meclislerinin kabul ettiği kanunların en yakin komşusudur. Tarihin yürüyüşü esnasında hiç bir zaman olmamıştır ki edebî ve felsefî fikirler mevzuatı teşriiyede ve insaniyetin kader ve talihi üzerinde böyle bir tesir yapmış olsun. Bu anlaşılmaz bir şeydir ve insaniyetin tekâmülündeki tabiî kaidelerle telif olunamaz

gibi görünür. Nasıl olup ta bir kaç adam yarım asır zarfında koca bir milletin an'ane ve fikirlerini tebdil ve bu derece yayılma ve intişar kuvvetini hâiz yeni bir silsilei hakikat keşfedebildiler. Zihinlere hayret verecek bir şekilde görünen bu hal daha derinden tetkik olunursa hakikati halde bu tesir zevâhirden ibaret olduğu anlaşılır. Bu telâkkilerin ekserisi yeni değildi, ve bu filosoflar tarafından yeniden keşfedilmiş olmaktan uzaktı. Bu fikirler pek kadim idi. Yalnız Monteskiyö kendisinden evvel gelenlere pek çok şeyleri borçlu olmakla beraber hukuku siyasiye mebhasinde hakikaten mucit fikre sahibti. XVIII inci asrın filosofları zamanlarında milletlere kabul ettirdikleri kaidelerin ve düsturların bir çoğunu zaten müesses olarak bulmuşlardı. Bunlar XVII inci asırda ve XVIII inci asır ibtidalarında muhtelif Avrupa memleketlerinde yetişen ve hukuku tabiiye mektebini tesis eden müctehitlerin fikirlerini iktibas etmişlerdi.

Yunan filosoflarından beri bu hukuku tabiiye bahsi felsefî, hukukî ve siyasî nazariyelerde büyük bir mevki tutmaktan hâli kalmamıştı. Şüphesiz hukuku tabiiye hakkında herkeste muhtelif telâkkiler vardı. Bu da tabiî idi. Çünkü tabiatın insana verdiği dersleri ve telkinleri anlamak ve izah etmek mevzuubahisti. Bu da herkesin telâkkisine göre değişiyordu. Bazıları sevki tabiinin mahlûku zihayata ilham ettiği harekâtı, hukuku tabiiye cümlesinden addediyorlardı. Fakat bu hukuku, aklı beşerin ilhamında aramak, daima hâkim bir fikir olmuştur. Bu tarzı telâkki kurunu vustada

ilâhiyat âlimlerinin ve hukukçuların muharrerat ve nazariyatında mühim bir yer tuttu. Fakat bunlar için hukuku tabiiye meselesi ferî bir mesele idi. İlâhiyatçılar için esas olan ilmi ilâhi idi, ve kanuncular için esas olan şey, Roma hukuku idi. Bunlar hukuku tabiiyeye şöylece temas ederek geçiyorlardı. Hattâ denebilir ki ilâhiyatçılar hukuku tabiiyeyi ilâhî hukuk fikrinde mündemic sayıyorlardı. Bunlar nazarında ilâhiyat bilhassa ilhamdan neş'et eden bir ilim, hukuku tabiiye Allahın verdiği akıl ile insanlara münkeşif bir ilim idi.

Şu hale göre hukuku tabiiyenin ne olduğu iyi tayin olunamiyordu. Bazı muharrirler için hukuku tabiiye ahlâk kavaidi ile karışıyordu. İntibah devrinde ilâhiyatcılar ve hukukçular hukuku tabiiyeye ayrı bir mevki ve ayrı bir vasfı hukukî verdiler. Yalnız aklı beşerin ilham ettiği ahkâm değil kanunların ve âdetlerin yani sabit hukukun vücude getirdiği tesisat ve ahkâm dahi hukuku tabiiyeden olup olmadığını aradılar. Hukuku tabiiyenin bu müphemiyeti XVII inci ve XVIII inci asırda durdu. O vakit bir mektep teessüs ve inkişaf etti ki buna hukuku tabiiye ve hukuku beynelmilel mektebi dendi.

Bu mektebin reisi olan hollandalı Hügo Groçyüs 1625 tarihinde (hukuku harp ve sulh) namında büyük bir eser neşretmiştir. Bu zat kudretli fikrile ulûmu siyasiyeye yeni bir yol açmıştır. Bu mektebi idame eden en yakın şakirtleri arasında Pufendorff, Volf, Vattel'i zikretmek lâzımdır. Bunlar büyük hukukşinaslardır. Lâkin bu mek-

tep daha büyük ve daha esaslı iki mümessil yetiştirdi. Bunlar da iki İngilizdir. Birisi Hobbes'dur ki birinci ve ikinci Şarl,ın taraftarı olduğundan prensiplerini, bu hükümdarların lehine ve menfaatine, yani hükûmetin mutlaka lehine çevirmiştir. Diğeri Lok'dur ki 1688 ihtilâlinden sonra yaşamış ve eserini o zamanlarda neşretmiş olduğu için siyasî hürriyetin en yüksek piştarı olmuştur.

Bu mektepte iki telâkki hukuku tabiiyeye öyle bir şümul ve kat'iyet verdi ki bu o zamana kadar asla vâki olmamıştı.

1 — Hukuku tabiiye artık ulûmu siyasiye bahislerinde, bütün içtihatta, hâkimiyet iddia edecek müstakil bir ilim haline geldi. Bu tamamen akıl ve muhakemeden doğmuş ve dünyada adalet fikrine cevap veren sarsılmaz bir takım hakikatleri ihtiva etmekte bulunmuş idi. Sistemi tesis eden muharreratta, Tevrattan ve İncilden, tarihî vâkıalardan ve muhtelif milletlerin kanunlarından getirilen şehadet ve delâil, geniş bir mevki tutuyor idi ise de bütün bunlar mütemmimattan, yalnız mukayese unsuru olarak getiriliyordu. Her ne kadar bu muharrirler dindar idi iseler de hukuku tabiiyenin menbaı olan aklı beşere, vücudu ilâhiye itikattan tamamen müstakil bir nüfuzu mahsus tanıyorlardı.

2 — Bu mektep kat'iyetle iki faraziye kabul etti. Bunun biri, hali tabiî faraziyesi, diğeri içtimai mukavele (Contrat Sociale) faraziyesidir.

Hali tabiî faraziyesi — Bu faraziye ile insaniyetin bir hali iptidaisi kabul ediliyordu. O halde

ne cemiyeti medeniye, ne de bunun hasletinden olan hâkimiyet mevcut değildi.

Herkes tam bir istiklâl halinde yaşıyor ve kendine faik olabilecek ve meramını, arzusunu tahmil eyleyebilecek bir nüfuz ve kudret mevcut bulunmuyordu. Altın devrine ait olarak Yunan masallarında ve beşeriyetin masuniyeti zamanlarına ait olarak Tevratta müphem surette dalgalanan bu telâkki, hukuku tabiiyeye ait eski nazariyelerin de bir çoğunun esası olmuştur. Lâkin XVII inci ve XVIII inci asırlardaki hukuku tabiiye mektebinin ona verdiği ehemmiyeti hiç bir zaman ihraz edememiştir. Bu mektebin yetiştirdiği mütefekkirler hakikaten bu fikri, hukuku tabiiyenin temel taşı yaptılar. Bu hukuk hâli tabiide bulunan insanlar arasındaki münasebeti idare için aklı beşerin ilham ettiği kavaidin heyeti mecmuası suretinde kabul edildi. Şüphesiz bu kavaidin tayininde noktai nazar ihtilâfları baki kalıyordu. Lâkin hukuku tabiiyenin tarifi ilk defa olarak katileşiyor; bu noktai nazarı kabul edenleri, istintaç tarikile cemiyeti medeniyenin sureti meşruada nasıl teşekkül edebildiğini taharriye, sevkediyordu. Nasıl olup da kavanini tabiiye yerine kavanini mevzua ikame edilebilmiştir? Nasıl olup da iptidaî bir halden medeni bir cemiyet haline geçilmiştir? Bunları aramak zaruretinde kalıyorlardı. Mahaza beşer cemiyetlerinin esasında böyle bir hali tabiinin tarihten evvelki devirlerde hakikaten mevcut olduğuna ve bu hali tabiinin beşeriyetin ilk safhası bulunduğuna dair bu muharrirlerin

hayale kapıldığına inanmamalıdır. Böyle bir hali iptidaî mevcut olmamış olsa bile cemiyeti medeniye içinde yaşamakta bulunan insanların hakkını tayin ve tesbit için böyle bir iptidaî hali aklen ve mantıkan zarurî addediyorlardı.

Hattâ bunlardan bir kısmı dünyaya gelen her adamın veya hiç olmazsa sinni rüşde gelen her şahsın cemiyeti medeniye içinde bile hali tabiide olduğunu yani tam istiklâline malik bulunduğunu ve bu halden rızasile feragat etmedikçe bu istiklâli terketmiş olmayacağını iddia ediyorlardı.

İşte Lok'un, Vattel'in noktai nazarı bu idi, ve Jan Jak Ruosso'nun noktai nazarı da bu olmuştur.

İkinci faraziye mukavelei içtimaiye faraziyesidir. Bu bir mukaveledir ki, insanların o zamana kadar yaşadıkları hâli tabiiye nihayet vermiş, aslında tamamen hür olan insanlar ilk ve tam hürriyetlerini artık kendi rızalarile bu mukavele neticesinde kaybediyorlar, ve şahsî arzuların, iradelerin fevkında bir nüfuz ve salta teşkil etmek ve bir cemiyeti medeniye kurmak için istiklâl ve hürriyetlerinden fedakârlık yapıyorlar. Lok, Vattel onlardan sonra Jan Jak Ruso böylece teşekkül eden cemiyet içinde bile sinnirüşde vâsıl olanlar hiç olmazsa zımnen hâli iptidaide kalmış telâkki edilmeleri lâzım geleceğini söylemek derecesine varıyorlardı.

Bu fikirler bu mektebe tâbi olan muharrirleri hangi devlet ve hükûmet şekillerinin bu nazariye ile kabili tevfik olduğunu aramaya sevketmiş-

tir. Böylelikle hukuku esasiye ilmini yeni temeller üzerine kurmak istemişlerdir. Bunlar ayni zamanda başka bir ilim daha vücude getirdiler ki, o da milletler arası hukukudur. Onlara göre hukuku tabiiyenin sahası hâli tabiide olan insandır. Yani hiç bir nüfuz altında bulunmayan ve hürriyeti kâmilesini istimal eden insandır. İmdi müstakil milletler dahi kendilerine hâkim müşterek bir kuvvete malik olmadıklarından birbirlerine karşı hâli tabiide demektirler, ve işte bu münasebetledir ki tarif ettikleri hâli tabiiyi onlarda da buluyorlardı. Binaenaleyh muahedat harıcında hukuku tabiiyedir ki bu münasebat kavaidini yani devletler arasındaki hukuku vücude getirmelidir

Nazarî hukuku esasiyeye gelince: Hâli tabiî ve mukavelei içtimaiye faraziyelerile bu mektep bir takım vazih kaideler tesis etmiştir ki Fransız ihtilâli bunları öylece kabul ve ilân etti. Bunlardan ikisi bilhassa şâyânı dikkattir. *(Bütün insanlar hukukan müstakil ve müsavi doğarlar. Hâkimiyet aslen millettedir)*. Lok zaten hukuku milel tabirile kanunu tabiiden müstenbat olup hâli tabiide kendisine has olan ve cemiyeti medeniyeye dahil olmakla zayı olmayan hukuku teyakkün ederek bu tabiri kullanmıştı.

Lâkin hukuku tabiiye muharrirleri ile Fransız filosofları arasında şu fark vardır ki onların cür'eti ve nazariyelerinin kuvveti ne derece büyük olursa olsun bu nazariyelerin tabiî olan neticelerini izhar ve ifşa etmekten ekseriya çekiniyorlardı.

Bunların büyük bir kısmı Avrupanın müstebit hükümdarları tarafından himaye gördüklerinden nazariyelerini hamilerinin hukukile telife çalışıyorlardı. Ruso der ki: (Groçyüs, vatanından memnun olmayarak Fransaya iltica etmiş, yazdığı kitabi taktim ettiği XIII üncü Lui'ye dalkavukluk etmek mevkiinde kalmış olduğundan halkı hukukundan tecrit ve bu hukuku kırala tefviz etmek için mümkün olan bütün meharetini sarfetmekten çekinmedi). Hobbes de kıral Şarlın ve binaenaleyh mutlakiyeti idarenin tarafları idi. Bu âlim kudretli fikrini Stuart hânedânının mevkiini tahkim etmek için istimal etmiştir. Kendisi ahaliye itimatsız ve insanlar hakkında bedbin idi. Birinci İngiliz ihtilâli zamanında yaşamış ve bütün ilmî ve felsefî kudretini Stuart hânedânının takviyesine sarfetmiştir. Hobbes ictimaî mukavele ve hâli tabiî fikrini ele alır fakat hâli tabiiyi insanlar için pek fena bulur, çünkü insanlar esasen fenadır. İnsan insanın kurdudur, der. İnsanlar fena olan hâli tabiiden çıkmak zaruretini hissetmişlerdir, ve hayatları kaygusile hürriyetlerini prenslerin eline vermişlerdir. Bu terk ve ferağ hâli tabiide insanın malik olduğu bütün hürriyetlere şamildir. Ruso da hürriyetin bu tarzda terk ve ferağını kabul eder. Fakat burada tek bir adam namına değil, cemiyeti medeniyeyi teşkil eden bütün insanlar namına terkedilmiştir. Lok'un nazariyesi tamamen Hobbes'ın nazariyesinin aksinedir. Yalnız bu adamdır ki prensiplerini hürriyetin müdafaasına tahsis etmiştir. O da bir içtimaî mukavele ile neti-

celenen hâli tabiiden hareket eder. Fakat ona göre hâli tabiî Hobbes'ın telâkkisi gibi insanların birbirlerini boğmak, yutmak istediği bir anarşi hâli değildir. Hâli tabiinin ahlâkî düsturları vardır ki insanların sevki tabiilerine dizgin vurur. Lok der ki; hâli tabiiye fenalığın hâkimiyeti gibi bakmak doğru olamaz. Eğer devlet kaybolsa, dünyada ahlâk düsturları yine bakî kalır. Fakat her vakit bu kâfi değildir. Demek oluyor ki hâli tabiî esas itibarile fena değil yalnız gayri mükemmeldir. Mükemmel olmayışı, ahlâkî düsturların zaafından gelir,Hobbes'a göre mukavelei ictimaiye, hâli tabiî yerine, kıralın hâkimiyeti mutlakasını ikame etmek ve bu suretle ictimaî bir nizam vücude getirmek için yapılmıştır. Lok'a göre bu mukavele ahlâkî nizamın tekemmülüdür. Böylece Lok devlet kudretinin tahkimine değil iktidarın pek küçültülmüş bir telâkkisine varır. Lok devletçinin zıddıdır. Devlet rolünü en lüzumlu şeylere indirmek ister. Devletin rolü yalnız ahlâkî düsturları ihlâl edenleri cezalandırmaktan ibarettir. Hususî adalet yerine umumî adaleti ikame etmektedir.

Diğer bir kısım muharrirler bu cür'etkârane fikirlerle muhafazakârlığı telife çalışıyorlar, ve hattâ aslan ahali de bulunan hâkimiyetin, ahali tarafından terk ve ferağı meşru olabileceğini söyleyorlardı.

Kaldı ki bu eserler lâtince yazılmışlardı. Bunların muhteviyat ve münderecatını ancak âlimler ve bir kısım münevverler anlayabiliyordu. Bu fikirler doğrudan doğruya halka vâsıl olamıyordu.

Fransızların XVIII inci asır filosofları bu nazariyeleri kabul etmekle beraber buna başka bir şekil verdiler. Prensiplerinin azameti nisbetinde neticelerinin de pek büyük olacağından korkmadılar, ve ateşli bir aşkı hürriyetle nazariyelerinin bütün neticelerini tam bir surette gösterdiler. Mahaza bunlar bu derece çabuk bir suretle bu prensiplerin derin bir siyasî inkilâbı yapacağını tahmin etmemişlerdir. Lâkin onların bütün vuzuhile, bütün çıplaklığile meydana koydukları cür'etkârane hakikat ümit etmedikleri çeviklikle efkârı alt üst etti, ve aradan 10 - 15 sene geçmeden Fransız ihtilâlini doğurarak bütün dünyaya yayılan büyük bir inkilâbın temeli oldu. Bu esasa ait olan nazariyeler *milletin hâkimiyeti*, *devlet kuvvetlerinin tefriki*, *fertlere ait hukuk*, *yazılı kanunu esasî* ve *kuvvei müessise* nazariyeleridir.

I

MİLLETİN HÂKİMİYETİ

Milletin hâkimiyeti prensipi nasıl isbat edilir ve neticesi nedir?

Bu prensipi ilân eden XVIII inci asrın adamları bunun o zamanlar için itiraz edilmez ve münakaşa kabul etmez delillerini, Ruso'nun vazih bir surette teşrih eylediği, mukavelei içtimaiye nazariyesinde buluyorlardı.

Ruso'nun nazariyesi, iki zarurî hali muhtevi idi:

1 — Cemiyeti medeniyenin teşekkülüne takaddum eden bir hâli tabiî, ki onda erişkin olan her adam her türlü beşeri nüfuzdan âzâde hür ve mutlak bir istiklâl ile yaşıyor.

2 — Bunu takiben sarih ve zımnî bir mukavelei ictimaiye ki bununla bütün insanlar bir kavim bir cemiyet teşkil etmek istiyerek umumun rızasile hâli tabiiye nihayet verdiler, ve şahsî iradelerin fevkinde cemaatin umumî iradesini, umumî kudretini ihdas ettiler. Ruso hâkimiyet için tasavvur edilebilecek olan bütün menbaları birer birer tetkik ve cerhederek hâkimiyet için bu mukavelei içtimaiyenin zarurî olduğunu isbat eder. Kudreti içtimaiyenin meşru esası ne aile teşkilâtında ne bazı

sınıf insanların diğerine faikiyetinde ne bir kavmin istilâ ve cebrine itaatde, ne de esarette olmayacağını göstermek istiyordu.

Tabiattan doğmayan bu hukuku doğurmak için iptidaî bir mukavelenin vücudu zarurî olduğunu iddia ediyordu. Bu mana ile mukavelei içtimaiye yalnız hâkimiyetin değil, bizzat milletin de anasıdır.

Ruso: Mukavelenin yalnız zarurî tabiatini değil şartlarını da tetkik ve tayin eder. Bu mukavele umumun ittifakile münakit olmuş olmalıdır. Zira hiç bir kimse kendi rızası olmaksızın fıtrî olan istiklâlini kaybedemez. Eğer mukavelenin ahkâmı ihlâl olunursa herkes hürriyeti tabiiyesini istirdat eder. Diğer taraftan bu mukavelenin ahkâmı, umum için müsavi olmuş olmalıdır. Zira bunsuz ilk rızayi umumî elde edilemez. Yani mukavele asla keyfî değildir. Bu ahkâm muhakkaktır ki umum için müsavi olarak kabul edilmiştir. Cemiyetin her ferdi hukukunu umuma feragat etmiş olması lâzımdır, çünkü birinci derecede herkes kendi nefsini cemiyete ilhak etmiş olmak için içtimaın şartları umum için müsavi olması lâzımdır. Bunun için hiç bir kimsenin bu şartları diğeri hakkında ağırlaştırmakta menfaati yoktur.

Böylece şahsî fedakârlıktan müteşekkil olan kudreti umumiye ancak cemaatin heyeti mecmuasında cismi cemiyette mündemiç olabilir. Çünkü, hâkim olanlar onu terkip eden şahıslardan mürekkeptir. Bu hükümran cismi cemiyetin iradei

âmmesi şeklinde bir uzviyete maliktir, ve bunun ifadei zahiresi de, kanundan başka bir şey değildir.

Ruso'ya göre kuvvei teşriiye bizzat hükümranlıktır. Ruso, hükümranlıktan maksat bir cemiyet içinde âhenk ve nizamı tesis edecek kavanin vazetmek iktidarından ibaret olduğunu, söyler. Fazla olarak bu iradei âmme, bütün vatandaşların bir noktada tam itilâf ve ittihadı yani ittifakı umumisi değil, ekseriyetin iradesidir. Ekseriyetin kararına bu mutavaat dahi mukavelei içtimaiyenin bir hükmü zarurisidir. Zira bir kanunun mecburî olması için ittifakı umumiyi talep etmek, cismi cemiyeti kudretsizliğe mahkûm etmek demektir.

İlâhî hukuka karşı — Ruso; mukavelei içtimaiye nazariyesile, hukuku ilâhiye nazariyesine karşı bir aksülâmel yapmak istemişti. Hükümdarların Allah tarafından gönderilmiş olması nazariyesi, kurunu vustada ve bilhassa garbin büyük itizali (dinden dönmesi) esnasında, kıralların gerek papaya ve gerek imparatorluğa karşı bir müdafaa vasıtası halinde istimal edilmişti. Bunlar ilâhî hukuk nazariyesine istinat ederek papaya ve imparatorlara karşı mevkilerini Allahtan aldıklarını göstermek suretile müdafaa edebiliyorlardı. Reform zamanında bu nazariye ahaliye karşı da istimal edilmeğe başlandı. Fakat reformda yeni bir mesele tahaddüs etti.

Reformdan evvel Avrupada yalnız katolik mezhebi hâkimdi. Hükümdarların bu hakkı mucibi itiraz ve münakaşa görülmeyordu. Fakat pro-

testanlığın zuhurile mesele tamamen değişti. Protestanlığın akidei vicdaniyesine muhalif olarak bir kanun neşredildiği veya bir ferman çıktığı vakit protestanlar vicdanî akidelerine muhalif olan bu kanuna itaat etmek mecburiyetinde midir? Değil midir meselesi ortaya çıktı.

O vakit kıralların ilâhî hukuku meselesi münakaşaya konuldu. Protestan muharrirler kanun vicdanî akaide muvafık olmadıkça itaati mecburî ahkâmdan olamıyacağını serdediyorlardı. Bu münakaşa esnasındadır ki kıralların ilâhî hukuku nazariyesine şiddetle taarruz edilmeğe başlandı. Bu hal hukuku tabiiye mektebine yol açtı. Fakat hukuku tabiiyeciler bütün nazariyelerinin neticelerini meydana koymaktan çekindiler. Ruso, bunu gayet sarih bir surette ve sistematik bir halde hiç çekinmeksizin meydana koydu. Ruso'nun nazariyesince, kıralların kudreti, ahalinin rey ve rızasına müstenittir.

Ruso'nun felsefesi — Ruso, her şeyden evvel bir ahlâkcı filosoftur. Bütün tezleri felsefî, ahlâkı, nazariyelerden mürekkeptir. Kendisi başlıca (müsavatperver) bir ahlâkcıdır. Bu zat müsavatsızlığın ahlâk noktai nazarından infisah verici bir hal olduğu telâkkisindedir. Ona göre müsavatsızlık iki noktai nazardan ahlâksızlığın menbaıdır.

1 — Müsavatsızlıktan istifade edenler hemcinsi için insanın haiz olması lâzım gelen hürmeti madunları hakkında kaybeder.

2 — Madun olanlar, mafevklerin teveccühünü celbetmek için kendini dalkavukluğa sevkederek böylelikle kendi nefsine ve hürriyeti insaniyesine olan hürmeti kaybeder. Ahlâk bozukluğunun mühim menbaı olan bu müsavatsızlık tabiî surette mevcut mudur? Yoksa sun'î bir şey midir? Sualini sorar ve cevap verir.

Hâli tabiî insanlar arasında müsavatsızlığı meydana çıkardı. Meselâ cismanî, aklî, müsavatsızlıklar böyledir. Demek ki hâli tabiî (müsavatperver) değildir. Fakat tabiî müsavatsızlık etrafımızda gördüğümüz müsavatsızlıktan çok uzak ve çok farklıdır. Medeniyet bu tabiî vaziyeti daha vahim bir hale koymuştur. O sun'î surette müsavatsızlık yaratmıştır, ve böylece medeniyet ahlâkı bozmuştur. Zannedildiği gibi hâli tabiî, Ruso için asla bir ideal değildir. O halde ahlâkî, içtimaî ve siyasî vaziyet ne olmalıdır?

Müsavatsızlığı çiğnemeli, hâli tabiiye yaklaşmalıdır.

Ruso'nun maksadı sadece hâli tabiiye avdet etmek değildir. Onun ötesine geçmektir. Hâli tabiinin müsavatsızlığını ıslaha çalışmalıdır. Ahlâkta yerleşen bütün sun'î şeylerden kurtulmaya çalışmalıdır. Bu suretle müsavat idealine doğru yürümeli, Böylece Ruso her sahada müsavatperverlik telâkkisini yerleştirmeye çalışır. İzah etmek istediği şey budur. «İnsan tabiatte hür doğmuştur. Fakat her yerde zincirlenmiştir. Bu tebeddül nasıl oldu bilmiyorum, ancak sebeplerini hall ve izah edeceğimi zannediyorum» der. Ruso'nun tarihî izahat

verdiğini zannetmemelidir. Bunlar hep felsefî telâkkilerdir.

Hükûmet kudretinin menbaı — Ruso der ki: Birinci mesele hükûmet kudretinin müstenit olduğu şey ne olduğunu bilmektir. Ruso buna cevaben derhal ilâhî hukuk nazariyesini ele alır ve red eder. O takdirde iki izah tarzı kalır.

a — Hükûmet kudretini yine kendinde bulmaktır. Yani kuvvete istinattır. Ruso der ki bu izah tarzı bir tarafa bırakılmalıdır. Çünkü kuvvet denilen şey gayri sabit ve binaenaleyh zayıf bir şeydir.

Cebir ile vecibei ahlâkiyeyi tefrik etmelidir, der. Şu halde yegâne tarzı hal şöyledir:

b — Hükûmetin nüfuz ve kudreti, idare edilenlerin elindedir. Onların rızasındadır. Bu rıza bazan zımnî ve âtıl olarak, bazan sarih olarak tezahür eder. İşte bu tarzı izaha Ruso (içtimaî mukavele) şeklini verir. Buna göre, içtimaî mukavelenin ve siyasî teşkilâtın gayesi, hâli tabiinin uygunsuzluklarını ıslah etmektir. Bu uygunsuzluklar nelerdir? diye sorar. Cevaben der ki:

Hâli tabiî anarşidir, sebebi kuvvetlileri, zayıfları meydana çıkaran müsavatsızlıktır. Şüphesiz kuvvetliler zayıflar üzerinde kuvvetlerini suiistimal ederler. Hâli tabiideki cebir anarşik bir cebirdir. Kuvvetlilerin, mümtazların menfaatine hizmet eden bir cebirdir. İşte hâli tabiinin fenalığı buradadır. İçtimaî mukavele bunu ıslah etmelidir. Böylece cemiyetin hayri için âmme kudreti teşkil

edilmiş ve ferdler bu kudretin iradesine itaata mecbur kılınmıştır. Şu halde insanın hürriyetini himaye için cemaatin kuvveti vücude getirilmiştir ki ferdî kuvvetlerden teşekkül eden bu umumî kudretin gayesi yine ferdleri himayedir.

Cemaatin cebir kuvveti tereddiye uğramaz mı? Şeriklerden biri diğerinin menfaatini haleldar etmez mi?

Şu halde bir şekli içtimaî bulmalıdır ki, şeriklerin her birinin hürriyetini müdafaa ve himaye etsin. Buna karşı yegâne vasıtayı, müşavatta görür. Müsavatsızlık istibdadın menbaı ve hürriyet için bir tehdittir. Hakiki müsavata ermek için, insan hâli iptidaide hâiz olduğu hukukun bir kısmından feragat etmelidir.

Bunun için birinci olarak, bu fedakârlığın müsavi olmasını gösterir. Hâli iptidaî haddi zatında müsavatsızlığı havidir. Ferdler malik oldukları hukuku cemaata tamamen terk etmek suretile, hâli iptidaiyi tam olarak ortadan kaldırmalıdır. Demek ki hâli iptidaiye avdet mevzuubahs değil, hâli iptidainin uygunsuzluklarını ıslah mevzuubahistir.

Ruso'da tezad — Ruso, nihayet bu nazariye ile mutlakiyete ve cemaatin tahakkümüne varır. Böylece müsavat feda edilir. Herkesi himaye edecek cemaatin kuvvetidir. Bu suretle hem mutlakiyet, hem de demokratik bir telâkkiye varılmaktadır. Ruso; hürriyeti iltizam eder, ve tesis etmek istediği şey de budur. Fakat ferdlerin hürriyetini himaye için mutlakiyeti ihdas eder. Ruso'nun na-

zariyesindeki tenakuz buradadır. Kendi kendine şu suali irad eder:

Bu gayri mahdut kudret bir istibdat âleti olmaz mı? Buna cevap vermeğe çalışır.

Terkedilen şey yani hürriyet, vatandaş ve uzvu cemiyet sıfatile, tekrar elde edilir mütalâasını serdeder. Eğer bütün işlerde umumun ittifakı aranmak lâzım gelseydi bu mütalâa taarruz götürmezdi. Fakat cemaat için muteber olan şey bir ekseriyettir, ve daima her şeyde bir ekseriyet ve akalliyet tebarüz eder. Ruso'nun nazariyesine karşı konulabilecek büyük bir mania budur.

Ruso, siyasette daima hatalı olan sırf mantıkî mütalâata istinat etmiştir. Bundan dolayı nazariyesi bazı noktalarda çok zayıftır. Mahaza zamanında bu nazariye bütün fikirlerin ve bütün siyasî hareketlerin ukte noktasını teşkil eylemiştir.

Hukuku tabiiye nazariyesine itiraz — Mukavelei içtimaiye nazariyesi XVIII inci asırda böylece cihanşümul bir tesir yaptıktan sonra bu gün tamamen terkedilmiştir. Bu nazariye esasen gayet sade bir itirazla karşılanmakta idi. Cemiyetlerin başlangıç hareketi olmak üzere gösterilen bu mukavele, tarihte, hakikaten mevcut olduğunu ihsas edebilecek hiç bir iz bırakmamıştır ve hiç bir misal iradı mümkün değildir.

Bundan dolayı böyle bir mukavelenin bir hayalden başka bir şey olmadığı itirazı serdedilmiştir.

Lok; buna cevaben diyor ki: Hâli tabiide yaşamakta olan insanlara dair tarihin bize pek az malûmat verişine taaccüp etmemelidir. Zira tarihî vesikalar, hükûmet ve medenî cemiyetler tesisatından her yerde daha az eskidir. Hükûmetler, cemiyetler teşekkül ettikten sonra tarihî vesikalar başlamıştır. Mahaza inkâr olunabilir mi ki: «Venedik ve Romanın aslı yekdiğerinden hür ve müstakil aralarında hiç bir faikiyet, hiç bir tabiiyet ve metbuiyet olmayan bir kısım eşhasın ittihadında bulunur». Ve Amerikadaki bazı kabailden bahsederek, «bunların kıral unvanile bir reisleri olmamakla beraber harp veya sulh haline göre kendileri için bir reis intihap ederler» der.

XVIII inci asrın muharrirleri başka bir vaziyet daha aldılar. Mukavelei içtimaiyeyi tarihî bir vak'a olmak üzere tesis ve isbat yolunu aramadılar. Mantıkî bir zaruret olmak üzere göstermiye çalıştılar. O suretle ki bunlara göre mukavelei içtimaiye olmasa kudreti umumiye mefhumu anlaşılmayacak bir şey olur.

Ruso, bu mukavelenin ahkâmı her yerde zımnen kabul edilmiş ve tanınmıştır. Belki de sarih surette inikat etmiş değildir. Ancak millî arazi üzerinde nesilden nesile temekkün etmek suretile zımnen kabul ve tecdit olunmuştur; mütalâasını serdeder.

Blakston; daha sarih olarak der ki: Her ne kadar cemiyet menşeini ihtiyaç ve korku ile müteharrik eşhas arasında aktedilmiş sarih bir mukaveleden almazsa da zaafları ve ademi tekâmülleri

hissidir ki insanları birlikte tutar. Birleşmenin zaruretini gösteren bu haldir. Bir devletin ilk teşekkülünde sarahatle ifade edilmemiş olmakla beraber iptidaî mukavelei içtimaiyenin vücudunu kabulden bizim maksadımız budur. Mahaza tabiata ve aklın muktezasına göre birlikte yaşamak fiilinde daima mevcud ve mefruz olması lâzım gelen yine budur. Şöyle ki herkes cemiyette dahil olan bütün azayı himaye etmekle mükelleftir, ve her aza umumun arzusuna mutavaatla mükelleftir. Tabiri âharla, cemaat kendi azasından olan şahısların ve fertlerin hukukunu himaye edecek ve bu himaye mukabilinde herkes cemaatin kanununa riayet edecektir.

Lâkin iş böyle anlaşılınca; mukavelei içtimaiye pek doğru olan bir fikri ifadeye mahsus bir tabiri hukukî olur. O da şudur ki: Hukuku hususiye gibi, hukuku umumiyenin noktai hareketi dahi hür ve müstakil, âkil ve mesul eşhastır. Kudreti umumiye, ancak cemiyeti teşkil eden eşhasın menfaatine mevcuttur, ve ancak aklın icabatına ve hukuku şahsiyeye riayet suretile meşruan istimal olunabilir. Böyle olmakla beraber mukavelei ictimaiye tabiri iki mahzur arzeder:

Bu nazariyece, her ne kadar esas hareket ferdlerin hukuku ise de, nihayet onu feda ile neticelenir, çünkü şahsın ve ferdlere ait olan hukukun, cemiyet menfaatine feragatile hitam bulur.

İkincisi: Fertlerin hukukunu hâli tabii neticesi olarak insanların ilk ve mutlak istiklâli üzerine bina eder. Halbuki mukavelei içtimaiye gibi

hâli tabiî dahi tarihin ve sosyolojinin verdikleri malûmata muhalif olarak serdedilmiş tarihî bir faraziyedir.

İnsan hiç bir yerde tam bir iptidaî halde görülmemektedir, ve ne kadar kaba olursa olsun içtimaî bir teşkilâta maliktirler. En dar manasile de olsa, nerde baba, ana, çocuktan mürekkep bir aile veya bazı mertebe müstakar bir cemiyet varsa, muhtelif ve muvakkat vesilelerle meselâ müşterek avlanmak ve sair sebeplerle yine bunlar arasında birleşmeler vâki olmaktadır.

Her halde bugün büyük milletler halinde yaşayan medenî insanların hukukunun tayin ve tesbiti mevzuubahis olduğu sıralarda, en uzak ve iptidaî zamanların fikir ve hareketlerinin burada ne ehemmiyeti olur.

Bir milletin teşekkülü bile mütevali bir hâdisei tarihiyenin ve çok uzun bir tekâmülün mahsulüdür ki orada insanın, müteakip nesillerinin şuurlu arzularının ve hattâ eşhas arasındaki sarih mukavelenin çok ufak bir mevkii vardır.

Millî hâkimiyetin hakikî menşei — Şu halde; mukavelei içtimaiye nazariyesi bertaraf edilince, hâkimiyeti milliye hangi fikir üzerine bina edilmelidir. Bu mesele her şeyden evvel aklı selim meselesidir. Bedahet derecesinde zahirdir ki kudreti umumiye ve bu kudreti istimal eden hükûmet ancak milleti terkip ve teşkil eden bütün azasının menfaati için vücut bulmuştur. Bu bir esastır ki kurunu vustada bile açıktan açığa bir çokları tarafından ifade edilmiştir.

Hukuku tabiiye müellifleri bunu daima canlı olarak bulmuşlardır. Vattel bile bu esası tamamen kabul etmiştir. Bundan şu istidlâl olunur ki: Umumun menfaatine teessüs eden şey, menfaattarlar tarafından tanzim edilmelidir. Yani iradei âmme ile tanzim edilmelidir. Vatandaşlar umumen bu tanzime iştirâk etmelidirler. Ekseriyeti ârâ tabiî makbuldür. Bu, bir taraftan fertlerin her birinin hakkı ve diğer taraftan menfaati âmmenin hüsnü idaresini temin için en iyi ve amelî bir vasıtadır. İşte bu şekilledir ki hâkimiyeti milliye meselesi fikir âleminde bilâ inkıta devam edip gelmiştir. Eski cumhuriyetler sebebini aramaya ve izah etmeye lüzum görmeksizin bir sevki tabiî ile bunu böyle tatbik ettiler.

Roma İmparatorluğu başlangıç zamanlarında bunu böyle kabul etti. Kurunu vustâda monarşi taammüm etmekle beraber bu fikir çabuk kendini gösterdi. Garbin büyük itizali münakaşalarında ilâhiyatcılar, kilisenin ve konsillerin papa üzerinde tefevvukunu temin için bütün siyasî cemiyetler lehine tam bir hâkimiyet kabul ettirmeye çalıştılar. Maksatları bu doktrini kiliseden devlete nakil ve teşmil etmekti.

Hâkimiyeti milliye nazariyesi ki aslî ve bilkuvve pâyidardır; XVI ıncı asrın reformunun tevlit ettiği münakaşat ve ihtirasatta da mevzuubahis oldu.

XVII inci asırdaki fikirler — Sonra XVII inci asırda İngilterede Püritenler ihtilâlinde görül-

dü. Filhakika burada dinî metinler ve kaideler büyük bir rol oynayor ve münakaşa edilen meselenin esasını ahalinin kıralı hal'etmek ve aleyhine hüküm vermek hakkını haiz olup olmadığı meselesi teşkil ediyordu. Fakat neticede hâkimiyetin millete ait olması meselesine varıyorlardı. XVII inci asırda din muharebeleri sırasında Fransada da bir çok müellifler hürriyeti siyasiye kavaidini taharri ve izah ettiler. Bunlar iki şeyi isbata çalışıyorlardı.

1 — Hâkimiyetin esasta ahaliye ait olduğu

2 — Bu hâkimiyetin icrasını ve istimalini kıraliyete tevdi etmekle ahali hâkimiyeti asla kırala ferağ etmiş olmadıkları ve kıral ancak birinci derecede büyük memur ve milletin mümessili addolunmak iktiza edeceği.

Bu şâyânı dikkat mektep pek az sonra sukut etti. Kıralın hâkimiyeti mutlakası prensipi nazariyat ve filiyatta tefevvük etti. Hukuku ahali yani hâkimiyetin ahalide olduğu fikrini tesis için XVIII inci asır muharrirlerinin yeni bir yol tutması lâzım geldi ki o da (Mukavelei ictimaiye) fikridir.

Hükümdarlar ne hakka istinat edebilirler? — Mahaza muhalif telâkkilerle karşılaştırıldığı taktirde milletin hâkimiyeti fikri daha başka bir kuvvet ihraz etmektedir. Eğer hâkimiyet hiç olmazsa evvelce ahalide değilse kimde olacaktı. Bir şahısta veya bir sınıfta olmak lâzım gelecektir. Bunlar bu haklarını isbat için ne delil ve bürhan ibraz edebilirler?

Meşruiyet taraftarları (kıralların hükümdarlığını meşru bir hak tanıyanlar) bu bapta iki delil irat etmektedirler:

1 — Bildiğimiz gibi ilâhî hukuk nazariyesidir. Homer'in şiirlerinde bile en eski zamanlardaki Yunan kıral larının bu sıfatlarından bahsedilir.

Stuartlara, Burbonlara gelinceye kadar, hükümdarlar hükümranlık kudretini ahalinin arzu ve iradesinden değil, bizzat Allahtan aldıklarını iddia ediyorlardı. Bu noktada bunlar vâkıât ve akıl ve muhakeme dairesinden çıkıyorlardı. Metafizik ve din sahasına giriyorlardı.

Bunlar medenî cemiyetler ulûmunda yeri olmıyan bir telâkki idi. Zamanımız, devleti bütün dinî cemiyetler ve muhtelif dinî itikatlar haricinde ve ondan farklı olarak nazara almaktadır.

Bu mütalâaya ilâve etmelidir ki en nâfiz katolik âlimleri nazarında bile hakikatte, kıral Samuel (Yahudi kıralı) ve halefleri müstesna olmak üzere, doğrudan doğruya Allah tarafından mansup kıral olmamıştır. Bu âlimlere göre diğer siyasî kudretler Allah tarafından tesis olunmuş idi ise de bu doğrudan doğruya değil bilvasıtadır. Çünkü Allah tabiatı tanzim ederek, ve insanlara cemiyet halinde yaşamak sevki tabiisini vererek, ayni zamanda kudreti siyasiyeyi tanzim etmek, reislerini veya kıral larını intihap eylemek kudretini de vermiştir. Şu hale nazaran ne dinî manevî bakımdan, ne de medenî cemiyetlerin teşekkülü bakımından ilâhî hukuk nazariyesinin bir yeri yoktur.

A — Kuvvet ve cebirle

B — Efkârı umumiyenin iltihakile.

Cebir ve kuvvet tamamen müstesna şerait mevcut olmazsa kanunî hâkimiyeti devamlı bir surette tutamaz. Zayıf ve izzeti nefsi kaybolmuş kavimler üzerinde faik ve galip kuvvetlerin tasallut ve istilâsı bir mertebe devam edebilir. Hürriyet ve istiklâlini anlayan ve bilen sağlam milletlerde bu yapılamaz. Şu halde büyük bir ekseriyetin kabul etmediği, tutmak istemediği bir hükümdarı mevkiinde tutmaya salih hiç bir kuvvet yoktur.

Benyamen Konstan der ki: Dünyada iki kudret vardır:

1 — Cebirdir ki gayri meşrudur.

2 — Diğeri iradei âmmedir ki meşru olan budur.

Ancak büyük bir ekseriyetin iradesidir ki insanlar arasında hâkimiyeti muhafaza eder. İradei âmmenin itaatı ve rızası bütün eşkâli hükûmette zarurî olarak kabul olunur. Şüphesiz bu itaat az çok şuurlu ve muhite göre vâkidir, fakat her halde mevcuttur. Efkârı âmme böylece en birinci ve zarurî bir kuvvei siyasiyedir. Buna rağmen kanunî hâkimiyet bu efkârın menbaı olan milletten başkasına mevdu olursa efkârı âmmenin hâkimiyeti nakıs, intizamsız ve çok kerre ihtilâlci bir şekil alır. Bu suretle vak'a ile hukuk arasında âhenk noksanlığı vardır. Müvazene noksanlığı vardır. Millî hâkimiyeti tanımak, teşkil etmek, riayet et-

2 — İkinci delilleri uzun tasarruf meselesidir. Uzun müddet hâkimiyetin bir elde devamı teamülü tarihi ile bir adamın veya bir sınıfın lehine hak kazandırır, ve hâkimiyeti tesbit eder. Müruruzamanın ve teamülün başlıca hukuk tevlit ettiği feodalite cemiyetinin henüz tesiri altında bulunan XVI ıncı asır muharrirlerine bu delil en kuvvetli bir delil gibi görünmüştür.

Gerçi müruruzaman başlangıçta haksız bile olsa bir şey üzerinde uzun müddet tasarruf onu istimal eden lehine bir hak kazandırır. Halbuki bu delil hâkimiyetin mebdeini de haksız ve gayri meşru bir muameleye istinat ettirmek neticesini tevlit eder.

Milletlerin teşekkülü sun'î bir icat değil tabiî bir hâdisedir. Hukuk denilen şey kaderî bir eser değil, hürriyetin mevlûdudur. İnsan kanunu tabiinin kendisine bahşettiği hukuk dairesinde hürriyetini istimal ettikce bugünkü hür ve müstakil milletleri teşkil eden hür ve müstakil ve mes'ul eşhası kendi siyasî tâlihlerini tanzim hakkından kim men edebilir? Hâkimiyeti milliye yalnız aklı muhakemeye ve hukuku efrada müstenit değil, aynı zamanda itiraz götürmez bir hâdisei ictimaiyenin en sahih bir tefsiri hukukisidir. Bir kavimde hâkimiyetin meşru esası ne olursa olsun ve kanun onu kimin lehine vermiş olursa olsun vatandaşlar veya tebaa tarafından itaat edilmedikce bu hâkimiyet devam ve cereyan edemez. Bu itaat ise iki tarzda elde edilebilir:

mek, en yüksek kuvvet olan efkârı âmmeye kat'î bir ifade, hukukî bir kıymet, kanunî bir nüfuz vermektir.

Bu efkârın hükümranlığını itmam için asrımız hürriyet âlemi ona şahsî teşebbüslerle bir takım tezahür vasıtaları da vermiştir ki o da matbuat hürriyeti ve içtima hürriyeti gibi ileride göreceğimiz haklardır. Şimdi millî hâkimiyetin tevlit edebileceği neticeleri görelim.

Millî hâkimiyetin neticeleri şunlardır:

1 — Devletin şekli

2 — Reyi siyasî hakkı

3 — Temsilî hükûmet

4 — Vekâleti umumiyeyi haiz olanların mesuliyeti.

1

DEVLETİN ŞEKLİ

Millî hâkimiyet prensipi kabul edilince, doğrudan doğruya ve itiraz götürmez bir şekilde bir netice hasıl olur ki o da Fransızların 1789 hukuku beşer beyannamesinin üçüncü maddesinde sarahaten beyan ve tayin edilmiştir. Orada der ki:

«Bütün hâkimiyet prensipi tamamen millettedir. Hiç bir heyet, hiç bir şahıs, ondan nebean etmeyen hiç bir nüfuz ve salta istimal edemez.» Şimdi burada nazik bir mesele mevzuubahs olur. Millî hâkimiyet acaba bütün devlet şekillerile kabili telif ve imtizaç mıdır?

Demokratik cumhuriyetler için, bu nokta söz götürmez derecede bedihidir. Bu devlet şekli millî hâkimiyet fikrinin mevkii tatbike konulmasının en tabiî bir halidir. Burada bütün kuvvetler doğruca veya dolayısile milleî tarafından muvakkat bir zaman için bazı eşhasa tevdi edilmiş olacağından millî hâkimiyet daimî bir faaliyet muhafaza eder.

Kezalik millî hâkimiyet; mutlak ve irsî hükûmetlerde mevcut farzolunamaz. Bu devlet şekli, millî hâkimiyet ile telif kabul etmez. Filhakika millî hâkimiyet prensipi hâkimiyetin tamamen ve noksansızca millette bulunmasıdır. Mutlak ve irsî hükûmetlerde ise, hâkimiyet ancak hükümdarda bulunmasını icap eder. Bundan dolayı aralarında uyuşulmaz bir zıddiyet vardır. Yalnız burada bir sureti telif aramak mümkündür ki o da esasen hâkimiyeti hâiz olan millet bu hakkını bir hükümdara ve vârislerine ferağ etmiş olmasıdır. Hukuku tabiiye müelliflerince kabul olunan hal böyle idi.

Volf diyor ki: «Hâkimiyet ahalidedir. Şu halde onu istediği gibi istimal etmek, başkasına nakil ve ferağ eylemek onun elindedir.» Bu zat alelıtlak şirketlere ait olan hukuka istinat ediyor; milletleri şirketlere benzetiyordu.

Mahaza kabul ediyordu ki ahali bu naklin şerait ve hududunu vazedebilir. Kabili rücu olup olmadığını muvakkat veya kaydihayat ile veya

irsî olup olmadığını tayin edebilir. Fakat bu salâhiyeti, hükümdarı hâkimiyetin müstakil maliki kılmak suretile de ferağ edilebileceğini kabul ediyordu.

Jan Jak Ruso, buna muarız idi. Millete ait olan hâkimiyetin ferağı mümkün olmayacağı tezini müdafaa ediyordu. O, hâkimiyeti iradei âmmenin aynı farzediyor ve diyordu ki: «Hâkimiyet iradei âmmenin istimalinden ibaret olduğu için asla ferağ olunamaz. Kudret, kabili nakil ve ferağdır; fakat irade kabili nakil ve ferağ değildir. Hükümran pekâlâ diyebilir ki: (Filân adamın istediğini ben de isterim). Fakat diyemez ki: Filân adamın yarın isteyeceğini ben de isterim. Zira arzunun istikbal için bir zincir olması gülünctür.» Filhakika mukavelei ictimaiye ile beraber bu mütalâada kuvvetini kaybetmiş ise de fikir tamamen sahih ve doğrudur.

Ferağ nerede cari olabilir? — Ferağ ancak hukuku şahsiyede bir mübadele kıymetini hâiz olan şeylerde câridir. Hukuku âmmede beşerin şahsına ve insanî ehliyetine taallûk eden şeylerde ferağ câiz olamaz. Nasıl bir şahıs hürriyetini terk ve ferağ edemezse, bir millet de hürriyetini satamaz. Yani siyasî hürriyet de ferağ kabul etmez. Böyle bir ferağ şahsî hürriyetin satılması gibi hukukan batıldır. Filhakika biz ancak kendimize ait olan şeyi terk ve ferağ edebiliriz. Millî hâkimiyet ise, nesli hazırın mülkü değil, bu nesil ancak onun meşruan istimali hakkına maliktir. Bu hürriyet ancak millete, yani milletin yekdiğerini takip ede-

cek nesillerine aittir. Bugünkü insanlara ait olduğu gibi yarınki insanlara da aittir. Bu mukaddes bir vediadır ki nesilden nesile intikal eder.

Bu kaide Fransanın 1791 kanunu esasisinin üçüncü faslının birinci maddesini teşkil etmiştir. (Hâkimiyet gayri kabili inkisam ve gayri kabili terki ferağ ve mururuzamana gayri tabi dir, ve millete aittir). denmiştir.

Millî hâkimiyet ile hükûmeti mutlaka şekli arasında diğer bir itilâf yolu arandı.

Ruso'nun bu noktada nazariyesi — Ruso, hâkimiyeti, kanun yapmak hakkının ayni farzediyor, ve bu iktidarın bizzat millet tarafından istimali lüzumunu anlıyordu. Kuvvei icraiyeyi millî hâkimiyetin istimali addetmiyor bu kuvvetin hâkim sıfatile bizzat millet tarafından istimali mümkün olamıyacağı gibi vatandaşlar meclisi marifetile istimal edilmemesi de müreccah olduğunu söylüyordu. O halde icra kuvveti ahali tarafından bir veya bir kaç şahsa tevdi edilmek lâzım geleceğini ve bir hükümdara tevdii dahi kabil olacağını kabul ediyordu. Şu şartla ki, millî hâkimiyet demek olan teşrii kuvveti daima ahalinin elinde bulunsun. Doğrusunu söylemek lâzım gelirse bu tabiatta olan bir hükûmeti vâhideyi Ruso cumhuriyet addediyordu. Zira hâkimiyet orada demokratik ve cumhurî idi. Diğer taraftan kendi nazariyesinde irad ettiği diğer bir takım prensipler ile hükümdarın sadece icra kuvvetini istimalden başka bir şey yapmamasını temin ediyor ve hattâ ihtiyac halinde ahalinin bu kuvveti istediği zaman ondan nez'e-

debileceğini söyliyordu. Hâkimin, şekli hükûmeti tebdil etmek hak ve salâhiyeti daima mevcut olduğunu ve teşriî hâkimiyetin ifası için ahali toplanır toplanmaz kıral da dahil olduğu halde bütün majistraların kuvveti derhal ve kendiliğinden sakıt olacağını beyan ediyordu. Ruso'nun tahayyül ettiği bu şekil ne tatbik olunmuş, ne de tecrübeye girişilmiştir.

Zamanımızın telâkkisi — Lâkin zamanımızın muhtelif kanunu esasileri millî hâkimiyet prensipini kabul etmekle beraber, hükümdarlık usulü ile telif etmişlerdir.

Bu tarz Ruso'nun nazariyesinden ayrılır. Bu kanunlar teşri maddelerinde temsilî hükûmet sistemini kabul ederler. Ancak teşri vazifesini bizzat ve tam olarak hâkimiyet addetmezler. Sadece hâkimiyetin evsafından biri ve icra kuvvetini de yine o evsaftan bir diğeri addederler. Kırala hâkimiyetin bazı evsafını verirse de maliki suretile değil, milletin elinde bulunan bu evsafın bazısının sadece istimalini terketmek suretile, Ruso'ya yaklaşırlar.

Millî hâkimiyeti ilân eden ilk kanunu esasi — Milletin hâkimiyetini noksansız ilân eden birinci kanunu esasi Fransızların 1791 kanunu esasisidir. Bu kanun temsilî hükûmet sisteminin prensiplerini vazetmekle başlayarak «bütün kudretler yalnız kendisinden doğan millet, bu kudretleri ancak terhis usulile istimal eder (murahhas göndererek) Fransız hukuku esasiyesi temsilîdir. Mümessiller teşri heyeti ile kıraldır.» Kıral her ne kadar irsî

bir mümessil olarak bırakılmış ise de orada açıktan açığa ahalinin büyük memuru (majistra) diye tavsif edilmişti. Kıral icra kuvvetinin istimali salâhiyetile teşri heyeti tarafından tanzim edilen kanunlara karşı sadece talikî mahiyette veto hakkını ihraz ediyordu.

Diğer taraftan kanun kıralı azil ve hal'etmek hakkını ahaliye vermemiş ve kıralın şahsını mukaddes ve taarruzdan masun ilân etmiş ise de, bir takım ahvalde kıral vazifesinde kusur ettiği takdirde kendiliğinden sâkıt olacağını beyan eylemiştir. Bu takdirde kıral hal'edilmiş addedilecek ve alelâde bir vatandaş zümresine girecekti. Diğer taraftan kanunu esaside bazı maddelerin tekrar gözden geçirilmesi hakkını kıralın tasdikinden müstesna olarak muhafaza ediyordu. Yani kıralın hukukunu ve kudretini tahdit edecek her hangi bir kanunu esasî maddesini tadil etmek isterse bu tadilât kıralın tasdikına arzolunmayacaktı.

1831 tarihli Belçika kanunu esasisi aynı fikirle hareket etmiş ve ancak bazı mertebe tahfif ve tadil yapmıştır.

Onda da bütün kudretin milletten geldiği ve bu kudretler ancak kanunu dairesinde istimal olunacağı ilân olunmuş ve kıralı teşri kuvvetinin istimaline teşrik etmekle beraber kanunu esasinin ve kavanini mahsusanın kendisine bahşettiği kudretten başka kıralın hiç bir kudreti olmadığını beyan eylemiştir. Bu suretle icra kudretinin kanunu esasî dairesinde istimalini kırala vermiştir. Kıralık, makamından sukutunu icab eden keyfiyet-

lerden asla bahsetmemiş ise de hükûmet etmek imkânsızlığını da nazarı dikkate almıştır. Kanunu esasinin tadilinde de meclislerin kıral ile müttefikan tadili yapacaklarını kaydeylemiştir.

Malûmdur ki İngilizler monarşi şeklini muhafaza etmekle beraber milleti millet tarafından idare usulünü bizzat vücude getirmişlerdir. Onlar pekâlâ bilirler ki esasta hâkimane bir tarzda kendini tahmil eden, millî iradei âmmedir, ve kıraliyet ancak bu irade ile bakidir. Zaten onlar hukuku esasiyelerinde ne hâkimiyet prensipi tanırlar, ne de ilân ve neşrederler. Ancak tarihî müsbet hukuk sahasında kalarak hükümranlığın parlemanda bulunduğunu çok iyi bilirler.

2

REYİ SİYASİ

Hâkimiyeti hâiz olan millet, bir şahsı hakikî değil, ferdlerden mürekkep bir cemiyettir. Bizzat iradeye malik olamaz. Bu hâkimiyetin istimali için elzem olan iradenin muadili heyeti milliye içinden alınmış miktarı mahdut eşhasın mütevafık iradelerinde bulunur. Onların reylerinin neticesi, iradei milliyenin ifadesi gibi telâkki olunur. Bu müzakereye iştirâk hakkına, reyi siyasî hakkı ve buna malik olanlara da (müntehip) denir. Bunlar kanunî milleti teşkil ederler. Reyi siyasiyi istimal hakkı ki bizzat hâkimiyetin istimali demektir, iki şekilde cereyan eder.

1 — Ya siyasî müntehipler bizzat kendileri doğrudan doğruya bir kanun projesine rey verirler; o vakit doğrudan doğruya hükûmet olur.

2 — Ve yahut millet namına hâkimiyetin bütün icabatını istimal için mümessil intihap ederler ki o vakit temsilî hükûmet olur. Bu suretle doğrudan doğruya mümessillerini terhis etmiş olurlar. Kezalik olabilir ki müntehipler, doğruca millet mümessillerini intihap etmeğe davet edilmemişlerdir; ve ancak kâfi miktarda yani daha mahdut bir sâyıda yeni müntehipleri intihaba davet olunmuşlardır ki bu yeni müntehipler millet mümessillerini intihap edeceklerdir. Veyahut bazan bu yeni müntehipler bir derece daha yüksek müntehip intihap edeceklerdir. Buna da dolayısile rey veya dereceli rey derler. Bazan da olur ki: Mümessiller hâkimiyetin bazı kısmını istimale vazifeleri tahdit edilmiş olmakla beraber, kanunu esasî ile diğer kısım hâkimiyetin istimalinin tevdi olunacağı eşhası intihaba memurdurlar. Bu taktirde mümessiller muvakkaten müntehip vazifesini de görürler. Lâkin daima bu muhtelif şekillerin altında siyasî müntehiplerin hareketi bulunur.

Ne vakit ki bu şekillerin birile hâkimiyet muamelesini ifa ve iradei âmmeyi istimal için intihap mevzuubahis olur. Daima aynı fikir ve nazarı gösteren ekseriyeti ârâdır ki iradei âmmenin ifadesi telâkki olunur. Bu hal mukavelei içtimaiye taraftarlarının dediği gibi insanlar arasında cemiyeti medeniye tesis ederken müstakbel cemiyetlerinin şartı olarak mevzu olduğundan değil, bunun bir ka-

idei tabiiye ve zaruriye olmasından; muslihâne, âdilâne ve yegâne şâyanı kabul bir sistem olmasından ileri gelmektedir. Filvaki mümkün olan iki sureti hal daha vardır ki, bunlarda basit ve memnuniyetbahş olabilir.

a — İttifakı umumiyi talep etmek

b — İşi en âkil adamın reyine bırakmak.

Lâkin az çok genişlemiş ve yayılmış bir cemiyeti medeniyede, ittifakı umumiyi aramak mahzı hayaldir. En küçük cemiyetlerde bile bir reyi muhalifin yükselmesi mümkündür. Böylece insan cemiyetleri içinde her halde ittifakı umumiyi talep etmek cemiyeti faaliyetsizliğe ve atâlete mahkûm etmek demektir.

En âkil olanın reyine işi bırakmak meselesine gelince; çok yaşayışı aklın işareti farzeden iptidaî cemiyetlerden uzaklaştıkca en akıllı adamı anlamak ve bulmak imkânı kalmamıştır. Bugün (Akıl yaşta değil baştadır) (eski insanlar için akıl başta değil yaşta idi).

Ekseriyet kaidesi öyle sade fikirlerden biridir ki kendi kendini kabul ettirmiştir. O, her şeyden evvel bütün rey sahiplerine aynı mevki verir ve kimseye imtiyaz bahşetmez.

Reyi siyasiyi istimal hakkı kime tevdi edilmelidir. Burada iki muarız telâkki vardır ki XVIII inci asırdanberi devam eder.

Birinci telâkkiye göre: Reyi siyasî hakkı bütün vatandaşlara aittir. Bu hak cemiyetin azası olmak sıfatına, insan olmak sıfatına merbuttur, ve binaenaleyh şahsî bir haktır. İstimali ona ait, ona has bir şeydir. Bu fikir (Jan Jak Ruso) nundur, ve şâkirtleri tarafından izah ve tefsir olunmuştur. Bunlara göre:

Reyi siyasinin istimali hakkının bütün vatandaşlara ait olması millî hâkimiyet prensipinin zarurî bir neticesidir.

Bu fikrin taraftarları derler ki: Millî hâkimiyet iradei âmmenin izhârı için cemiyeti teşkil eden azanın tamamen birleşmesinden başka bir şey değildir. O halde bütün cemiyet azasının reyi alınmak lâzımdır. Kezalik Ruso'nun fikrince; kanun iradei âmmenin tezahüründen başka bir şey değildir. O halde ondan zuhur eden ef'ale de istisnasız herkesin reyi lâhik olmalıdır.

İkinci telâkkiye göre, reyi siyasî insanlık sıfatına merbut ve binaenaleyh milletin bütün azasına ait şahsî ve mutlak bir hak değil bir vazifei ictimaiyedir. Bu fikir millî hâkimiyetin, milletin efradı arasında parçalanmaması ve müteakip ve mütevalî nesillerin daimî tekâmülünde bizzat milletin gayri kabili inkisam ve gayri kabili terki ferağ bir vasfı olarak kalması fikrinden münbaistir. Bu tekâmülün muhtelif devirlerinde reyi siyasiyi istimal eden insanlar hakikatte kendi namlarına değil, temsil ettikleri millet namına, istimal ederler. Bu suretle ictimaî bir vazife yaparlar. Şüphesiz millî hâkimiyet prensipinden bütün va-

tandaşların bu esaslı vazifeyi ifaya davet edildikleri neticesi çıkar. Zira, cemiyetin bir sınıfı menfaatine tarafgirâne olarak reyi siyasinin tahdidi bu hâkimiyeti mümtaz bir kısmın elinde temerküz ettirmek manasını verir. Bundan dolayı rey hakkı herkes için kabul olunmalıdır. Lâkin bunu istimal için vatandaşlarda kâfi bir ehliyet icap eder.

Kâfi ehliyeti hâiz olmıyanlar reye iştirâk ederlerse reyler cemiyetin intizamına ve menfaatine halel verecek şekilde tezahür eder. Bu itibarla kanun bunun şeraitini tayin edebilmelidir. Bu vazifeyi ifadan, kadınları, çocukları men'etmek, veya hakkı rey vereceği adamlarda oldukca pişkin bir yaş şeraiti aramak, sabit bir ikametgâh ve muayyen bir temekkün müddeti talep etmek nâlâyık veya mahkûm olanları bunu istimalden men'etmek ve menfaati âmme mülâhazasile orduda fiilî hizmette bulunanların rey hakkını tatil eylemek ve münasip görürse rey hakkının istimalini mecburî kılmak salâhiyetine malik olmalıdır.

İki noktai nazar arasındaki ihtilâfın eserleri, şu meselelerde kendini göstermektedir:

1 — Kadınların reyi meselesi

Mukavelei içtimaiyecilere göre, her hangi cinsten olursa olsun cemiyeti medeniye azasından sinni rüşde vâsıl olanlar reyi siyasiye malik olmalıdırlar. Bu suretle cinsiyet farkı gözetmeksizin kadınlar dahi reyi siyasiye sahip olmaları lâzım gelir. Bu fikre muarız olanlar kadınlara reyi siyasî hakkı tanımak istemezler. Yakın zamanlara kadar cihanda muarızların fikri hâkim oldu, fakat

aksi fikir yavaş yavaş cihanın her tarafına sirayet etmiş ve bazı memleketlerde kadınların reyi siyasiye sahip olmaları kabul olunmuştur.

İlk defa İngilterede kadınların reyi siyasiye iştiraki kabul olundu ve tatbike başlandı. Zira bunlarda kadınlar, sureti mahsusada mazharı hürmet, hür ve zînüfuzdurlar. Amerikanın bazı hükûmetlerinde de tatbik olunmaktadır. Alman İmparatorluğunda dahi kadınların reyi siyasiye iştirâkleri son zamanlarda kabul edilmiş, bir çok kadın mebuslar Rayhstagda mevki almışlardı. Fakat Hitler'in mevkii iktidara gelmesile bu sistem ref edilmiştir. Malûm olduğu vechile ahiren bizde dahi kadınların reyi siyasiye iştiraki kabul edilmiştir.

2 — Yaş meselesi

Birinci sisteme göre eğer kuvvei mümeyyize husule gelecek yaştan aşağı değilse, yaş reyi siyasî hakkının istimaline mâni olmamalıdır. O halde bülûğ yaşına vâsıl olan herkes reyi siyasiyi istimal edebilmelidir.

Bu da şayanı kabul görülmemiştir. Henüz bülûğa erenlerin milletin menfaatini tam olarak idrâk edebilecekleri şüpheli görülmektedir. Bundan dolayı bir çok memleketlerin kanunu esasileri bülûğ yaşından daha yukarı meselâ 20-22 yaş esasını kabul etmiştir.

3 — İkametgâh meselesi.

Zamanımızın bütün intihap sistemleri velev en vâsi manada olsun müntehiplerin sabit ve kanunî

bir ikametgâh sahibi olmasını ister. Bu temekkün her yerde muhteliftir. Meselâ Fransada altı aydır. Bu keyfiyet cemiyetin almak istediği asgarî teminattır. Cemiyet emin olmak ister ki hakkı intihabı tanılan adamın hakikaten kendisine ait olduğu, kendi çerçevesine dahil bulunduğu anlaşılsın. Bu suretle serserileri ve bedevileri intihap hakkından uzak tutmak ister. Bu da reyi siyasî hakkının insanlık sıfatına merbut olduğu nazariyesine muhaliftir. Bundan dolayı sosyalistler bunun da ilgasını talep etmektedirler.

4 — Hukuku medeniyeden iskat meselesi.

En geniş intihap sistemlerinde bile bir vatandaşın muvakkaten veya müebbeden ademi ehliyet hasebile intihap hakkı sâkıt olacağı kabul edilmiştir. Bu hal bazı nevi cezalara mahkûmiyetin neticesidir. Bu fikri de reddetmek güçtür. Kimse zındanlarda, hapishanelerde rey toplamayı düşünemez, ve ceza çekildikten sonra da bazı mahkûmların hakkı rey sahibi olmalarını, vicdanı umumî kabul edemez. Bu da bahsettiğimiz nazariyeye muvafiqdir.

Bakılsa insan olmak mahkûmiyetle zail olmaz. Eğer rey hakkı insanlık sıfatına merbut olsa bunlara da intihap hakkı verilmek lâzım gelirdi. Ruso, (Ef'ali hâkimiyette hiç bir şey vatandaşların rey hakkını ref ve selbedemez) diyordu.

5 — İntihap hakkının muvakkaten tatili meselesi.

Bazan hakkı intihabın istimali intizam ve menafii âmme mülâhazasile muvakkaten tatil olunur.

Meselâ, her yerde askerlerin rey vermek hakkı, askerlikleri müddetince tatil edilmiştir. Bir takım siyasî mülâhazalar ve bilhassa askerî inzibat meselesi bu şekli kabul ettirmeğe sâik olmuştur. Eğer hakkı reyin istimali vatandaşlık sıfatına merbut olduğu kabul edilse bu tatil dahi yapılmamak lâzım gelirdi. Maâmâza sosyalistler tarafından bunun da ref'i talep edilmektedir.

6 — Mecburî rey meselesi

Müntehiplerin intihapta rey vermeleri mecburî olduğunu kabul eden bazı memleketler vardır. Ezcümle Belçikanın 1893 kanunu bu esası kabul etmiştir.

Rey hakkının vatandaşlık sıfatına merbut bir hak olduğu kabul edilse, bu hakkı kullanmak için mecburiyet tahmil etmek müşkül bir şey olurdu.

Reyi âm — Zamanımızda temsili ve intihabî meclisler toplandığı vakit en evvel tatbik olunan usul reyi âm idi. İngilterede komünlerin intihabında kontelerin bütün ahalisi toplanıyor ve rey veriyordu. Fakat bu intihap şekilsizdi. Ya alkışla veya zımnen kabul ile intihap yapılmış oluyordu. İntihap dairelerinde nüfuzlu adamlar bir namzet gösteriyorlar, eğer bu namzede karşı alkış yapılmış veya tecemmüde bir itiraz sadası yükselmemişse, buna intihap edilmiş nazarile bakıyorlardı. Böylece namzet, ârâyi umumiyeyi toplamış, intihap ittifakla kabul olunmuş farzolunuyordu. Hakikatte bu bir intihap taklidi idi.

1430-1432 de, VI ıncı Hanri zamanında, konteler de hakkı intihaba malik olabilmek için sene-

de en az kırk şiling varidat getiren araziye malik olmak şartı vazedildi. O zaman için bu oldukça mühim bir varidat idi. Bu suretle hakkı intihaba malik olanların hürriyeti siyasiyeleri takviye edilmiş oldu. Bu yüzden bu kırk şiling varidat İngiliz tesisatında yerleşti, hukuku siyasiyenin istimali için bir şartı tabiî addolundu. Bu kadar geliri olmıyan kimsenin hâdisatı umumiyede kâfi derecede alâka ve menfaati yok farzediliyordu, ve böylelerinin iyi intihap yapamıyacağı zehabı hâkimdi. İlmi siyaside bu bir nevi kaide haline geldi.

Mahaza yine İngiliz ırkından olan milletler ve eski ingiliz müstemlekesi olan memleketler, bunu daha serbest istimal ettiler. Bazı mertebe varidat sahibi olmayı arazi ve emlâke değil, menkulâta veya bazı nevi vergiye tâbi şahsî mevcudata da teşmil ettiler.

XVIII inci asırda İngiliz ve Amerikalıların gösterdiği bu nümune üzerine bazı mertebe vergi kaydı, siyasî intihabın şekli tabiisi farzolunuyordu. Fakat yavaş yavaş sadeliğe ve müsavata tevafuku ve âdilâne oluşu itibarile ârâyi umumiye fikri, kuvvet bulmaya başladı. Nihayet bu fikir yani ârâyi umumiye veya şibih ârâyi umumiye tefevvuk etti. Fransa 1795 denberi kâh bu sisteme yaklaşarak, kâh uzaklaşarak, nihayet ârâyi umumiyede takarrür etmiştir.

Amerikada sinni rüşde vâsıl olan her şahsın rey hakkı sahibi olması, hemen birleşik hükûmeti teşkil eden bütün hükûmetlerde teessüs etmiştir.

Ancak suiahlâk sahibi olanlar ve teaddüdü zevcat cürmile veya bir cinayetle mahkûm ve fıkara kanunu hükmünce imdat ve muavenete mazhar olanlar bundan müstesnadır, bu istisna, Birleşik cumhuriyetin bütün hükûmetlerinde vardır ve sekizinde fırkanın hiç bir rey hakkı yoktur. Evvelce bazı mertebe vergi ile mükellefiyet kaydı vardı. Bazılarında aslan Amerikalı olmayanların 134 dolar kıymetinde mülkü olmadığı veya hiç olmazsa bir dolar vergi vermediği takdirde rey hakkı yoktu. Bazılarında okumak yazmak kaydı vardır. Fakat okuyup yazmak şimdi Amerikada umumileşmiş olduğu için bu kaydın chemmiyeti kalmamıştır. Bazılarında bir müddet ikamet şartı vardır. İkamet müddeti hükûmetlere göre, çok muhtelif olmakla beraber ekseriya gayet kısadır.

Velhasıl Amerikada ve Avrupanın bir çok yerlerinde ârâyi umumiye kabul olunmuştur. Arânın henüz bazı mertebe tahdidata tâbi olduğu yerlerde, vergi kaydından kurtulmak ve ârâyi umumiyeye takarrüp edilmek üzeredir. Bazı mertebe ikamet şartı da chemmiyetsiz bir dereceye gelmiştir.

Bunun vazih şekilleri İngilterede görülür. İngilterede (1867) ve (1884) kanunlarile tam bir evi işgal eden veya tamamen ayrı bir ikametgâh teşkil edecek olan bir kısım evi işgal eden ve yahut böyle olmıyarak on lira icar getiren bir apartımanı işgal eden kimseler siyasî rey hakkına maliktirler. Bununla ingilizler sadece serserileri rey hakkından hariç bırakmak istedikleri anlaşılmaktadır.

İngilizlerde muhtelif yerlerde emlâk sahibi olmak sıfatile, muhtelif reyler istimal olunur, bu vaziyet (toplu rey) e müşabihtir. Herkes için bir rey usulü tesis edilmek istenilmişse de henüz muvaffakiyet hasıl olmamıştır. İntihabın bir günde yapılması en muvafık bir usul ise de bu da İngiliz an'anesine uymamaktadır. Diğer taraftan tahsili iptidaî meselesi, bazı yerlerde nazarı dikkate alınmıştır. Ezcümle İtalyanın eski intihap kanununda vergi kaydı yerine tahsili iptidaî meselesi ikame edilmiş ve bunun haricinde vergi kaydı kabul olunmuştu.

Toplu rey usulü — Bazı müntehipler için bir kaç rey tanımaktan ibaret olan toplu rey usulü de reyi siyasinin içtimaî vazife olduğu telâkkisine muvafıktır. Şu şartla ki toplu rey servet esasına değil, herkesin muhakkak olarak çalışıp ihraz edebileceği bazı evsafa müstenit olsun. Denilebilir ki herkese açık olan bir vazifeyi hangi adam ifaya daha ziyade ehil ise bunu daha geniş mikyasta istimal hakkını o adam ihraz eder. Toplu rey usulü bilhassa Belçikada caridir. Orada yirmi beş yaşında bulunan herkesin rey hakkı vardır. Otuz beş yaşına ve daha yukarıya vasıl olanlar iki rey, aile babası sıfatile vergi verenler daha bir rey, darülfünun ve yahut her hangi bir yüksek tahsil mezunu olanlar daha iki rey vermek hakkını haizdir. Şu kadar ki bir adam üç reyden ziyade istimal edemez. Bu suretle intihabın ehemmiyetini daha ziyade takdire salih olanlara daha ziyade rey hakkı verilmiştir.

İntihap daireleri — Şimdi böylece siyasî müntehipler taayyün etmiş bulununca, şüphesiz bu müntehiplerin heyeti mecmuasıdır ki hâkimiyeti istimal edeceklerdir. İradei milliyeyi tezahür ettiren hal, bu heyetin ekseriyeti ârâsını toplayan reydir. Bazı ahvalde bu neticei tabiiye vazihan tatbik olunur. Eğer mesele yalnız böylece reylerin toplanması ile hitam bulacak bir şekilde ise buna evvelce söylediğimiz gibi, ahalinin doğrudan doğruya hükûmeti denir. Meselâ bir kanun bütün intihap heyetinin tasdikine arzedilmiş ise, bunu tasdik etmekle ahali bizzat hâkimiyeti istimal etmiş olur.

Temsilî hükûmetlerde de ne vakit bütün millet tarafından mümessil intihap edilecek olursa böyledir. Alman ve Amerika reisicumhurlarının intihabı gibi. Lâkin ne vakit temsilî meclis intihabı mevzuubahis olursa ki bu günkü ârâyi siyasiye hakkının en tabiî ve mutat tarzı istimalidir; reyler bu vahdeti muhafaza edemezler. Bir milleti, bütün mebusları intihap edebilmek için, tek bir intihap heyeti halinde toplamak imkânı yoktur. Nâkabili izale müşkülât önünde kalınır. Bir taraftan reylerin toplanması ve tasnif edilmesi büyük müşkülât doğurur. Diğer taraftan vatandaşların ekserisi her mevkie mebus intihap edecek kadar kâfi namzet tanımaz. Bütün memlekette tanınmış simalar şüphesiz mahduttur. Namzetlerin çoğu ekseriyeti ihraz edemezler, veya tesadüfen intihap edilmiş olurlar. Bundan dolayı intihap heyetlerini bir çok şubelere veya daha küçük intihap heyetlerine

ayırmışlardır ki, her biri ekseriyeti ârâ ile bir veya bir kaç mebus intihap edebilsin. Lâkin böyle ayrı ayrı intihaba tevessül etmekle her heyeti müntahibe hususî bir hakka istinaden hareket etmez, ve kendi namına hâkimiyet hakkını istimal eylemez. Böylece kendilerine ait olan iktidarı hâkimiyeti, intihap etmiş oldukları mebuslara tevdi etmiş olmazlar. Bunlar ancak hâkimiyet hakkını bütün milletten alırlar, ve bütün millet namına intihap edilmiş olurlar. Her heyet hakikatte intihap ettikleri adamı milletin tasvibine arzetmiş olurlar ki millet de zaten onu tasvip ve tasdik etmiş, vazifesini tevcih eylemiş farzolunur. Bunlar bütün millet namına hareket eder, milletin evvelden razı olduğu bir hususî murahhaslıkla hareket eyler. Bu telâkkiden bazı mühim neticeler hasıl olur.

1 — Muhtelif intihap daireleri ancak bütün intihap heyetinin bir parçasıdır. Binaenaleyh ayni evsafı hâiz müntehiplerden ayni şekilde seçilmiş adamlardan tâbiri âharla ancak vatandaşlardan teşekkül etmelidir.

2 — İntihap olunacak mebusların intihap dairelerine taksimi bütün müntehipler heyetine nisbetle intihap dairelerindeki müntehiplerin miktarına göre yapılmalıdır. Şu kadar ki tatbikatta bu hal çok çetinlikleri mucip olduğundan ekser yerlerde intihap dairelerinin nüfusu nazarı itibare alınarak bu taksim vâkı olur. Yegâne kabili tatbik olan esas da budur.

3 — Mümessil hukukan kuvvetini kendisini intihap eden daireden değil, bütün milletten iktitibas eder. Gerçek bunlar hâkimiyeti istimal ederler. Hâkimiyet ise ancak millete aittir. Ahalinin hiç bir şubesi, hiç bir şahsı bu hakkın istimalini kendilerine hasredemez ve kendi namına mebus yapamaz.

Menfaatin temsili — Millî hâkimiyet prensipi menfaat temsili denilen reyi siyasiye şüphesiz muarızdır. Mahaza bu hali teveccühle nazarı mütalâaya alanlar olmuştur.

Bu tarz ayni meslek ve maddî manevî ayni menfaat sahiplerinin şüphesiz her şeyden evvel bu menfaati müdafaa ve muhafaza edecek mümessil intihap etmeleri için bir araya toplanmasından ibarettir. Bu bir kaç tarzda vâki olur. Bazan evvelce müteşekkil ve bazı ihtiyaclar hasebile mevcudiyeti daimeyi haiz olan gruplar bir intihap heyeti şekline vazedilirler. Nitekim eski Avusturya imparatorluğunda ticaret ve sanayi odaları kanunen bu vasfı haizdi.

Sosyalist fırkasının fikri de mebusların çoğunu amele sindikaları marifetile intihap ettirmektir. Lâkin bu hal millî hâkimiyet prensipile nâkabili tevfik görülür. Eğer bu gruplar hususî bir mebus göndermek hakkına malik farzedilirlerse, bunlar için azalarının adedi ile ahalinin umum nüfusu arasındaki nisbete bakmaksızın hâkimiyetten müstakil bir cüz'e malik nazarile bakılmış olması lâzım gelir.

Mahaza buna başka bir tarzı tevil daha bulundu. Millet kendi namına ve kendisi için mebus intihap etmek hakkını meslekî veya gayri meslekî bazı gruplara tevdi etmek hakkını haizdir, denildi. İspanyanın 1890 kanunu bu esası muhtevidir. Orada ârâyi umumiye kabul edilmekle beraber darülfünunlar ile bazı iktisadî cemiyetlere ve resmen müteşekkil sanayi ticaret ve ziraat odalarına (hususî dairei intihabiye) namı altında bir miktar mebus intihap etmek hakkı verilmişti.

Menfaatin temsilini başka suretle de mülâhaza mümkündür. Heyeti intihabiyeyi teşkil edecek olanlar önce müteşekkil ve daimî heyetler olmayarak bilâkis aynı veya müşabih vatandaşların bir miktar mebus intihap etmeleri için muvakkaten ictima etmelerile de olur.

Her meslek eshabının intihap edeceği mebus miktarı ahalinin mecmu nüfusunun intihap edeceği miktar ile mütenasip olmak şartile bu hal hâkimiyeti milliye ile gayri kabili telif değildir. Lâkin bu sistem bazı itirazata uğramaktadır. Temsilî ve hür hükûmetin sebebi vücudu menfaati âmmedir. Bunun için herkes hak ve adaleti rehber ittihaz ederek mümkün olduğu kadar hususî menfaat mülâhazasından tecerrüt etmelidirler denilmektedir. Şu kadar ki bazan hususî menfaatleri, umumî menfaatlerden tefrik etmek mümkün değildir.

İntihap usulü — İki şekil intihap vardır:

A — Tek isimli intihap

B — Listeli intihap.

Listeli intihaplarda, müntehipler ahalinin miktarile mütenasip bir miktar mebus intihabına davet edilir ki, her müntehip rey varakasına intihap olunacak mebusların adedince isim yazmak hakkını hâizdir. Böylece bir liste tanzim ederek reyini verir.

Tek isimli intihapta ise, heyeti intihabiye ancak bir mebus intihap edeceğinden her müntehip de ancak bir namzet için rey verir.

Bazı memleketlerde intihap daireleri yalnız bir mebus çıkarabilecek tarzda teşkil edilmiş, bazılarında ise bir çok mebus intihap edecek şekilde taksim olunmuştur.

Bu iki tarzdan her birinin fayda ve mahzurları vardır. Ezcümle listeli intihabın şu faydasını zikrederler:

1° — Her müntehibin intihap hakkını tevsi ve tezyit eder. Bir kişi yerine her müntehip üç beş, belki de on kişiyi mebus yapar.

2° — İntihaba daha büyük bir manayı siyasî ve kıymet verir.

3° — Tek isimli intihaptan ziyade reyin hürriyetini temin ve intihaba fesat karıştırmayı müşkül hale kor. Daha geniş intihap dairelerinde idare tazyiki daha güç olur.

Bu sayılan faydalardan bir kısmı muhakkaktır. Bir kısmı şüphelidir. Fakat itiraz götürmez mahzurları da vardır. Bu iş gayet nazik bir iştir. İntihap meselesi müntehiplerin büyük bir kısmı-

nın ihatası fevkinde bir şeydir. Bunlardan çoğu namzet olarak çıkan zevattan hiç birini şahsen ve kâfi derecede bilmezler, ve binaenaleyh kendi istedikleri gibi bir liste yapamazlar. Hattâ muhtelif fırkaların intihap komiteleri tarafından yapılmış olan listeleri de mürakabe edemezler. Hakikatte bir namzet listesini kabul ettiren keyfiyet, her hangi bir fırkanın o intihap dairesindeki nüfuzu ve listenin başındaki ilk isimdir. Bunu muhtelif fırkalar olan memleketlerde her fırka kemâli dikkat ve ihtimam ile intihap dairelerinde geniş bir şöhrete ve marufiyete malik olanlardan seçerler. Bu ismin perdesi altında bir çok müntehipler o ismi takip eden bilmedikleri adamlar hakkında dahi rey verirler.

Tek isimli intihabın başlıca şu faydası vardır ki, bunun istimali herkes için kolaydır. Müntehipler için şahsî bir intihabı beğendiği bir adama rey vermek hakkını mümkün ve hattâ muhakkak kılar. Bu herkesin anlayacağı bir şekildir. Kendisini namzet olarak intihap dairesine arzedenler onlara yabancı değildir. Alelûmum orada herkesçe maruf adamdır. Muvaffakiyetlerinin şartı da budur.

Her müntehip onlardan birine rey vermekle, kendisinin itimat ettiği adamı intihap etmiş olur. Vâkıâ bazan mahallî menfaatler bu hususta tesir yapabilir. Lâkin bu hal teşri meclislerinde menfaatlerin mümessili bulunmasını esas tutanlar için nâhoş bir şey değildir. Yalnız burada tazyik ve itma yolları kolay olmasından korkulur. Fakat bu

mahzura ve yapılacak hilelere karşı teşri meclislerinin intihap mazbatalarını tasdik ve reddetmek hakkı müessir surette hareket edebilir denilmektedir.

Mutlak ekseriyet, nisbî ekseriyet — Eğer namzetlerden biri mebus olabilmek için reylerin yarısından ziyadesini almak lâzımsa, buna mutlak ekseriyetle intihap denir. Eğer bütün namzetlerin mebus olabilmesi için bütün reylerin ekseriyeti şart olmayıp da yalnız rakiplerinden fazla rey almak kâfi oluyorsa buna nisbî ekseriyetle intihap denilir. Fransada câri olan usul mutlak ekseriyetli usuludür. Şu fikre müstenittir ki: Müntehipler bir heyet teşkil ederler, ve her hangi bir heyette ittifakı ârâ vücut bulmazsa bu heyetin arzu ve iradesi izhar edilmiş olmak için hiç olmazsa azasının büyük bir kısmı bir fikirde olmalıdır.

Amerikada her namzet intihap edilmiş olmak için bazı mertebe ekseriyete nâil olmalıdır. Yani en fazla rey almak intihap için kâfi görülmektedir.

Netice şöyle olur ki intihap edilen adam reylerin üçte birinden fazla almadığı halde bile intihap vâkı olmuş addolunur. Senatörlerin intihabında ise mutlak ekseriyet aranmaktadır.

Bizde nisbî ekseriyet usulü câridir. Yani intihap sahih addolunabilmek için muayyen bir ekseriyet elde edilmesine ihtiyaç görülmemektedir. Namzetlerden her hangi birisi diğerinden daha fazla rey almış ise nisbeten ekseriyeti kazanmış demektir.

Fransada birinci intihapta mutlak ekseriyeti ihraz edemeyen namzetler ikinci bir intihaba maruz olurlar. Bu ikinci intihapta muteber olan en çok rey almaktır.

Akalliyetin temsili — Akalliyetlerin temsili fikrine vâsıl olabilmek için bazı müesses prensipler, bazı kabul olunmuş kaideler lâzımdır. Böyle bir hali düşünebilmek için A — Bir memlekette en az iki fırkanın teşekkül etmiş olması. B — İntihap dairelerinin bir kaç mebus çıkarabilecek halde bulunması. C — Nihayet intihap sisteminde nisbî ekseriyet kabul edilmiş olması iktiza eder. Eğer dairei intihabiye bir mebus çıkarabilecek ise bu kabili taksim olmadığından şüphesiz ekseriyet fırkası namzedinin intihabile muamele bitmiş olur. Diğer taraftan intihabın muteber olması için mutlak ekseriyet arayan memleketlerde akalliyetlerin temsili mümkün olmaz. Ekesiryet fırkası müntehiplerin reyinin yarıdan fazlasını almakla iş bitmiş olur.

XIX uncu asrın ortalarına kadar temsilî hükûmetlerde müntehiplerin ekseriyetinin millet mümessillerini bir kül halinde intihap etmek hakkından kimse şüphe etmiyordu. Bu hal bir münakaşa ve müzakere meclisinde muhalefetin faydalı ve vazgeçilmez rolünün bilinmemesinden veya inkâr edilmesinden değil ancak bir intihap dairesinde ekalliyette kalan bir fırka namzetlerinin diğer intihap dairesinde ekseriyet kazanabilecekleri esasına istinat ediliyordu. Bu şekilde de hakikaten meclislerde daima muhalefet partisi bulunuyordu.

XIX uncu asrın ortalarında buna muarız telâkkiler ve iddialar zuhur etti. Ekalliyet fırkasına mecliste kanunen evvelce miktarı tayin edilmiş mevkiler vermek ve bu suretle bu fırkaları daha ziyade zaptu rapta almak muvafık olacağından bahsedildi.

Bu birinci adımdan sonra ekalliyetlerin temsilî nazariyesi meydana çıktı. Bu nazariyeye göre bir intihap dairesinin çıkaracağı mebus miktarı intihabata iştirâk eden fırkalar arasında her fırkaya mensup müntehiplerin adedi nisbetinde taksim olunmak lâzım gelir. Bu fikir daima adalet, mantık esasına istinat ettirilmiştir. Bunlar bir kaç mebus çıkarabilen intihap dairelerinde mutlak ekseriyetle mebus intihap edildiğinden dolayı tek bir fırka bu mevkileri kazanmak suretile intihapta galebe etmekte olduğunu, halbuki ekalliyet fırkası bunlardan ancak bir kaç rey eksik almış olmaktan dolayı hiç bir mebus çıkaramadığını göstererek efkârı umumiyeyi bu mesele üzerinde çabuk alâkadar etmişlerdir.

Bunlar bir temsilî meclisin tabiati icabı olarak bütün intihap heyetlerinin yalnız ekseriyetini değil ekalliyetini ve bunu terkip eden muhtelif unsurları birlikte aksettirecek bir ayna olmalıdır, derler.

Hakikaten bir çok memleketlerde bu fikir galebe etmiş ve kanunlara geçmiştir. Bu nazariyeyi ihtiva eden kanun lâyihasını Belçika mebusan meclisinde müdafaa eden Belçika Adliye Nazırı Van den Hövel irad ettiği nutukta: «Hükûmet

ekalliyetlerin temsilini bir adalet eseri olmak üzere teklif etmektedir. Mahaza burada adalet kelimesinden felsefî, ahlâkî ve ilâhî bir mana anlaşılmamalıdır. Bunu iddia etmek müdafaası mümkün olmıyan bir fikri iltizam etmek demektir. Burada mevzuubahis olan şey kaideleri ve düsturları bütün memleketlerde ve bütün asırlarda hâkim olması lâzım gelen tagayyür etmez ve değişmez bir adaleti mutlaka değildir. Parlömanter hükûmetler bile nisbî bir kıymeti haizdirler. Bazı memleketler için mükemmel olan bu sistem diğer bazı memleketlerde kıymetsiz olabilir. O halde parlemana aza intihabı hakkındaki bir usulün mutlak ve değişmez bir kaide olacağı fikrini taşımak nasıl mümkün olur. Sahih olan bir şey varsa o da ekalliyetlerin temsili şu zamanda memleketimizde parlömanter hükûmetin ihtiyacına en ziyade tekabül edecek bir usul olmasıdır. Bu adalet bir politika adaletidir.»

Temsilî bir meclisin yalnız ekseriyet fırkasından mürekkep olmasının iyi olduğunu kimse iddia edemez. Zira temsilî sistem başlıca müzakere ve münakaşa sistemidir. Karşıda muhtelif fikirleri dermeyan edecek muarız bulunmazsa işler faydalı surette münakaşa ve müzakere edilemez. Ekesriya basiretsizce kararlar verilir. Muâraza edecek ekalliyet bulunmıyan bir ekseriyet meclisi bütün hükûmet şekillerinin en fenası olabilir. Ciddî ve namuslu her fırkanın parlemanda sesini işittirmesi ve kanaatlerini meydana koyması tabiî faydalıdır. Lâkin bunun için ekalliyetin adet ve miktarının hiç bir ehemmiyeti yoktur. İntihap da-

irelerinin bazısında ekseriyet fırkası hâizi ekseriyet olabilir. Bazısında da ekalliyet fırkası ekseriyet ihraz edebilir, mebus çıkarabilir. İstikbal için bu kadar kâfidir.

Fransada ikinci imparatorluk zamanında cümhuriyet taraftarlarından ancak beş kişi teşriî meclise girebilmişti. Onların dirayet ve cesareti ve yorulmak bilmez gayreti, hürriyet fırkasının itirazat ve iddialarının yükselmesine ve milletin efkârı üzerinde lâzım gelen vuzuhu hasıl etmesine kâfi geldi. Ekalliyet fırkası memlekette böyle kaldıkça onun meşru rolü hükûmette bir hisse talep etmek değil, ancak ileride ekseriyet fırkası olabilmek için fikir ve taraftar kazanmaktır.

Ekalliyetlerin temsili nazariyesi intihabın efrada ait şahsî bir hak olduğu kabul edilmedikçe hak ve adalet mefhumuna istinat edemez; şahsî hak olduğu kabul edilince en ufak ekalliyetleri de temsil ettirmek iktiza eder ki buna da imkân bulunamaz. Halbuki milleti temsil hakkı sadece ve bir kül halinde intihap heyetlerine aittir, ve bunun intihap dairesine inkisamı amelî bir zaruret neticesidir. Fakat bu zaruret hususî bir hak bahşetmez daima heyeti külliye namına intihabat cereyan eder.

Bundan dolayı ekalliyetlerin temsili, bir memlekette şerefli mevkilerin fırkaların ehemmiyeti nisbetinde aralarında taksim etmek, fikrine müstenit olduğu söylenmektedir. Bu suretle ekalliyetlerin temsili lehinde ve aleyhinde pek çok sözler söylenmekte ve pek çok fikirler dermeyan edilmekte-

dir. Tatbikatta devlet idaresi için büyük müşkülât vücude gelmekte olduğu da muhakkaktır. Çünkü intihapta temsili nisbinin kabulü nihayet hükûmete de temsili nisbiye yol açmak, parlâmentoda dalgalı ekseriyeti vücude getirebilmek için ekalliyet fırkalarının kısmen ittifakını tesis edebilmek ve bunun için de bunların hükûmete iştirakini temin ve kabinede fırkaların ehemmiyetine göre onlara mevki vermek ve böylece mütecanis olmak lâzım gelen kabineyi muhtelif fikir sahibi adamlardan teşkil eylemek ve nihayet en ufak meselelerden dolayı kabine buhranları hasıl etmek neticesine varılmaktadır.

Ve bu suretle izalesi müşkül güçlükler vücut bulmaktadır. İngiltere dahi bir aralık bu cereyana kapılmış ve temsili nisbiyi kabul eylemiş olmakla beraber bu güçlüklerden dolayı bilâhara temsili nisbiyi lâğvetmeğe mecbur olmuştur.

Temsili nisbideki intihap şekline gelince: Bu daha ziyade karışık ve müşküldür. İntihap bir çok şekilde cereyan eder. En basitleri şunlardır:

1 — Birincisi gayet sadedir. Buna nakıs veya mahdut intihap denilmektedir. Meselâ bir daireden üç mebus çıkacaktır. O dairedeki fırka taraftarlarının adedine göre uyuşulur. Ekseriyet fırkası iki mebus alacak, ekalliyet fırkası da bir mebus alacaktır. Müntehipler toplanınca ekseriyet fırkasının taraftarı olan müntehipler yalnız iki kişi için rey verirler. Ekalliyet fırkasının taraftarları da kendilerinin namzedi olan bir kişi için rey vererek bir mebus çıkarırlar.

2 — İkinci toplu rey usulü: Üç mebus çıkaracak bir intihap dairesinde ekseriyet fırkasına mensup olanlar kendi namzetleri olan iki kişiye rey vermekle iktifa ederler, ve ekalliyet fırkasının müntehipleri üç kişiye rey verecek yerde bir kişi hakkında üç rey istimal ederler. Böylece reyler tasnif edilince ekalliyet namzetlerinden biri bir sülüs rey kazanmış ise mebus intihap edilmiş olur.

3 — Üçüncü bir şekil reylerin adedine göre mebusluk mevkiinin fırkalar arasında riyazî bir taksimi mahiyetindedir. Buna parti müsabakası namı verilmektedir. Meselâ, 1500 kişilik reyi mevcut olan bir intihap dairesini alalım. Bu intihap dairesinde beş kişi mebus seçileceğini farzedelim, ve üç fırkanın hâli mücadelede bulunduğunu nazarı dikkate alalım.

Fırkalardan birisi 1500 rey, diğeri 800 rey ve diğeri de 600 rey kazanmıştır. Beş mebus çıkaracak olan bu intihap dairesinden 1500 reye malik olan fırka her halde ilk mebusluğu kazanmış demektir. Şimdi ikinci mebusluğu 1500 rey alan fırkaya mı vermek, yoksa 800 rey alan fırkaya mı vermek lâzımdır? 1500 rey alan fırkaya ikinci mebusluğu verecek olursak 750 rey de bir mebus vermiş oluruz ki bu 800 rey alan fırkadan daha dun mevkide olduğu halde iki mebus çıkarmış olur. Bu takdirde ikinci mebusluğu 800 rey alan fırkaya vermek lâzımdır. Üçüncü mebusluğu 1500 rey alana mı 800 rey alana mı ve yahut da 600 rey alana mı vermek lâzımdır? Şüphesiz ki üçüncü me-

busluğu 1500 rey alana vermek lâzım gelecektir. Zira bu fırka iki mebusa malik oluyor ki 750 de bir mebus çıkarabiliyor. İkinci fırkaya veremiyoruz. Çünkü ona bir mebus daha verecek olursak 400 reyde bir mebus vermiş oluruz. Bu doğru değil.

Dördüncü mebusluk her halde 600 rey alana verilmek lâzımdır. Çünkü 1500 rey alana verecek olursak mebusluğun adedi ile reyin adedi 500 de bire inecektir.

Beşinci mebusluğu yine 1500 rey alan fırkaya vermek mecburiyetindeyiz. Çünkü bu takdirde 1500 rey alan 3 mebus çıkaracak ve reylerin nisbeti 500 de bir olacaktır. Bunu ne 800 ve ne de 600 rey alan fırkaya veremiyoruz. Çünkü bu takdirde bunlar ikişer mebus çıkarmış olurlar ki reylerin nisbeti 300 de 400 de bire inecektir. Şu halde 1500 reyi alan fırka 3 mebus, 800 - 600 rey almış fırkalar birer mebus çıkaracaklardır.

Bu nevi intihapta reyler namzetler üzerine değil fırkalar üzerine verilmekte olduğu için buna fırkalar müsabakası denilmektedir.

Elhasıl bu karışık sistemlerle ekalliyetlerin temsili usulü bazı memleketlerde cereyan edip durmaktadır. Bu suretle parlâmentoya intihap edilecek adamlara karşı itimat fikrinden ziyade siyasî fikirlerin ve cereyanların temsili fikrine varılmıştır.

3

TEMSİLÎ HUKÛMET

Zamanımızda bir müzakere ve teşri meclisi halinde toplanan mebusların intihabı suretiledir ki temsilî hükûmet vücut bulur, ve bu şekilde millî hâkimiyet tezahür ve cereyan eder. Tarihin verdiği misaller ve bilgiler karşısında temsilî hükûmetle, millî hâkimiyetin itilâf edip edemiyeceği ve aralarında bir uygunluk ve âhenk hasıl olup olmıyacağı artık mevzuubahis olamaz. Fakat bunu iddia edenler olmuştur, ve ilmen tetkike değer. Her şeyden evvel bir temsilî hükûmette *temsil* ne demek olduğunu anlamak lâzımdır.

Hükümran bir milletin mümessilini diğer evsaftan ayıran hassa mümessilin kendisine tefviz olunan salâhiyet dairesinde serbestçe ve hâkimane bir tarzda ahali namına karar vermesidir. O suretle ki ahali iradesini onlar vasıtasile izhar etmiş ve onların dilile söylemiş farzolunur. Bir hükümdarın murahhası hiç bir halde kendi kendine karar vermek iktidarını haiz değildir, ve olmamalıdır. Bütün işler evvelce muayyen kanunî kaidelere ve ittilâi mecburi olan nizamata tevfikan cereyan eder. Veya hiç olmazsa hükümdarın tasdikine muhtaç olmaksızın bir iş yapılamaz. Böyle olunca buna da mümessil denilemez.

Hukuku esasiyenin kavaid ve hududu içinde mümessil ile alelâde memuru yekdiğerinden tefrik eden şey mümessilin bazı ahvalde millet namına harekette bulunması ve alelâde memurun millet namına hareketle asla mükellef olmamasıdır.

Temsilin ruhu, ahaliden her şahsın mümessilin cisminde yaşaması ve müzakere etmesidir. Mutlak bir itimat ile şahsî iradesini onun iradesile mezç ve terkip etmiştir.

Bu temsil hasleti daha açık ve geniş bir tarzda icra kuvvetinin sahibinde de tecelli eder. İcra kuvveti sahibi sadece idare etmek ve kanunları icra eylemek halinde bile böyle işler vardır ki, istiklâli kanunisi nisbetinde bunları serbestce hall ve fasleder. Nihayet temsilî hasletin tamamiyeti teşriî meclislerde görülür. Kanunu esasinin kendisine menetmediği her nokta hakkında bunların rolleri, istemek ve hâkimane karar vermektir. İşte bu teşriî iktidar noktai nazarından temsilî hükûmetin millî hâkimiyetle kabili tevfik olup olmadığı meselesi münakaşa zemini olmuştur.

Jan Jak Ruso, temsilî hükûmetin hâkimiyeti milliye ile kabili tevfik olduğunu mukavelei ictimaiyesinde inkâr eder. Vâkıâ bu zat büyük devletlerde müzakere meclislerinin ref'i ve ilgasını teklif etmez. Kanun teklif etmek, müzakere etmek metin ve ibareleri kararlaştırmak için bu meclislerin lüzumlu olduğunu kabul eder. Ruso'nun ve şakirtlerinin nazariyesince, bu nevi meclislerin eseri asla kat'î değildir. Onların yaptıkları işler bir projeden ibarettir ki, ancak hükümran ahali tarafından kabul ve tasdik olununca kanuniyet kesbeder.

Ruso der ki, (Hâkimiyet kabili devir ve ferağ olmadığı gibi, kabili temsil dahi değildir. Hâkimi-

yet başlıca iradei âmmeden ibarettir, ve iradei âmme asla temsil olunmaz. Meclislerin izhar edecekleri irade milletin iradei âmmesinin ya aynıdır, ya değildir. Bunun ikisi ortası yoktur. Şu halde ahalinin mebusları, bizzat ahalinin mümessili değildir, ve olamazlar. Ancak komiserdirler. Bunlar kat'î olarak hiç bir işi intaç edemezler. Hangi bir kanun ki ahali tarafından tasdik olunmamıştır; hükümsüz ve tesirsiz kalır.

Ruso'nun mütalâaatına daima tesir eden şey eski zaman hükûmetlerinde teşri vazifesinin ahali tarafından ifası olmuştur. Ruso gibi bütün siyasî ulûmu Yunan menbalarından almış olanlar ayni tesir altında kalmışlardır. Fakat eski zamanda temsilî hükûmetin bulunmaması doğrudan doğruya ahali hükûmetinin daha iyi olduğu manasını intaç edemez.

Zamanımız hükûmetleri için temsilî hükûmet şüphesiz diğerine çok müreccahtır. Bu rüchanı ilk mevzuu bahseden yine Monteskiyö olmuştur. Vâkıa bazı noktalarda ahalinin doğrudan doğruya müdahalesine mütemayil ise de gerek icra kuvvetini bizzat idare etmelerini ve gerek doğruca kanun vazeylemek haklarını tamamen reddeder «Ahalinin kendi kudretinden bir kısmını tevdi edeceği bir adamı seçmekte hayrete değer bir liyakati vardır. Fakat ahali kendisi bir işi sevk ve idare etmeyi ve mekân ve zamanını bilmeyi ve fırsatını bulmayı ve bunlardan istifade etmeyi yapamaz.» Teşri vazifesine gelince, hürriyetsever bir devlette hür olan her şahıs kendi kendini

idare etmelidir. Şu halde ahali bir heyeti külliye halinde teşriî kudrete maliktir. Fakat bu kudretin bizzat ahali tarafından istimali büyük devletlerde gayri mümkün ve küçüklerde ise pek mahzurlu olduğundan iktiza eder ki ahali bizzat yapacağı işi mümessilleri marifetile yapsınlar! Mümessilin büyük faydası devlet mesailini müzakere ve münakaşa etmeye ehil olmasıdır. Ahali buna asla ehil değildir, ve demokrasinin en büyük mahzuru da budur» demektedir. Bunu takip eden bir çok müellifler ve siyasiler bu fikri izah ve tefsir etmişlerdir. Bilhassa (Siyeyes) Fransız müessisler meclisinde teşri meselelerinde temsili hükûmetin zarurî olduğunu büyük bir belâğatla müdafaa etmiştir.

«Zamanımızın Avrupa ahalisi eski zaman ahalisine benzemez. Bugün bizde ticaretten, ziraatten, fabrikalardan başka bir şey mevzuu bahis değildir. Zenginlik arzusu bütün Avrupa devletlerini vâsi bir iş evine tahvil etmiştir.

Bu kıt'ada bugün saadetten ziyade istihlâk ve istihsal meseleleri düşünülmektedir. Kezalik bu günkü siyasî sistemler dahi müttehiden iş ve amel üzerine müstenittir. Binaenaleyh insanların büyük bir kısmına iş makinesi nazarile bakmağa mecburuz.

Mahaza talim, terbiyeden mahrum ve ancak yevmî işlerile meşgul olan bu kalabalığa vatandaşlık sıfatını, vatandaşlık hukuku medeniyesini reddedemeyiz. Mademki sizin gibi onlar da kanuna mutavaat edeceklerdir, tıpkı sizin gibi onların

da kanun vaz'ına iştirâk etmek hakları vardır. Bu iştirâk şüphesiz müsavi olmalıdır. Bu da iki tarzda vâkı olabilir.

Vatandaşlar kendi itimatlarını aralarından birine tevdi edebilirler. Hak ve salâhiyetlerini ferağ etmeksizin bu hakkın istimaline onları vekil edebilirler. Böylece menfaati âmmenin icaplarına tevfikan mümessil nasbederler. Bu mümessiller menfaati âmmeyi idrâkte onlardan daha ehildirler, ve bu noktai nazardan onların iradesini izhara daha muktedirdirler. Diğer iştirâk şekline gelince, bu da kanunun tanzimine doğrudan doğruya müdahale ve iştiraktir. Kanun tanzimine doğrudan doğruya müdahale ve iştirâk hakiki demokrasidir. Bilvasıta iştirâk ise temsili hükûmettir. Bu iki manzumei siyasiye arasındaki fark gayet büyüktür. Bu iki usul arasında hangisinin intihabı lâzım geleceği bizim için mahalli şüphe olmamalıdır. Evvelâ bizim vatandaşlarımızdan bir çoğunun ne kâfi derecede talim ve terbiyesi ve ne de Fransayı idare edecek kanunlarla doğrudan doğruya mesgul olacak vakitleri vardır.

Onlar reylerini mümessil nasbetmek suretile izhar etmelidir. En küçük beldeler için iyi olan doğrudan doğruya kanun tanzimi hakkı 26 milyon insanı idare edecek kanunların tanzimi mevzuu bahis olduğu vakit asla kabili tatbik bir usul sayılamaz.»

Doğrusu ahalinin büyük bir kısmı fikirlerini bildiği zevatı intihapta ehliyet sahibi iseler de kanunları ve kanun lâyihalarını idrâk ve

takdire ehil değildirler. Bunun için iki mühim noksanları vardır:

a — Lâyihaları idrâk için lâzım olan malûmat

b — Tetkik etmek için iktiza eden vakit.

Diğer taraftan ahalinin doğrudan doğruya hâkimiyeti, müzakere etmek ve kanunlara kat'î şekil vermek imkânını selbeder. Bu tarz eski dünyanın küçük hükûmetlerinde olabilirdi. Fakat bu gün milyonlardan müteşekkil milletlerde buna imkân kalmamıştır. Milletin hükümranlığı ve iradenin kabili terhis olmadığı yolundaki Ruso'nun beyanatına gelince; filvaki şüphesizdir ki kanun milletten gelmelidir; şu manada ki yalnız millet kanun yapabilir, ve yahut yapmak hakkını başkasına tevdi edebilir. Fakat kanun kat'î şekilde ahalinin ekseriyeti ârâsı ile tanzim olunmuş, iradei âmmenin doğrudan doğruya ifadesi olması sözü sahih değildir. Kanun her şeyden evvel bir kaidei adalet, ve menfaati âmme meselesidir.

Aristod der ki, kanunun hakikî kuvveti ihtirasattan mücerred beşerî idrâkten doğuşundadır. Eğer kanun zarurî olarak hükümranlık nüfuzuna müstenit ise hükümranın tarafgirâne bir tarzda, adaletsiz, ve muzur kanunlar yapabileceğini kimse iddiaya cüret edemez, ve bir temsilî hükûmetteki ahaliyi bütün nüfuzu iktidarın menbaı addeder; bu nevi kanunlar ancak bir hataya müstenit olabilirler. Halbuki temsilî hükûmetler âdil, faydalı, makul kanunlar vücude getirmekte ahalinin doğrudan doğruya hükûmetine çok müreccahtırlar.

Kanun tanzimi doğrudan doğruya ahaliye bırakılırsa çok kerre makul ıslahatın geri kalmasına, teşriî terakkiye sed çekilmesine meydan verilmiş olur. Diğer taraftan bu sistem faydalı faaliyete sekte verir. Mesailerinin netiesini görmekten emin olmayan ve uzun müzakerelerden sonra tanzim edilen kanun lâyihalarının ahalinin bâtıl-perestliği önünde sukut ettiğini gören meclisler, teşriî müzakeratı kısaltmak ve hazırlık mesaisini tahdit etmek mecburiyetinde kalırlar.

Mahaza ahalinin doğrudan doğruya teşrie iştirâkleri usulü bilhassa İsviçrede tatbik mevkiine konulmuştur, ve muhtelif şekillerde cereyan etmektedir.

Birinci şekil — Ahalinin veto hakkıdır. Bu usul kuvvei teşriiyece kabul edilen bir kanuna karşı kanunu esasî ile muayyen bir müddet zarfında, muayyen miktarda ahali tarafından muhalefet izhar edilirse bu kanunun ârâyi umumiye vaz'ı usulüdür. Kanun ârâyi umumiye çıkınca ahali kanunu ya reddeder, ya kabul eder. Kanunun reddi için mukayyet müntehiplerin ekseriyeti ârâsı lâzım olup istinkâf zımnen kanunu kabul mahiyetinde addedilmiştir. Veto hakkı Referandum usulünün bir intikal devresi gibidir. Her yerde bundan Referandum usulüne geçilmiştir. Bu usul bilhassa Sengal kantonundadır.

İkinci şekil — Referandumdur. Bu usul diğeri gibi bir kanunu ıskat mahiyetinde değil, bilâkis bir kanuna tamamiyet vermek için tatbik olunur. Referandumun müdahale ettiği yerde kuvvei teş-

riiye tarafından kabul olunan kanun henüz proje halinde demektir. Referandum şu manada tatbik olunur ki, rey verenlerin lehte ve aleyhteki reyleri tadat ve ekseriyet taharri olunur. İstinkâf hiç bir mana ifade etmez. Mahaza referandum usulü üç şekilde cereyan eder:

1 — Mecburî Referandum. Bunda Referanduma tâbi olan her kanun ahalinin tasdik ve kabulü olmadıkça hiç bir vakit kanun mahiyetinde olamaz. Ahali senede bir veya iki defa toplanıp o müddet içinde kuvvei teşriiye tarafından tanzim edilmiş olan kanunlara rey verirler.

2 — İhtiyarî Referandum'dur. Teşri kuvveti tarafından kabul ve neşrolunup meriyete konulan kanun veya kararnamenin muayyen bir müddet zarfında miktarı kanunu esaside muayyen bir kaç bin kişinin imzaları altında Referanduma çıkarılması istenirse, kanun ahalinin reyine arz olunur. Bilâkis bu müddet böyle bir talep vâki olmaksızın mürur ederse, kanun artık tamamiyet ve kat'iyet kesbetmiş olur.

Üçüncü şekil — Teşebbüsü ahali usulü. Bu usul kanunu esasî ile muayyen miktarda ahali toplanıp da filân veya falan meseleler hakkında şu veya bu yolda ıslahat yapılmasını isterlerse, bu talebin ahalinin reyine vazedilmesidir. Bu teşebbüs bir kaç şekilde olur. Ekseriya bu hakkı istimal eden vatandaşlar teşri meclisine müracaat ederler ve teklif ettikleri mesele hakkında onları bir kanun tanzimine mecbur ederler. Eğer meclis böyle bir kanun tanziminden imtina edecek olursa bu tarzda bir kanun

lâzım gelip gelmiyeceği meselesini ahalinin reyine arzederler.

Bu sistemde kanunun tanzimi meselesi her halde teşri meclisine aittir. Fakat daha ileri gidilmiştir. Kantonlardan bazılarının kanunu esasileri bir kaç bin imza toplamak şartile ahaliye bizzat kanunun metnini terkip ve tahrir etmek ve teşri meclisine vermek hakkını bahşetmiştir. Teşri meclisi bu takdirde bu metni ahalinin reyine arzetmeğe mecburdur. Yalnız meclis bu lâyihanın zıddı bir lâyihayı da ahaliye arzetmek ve bir beyanname ile ahali tarafından verilen lâyihaya muhalefetin sebeplerini yine ahaliye bildirmek hakkına maliktir.

Bütün bu muhtelif şekillerdeki hür ve serbest tesisata rağmen Referandum usulünün kanun tanziminde en muvafık bir şekil olduğu iddiasını kabule müsait değildir. Pek çok iyi kanunlar İsviçrede ahalinin muhalefetine uğramış ve bu yüzden akim kalmıştır.

Amerikada dahi hemen hemen ayni sistem câri gibidir. Bilirsiniz ki Amerika Birleşik Hükûmetinin bulunduğu memleketler vaktile İngiliz kolonisi idiler. Bu kolonilerin hürriyetperverâne tesisatı neticesi olarak ahali daha o zamandan siyasî rey hakkına malik idiler. Bu rey hakkı büyük memurların, majistraların intihabında istimal edildiği gibi kanunların tanziminde de mevcuttu. Her koloni ahalisi bir meclis halinde toplanır; kanunları doğrudan doğruya yaparlardı. Lâkin bu hali hukukî, koloniler ilerledikçe devam etmedi. Ahali kendi yerlerine kanun vazetmek hakkını istimal

için mebus intihap ettiler. Sebebi de ahali çoğaldı, ve bunların bir mecliste toplanarak rey vermeleri müşkül bir hale geldi. İşte Birleşik Hükûmeti terkip eden muhtelif cumhuriyetlerin kanunu esasileri bu esasa müstenittir, ve bugün Amerikanın muhtelif hükûmetlerinde ârâyi umumiye üç tarzda tatbik olunmaktadır.

1 — Eğer kanunu esasinin tamamen tadili mevzuubahis ise, bu tadil müessisler meclisi tarafından ihzar ve tertip edilmek lâzımgelir. Böyle bir gözden geçirmenin lüzumunu takdir ve müessisler meclisinin davetine müncer olacak muameleyi ifa ve icra keyfiyeti hükûmetlerin teşri meclislerine aittir.

Teşri meclisi bu muameleleri ifa ve ikmal ettikten sonra müessisler meclisinin içtimaa davet edilmeleri lâzım gelip gelmiyeceğini ârâyi umumiyeye vazeder.

2 — Müessisler meclisinin teşekkülü ahali tarafından kabul edilip de o da kanunu esaside yapılması lâzım gelen ıslah ve tadili yaparsa bu suretle vücude gelen yeni kanunu esasî ahalinin kezalik reyine arzolunur.

3 — Eğer kanunu esasinin sadece bazı maddelerinin tadil ve ıslahı mevzuubahis ise, değil yalnız tadilin teklifi, tadili tazammün eden kanun metninin tanzimi de teşri meclislerine aittir. Yalnız bunun için bir şartı esasî mevcuttur. Bu tadilde ekseriyeti mutlaka kâfi gelmez. Daha kuvvetli bir ekseriyet ister, ve bundan sonra da bu ıslah ve tadil ahalinin doğruca reyine arzolunur. Şu ifa-

dattan ahalinin reyine arzolunmak keyfiyeti kanunu esasinin ıslahı ve tadiline ait kanunlara müteallik gibi görünür. Hakikati halde kanunu esasî tadilâtı bir çok kavaninin dahi tadilâtını tazammün etmektedir. Birleşik hükûmeti teşkil eden cumhuriyetlerde bu nokta hususî bir chemmiyeti hâizdir. Bunların kanunu esasileri yalnız hukuku esasiye taallûk eden ahkâmı değil, hukuku saireye ait olan bir çok mevad ve ahkâmı da şamildir. Bunların heyeti mecmuası (kanunu esasî) namı altında tedvin edilmiştir. O halde kanunu esasî namı altında sair kanunlar dahi reyi âmme konulmaktadır. Mahaza bütün bu ahval Birleşik hükûmet için vârit değildir. Bu hal yalnız birleşik hükûmeti teşkil eden küçük cumhuriyetlerde mevcuttur.

Fransada reyi âm usulü bir çok tecrübelere maruz olmuş ise de faydalı netice elde edilememiş olduğundan terkedilmiştir.

4

MEMURLARIN VE MÜMESİLLERİN MESULİYETİ

Millî hâkimiyet kudreti umumiyeye iştirâk edenlerin tam mesuliyetini icap ettirir gibi görünür. Filhakika herkes burada kendi şahsî hakkına istinaden hareket etmez. Hâkimiyetin menbaı olan millet namına hareket eder. Bu hal yalnız memurlar, yani vazifeleri kanun ile evvelce tayin

edilmiş olan kavaidi tatbikten ibaret kimseler hakkında sahih değil, belki mümessiller yani millet namına karar vermek salâhiyetini hâiz olanlar hakkında da sahih görülür. Bir murahhasın kendisine ait olmıyan bir iktidarı suiistimal etmesi tehlikesi mümessillerde daha ziyade varid olduğu için mesuliyette daha ziyade lüzumlu ve zarurî olmak lâzım gelir. Mantıkan bu mesuliyet iki şeyi ihtiva eder:

1 — Her ne vakit ki bir memur veya mümessil iktidar ve salâhiyetini tecavüz ederse uğraması lâzım gelen bir hükmü cezaî,

2 — Her ne vakit ki, memur veya mümessile tevdi olunan iktidar ve salâhiyet o memur veya mümessil tarafından tecavüz olunmasa bile onun az faydalı veya tehlikeli tarzda istimalinden hazer olunabilecek olduğu takdirde o memur veya mümessilin azli.

Bütün bu haller başkasının hak ve salâhiyetini ancak onun iradesile istimale mezun olanlar için tabiî bir şarttır. Bu mantık bazılarınca kabul edilmiştir, ve hattâ Fransanın 1793 kanunu esasisi bu prensipi muhtevidir. Bunda: «eğer vezaifi umumiyenin hududu kanunen vuzuh ile tayin olunmazsa ve bütün memurların mesuliyeti temin edilmiş olmazsa, içtimaî emniyet mevcut olamaz» deniliyordu.

Lâkin hür milletlerin hukuku âmmeleri başkalarının hak ve salâhiyetini istimalden doğan bu neticelerin hiç olmazsa mümessillere taallûk eden cihetini bertaraf etmiştir.

Buna saik olan sebep ve illet ikidir.

1 — Evvelemirde bu mesuliyetin tesisi tatbikatta çok müşküldür.

2 — Diğer taraftan bu mesuliyet ekseriya menafii âmme aleyhinedir. Mesuliyet korkusu altında kalacak olan mümessillerin harekâtını bu endişe felce uğratarak ve temsilî tesise halel ve inkita vererek kendilerini mümessil yapanların hakikî menfaati aleyhine çevrilir.

Halbuki mümessiller faydalı olabilmek için ekseriya serbest olmaya muhtactırlar. Denilebilir ki temsilî hükûmet mümessillerin tabiî olarak gayri mesul tutulmasına temayül eder. Fakat bundan da mutlak bir mana anlaşılmamalıdır. Birinci derecede bir mesuliyet vardır ki, hiç bir kimse bunu bertaraf etmeği hâlisâne düşünmez.

Bu da şudur ki: Mümessilin kanunu esasî veya sair bir kanun ile muayyen iktidarını kasden ve suiniyetle tecavüz etmiş olmasıdır. Bu nevi mesuliyetten kimse âzâde tutulamaz.

Mesuliyetin diğer bir neticesi daha vardır ki o da azlolunabilmek kabiliyetidir. Mümessillerin serbestilerini temin için azilden âzâde tutulması keyfiyeti temsilî hükûmetin ruhudur. Bunlar mümessil olmak sıfatile ve mümessil oldukları müddetce hukukan fiil ve hareketlerinden hiç bir hesap vermekle mükellef değildirler. Onlara karşı milletin alacağı yegâne teminat ancak mahdut ve muayyen bir zaman için onlara iktidar vermesidir. Bir unsuru teşevvüş ve

bir sebebi zaaf olan yerlerde hakkı azil kaldırılmıştır.

Bu meseleyi üç safhada mütalâa edebiliriz.

1 — Kuvvei icraiye sahibi için her yerde mesuliyetsizlik temin edilmiştir. Cümhuriyet şeklinde bile bunlara ancak ithamı icap ettiren mahdut mesailde cezaî mesuliyet tevcih edilmiştir.

Buna karşılık zamanımız hukuku, mesuliyeti müessir kılabilmek için mesuliyetin mevkiini değiştirmiş ve devlet reisinden vükelâ heyetine naklctmiş olduğunu görürüz. Her yerde vükelânın siyasî veya cezaî mesuliyeti kabul edilmiştir. Parlömanter hükûmetler ahaliye karşı değilse bile temsilî meclise karşı emin bir vasıta bulmuşlardır ki icra kuvvetinin sahibine asla dokunmaksızın vükelânın azil ve istifası elde edilebilir. Tarihin ve tatbikatın vücude getirdiği bu rejim asrımızın demokrasi prensiplerinden biridir.

2 — Hâkimlerin azledilememesi ve gayri mesul olmaları.

Gerek kaydıhayat ile nasbedilsin, gerek muayyen bir zaman için intihap edilmiş olsun, hâkimlerin azledilememesi ve kararlarından mesul olmaması umumiyetle kabul olunmuş prensiplerdendir. Bunun sebebi hâkimin tam bir istiklâli vicdan ile ve her türlü endişeden âzâde olarak hüküm ve karar vermesini temindir. Onların ifa ettikleri vazifeden dolayı cezaî mesuliyetleri pek nadir meselelerde kabul edilmiştir. Meselâ rüşvet alarak hü-

küm veren bir hâkim cezaî mesuliyete uğrar. Ancak mesuliyetleri de bu fiile münhasırdır. Malî mesuliyetleri alelâde bir hata veya ihmalden dolayı değil, fâhiş bir hata veya hileden dolayıdır, bu suretle bir çok memleketlerde (hâkimden şikâyet) usulü açılmıştır.

Azilleri gayet istisnaî bir hale hasredilmiştir. İngilterede hâkim ancak iki meclis tarafından ithama müşabih muamelât üzerine yapılacak müracaat neticesinde kıral tarafından azlolunabilir.

Fransada azil büyük inzibat meclisi şeklinde toplanan mahkemei temyizin kararile olur.

3 — Mümessiller meclisi azası ki teşri kuvvetini istimal ederler. Bunlar yukarıda söylenilen manada en vâsi temsil sıfatını haizdirler.

Mümessiller meclisini terkip eden mebuslar hakkında an'anevî bir masuniyete tevfikan cezaî mesuliyet sarahat ve kat'iyetle bertaraf edilmiştir. Bunlar vazifelerinin ifası dolayısile verdikleri reyden ve beyan ettikleri fikir ve mütalâadan dolayı asla mesul tutulamazlar. Diğer taraftan müddetleri hitam buluncaya kadar bütün sair vazife sahiplerinden daha çok azilden uzaktırlar. Bu kuvveti, hakikati halde onlar intihaptan alırlar. Mantıkan onları kim azledebilir. İcra kuvveti şüphesiz azledemez, çünkü bunlar icra kudretinden müstakildirler, ve bilâkis icra kudretini bunlar mürakabe ederler, ve onların hattı hareketini millet namına bunlar tanzim ederler.

Şüphesiz kuvvei adliye de azledemez. Çünkü kuvvei adliyenin hududu eşhas arasında zuhur eden ihtilâfları halletmeğe münhasırdır. Ancak olsa olsa bunları müntehiplerin azledebilmesi meselesi düşünülebilir. Filiyatta bunun tesisi gayri mümkün olmakla beraber müntehiplerin bu azil salâhiyeti müesses kavaide doğrudan doğruya muhalif olur. Bunları mesul kılmak teşri kudreti azasının hürriyeti karar ve müzakeresini tazammün eden temsilî hükûmetin inkârı demek olur. Her mebusu bütün milletin mumessili addeden millî hâkimiyet prensipine de mugayir olur. Mebuslar vazifelerini ifada hukukan müntehiplere merbut değildirler. İntihap olunup bittikten sonra müddetleri hitamında yeniden müntehipler huzuruna çıkmaktan başka bir mesuliyetleri yoktur,ve bu mesuliyette menfaati âmme için en müessir ve aynı zamanda gayri müteaddî bir mesuliyettir.

Mahaza bazı memleketlerde bazı eşkâli mesuliyet aranmıştır. Ezcümle İsviçrenin bazı kantonlarında kâfi miktarda imza ile teşri meclisinin feshi talep edilirse bu mesele ârâyi umumiyeye vazolunur, ve ârâyi umumiye meclisin feshini kabul ettiği takdirde yeniden intihabata geçilir. Bu bir nevi mebusların heyeti umumiyesini azil mahiyetindedir.

---o---

II

KUVVETLERİN AYRILMASI

Kuvvetlerin ayrılması prensipi Fransa ihtilâlinin en çok alâka gösterdiği bir nazariyedir. Hukuku beşer beyannamesi bunu temsili hükûmetin ruhu addeder. Amerika ihtilâli de buna sadakat göstermiştir. Bu mesele sadece şu fikirden ibaretti.

Bir temsili hükûmette hâkimiyetin vazifeleri yekdiğerinden ayrılarak millet tarafından muhtelif ve birbirine karşı müstakil eşhasa tevdi edilmelidir. Bu hal millî hâkimiyetin ayrı ayrı tevkili mahiyetindedir.

Avrupa ve Amerika müessesatı siyasiyesi bu fikri Monteskiyö'nün mütalâatından iktibas etmiştir. Filhakika hukuku tabiiye mektebi hâkimiyeti tahdit ve muhtelif vezaifi tefrik etmiş ise de bir devletin kavi olması için hâkimiyet vazifelerinin bir elde bulunması lâzım olduğunu serdeylemişti.

XVII inci asırda Püritenlerin ihtilâlinde kuvvetlerin ayrılması fikri meydan almağa başlamıştı. Fakat Monteskiyö'nün elinde bu fikir vazih bir şekle girmiştir. Monteskiyö hükümranlık vazifelerini yekdiğerinden ayrı üç kuvvete irca eder ki o da: *teşriî, icraî, adlî* vazifelerdir.

Monteskiyö bu üç kuvvetin ayrılmasını ve birbirinden farklı ve müstakil ellere verilmesini iltizam eder, ve başlıca üç mütalâa dermeyan eyler.

1 — Hürriyeti siyasiye ancak mutedil hükûmetlerde teessüs eder. Lâkin daima mutedil hükûmetlerde hürriyeti siyasiye teessüs etmiştir denilemez. Kudretlerin suiistimal edilmediği yerler de vardır. Fakat bir tecrübei daime ile müeyyittir ki elinde kuvvet olan herkes onu suiistimal etmeye meyletmiştir. Bir hudut bulununcaya kadar bu sui istimal yürür gider.

Kim inkâr edebilir ki, faziletin bile bir hududa ihtiyacı vardır, kudretler suiistimal edilmemek için öyle bir surette tanzim edilmelidir ki işlerin vaziyeti icabı olarak kudret kudreti durdursun.

2 — Ne vakit ki aynı şahısta veya aynı majistralar heyetinde, teşri kudreti icra kuvveti ile birleşmiş olursa orada artık hürriyet yoktur. Zira aynı hükümdarın veya aynı meclisin zâlimâne tatbik etmek üzere zâlimâne kanunlar yapmasından korkulur.

Eğer hükmetmek kudreti kanunu yapmak ve icra etmek kudretinden ayrılmamış olursa kezalik orada hürriyet yoktur. Bu kudret, teşri kudretine merbut olursa vatandaşların hayat ve hürriyeti üzerindeki kudret keyfî olur. Zira hâkim vazıı kanun olacaktır. Eğer kudreti icraiyeye merbut olursa hâkim cebbar bir kuvvete malik olur.

Bir memleketteki aynı adam ve yahut asılzadelerden veya halktan olsun aynı meclis kanunu

hem yapmak, hem icra etmek, ve hem eşhas arasındaki cürümlere ve ihtilâflara hükmetmek kudretini haiz olursa orada her şey kaybolmuştur.

3 — Nihayet Monteskiyö İngiliz teşkilâtı siyasiyesini delil olarak göstermiş ve orada teşrîî, icraî ve adlî kuvvetlerin ayrılmış olmasından dolayı hürriyeti siyasiyenin teessüs edebildiğini beyan eylemiştir. Monteskiyö'den evvel buna yakın fikir dermeyan eden Lok dahi İngiliz tesisatı siyasiyesini hür miletler için nümune olarak göstermişti.

Hakikati halde İngiltere siyasî teşkilâtında bu zatların görüşleri tamamen doğru değildi. İngilterede bu kuvvetler ayrılmış değildi. Kıral teşri işlerinde alâkadar olduğu gibi bazı adlî vezaifi de vardı. Parlâmentonun dahi bir çok adlî vezaifi mevcut idi. Ancak İngiliz hâkimlerinin meslekî ve manevî pek yüksek nüfuzlarıdır ki Monteskiyö'ye bu fikri vermiştir.

Jan Jak Ruso da başka yoldan ve başka fikirle kuvvetlerin taksimine taraftar görünür. Hükûmet hükümran millete tâbi olmakla beraber hükûmeti elinde tutan şahıs gayet büyük ve gayet vâsi iktidarı hâiz olacağından nihayet bunu gasbetmeğe meyledeceği endişesini vârid görür, ve buna mâni olmak için bir takım tedbirler ve vasıtalar teklif eder ki bu meyanda hükûmetin vazifeleri birbirinden ayrı ve müstakil uzuvlara taksim edilmesi lüzumunu serdeder.

Monteskiyö'nün nazariyesi, nasıl bir çok taraftarlar kazanmış ve cihan teşkilâtı siyasiyesinde na-

sıl büyük mikyasta tatbikat sahasına geçmiş ise buna muarız olan fikirler dahi hiç bir zaman eksik olmamıştır. Muarızların mütalâatı başlıca iki fikir üzerine müstenittir.

a — Bunlar evvelemirde tefriki kuva fikrinin akden ve fennen iyi bir nazariye olmadığını iddia ederler. Hükümranlığın muhtelif salâhiyeti ayrı ayrı istimal edilemez. Nasıl bir insan muhtelif istidatları ayrı ayrı istimal edemezse, hükümranlık salâhiyeti de böyledir. Bu istidatlar tabiî ve zarurî olarak müşterek bir harekette toplanırlar. Muhtelif kudretler bir makinenin muhtelif çarkından başka bir şey değildir. Makine arzu edildiği veçhile hareket edebilmek için ona nasıl tek bir motör lâzım ise hükûmetin muhtelif kudretleri de mevzun bir surette hareket edebilmek için yegâne bir direksiyon lâzımdır. Aynı zamanda devlet işleri mütemerkiz bir mesuliyete ihtiyaç gösterir. Kuvvetlerin ayrılmasile makinanın çarkları arasındaki âhenk kırılmakta, ve mesuliyet fikri hayal haline getirilmektedir.

Son zamanlarda Mösyö Düğüi başka bir itiraz yapmıştır. Der ki:

«Nazariyatça bu mutlak tefriki kuva anlaşılmaz bir şeydir. Devletin vazifesinin ifası daima ya muayyen bir nizam ve kaidenin ve yahut mün'akid bir mukavelenin icrasıdır. Yani ya bir fili iradî veya bir tezahürü şahsîdir. Şu halde devletin şahsiyetini terkip eden bütün uzviyetlerin ona iştirakini icap ettirir».

Fakat en mühim ve acı itiraz tefriki kuvanın bütün manasile carî olduğu Amerikadan gelmiştir. eski Amerika Reisicumhuru Vilson büyük hassasiyet tevlit etmiş olan eserinde der ki:

— «Kudreti devletin bu tefriki, küçük parçalara kesilmesi bizim kanunu esasimizin gayesidir. Hükûmetin her dalı küçük bir mesuliyet dozu ile karışır ki mahdut surette tatbiki her birine türlü halâs yolları vermektedir. Öyle ki şüphe altında bulunan her mücrim kabahati komşusunun üzerine atabilir. Mektep hocası yani millet kimin tokatlanması lâzım geleceğini nereden bilecektir. Kuvvetlerin bu ayrılması mesuliyetlerin böylece gizlenmesi buhran zamanlarında hükûmeti felâketli bir felce uğratacak tarzda hesap ve tanzim edilmiş olduğunu inkâr etmek mümkün değildir. İktidarları parçalamak, mesuliyetleri tahdit etmek bizim federal sistemimizin başlıca kusurlarından olduğu zâhirdir.»

Diğer taraftan bu tefrikin filen hayal ve tabiatı eşyaya mugayir olduğu, ve her nerede tesis olunmak istendi ise muhafaza edilmediği ve kanunu esasilerin vücude getirdiği mânilere rağmen kuvvetlerin birisi derhal diğerlerine tefevvuk ettiği, ve teşri kuvvetinin her şeye rağmen diğer kuvvetleri idare ve onlara tahakküm eylediği dermeyan edilmiştir.

Hakikaten Monteskiyö'nün tefriki kuva nazariyesi bütün manasile yalnız Amerikada kabul ve tatbik olundu.

Teşriî kuvvetle icraî kuvvet noktai nazarından bakılırsa orada şu ahvale müsadif oluruz.

1 — Vükelânın intihabı ve rolü bakımından bazı muayyen kaideler vardır.

a — Vükelâ icra kuvvetinin doğruca ajanları olup onunla bir cismi vâhit teşkil ederler, ve bu sıfatla aynı zamanda teşri kuvveti azasından olmazlar. Monteskiyö zaten tefriki kuva nazariyesile bunu öğretmek istiyordu.

Amerika Birleşik Cumhuriyeti kanunu esasisinin 5 inci maddesinde:

«Amerika Birleşik Hükûmetinin otoritesi altında umumî bir vazife ve memuriyet işgal eden hiç bir kimse memuriyette kaldığı müddetçe iki meclisin hiç birinde aza olamaz..» Denilmiştir ki bununla sair memurlar gibi vükelâ dahi meclislerin azalığından hariç tutulmuştur.

b — Bunun neticesi olarak reisicumhur gibi vükelâ dahi teşri heyetine serbestçe dahil olmak ve orada söz söylemek hakkını haiz değildir. Burada tefriki kuva bir dereceye kadar maddileşmiştir. Mahaza kanunu esasilerinde reisin veya kabine azalarından birinin kongrenin iki meslisine şifahî tebligatta bulunması memnu olmadığından Vaşingtonun ilk idaresi zamanında buna çok kerre müracaat olunmuştur. Fakat sonraları hazine nazırının şahsen değil tahriren meclislerle münasebette bulunması kongrece kararlaştırıldığından tatbikatta bu câridir.

Binaenaleyh Amerika Birleşik Hükûmeti Reisi yani kuvvei icraiye sahibi kongre müzakeratında temsil olunamaz.

c — Bu tarzı hükûmette vükelâ teşri kuvveti üzerinde hiç bir harekette bulunmamsa da hiç bir suretle teşri kuvvetine tâbi dahi değildir. Teşriî kuvveti onları ne takbih ne de iskat edebilir. Onlar aleyhine bir itham dermeyan etmedikçe üzerlerine hiç bir tesiri haiz değildirler. Vükelâ siyaseten yalnız kuvvei icraiye sahibine yani reisicumhura merbuttur. Onları intihap eden, muhafaza eden azleden tebdil eden yalnız kuvvei icraiye sahibidir. Vükelâdan her biri kendine ait olan nezarette sadece onun ajanıdırlar. Bu nezaretin işleri haricinde meselelere kendi siyaseti umumiyesinin icap ettirdiği dereceden ziyade onları teşrik etmez.

Birleşik Hükûmet reisi federal hükûmeti böyle idare eder. Reis bütün millet tarafından intihap olunur. O kendi kabinesini teşkil eder. Senato bunun tasdikini nadiren reddeder, hatta hiç reddetmemiştir. Ne kendisi ne kabinesi devam ve mevcudiyetleri itibarile asla kongreye tâbi ve merbut değildirler. Kabinenin bütün azasını keyfi istediği gibi nasb, muhafaza ve azleder.

Görülüyor ki: Hükûmetin idaresinde vükelânın hususî ve müşterek bir hareketi yoktur, ve binaenaleyh vükelânın meclisler önünde de bir mesuliyeti yoktur.

2 — Kuvvei icraiye asla teşri kuvvetinin bir kısmı değildir. Bu da tefriki kuva nazariyesinin

mantıkî bir neticesidir. Kanun vazetmek hakkı münhasıran teşri kuvvetine aittir. Bu kaideden birinci derecede icra kuvvetinin kanun teşebbüsü yani kanun teklif etmek hakkı olmadığı neticesi çıkar. Böyle bir teklif yalnız teşri kuvveti azasından gelebilir. Diğer taraftan vükelâ teşri meclisi azasından olmadıklarından nazır sıfatile yapamadıkları şeyi teşri meclisi azası sıfatile yapmağa da muktedir değildirler. En kolay ve en mümkün olan bir çare varsa o da kendi namına bu teklifi yapacak ve hükûmetin istediği kanun teklifi kendisinden sadır olmuş gibi hareket edecek bir parleman azası bulmaktan ibarettir. Amerika Hükûmetinin müracaat ettiği yol da daima bu yoldur.

Bu suretle Amerika reisi ne doğrudan doğruya ne de kongrede dahil olmayan kabine azası vasıtasile kanun lâyihası teklif edemez. Ancak hazine nazırı her sene kongreye varidat ve masarifatı umumiyenin haline ve millî borçların mikdarına, vergi sistemlerine ve bunların ıslahına ait olan mütalâasile beraber bir rapor takdim eder. Bundan sonra hazine nazırı asla karışmaz. Maliye kanunu yalnız kongre ile onun komiteleri tarafından tanzim ve ikmal olunur. Kuvvei icraiyenin bunda bir hissesi yoktur.

Kezalik reisicumhur kongreye senelik mektup denilen bir mesaj gönderir. Birleşik Cumhuriyetin müelliflerinden Mösyö Brays der ki:

«Reisicumhurun bu mektubu zamanın mühim meselelerini münakaşa eder. Bir çare düşünülmesi icap eden suiistimalleri gösterir, ve arzu edile-

bilen kanunları telkin eder. Lâkin hiç bir kanun teklifi reis tarafından vârid olamıyacağından ve hiç bir vekil mecliste bulunarak onu izah ve müdafaa edemiyeceğinden bu mektup ameli bir neticeyi haiz olmayıp havaya atılmış bir tabanca mahiyetindedir. Bu mektup belki efkârı siyasiyesinin bir beyannamesi teşrie doğru atılmış bir hatvedir. Lâkin kongre buna lâkayt kalır, kongre azasının her biri kendi yolunu takip eder, ve kendi düşündüklerini lâyiha şeklinde kongreye getirirler».

3 — Kuvvei icraiyeye kanun lâyihası teşebbüsünü meneden aynı prensip teşri heyetinin reyine iktiran eden kanunlar üzerinde dahi icra kuvvetinin tesirini inkâr eder. Binaenaleyh kuvvei icraiyeye bırakılmış olan (red hakkı) dahi tefriki kuva nazariyesine tamamen mugayirdir.

Ancak Amerikada reisin red hakkı şu surette istimal olunur ki reis bir kanunu reddederse iki meclis birlikte toplanarak yeniden müzakere ederler. Eğer reylerin üçte ikisi ile kanun tekrar kabul olunursa reis kanunu neşretmeğe mecburdur. Üçte iki ekseriyet hasıl olmazsa kanun reddedilmiş hükmündedir. Efkârı umumiyenin muvafakatile çok kerre faydalı surette reis tarafından istimal edilen bu red Amerika Reisicumhuruna müstakil bir hükümdar manzarası verdiren bu imtiyaz onların elinde temsilî hükûmetin hatalarına ve suiistimallerine karşı demokratik bir aksülâmel vasıtası olmuştur.

Şu kadar ki red hakkı icra kuvvetinin teşri kuvveti üzerine yegâne tesiridir. Meclisi feshet-

mek hakkı mevcut değildir. Böyle bir hareket tefriki kuva prensibinin sarahatle ihlâli olurdu.

Fransanın 1791 kanunu esasisi ile ihtilâlin üçüncü senesi kanunu esasisi aynı temeller üzerine kurulmuştu. Avrupa hemen umumiyetle parlemanter hükûmet yani kabine hükûmeti şeklinde bulunurken Amerika bu sistemden ayrı durmuştur, ve daha devamlı bir hükûmet vücude getirmek için bu sistemin Avrupada dahi kabulü taraftarları vardır. Bu sistemin hakikaten câzip tarafları da yok değildir.

Kabine hükûmetinin ihtilât ve teşevvüşlerine nisbetle daha sade ve daha sarihtir. Metin, müstakil ve müstakar bir icra kuvveti vücuda getirmektedir. Lâkin zevâhir aldatıcıdır. Bunun da bir çok mahzurları vardır. Evvel emirde kuvvetlerin tefriki kanunu esaside tekarrür ettiği veçhile muhafaza edilememiştir. Tatbikatta iki kuvvet arasında zarurî olarak daha sıkı temaslar vücude gelmiştir. Bu hal Senatonun ve bilhassa mebusan meclisinin komitelerinde görülür. Bizim encümenlerimize muâdil olan bu komitelerden birincisi bizzat meclisin diğeri meclis reisinin intihabile vücude gelir. Kanunu esaside vücudu olmayıp ancak kongrenin karar ve teamüliyle hasıl olan bu komitelerdedir ki yavaş yavaş kongrenin bütün hakikî faaliyeti temerküz etmiştir.

Bütün tedabiri mühimme ve müzakeratı umumiye orada temerküz eder. Bilhassa mümessiller meclisindeki müzakeratın ciddî bir kıymeti yoktur. Bir kanunu çıkartmak isteyen, ve kongre azasın-

dan birine teklif ettiren bir nazır bu lâyihanın tevdi olunacağı komite reisi ile konuşmakta anlaşmakta kusur etmez.

Bu daimî komitelerin bazısı bilhassa ordu ve donanma komitesi ile yollar ve nakliye vasıtaları vekâletlerine tahsisat verecek olan komiteler, teşri vazifesinden ziyade idare vazifesile meşgul olurlar. Bunlar vükelânın idarî ef'al ve muamelâtı üzerinde hiç durmadan mürakabe yaparlar. Vükelâyı huzurlarına celbetmek ve tarzı idareleri hakkında bunları isticvap etmek iktidarını haizdirler. Bu suretle icra kuvveti üzerine teşri kuvvetinin mürakabesi, icra kuvvetinin teşri kuvvetine tâbiiyeti filen teessüs etmiştir.

Ancak tefriki kuva prensibine muğayir olan bu tarzı tatbik iki mahzuru muhtevidir:

1 — Bu kontrol, bu mürakabe açıktan açığa bütün meclis önünde serbest ve alenî bir tarzda ve matbuat vasıtasile efkârı umumiyeye arzedilir bir şekilde cereyan etmez. Gizlice komitenin dıvarlarile mahdut ve entrikalara ve itilâflara müsait şekilde cereyan eder.

2 — Bunun neticesi olan vükelânın siyasî mesuliyeti daha karışık ve daha dolambaclıdır. Vükelâ ile komite arasında ihtilâf zuhur ederse ve reisicumhur nazırı muhafaza ve hareketini tasvip eylerse komitenin onu iskata iktidarı yoktur. Ancak bir itham muamelesi onu iskat edebilir ki bu da her vakit yapılacak bir iş değildir.

Filhakika komite o nazırı her veçhile sıkabilir ve istediklerini reddedebilir. Fakat bunun neticesi de hükûmette bir ademi intizam ve aciz tevlid eder.

İkinci bir hâdise de Şimalî Amerikanın haricinde bu sistemi tatbik eden hükûmetlerde görülen iğtişaşlardır. Her yerde tabiî olarak mebusan meclisi icra kuvvetinin harekâtını mürakabe etmek onları sevk ve idare eylemek ve onlara kumanda etmek meylini taşır. Kabine hükûmeti buna karşı bir çığır açmıştır. Teşri kuvvetinin ayrılması bilâkis buna muhaliftir. Aralarında bir sed açılmıştır. Bunların kanunu esasileri meclislere «Rey verdiğiniz kanunlar haricinde icra kuvvetinin ef'al ve muamelâtı üzerinde bir gûna nüfuz icra etmek size memnudur» der. Böyle bir yasağa meclisler nasıl itaat etsinler. Bunun çekinilmez neticesi kanunî hakkından dolayı kuvvetli olan icra kuvvetile tabiî hakkından dolayı kuvvetli olan teşri kuvveti arasında ihtilâf çıkmasıdır. Bunun neticesi de iki kuvvetin çarpışması ve ihtilâlâmiz bir şekil almasıdır.

Birleşik cumhuriyet hükûmetinde ne kadar gayrı mükemmel olursa olsun işlere verilen sureti haller Anglosakson ırkının yüksek basîreti siyasiyesine delâlet eder.

Fakat bu sistemi alan diğer Amerika cumhuriyetleri daima şuriş ve ihtilâl içindedirler.

Parlemanter hükûmete gelince — Bunlar tefriki kuvayı tahfifen muhafaza etmiş oldukları id-

dia olunur. Bunun delili olmak üzere de infisal kabul etmez bir devlet reisi bulunuşunu gösterirler. Kuvvei teşriiye tarafından intihap olunsa da bu devlet reisi onun tarafından azledilemez. Tefriki kuvanın icap ettirdiği istiklâli temin için bu kâfidir derler. Kuvvei icraiyenin istimalini icap ettiren her muamelede onun müdahalesi ve imzası işlerin yürüyüşü üzerinde mühim tesirler yapar.

Bugün birisi düşen yarın yerine bir başkası gelen nazırların tebeddülâtında devlet reisi hükûmetin sabit müstakar bir noktasıdır.

Mahaza kuvvei icraiye ile kuvvei teşriiyenin tamamen ve sarahaten ittıhad etmiş olduğu hükûmetlerde vardır. Burada kuvvei icraiye her türlü istiklâlden mahrum edilmiş ve kuvvei teşriiyeye tâbi kılınmıştır. Fakat burada kuvvei teşriiye icra salâhiyetini bizzat istimal etmez. Çünkü bir çok eşhastan mürekkep olan bir meclis icra salâhiyetini istimale kadir olamaz. Bu salâhiyeti bir veya bir kaç zata tevdi eder. Bu zevat onlar tarafından seçilmiş ve kendilerine iktidar verilmiştir. İstediği zaman kabili azildir. 1871 tarihinde M. Tiyerin Fransa hükûmeti Reisi olması bu suretledir. M. Tiyer bu intihapta kuvvei icraiye reisi unvanını almıştır, ve mebusluğu terketmemiştir. Bilâhara reisicumhur unvanı verilmişse de mesuliyeti kabul edilmiş olduğu için vükelânın mesuliyeti hayale münkalip olmuştu. Çünkü reisicumhur meclislere karşı mesul olunca onun istihdam ettiği nazırlar doğrudan doğruya onun ajanı mahiyetinde kalırlar.

Ancak 1875 kanunu esasisi bu tarzı hükûmete

nihayet vermiş ve vükelânın mesuliyeti sistemini tesis eylemiştir.

Bugün mevcut olan üçüncü bir devlet şekli de vardır ki İsviçrede câridir. Buna direktörler hükûmeti denir. Bu şekil İsviçrenin kantonlarından başlamış federal hükûmete kadar genişlemiştir. Bu sistemde 5, 7 veya 9 kişiden ibaret olan nazırlar icra kuvvetini teşkil ederler. Bunlar teşriî meclis tarafından veya büyük federal meclisi tarafından intihap olunurlar. Her nazır bir nezaret dairesine merbuttur, ve muayyen bir zaman için intihap edilmiştir. Umumiyetle teşri kudretinin hitamına kadar kabili infisal değildirler.

Fakat aynı zamanda teşri meclisinin azasından olamazlar. Bu nazırlar ancak rapor vermek ve tedabir teklif etmek üzere teşri meclisine dahil olurlar. Müzakerata serbestçe iştirak ederler. Bunlar kanun vaz'ında tahrik edici bir kuvvettir. Teşebbüs hakları vardır, yani kanun teklif edebilirler. Ancak tamamen teşri kuvvetinin emri altındadırlar. Meclisle ihtilâf halinde oldukları zaman istifa etmezler. Ancak itaat ederler. Mevkilerini muhafaza ve meclisin emirlerini icra ederler.

Bir zamandanberi bu teşkilâtta da bazı mertebe değişiklikler olmuştur. Nazırlar artık büyük meclis tarafından değil ahali tarafından intihap olunmaktadır. Hatta kantonların üçünde ahali teşri meclisi hakkında yapıldığı veçhile icra kuvvetinin feshini de talep edebilir ve ârâyi umumiye arzedilebilir.

Federasyon için dahi bu sistem kabul olunmuştur. Burada icra kuvveti federal meclisi teşkil eden iki heyet tarafından üç sene için intihap olunabilir. Lâkin bunlar bir heyeti vükelâdan başka bir şey değildir. Her sene kendi içlerinden müntehap bir reis ve bir ikinci reis varsa da bunlar birer fahrî unvan olup herkes nezaretini muhafaza eder. Bu heyeti vükelânın azası teşri kuvveti azasından olamaz. Teşri kuvvetinin müzakeratında reyleri yoktur. Fakat müzakeratta faaliyet hisseleri vardır. Yani vükelâ teşri mesailinde hakkı teşebbüse maliktir, ve orada teklif ettikleri kanunlara dair izahat ve müdafaatta bulunabilirler. Hakikatte bunlar tatbikatta meclise arzedilen her nevi tedbir hakkında müzakere başlamazdan evvel raporlar verirler ve çok kerre meclis muayyen bir mesele hakkında bir kanun lâyihası tertip ve teklif olunmasını vükelâ heyetinden talep eder. Bunlar meclislerde ademi muvaffakıyet halinde istifa etmezler. Meclisin kararlarını ve arzularını tatbik mecburiyetindedirler. Ne reisin ne vükelânın şüphesiz veto hakkı yoktur. Meclislerin feshine dahi salâhiyetleri yoktur. Burada hükûmet sabit ve müstekardır. Ancak teşri kuvvetine tâbi ve mutidir.

Görülüyor ki bazı hükûmetlerde tefriki kuva nazariyesi tamamen tatbik olunmuş, bazılarında icra kuvveti teşri kuvvetinin mürakabesi altına konulmuş- bazılarında ise teşri kuvvetinin tamamen emri altına verilmiştir. İleride göreceğimiz veçhile bizim sistem kuvvetlerin tefriki esasına değil birleştirilmesi esasına müstenittir. Şimdi bir de kuvvei adliyeyi görelim.

Adlî kuvvet — Adlî idare, Monteskiyö nazariyesine göre, teşri ve icra kuvvetlerinden farklı olarak hâkimiyeti milliyenin başlıca bir tezahürüdür ki diğerlerinden müstakil üçüncü bir kuvvet teşkil etmektedir. Lâkin bu tez çok itiraza uğramıştır. Buna muarız olan fikir oldukca tesir yapmış ve bir çok âlimler bu muarız fikri kabul etmekte bulunmuşlardır.

Muarızlar adlî kuvveti icra kuvvetinde dahil, onun bir dalı bir şubesi addederler. Bunlar der ki:

Kanunun hayatında bile birbirinden farklı iki zaman ve iki safha vardır. Bunların biri kanunun teşekkül etmesi vücut bulması; diğeri icra olunması tatbik edilmesi safhasıdır. Tâbiri âharla bir kanunu vücude getiren muamelât ve merasim ve o kanunun icrasına taallûk eden muamelât ve merasim safhasıdır.

Şu halde iki kuvvet anlaşılabilir: Teşri kuvveti, icra kuvveti.

Kanunun tatbikinde zuhur edecek itirazat ve ihtilâfat icraya taallûk eden hâdiselerden başka bir şey değildir, ve binaenaleyh bu da icra kuvvetinin sahasına girer. Yalnız bu cihetlerin hallini ihtisaslı memurlara tevdi etmek daha muvafık olur.

Ruso da ayni fikirde idi. Teşri ve icra kuvvetlerinden başkasını kabul etmiyordu.

Adlî kuvvetin diğer kuvvetlerden farklı müstakil bir kuvvet olarak kabul edildiği memleket ise,

yine Amerika Birleşik Cumhuriyetler Hükûmetidir.

Adlî kuvvette diğerlerinden farklı ve müstakil bir kuvvet görenlerin tezine nazaran evvelemirde iki tesisi göz önünde bulundurmak lâzımdır: Hâkimlerin intihabı, hâkimlerin azledilip edilmemeleri meselesi.

A — Birinci mesele itibarile madem ki bütün kuvvetler millî hâkimiyetin bir tezahüründen ibarettir. Bu kuvvetler bizzat millet tarafından tafviz edilmelidir ve madem ki adlî kuvvet bu kuvvetlerden biridir, bunu istimal edecek olanlar yani hâkimler dahi millet tarafından intihap edilmelidir. Amerikada kabul edilen prensip budur.

B — Hâkimlerin azledilip edilmemesi meselesine gelince: Azledilmemesi keyfiyeti birincinin tabiî ve mantıkî bir neticesidir. Adlî kuvvet üçüncü bir kuvvet olarak kabul edilirse ne teşri kuvveti ne de icra kuvveti bunları azletmek iktidarını haiz olamazlar. Lâkin aksi tezi istimal edenler, yani adlî kuvvetin ayrı bir kuvvet olmadığını iddia edenler dahi bu noktada ayni fikirdedirler. Bunlar da hâkimlerin azle tâbi tutulmamasına taraftardırlar.

Bunlar, hâkimlerin azilden masun olması kaidesi tefriki kuva fikri doğmazdan çok evvel mevcut olduğunu söylerler, ve derler ki:

Bu masuniyet adaletin bitarafane cereyan edebilmesi için elzem bir şarttır. Tarafeynin men-

faati hâkimin müstakil olmasındadır. Hâkimin istiklâli davacıların muhafızıdır.

Fransada birbirini takip eden kanunu esasiler bazan üç kuvvet bazan iki kuvvet nazariyesini kabul etmiş görünür. 1791 kanunu esasisi ile ihtilâlin üçüncü senesi kanunu esasisi Monteskiyö'nün nazariyesine sadık kalarak adlî kuvvete ayrı bir fasıl tahsis etmiş ve bunu diğer iki kuvvetden ayrı ve müstakil tutmuştu, hâkimlerin intihabını da ahaliye bırakmıştı.

1815 de kıraliyetin avdeti üzerine bu tarz değişmiş ve kanunda icra kuvveti yalnız kırala aittir denildiği gibi «bütün adalet kıraldan gelir. Kendi namına hâkimleri nasb ve mahkemeleri idare eder» denilmiştir.

Bu ahkâm değişmeksizin 1830 kanunu esasisine girdi. 1848 kanunu esasisi hâkimler için yine bir fasıl tefrik ederek bunları ayrı bir kuvvet diye kabul etmiş olmakla beraber hâkimleri nasbetmek hakkını reisicümhura vermiştir.

1852 kanunu da böyle yapmış ve imparator bütün hâkimleri nasbeder denilmişti. 1875 kanununda ise hâkimlere dair hiç bir bahis yoktur. Binaenaleyh görülür ki Fransa bu sistemlerin arasında bucalamış kalmıştır.

Filvaki adlî teşkilâtta bazı kaidelerin büyük bir ehemmiyeti siyasiyesi olduğu inkâr edilemez. Bu da yukarıda söylediğimiz iki noktada temerküz eder. Hâkimin intihabı ve azilden masuniyeti meselesi.

Hâkimin intihabı için her tarafta muhtelif tarzlar ve şekiller düşünülmüştür. Reyi siyasî hakkına malik olanlar tarafından hâkimlerin intihap edilmesi usulü bir çok yerlerde tatbik olunmaktadır. Amerikada, İsviçrede bu usul tatbik olunmuştur. Fakat ahali tarafından intihabın pek de arzuya değer netice vermemesi ve icra kuvveti tarafından nasbedilmek usulünün mahzurları bir çoklarını başka sistem arayıp bulmıya sevketmiştir.

Ezcümle denilir ki avukatlardan Avue'lerden Officier ministeriel denilen bir kısım yarım adliye memurlarından adliyece bir mesleki olmasa bile vatandaşların hiç olmazsa hukuk diplomasını hâiz olanlarından mürekkep bir heyeti mahsusa tarafından intihabı teklif olunmakta olduğu gibi adliyece hiç olmazsa en yüksek mevki sahibi olan hâkimlerin teşri meclisleri tarafından intihap edilmesi teklif olunmaktadır. Diğer taraftan kendi aralarında vâki olan boşlukları doldurmak için adlî heyetlerin kendi kendilerini intihap etmeleri düşünülmektedir.

Bu meyanda yalnız reyi siyasiye malik olanların hâkimleri intihap etmesi usulü sarih bir sistem teşkil etmektedir.

Hangi şekilde olursa olsun hâkimin intihap ile tayini usulü hem faydalı hem de mahzurlu ve tehlikelidir. Faydası şudur ki bu usul icra kuvveti karşısında hâkime tam bir istiklâl bahş ve temin eder. Hâkim icra kuvvetinin nüfuzundan tamamen âzâde ve müstakildir. Mahzuru başlıca ikidir:

1 — Hâkim icra kuvvetine karşı müstakil olursa da intihap heyetlerine karşı sıkı sıkıya merbut kalır. Çünkü müddetinin hitamında hâkim tabiidir ki yeniden intihap olunmak ister. Vazifesinin ifasında müntehiplerin efkâr ve âmâlinden asla müteessir olmamak için son derecede bir kuvveti kalp lâzım gelir, medenî şecaat ister.

Filhakika hâkimler intihap ile nasbolunca tabiatile müddetleri mahduttur. Bütün intihabî işlerde bu usul hâkimiyeti milliye prensipinin bir kaidesi olmaktan sarfınazar kaydıhayat ile müntehap bir hâkimin kudreti çok büyük ve bütün kudretleri tehdit edecek mahiyette olmasındandır.

Diğer taraftan vazifesi hitam bulan bir hâkimin tekrar intihabı caiz olmalıdır. Menfaati âmme iktiza eder ki iyi bir hâkim diye tanılan bir zat tekrar intihap ile mevkiini muhafaza etsin. Fazla olarak tekrar intihap kabil olmasa yalnız bir kaç sene için heyeti adliyeye girmeğe razı olacak kıymetli adamlar çok güç bulunur.

2 — İntihap heyetleri iyi hâkim intihap etmeğe ehil değildirler. Vâkıa kanun hâkim intihap edilebilmek için bazı ehliyet şartı bazı meslek şartı ve ezcümle kâfi derecede hukuk tahsil ettiğini mutazammın diploma ve avukatlık ve saire gibi meslekte ameliyat ve staj görmek gibi şerait vazededer. Lâkin Baroda mukayyet ve işlerde tecrübe sahibi şöhret ve menfaat kazanmış adamlar hâkimliğe girmek istemiyecekleri gibi bu mertebeye vâsıl olmasa bile bu faydaları elde edeceğini

hâkimlik etmek için bir kaç sene piyasadan kaybolmayı istemezler. Kazanılmış olan veya kazanmak ümidi taşınan müstakil ve kârlı mevkileri kaybetmek endişesile hâkimliğe intisap etmek istemezler.

Diğer taraftan intihap usulünün idarei adliyeye siyaset karıştırmak demek olacağı da ayrıca şâyânı dikkattir.

Kaldı ki hâkimlik vazifesi zaruri olarak bazı evsaf ve meslekî ehliyet ister. Hâkim şüphesiz hukuku bilmelidir ki bu bir ilimdir, ve bilinmesi ancak sureti mahsusada da tetkikat ve tetebbüata mühtaçtır. Bundan sonra da uzun tecrübelere ihtiyaç vardır ki bu da ancak, tatbikat ve uzun müddet ameliyatla hasıl olur. Alelâde malûmatı umumiyeyi hâiz ve siyaseti cariyeye temas eden vakalar üzerinde devamlı bir dikkat, mahallî menfaatlara ait işlerin idaresine iştirâk, insanı parlâmento vazifelerine ve oradan da icra kuvvetine hazırlamak için kifayet edebilir. Bunlar bir adama hâkimlik vazifesini ifaya liyakat bahşetmek için asla kifayet edemez. Hâkimlik tabiatı itibarile bir mesleki mahsustur.

Bundan dolayı umumiyet itibarile hâkimlik vazifesi hususî şartlara bağlanmıştır. Bu öyle bir meslektir ki hususî vukufa ve ağır ağır hasıl olan tecrübeye mühtaçtır. Bütün hayatı müddetince veya ilerlemiş bir sinni mahsusa kadar hâkimlik vazifesi devam etmezse maksat hasıl olamaz. Bu fikir ile intihap usulünden ayrılan sistemlerde hâkimlik vazifesi kaydıhayat şartile veya tekaüt sinnine kadar devam etmesi kabul olunmuştur.

Lâkin bu netice yukarıda izah edilen prensiple tezat teşkil etmez mi?

Millî hâkimiyete müstenit olan bir hükûmette bütün kuvvetlerin muayyen müddetle mahdut olarak tefvizi kaide değil midir. Hakikaten hâkimlerin kaydıhayat ile veya tekaüt sinnine kadar devam etmek üzere nasbı bu kaide ile bir tenakuz arzetmektedir. Hâkimlik vazifesi hususî bir meslektir. Şu halde kaydıhayat ile nasbedilmelidir. İdarei adliye millî hâkimiyetin bir cüzü olan kuvvettir. Şu halde bu kuvvet hâkimlere mahdut bir zaman için tafviz edilmelidir.

Bu iki zıt prensibi nasıl telif etmelidir? Bu nokta Amerika Birleşik cumhuriyetler hukukşinaslarını pek işgal etmiştir. Çünkü mahallî hâkimler intihap ile nasbolunurlarsa da Federal kanunu esasi federal hâkimlerin reisicumhur tarafından kaydıhayat ile nasbı kaidesini vazeder.

Müşkülât şöyle hallolunmuştur. «Her kim iktidarın muhtelif şubelerini dikkatle nazara alırsa görür ki bu iktidarların birbirinden ayrıldığı hükûmetlerde adlî kuvvet; vazifesinin tabiatı itibarile hukuku siyasiye için en az tehlikelidir.

Zira ona tecavüz edecek en az kuvvette olan odur. İcra kuvveti hâiz olduğu şerefü şandan sarfınazar cemiyetin kılıncını elinde tutmaktadır. Teşri kuvveti kesenin ipini elinde tutmak şöyle dursun her vatandaşın hukuk ve vezaifini idare edecek kanunları ve kavaidi tesis eden odur. Adlî kuvvet ise bilâkis ne kılınç üzerinde ne kese üzerinde hâizi nüfuz ve tesir değildir. O cemiyetin ne

kuvvetini ne servetini idare eder. Nasıl olursa olsun bu hususta hiç bir karar ve tedbir almağa salih değildir. Denilebilir ki o ne kuvvete ne iradeye malik değildir yalnız hüküm vermek hakkına maliktir ve o vazifenin müessir surette ifası bile, icra kuvvetinin kolunu yani yardımına mühtaçtır. Meselenin şu sade mütalâası bile bir takım neticeler doğurur. Gayrı kabili itiraz surette gösterir ki adlî kuvvet üç kuvvet meyanında diğerlerile kıyas edilemiyecek derecede en zayıf olanıdır. Diğer iki kuvvete muvaffakiyetle tecavüz edecek bir halde asla değildir, ve ancak onların tecavüzüne karşı kendisini müdafaa edecek bir vaziyete koymak için mümkün olan her türlü ihtimam alınmalıdır.

Kezalik bu hal isbat eder ki adaletin cereyanı esnasında şahsî bazı haksızlıklar vaki olsa bile ahalinin umumî hürriyeti bundan asla tehlikeye girmiş olmaz, her halde adlî kuvvetin hem teşri hem icra kuvvetinden ayrı kalması lâzımdır. Zira kanîim ki: Hükmetmek kudreti kanun yapmak ve icra etmek kuvvetinden ayrılmamış ise hürriyeti siyasiye yoktur ve binaenaleyh bu hal isbat eder ki hürriyet için yalnız olarak adlî kuvvetten korkulacak bir şey yoksa bu kuvvet diğer kuvvetlerden birile içtima edecek olduğu takdirde tamamile korkunç bir şekil alır. Ve böyle içtima ve ittihadın neticesi kısmen ve zâhiren tefrikine rağmen za'fı hasebile adlî kuvvetin diğer kuvvete tâbi olması neticesini tevlit edeceğinden, adlî kuvvet daima diğer kuvvetin emri altında, korkusu altında, tesiri altında kalmak tehlikesine maruzdur. Ona iktiza eden kuvvet ve istiklâli vazifelerinin daimî olmasından başka bir

şey veremiyeceğinden hâkimlerin azilden masun kalmaları onun tesisinin ayrılmaz anasırından sayılmalı tabiri âharla bu usul adaleti umumiyenin ve selâmeti umumiyenin bir kalesi eddedilmelidir». (Hamilton Madison)

Bu esbaba binaendir ki federal mahkemei âliyesi hâkimlerinin reisicumhur tarafından ve kaydıhayat ile nasbı usulü kabul edilmiştir. Fakat Birleşik Hükûmeti teşkil eden cumhuriyetler tamamile tefriki kuvanın neticesi olan intihap usulünü tatbik eylemekte ve hâkimleri intihap ile nasbetmektedirler.

Birleşik (48) hükûmetin (25) inde hâkimler ahalinin intihabile ve kısa bir müddet için nasbolunur. (5) inde teşri kuvveti tarafından nasbolunur. Ve (8) inde teşri kuvvetinin tasdikine iktiran etmek şartile mahallî reisler tarafından nasbolunur. Lâkin işlerin cereyanını en iyi tetkik edenlerin beyanatına nazaran bu usulde netice memnuniyet verecek şekilde değildir.

M. Brays (Bryce) der ki: «İzah ettiğimiz üç hâdiseden yani intihabı ahali, kısa müddet, az maaş hâdiselerinden yalnız birisi bile hâkim sınıfının alçalmasına kâfi olur. İntihabı umumî hâkim intihabını siyasî fırkaların isteğine bırakır. İpin ucunu elinde tutan ve bütün vazife ve memuriyetleri siyasî hizmet ve gayretlerin mükâfatı olmak üzere istimale ve hizmetini gördüğü adamları siyasî bir ehemmiyeti haiz makamata yerleştirmeğe mail bulunan fırka grupları intihaba hâkim olur. Vazifesinin kısa olması kendisini intihap eden ve

kader ve taliini elinde tutan adamlarla hoş geçinmek lüzumunu unutturmamaya hâkimi mecbur kılar. Bu hal hâkimlik vazifesine cür'etsizliği sokmak ve istiklâli iptal ve ihlâl demektir. Amerikanın bir çok hükûmetlerinde hâkimlerin sadece bundan dolayı pek az sahibi ehliyet olduklarını ve huzurlarında tarafeynin davasını müdafaa eden avukatlara nisbetle çok dûn bir mevkide bulunduklarını işitmekten mütehayyir olmalıdır».

Mahaza Brays'a göre, bu sistem kendisinden intizar edilen bütün fenalıkları vücude getirmemiştir. Buna üç sebep gösterir. Anglosaksön ırkının kanuna, ve adaletin cereyanına, hemen sevki tabiî derecesine varan derin hürmeti ve mahkemelerin yanı başında pek liyakatli barolar bulunması ve nihayet kaydıhayat ile nasbedilmiş hâkimlerden mürekkep olan federal mahkemei âliyesinin verdiği misallerdir.

Muvakkat bir zaman için intihap usulü İsviçrede de câri idi. Federal mahkemesi âzaları federal meclis tarafından intihap olunur, ve muhtelif kantonların mahkeme âzaları ekseriya muvakkat müddetle, ve muhtelif tarzda intihap edilir. Hâkim gibi görünen kaide teşri meclisi tarafından intihap olunmak usulüdür. Bilhassa nevahi mahkemelerinde sulh hâkimlerinin intihabında ekseriya ahalinin intihabına müracaat olunur. Lâkin en salâhiyetli ve memleketlerinin teşkilâtına candan bağlı olan bir çok hukukşinaslar bu sisteme karşı gayet sert mütalâalar dermeyan etmektedirler.

Hâkimlerin azilden masun kalmaları esbabını görmüştük. Eğer intihabı ahali ile olursa azilden masuniyet dahi muayyen müddet için câri olur. Fakat hâkimlerin azilden masun kalması kaidesi mutlak değildir.

İngilterede hâkimlerin azli için ne usul cereyan ettiği yukarıda görüldü. Bir çok yerlerde ve bir çok zamanlarda bu azilden masuniyet kaidesi daima sekteye uğramış, bazan muvakkat surette ref ve tatil edilmiştir. Ekseriya ıslahatı adliye devirlerinde hâkimlerin azilden masuniyeti kaidesi muvakkaten tatil edilir, ve hâkimlerin buna liyakat kesbettiklerine kanaat hasıl olunca masuniyet kaidesi de mer'i olur.

Fransada 1790 kanunu esasisi ile ihtilâlin üçüncü senesi kanunu esasisi hâkimlerin azilden masuniyeti kaidesini tesis etmişti. Böylece hâkimleri icra kuvvetine karşı himaye ediyordu ki, zaten intihabı ahali ile nasbedildikten sonra icra kuvveti bunları azledemezlerdi. Şu kadar ki bu kanunlar hâkimleri müntehiplere karşı da himaye ediyordu. İhtilâlin 8 inci senesi kanunu esasisi aynı fikri kabul etmiş, ancak mahkemei temyiz âzalarile sulh hakimlerinden mada hâkimleri nasbetmek hakkını birinci konsüle tevdi eylemişti.

Lâkin hâkimler itimadı millî listesi denilen bir liste içinden seçilmek lâzım geliyordu. Bunlar yani sulh hâkimlerinden mada hâkimler vazfelerini kaydıhayat ile muhafaza edeceklerdi; meğer ki rüşvet cürmile mahkûm veya isimleri millî itimad listesinde muhafaza edilmemiş olsun.

Böylece hâkimin müntehipler tarafından azil edilebilmesi için dolayısile bir yol açılmıştı. Bu listeler üç senede bir tanzim olunuyordu, ve hâkimin ismi bu listeden kaldırıldığı gibi hâkimlik sıfatı zail olmak lâzım gelecekti. Mahaza bu usul uzun bir tatbike maruz olmadı. Çok geçmeden Fransa imparatorluk ilân etti. İmparatorluk devrinde bir komisyon vücude getirildi. Bu komisyon hâkimlerin şahsî liyakatını anlamağa ve bunlardan vazifesinin haysiyet ve şerefinden inhirafı tazammun eden dürüst hareketi hâiz olmıyanların tetkiki ahvaline memur edildi ki, bunların vereceği rapor üzerine her hangi bir hâkimin ya azline veya devamı memuriyetine karar verilecekti. Bunu müteakip beş sene vazife ifasından sonra kaydıhayat ile hâkim kalmağa ehil olup olmadığı hususunu imparator takdir edecekti. Bu da uzun bir tatbike maruz olmadı. Burbon hânedanının avdeti bu kanunu hükümsüz bıraktı. 1830 kanunu esasisi «kıral tarafından nasbedilmiş hâkimler azilden masundurlar» demişti ki bununla evvelce nasbedilmiş olan hâkimler bu kaideden hariç bırakılıyordu.

Bundan sonra 1848 - 1852 kanunu esasileri aynı ahkâmı ihtiva ediyorlardı. Nihayet 1883 kanunile hâkimlerin azilden masuniyeti muvakkaten tatil edildi.

Bir aralık İspanya dahi aynı suretle hareket etmiş ve hâkimlerin azilden masuniyetini muayyen bir müddet için tatil eylemişti.

Her halde hâkimler vazifelerini suiistimal

cürmünden dolayı hâkimlikten sâkıt olurlar. Bundan mada kanunen bir cürüm teşkil etmese bile meslekî kusurlarından dahi mesuldürler. Bundan dolayı inzıbatî mücâzâta maruz olurlar ve bu cezalar mahkemei temyiz heyeti umumiyesinin büyük inzıbat meclisi halinde içtima ederek ittihaz edeceği kararla vâkı olur.

Diğer taraftan Fransada bütün hâkimler adliye nazırının mürakabesi tahtına bırakılmıştır. Nazır onlara ihtaratta bulunabilir ve hattâ onları isticvap için huzuruna celbedebilir. İttihaz ettikleri karar ve hükümlere gelince; bunlardan dolayı hâkimler alelıtlak yukarıda zikredilen esbaba binaen gayrı mesuldür ve hükümleri aleyhine müracaat yolu mevcut olup da o hükümler feşih ve nakız olunsa dahi mesul olmazlar. Şu kadar ki bu kaide hâkimin hükmünde bir hile ve hud'a istimal ettiği veya fâhiş bir hatada bulunduğu ahvalde cereyan edemez. Buna karşı usulü muhakemeler hâkimlerden şikâyet kapısını açmışlardır ki bu bir tazminat davasıdır.

Görülüyor ki hâkimin intihabı, vazifesinin müddeti ve azilden masuniyeti meseleleri nazarî ve amelî bir çok müşkülâtı davet etmektedir. Bu müşkülâtın büyük bir kısmı jüri tesisile tahfif ve hattâ ref ve selp edilmiştir.

Siyeyes der ki: «İngilterede ne iyilik varsa bunu yalnız teşkilâtı siyasiyenin kuvvetine atfetmek hakikaten hatalı olur. Bedihi olan bir şey vardır: O da İngilterede öyle kanunlar mevcuttur ki bizzat teşkilâtı esasiye kanununa müreccahtır. Jüri-

ler tarafından verilen hükümlerden bahsetmek isterim. Hür olmak arzusunda bulunan bütün memleketlerde şahsî hürriyetin hakikî zaman ve teminatı budur. Adaletin bu suretle tevziidir ki, bir şahsın kendi eş ve dostları tarafından muhakeme edilmiyen yerlerde pek çok müthiş olan kuvvei adliyenin suiistimaline karşı yegâne siper ve melce'dir).

İsviçre hâkimleri aleyhinde pek sert lisan kullanan bir müellif de jüri usulünün hukukî ve cezaî bütün maddelere teşmili suretile adaletin selâmeti cereyanına çare göstermektedir.

Jürinin menfaati bütün Avrupada teslim edilmekle beraber memleketimizde henüz kabul edilmemiştir.

—o—

III

Ferdlere ait hukuk

Eski dünya en yüksek medeniyetinde bile devletin kudretini kayıtsız ve şartsız her şeyin fevkinde ve gayrı mahdut olmak üzere kabul ediyordu. Devlet ister bir cumhuriyet şeklinde olsun veya bir şahıs ile temsil edilsin fark yoktu. Şahıslar, fertler hiç bir veçhile ona karşı koyabilecek hususî bir hakka malik değillerdi.

Bu prensip barbarların Avrupaya getirdiği fikirlerle ve bilhassa feodalite anarşisinin inkişafı ile orta çağlarda karardı, söndü. Bir taraftan devlet ve âmme menfaati fikirleri yavaş yavaş zâil oldu. Diğer taraftan ve bilhassa hiç olmazsa Manabların (asilzadelerin) menfaatine oldukça kavi bir hakkı şahsî fikri intişar etti. Bu feodal beyler için yer yüzünde bir nüfuzu hükümranî mevcut değildi. Bunlar rızalarile kabul ettikleri bir kontrat mucibince bir (senyör) e merbutiyetten başka bir vazifei âmme tanımayorlardı. Vergi ile mükellef değillerdi. Arkadaşlarından teşekkül eden ve senyörleri tarafından riyaset edilen bir mahkemeden başka hâkim tanımıyorlardı. Ekseriya harbi yani düelloyu bu mahkemeye de tercih ediyorlar ve haklarını istihsal için bizzat vuruşuyorlardı. Fakat siyasî feodalitenin inkırazı ile hakkı şahsinin bu kuvvetli hissi de Garbî Avrupada kay-

boldu. Bundan ingilizler müstesna kaldı ki fertlerin hakkı, kendi tabiatlarına ve millî seciyelerine hâkim olduğundan bunu zamanın icabı ile tevfik ederek muhafaza etmişlerdir. Avrupada ise bunun yerine devletin mutlak ve hudutsuz hakkı kaim oldu ki bu da hükümdarların menfaatine idi. Bunların nazarında dinin emrettiği şeylerden maada hükümdarın iktidarını tahdit edecek hiç bir hudut yoktu. Mahaza hükümdarların kudreti mutlakasına ait olan bu nazariye o zamanın hukukşinasları tarafından umumiyetle kabul edilemiyordu.

Bu hukukşinaslar ilâhî kanunlar tarafından (din kitapları) mevzu tahdidata hukuku tabiiye fikrinden muktebes bazı fikirler ilâve ediyorlardı. Bunların nazarında hükümdarlar kendi iradeleri ve kanunlarile ilâhî hukuku nasıl ihlâl edemezlerse hukuku tabiiyeyi de böylece ihlâl edemezlerdi. Bunlar; hukuku tabiiye dahi ilâhî kanunlar gibi bizzat Allah tarafından tesis edilmiş hükmündedir diyorlardı. Bu fikirler hükümdarı efradın namuskârane akdettiği mukavelâta ve hususî mülkiyete riayete mecbur kılıyordu.

Lâkin dikkat edilmelidir ki hükümranlık kudretinin bu tahdidi vatandaşlara bir menfaat temin etmiyor, ve eşhasın kendi menfaatine bizzat istinat edebileceği hususî bir hak ihdas eylemiyordu. Esas yine ilâhî hukuk idi ki hukuku tabiiyeyi de bu iradei ilâhiye meyanına sokuyorlar ve böylece hükümdarlara riayet mecburiyetini tahmil ediyorlardı.

Nihayet bu hukuka riayet dinî bir vazife idi. Hükümdar bu hukuka riayet etmiyecek olursa ona karşı müeyyide dermeyan edecek ve haklarını istihsal edecek bir prensipe malik olmuyorlardı. Binaenaleyh olsa olsa hukukçuların ve ilâhiyatcıların bu nazariyesi bu yüzden hükümdara ademi itaat telkininden ibaret kalıyordu.

Fertlerin hukukî nazariyesi, yine hukuku tabiiye fikrinden çıktı. Fakat bu defa gökten ayrıldı; yer yüzüne intikal etti. Bu fikir hâli tabiî ve mukavelei ictimaiye nazariyesine raptedildi. Şahsın istiklâli tammi ve istiklâli harekâtı yalnız hukuku tabiiyenin doğurduğu manevî bir mesuliyetle tanzim edilmiş bütün medenî cemiyetlere tekaddüm eden bir hâli tabiî gibi görünüyor, ve bu telâkki bir noktai hareket teşkil ediyordu. Umumî bir mukavele ile devleti ve umumun hükümranlığını ihdas için bu hürriyeti mutlakadan feragat eden insanlar bu haklardan ancak devlet fikrile kabili telif olan bir kısmını terketmiş addedilmeli idi. Bunlar ancak son derece zarurî olan fedakârlıkları yapmaya razı olmuşlardı. Bilâkis muhafaza ettikleri fıtrî hürriyetin bakıyesi devletin hukukuna da faik şahsî bir hak teşkil ediyordu. Çünkü bu hak diğerinden evvel idi, ve hürmet olunmasına mecburiyet vardı. Lok tarafından pek ince, pek iyi tertip edilmiş olan bu nazariye Wolf, Blakston ve Ruso tarafından tefsir ve izah edildi.

Bu nazariye pek feyizli oldu. Çünkü hukuku beşer prensipini vazetti.

Fakat mukavelei ictimaiye bunu izaha kâfi

değildir. Başka esaslar aranmalıdır. Hakikati halde bütün hukukun menbaı fertlerdir. Çünkü yalnız o hür ve mesul bir mahlûktur. Şüphesiz beşer cemiyetleri ve siyasî cemiyetler bir teşekkülü tabiidirler ki kısmen tehlikeli vaziyette bulunurlar, ve tehlike mevcut olduğu derecede ve zekâyi beşer bunu anlayabildiği mertebede insanların hürriyeti ve iradesi buna eğilmek ve hürriyetlerini buna feda etmek mevkiinde kalır.

Lâkin bu fedakârlık tehlikenin derecesile mütenasiptir. Esasta bu siyasî cemiyetler onların menfaati için müteşekkil ve onların menfaatlerini muhafaza ile mükelleftirler. Şahsın birinci menfaati ve birinci hakkı istidadı zatisini serbestçe ve hürriyeti kâmile ile inkişaf ettirebilmektir. Bu inkişafı temin edecek en iyi çare o istidadı istediği gibi kendi keyfine göre ve kârı zararı kendisine ait olarak ve başkasının müsavi hakkına tecavüz etmemek şartile idare etmek için şahsa müsaade vermektir. Bu serbest inkişafı temin etmek nasıl olur. İşte fertlerin hukukunu teşkil eden muhtelif hürriyetlerin gayesi budur. Bunlara hürmet etmemekle siyasî cemiyetler başlıca vazifelerinde kusur etmiş ve devlet birinci ve başlıca sebebi mevcudiyetini kaybetmiş olur. Demokrasi de bütün teşisatı devletin gayesi fertlerin hürriyetidir. Zamanımız demokrasisinde şahsî hürriyetler devlet tecavüzünden masun bulunmak suretile başka bir kıymet daha almaktadır. Ahalinin hükümranlığı neticesi olarak ekseriyetin hâkim olduğu yerlerde ve bilhassa temsilî meclisler bulunduğu memleketlerde bunlar kolaylıkla tecavüzkâr olmağa mey-

ledebildiler. Bunlara karşı ekalliyetin teminatı ne olacaktır? Bunu hukuku siyasiyenin bazı teşkilâtında aradılar. Meselâ, Referandum usulünde aradılar ki meclislerdeki sun'î ekseriyet yerine ahalinin hakikî ekseriyetine müracaat tarikidir. Kezalik ekalliyetlerin yukarıda görüldüğü veçhile temsili şeklinde aradılar.

Lâkin bunların hiç birisi müessir olmadığı gibi, mahzurdan salim dahi değildir. Hakikî teminat hürriyeti şahsiyedir. Bu hukuku siyasiye ekalliyetleri teşkil eden vatandaşlara şahsî hürriyet, emval masuniyeti, fikir, neşir, sây ve amel hürriyetleri gibi hürriyetler temin ederek kendilerine tecavüzü imkânsız kılar, ve ayni zamanda efkârı umumiye üzerine tesir yaparak bunları ekseriyeti siyasiye mevkiine çıkarabilir. İşte bu hürriyetler insanlar için en zarurî olan hürriyetlerdir. Bunların listesi tedricen yapılmıştır. Nazariyat ve tarihî hâdisat bunların her birinin ehemmiyetine müteveliyen işaret ettikçe liste ikmal edilmiştir. Başlıca iki noktada toplanır: Biri medenî müsavat, diğeri şahsî hürriyet:

Medenî müsavat — Bu fikir mukavelei içtimaiye ve bu mukavelenin sureti teşekkülü nazariyesinden zarurî olarak istintaç olunuyordu. Çünkü siyasî müsavat dahi bu mukavelenin herkes için müsavi olması fikrinden müstanbat idi. Lâkin XVIII inci asrın muharrirleri hukuku tabiiye prensiplerinden bunu başka türlü istidlâl ediyorlardı. Bunu medenî cemiyetlerin teşekkülünden evvelki tabiî ve manevî ademi müsavata rağmen

hâli tabiide mevcut farzediyorlar, mahaza neticelerini tahfife çalışıyorlardı. Bunu başlıca iki mütalâadan istihraç ediyorlardı.

1 — Her adam hemcinsi hakkında kendisinin hâiz olduğu aynı tabiatın mevcut olduğunu tanımak mecburiyetindedir.

2 — Her adam kendi hukuku tabiiyesine başkalarının riayet etmesini isterse, kendisi de hemcinsinden her birinin hukuku tabiiyesine riayet etmelidir. Böylece hukukan mevcut olan beşeri müsavata medenî cemiyetler dahi riayetle mükellef tutuluyordu. Mahaza cemiyet halinde iktisap olunacak menfaat noktasından bu hal fili bir müsavatı istilzam etmiyordu. Yalnız himaye ettiği hukuk noktai nazarından ehliyet müsavatını istilzam ediyordu. Bu telâkkidir ki Fransanın 1789 hukukubeşer beyannamesine esas olmuştur. Bunun birinci maddesinde: «İnsanlar hukukan hür ve müsavi doğarlar ve öyle kalırlar. İctimai farklar ancak menfaati müşterekeye müstenit olabilir» denilmiştir.

Hâli tabiiye çıkmağa lüzum olmaksızın ve mukaveleyi ictimaiye veya hukuku tabiiyeyi icrada hacet bulunmaksızın müsavatı medeniye insanın serbestçe inkişafı için haiz olduğu hakkı sahsi ile tebariiz eder. Bu hal şüphesiz her adamın hukukan, ehliyet müsavatını ve umumî vazifelerin müsavaten taksimini icap ettirir. Herkes için mevcut olan bu müsavatı medeniye, fiiliyatta dört tatbik mevkii bulmuştur ki biri diğer üçünü de muhtevidir.

1 — Kanun nazarında müsavat. Bu vatandaşların kanun nazarında yalnız bir sınıf teşkil etmesinden, kanunun yalnız bir şekilde ahkâm tertip eylemesinden ibarettir.

2 — Adalet önünde müsavat. Yani mahkemeler önünde herkesin müsavi olması ve imtiyazlı, istisnaî mahkemelerin ortadan kaldırılması.

3 — Devlet vazife ve memuriyetlerine, kanunun istediği evsaf ve şeraiti haiz olmak kaydile müsavaten her vatandaşın kabul edilebilmesi.

4 — Vergi müsavatı. Bu, herkesin serveti nisbetinde masarifi devlete iştiraki demektir.

Şahsî hürriyetler — Şahsî hürriyet hukuku beşer beyannamesinde şöyle tarif olunur: Hürriyet, diğerine zarar vermiyecek her şeyi yapabilmektir. Yani herkesin hukuku tabiiyesinin hududu aynı haktan intifaa salih olan cemiyetin diğer azasına temin edilen hakkın, hudutlarile mahdut-tur. Bu hudut kanunlarla tayin olunamaz.

Fakat hürriyeti şahsiye, medeniyetin inkişafı ile bir çok tatbik zemini bulmuştur ki bunlar ayrı ayrı hürriyeti şahsiyeyi teşkil etmektedirler. Bu hürriyetler iki grupa ayrılır. Bir kısmı şahsın başlıca maddî menfaatlerine taallûk eder. Bunlar da bir kaç kısımdır.

1 — Hürriyeti şahsiye. Kelimenin, bütün dar manasile değil, daha vâsi bir mana ile, XVIII inci asır müelliflerinin emniyet tabir ettikleri, yani keyfî surette tevkif, hapis, cezalandırılmak gibi hâdisata karşı teminatı şamildir.

2 — Mülkiyeti şahsiyenin taarruzdan masuniyeti. Bu teminat nazariyatça en başa geçirilmiş devlet memurlarının ancak kanunda muayyen hal ve şekilde ikametgâha girebilmesi ve bunun haricinde ikametgâha girmekten memnu bulunmasıdır.

3 — Meskenin kabili taarruz olmamasıdır. Bu hal şahsî emniyetin neticesi ve temadisidir ki devlet memurlarının ancak kanunda muayyen hal ve şekilde ikametgâha girebilmeleri manasındadır.

4 — Ticaret, iş ve san'at hürriyetidir. Bu hürriyet ekonomistler tarafından tedricen inkişaf ve kabul ettirilmiştir.

Diğer hürriyetler şahsın bilhassa manevî menfaatine taallûk eden hürriyetlerdir. Bunlar evvelemirde hürriyeti vicdan, hürriyeti mezheptir. Birincisi vatandaşı inanmadığı bir dine salik olmağa onun merasim ve ibadetine iştirake icbar etmemek, ikincisi de muayyen din ve mezhebin tezahürü haricisi olan ibadet ve merasimi serbestçe ifa edebilmektir. Hürriyeti vicdan zamanımızda en mutlak ve en nâkabili taarruz olarak telâkki edilen ferdî hakların başlıcasıdır. Avrupada dini ıslahat hareketleri ve bunun neticesi olan mezalim ve mücadelât nihayet bu hakkın istihsaline hâdim olmuştur. Meşhur Kromvel tesis etmek istediği hukuku esasiyede bunu en esaslı ve zaruri bir şey olarak ilân ediyordu. Hukuku tabiiye mektebi de bunu bir hakkı mutlak olarak tanıyordu.

Bu hürriyetlerin ikincisi, hürriyeti ictima ve üçüncüsü hürriyeti matbuattır. Her ikisi aynı

prensipten neş'et eder ki o da insanın terbiyei umumiye ve müşterek menfaat noktai nazarından taatii efkâr etmek hakkıdır. Bunların en eskisi hürriyeti ictimadır. Fakat hürriyeti matbuat matbaacılığın ve gazeteciliğin tesisi ile XIX uncu asrın ortalarındanberi pek büyük ehemmiyet almıştır.

Dördüncüsü cemiyet teşkil etmek hürriyeti ve beşincisi talim ve tedris hürriyetidir. Bunlar güçlükle kabul olunmuştur. Filvaki cemiyet hakkının istimali aynı fikirde olan adamların daima müşterek ve mütevali hareketlerini icap ettirir ki bunu insanın yalnız zâtına mahsus hukuk diye telâkki etmek kabil olamaz. Bunlar aynı zamanda ictimaî bir teşekkül halinde bulunurlar. Bundan dolayı XVIII inci asır müellifleri bunu hukuku tabiiye meyanına ithal etmemişlerdi. Ruso bir maksadı siyasî ve ictimaî takip eden cemiyetleri kendi hâkimiyeti milliye nazariyesile kabili telif görmüyordu. Binaenaleyh ihtilâlin hukuku beşer beyannamesine ithal edilmedi. Ancak 1848 kanunu esasisine şahsî bir hak olarak girebildi. Aile haricinde alenî olarak yapılan tedrisata gelince XVIII inci asır müellifleri bunu devletin hakkı mürakabesine tâbi tutuyorlardı. Yalnız muallimlerin intihap ve tayininde değil, talim edeceği doktrin üzerinde de devletin hakkı mürakabesini kabul ediyorlardı. Mahaza ihtilâlin üçüncü senesi kanunu esasisine bu da girdi. Vâkıa faaliyet ve zekâyi şahsinin inkişafı için esaslı haklardan biri gibi görünür. Ancak yurttaşları herhangi bir hede-

fe doğru sevk için zihniyetlerini ona göre yetiştirmek suretindeki tezahür neticesi olarak bunu hususî kanunlarla tanzim zarureti hasıl olmuştur.

Bu hakların hepsi müşterek bir seciye arzederler ki o da devletin hukukunu tahdittir. Fakat ona müsbet bir hizmet tahmil etmez. Yani vatandaşlara bir menfaat itası için devlete bir vazife yüklemez. Devlet efradın şahsî faaliyetini serbest bırakmak için müdahaleden tevakki etmek ile mükelleftir. Fakat efrat bu zeminde devletten bir şey talep edemez. Bunun için umumî talim ve terbiye ve işsizlik zamanında iş ve yardım istemek gibi efradın devletten talep edebileceği şeyleri bu hukuk meyanında tasnif etmek doğru olamaz. Demokratik devlette mühtaçlara yardım etmek ve çocuklara umumî bir terbiye vermek için okutmak, işsizlere iş bulmak devletin vazifelerinden addolunabilir. Ferdî haklar bu kabilden değildir. Bazı kanunu esasilerde bu meseleler bu tarzda mevzuubahistir.

Ferdî haklarla siyasî hukuk arasında şu fark vardır ki, siyasî hukuk vatandaşların hükûmete, idareye ve jüri vasıtasile adalete iştirakini tazammun eder. En canlı misali: Reyi siyasî hakkıdır.

Hukuku siyasiye ancak kanunu esasi ve sair kanunlar ile istimal ve intifaı kime bahşolunmuş ise o vatandaş istifade eder. Milletin her ferdine istisnasız ve kayıtsız verilmemiştir. Bir çok kanunlarda bunun için yaş, cins, ehliyet şeraiti vardır. Bilâkis ferdî hak milleti teşkil eden her fert için yaşı, cinsi ehliyeti ne olursa olsun istisnasız şâmildir ve bu manadadır ki bütün vatandaşlar

müsavidir. Bu keyfiyet ferdî haklardan bazıları için meselâ şahsî hürriyet, vicdan hürriyeti, mezhep hürriyeti gibi hürriyetler için sureti mutlakada sahihtir. Bir kısmı için her ne kadar bu hürriyetler kaidei hâkime olarak mevcut ise de kanunî bazı tedbirin tatbiki neticesi olarak bazı nevi ehliyetsizlikler ihdası zarurî görülmüştür. Bu da iki sebepten neş'et etmektedir.

A — Ya bu hukukun istimali hakikî bir hareketi siyasiye teşkil eder ve böylece kudreti âmmeye dolayısile bir iştirake muadil olur. Hürriyeti matbuat, cemiyet teşkili ve ictima hürriyeti, müstakbel vatandaşları yetiştirecek, talim ve tedris hürriyeti bu kabildendir. Bunun için bu hürriyetler hakkında bazı nevi takyidat tedbirleri kabul edilmiştir.

B — yahut henüz filen gayrı ehil olup kendi ferdî hakkının suiistimalinden kendisini mutazarrır edecek bir şahsın himayesi mevzuubahis olur. Meselâ, bazı ahvalde kadın ve çocukların sayi ve amel hürriyetini tahdit eden kanunlar bu kabildendir.

Diğer taraftan şahsiyeti beşeriyenin nâkabili terk ve ferağ olması da medeniyeti hâzıranın en âli prensiplerinden biridir. Yalnız esaret değil müebbet hizmete bağlanmak dahi memnudur.

Hukuku beşeri böylece tertip, tasnif, neşir ve ilân etmek XVIII inci asır sonlarına kadar görülmüş bir şey değildi. İngilizlerde ferdî haklar bir mertebe vardı. Fakat ya kıral fermanlarında veya parlâmentonun kırala tahmil ettiği kararlar-

da parça parça mevcuttu. Böyle toplu bir hukuku beşer neşredilmiş değildi. Bu tarzda bir hukuku beşer beyannamesi ilk defa Amerika istiklâlinde görüldü. 1776 da Virjini'de bu beyanname kabul olundu. Sonra diğer Amerika küçük hükûmetlerine intişar etti. Nihayet Fransa ihtilâlinde (1789) da böyle bir beyannamenin faydalı olup olmadığı müzakere edildi ve büyük bir ekseriyetle beyannamenin neşrine karar verildi. Bu müzakere sırasında azâdan Targe demiştir ki:

— «Zannederim insanların hakları eyi anlaşılamamıştır. Bunları anlatmak tanıtmak lâzımdır. Bu hakların anlaşılması tehlikeli olmaktan ziyade faydalı olduğuna kaniim. Eğer bizim şimdi yapacağımız işi vaktile ecdadımız yapmış olsaydı, eğer onlarda dahi bizim hâiz olduğumuz tahsil ve malûmat bulunmuş olup da müspet maddelerle istibdada karşı bir sed çekmiş olsalardı, biz şimdi bulunduğumuz halde mi bulunacaktık? Hukuku beşeri bir tunç levha üzerine hakketmek suretile hükûmetimizin suiistimallerini ve taaddilerini kestirmiş ve ahfad ve ensalimizi bu taaddilerden muhafaza etmiş oluruz».

———o———

IV

Yazılı Kanunu Esasi nazariyesi

Bütün hukuk kaideleri gibi hukuku esasiye sahasına giren kaideler dahi iki tarzda tesbit olunabilir. Bunlar ya örfü âdete veya kanuna müstenit olurlar. XVIII inci asırda Amerika ihtilâlini ve Fransa inkılâbını vücude getiren büyük fikir hareketlerine kadar Avrupanın muhtelif memleketlerinin hukuku esasiyesi hemen umumiyetle örfü âdetle muayyen idi. Örfü adetin heyeti mecmuasında nâdir metinler halinde bazı yazılı vesikalar dahi vardı. Bir hükümdar tarafından ahaliye bahşedilmiş ve kendisile halefleri tarafından riayeti taahhüt olunmuş bazı fermanlar ve yahut bir hükûmetle o vakte kadar muhtariyet halinde bulunan memleketlerin tek bir devlet teşkil etmek için birleştikleri sırada akdettikleri muahedeler ve kapitülâsyonlar vardı. XVIII inci asır inkılâp hareketleri haricinde kalan İngiltere bugün dahi bu nevi bir hukuku esasiye muhafaza etmektedir. İngiliz hukuku esasiyesinin bir kısmı teamüle müstenittir. Gayet az miktarda yazılı kanunlar vardır. Bunlar da büyük ferman ile bunu teyit eden bazı fermanlar ve İskoçyanın, İrlândanın İngiltere ile birleşmek ahitnameleridir.

Bilâkis yazılı hukuku esasiye, XVIII inci asrın muharrirleri için en muazzez bir fikir olmuştu. Bunlar bir kavmin hukuku esasiyesinin muntazam,

temelli bir kanunda tedvin edilmesi lâzım geleceği fikrinde bulundular. Bu telâkki üç fikre müstenit idi.

1 — Yazılı kanunların örfü âdete müreccah olduğu o zaman umumen kabul edilmekte idi. O halde kanunların en mühimmi olan kanunu esasi kaidelerini de bu tarzda tertip etmek yani yazmak lâzımdı.

2 — XVIII inci asrın adamları millî hükümranlık vasıtasile tertip edilen yeni bir kanunu esasiye mukavelei içtimaiyenin hakikaten tecdidi nazarile bakıyorlardı. O halde bu kanunun maddelerini en mükellef ve en mükemmel bir surette tertip ve tanzim etmek lâzımdı.

3— Nihayet bunlar düşünüyorlardı ki böylece vazih ve muntazam bir surette tertip ve tahrir edilmiş bulunan kanunu esasi terbiyei siyasiyenin en mükemmel vasıtası olacaktır. Şüphesiz bu kanun vatandaşlar arasında kendi haklarına vukufu ve hattâ bu hakka aşkı, neşir ve tamim edecektir. Tecrübe ve tarih bu son noktada bu adamlara hak vermiştir. Çünkü yazılı kanunu esasinin neşri üzerine bütün milletler haklarını anlamağa başlamışlar ve bu hakka aşkla sarılmışlardır.

Bu telâkkiye tevfikan ilk yazılan kanunu esasi şimalî Amerikanın İngiliz boyunduruğundan kurtulması üzerine bir kaç koloninin 1776 da tanzim ettiği kanunu esasidir. Sonra konfederasyon ve nihayet federasyon şeklinde Birleşik Hükûmet Cumhuriyetinin 1787 de yaptığı kanunu esasi gelir.

Bunu müteakıp Fransa da 1789 da başlayan inkılâp hareketi 1791 kanunu esasisini vücude getirdi.

Bundan sonra Fransada hükûmetlerin değişmesile muhtelif kanunu esasiler yapıldı ve daima yazılı kanunu esasi nazariyesine sadakat gösterildi. Fransa inkılâbının milletlerin efkârı üzerinde hasıl ettiği tesir gerek cumhuriyet ve gerek hükûmeti vâhide şekillerinde olsun bazı hükûmetlerin de bu yola gitmesine sâik oldu.

1815 de Fransada kıraliyetin avdeti hukuku ilâhiye nazariyesinin tekrar avdetini ve hukuku esasiye inkişafının bir mertebe tevakkufunu mucip oldu ise de bu da pek muvakkat oldu. Milletlerin fikirleri tamamen değişmiş ve eski usulü idarenin bekasına imkân kalmamıştı. Binaenaleyh her memleket yavaş yavaş bu yola döküldü ve yazılı kanunu esasiler bütün medenî hükûmetlerin hukukî şiârı oldu. Bugün yalnız İngiltere hukuku esasiyesi teâmülî olmakta berdevamdır. Fakat hukuku esasiyenin anası olan bu memleket örf ve teamülleri en iyi muhafaza ve en iyi tatbik eden bir memlekettir.

Yazılı kanunu esasi hakkında alelûmum kabul edilen nazariye şudur ki:

Kanunu esasi gerek tabiatı, ve gerek kuvvei icbariyesi noktai nazarından âdî kanunlardan farklıdır. Kanunu esasi ile sair kanunlar arasındaki bu fark XVII ve XVIII inci asrın hukuku tabiiye mektebine mensup olan hukukşinasların eseridir. Bunlar ekseriya kanunu esasiyi (temel kanun) di-

ye tesmiye ediyorlardı. Bu kanunu, hâkimiyeti milliyenin başlangıç hareketi addediyorlar ve diğer muamelât ve ef'ali hâkimiyeti ve sair kavanini bunun takibi ve neticesi sayıyorlardı. Bu kanun müteşekkil kuvvetlerin menbaı idi. Değil yalnız icraî ve adlî kuvvet, teşrîi kuvvet bile mevcudiyetini ve salâhiyetlerinin esaslarını ondan alıyordu. Bundan pek mühim bir netice çıkıyordu ki o da kanunu esasi sair kanunlardan üstün olup teşri kuvveti tarafından dahi hürmetle itaat olunmak mecburiyeti vardır. Onlar bunu ilga ve tadile muktedir değillerdir ve ancak onun tayin eylediği şartlar ve şekillerde kanun yapabilirler.

Vattel diyordu ki: — «Millet teşriî kudretin istimalini bir hükümdara veya meclise veya hükümdar ile birlikte bir meclise tevdi edebilir. Bunlar eski kanunları ilga ve yeni kanunlar vazedebilirler. Fakat acaba bunların iktidarı, kanunu esasiye kadar varabilir mi? Devletin teşkilâtı esasiyesi kanununu tebdil edebilirler mi? Vazettiğimiz prensiplere nazaran eğer millet bunu da tebdile sarahaten mezuniyet vermemişse kuvvei teşriiyenin nüfuz ve kudretinin bu kadar uzağa gidemiyeceğine ve kanunu esasinin bunlar için de mukaddes sayılmak lâzım geleceğine hükmetmek zaruridir. Zira bir devletin kanunu esasisi sabit ve müstakar kalmalıdır. Mademki millet ilk defa bunu tesis etti, ve sonra teşriî kudreti bazı eşhasa tevdi eyledi; kanunu esasi onların vekâletinden istisna edilmiş dektir. Nihayet kuvvei teşriiye kendi kudretini nunu esasiden almaktadır. Kendi kudretinin is-

tinadgâhını ve temelini tahrip etmeden onu nasıl tebdil edebilir».

İşte 1789 da da takip ve ilân edilen prensip bu idi.

Bu fikri Fransız kanunu esasisine geçirmeğe çalışanların başlıcası olan Siyeyes diyor ki:

— «Milletin iradesinden kaynayan müsbet kanunların neticeleri hakkında doğru bir fikir edinmek istersek birinci mertebede kanunu esasiyi nazarı itibara almalıyız ki bu, iki kısma ayrılır. Bir kısmı teşri heyetinin teşkilât ve vazifelerini tanzim eder. Diğer kısmı diğer faaliyetlerin teşkilât ve vazifelerini gösterir. Buna kanunu esasi diyoruz. Bu tâbiri, kanunu esasilerin millî hâkimiyetten müstakil olacağı manasına değil, ancak onun vasıtasile mevcut olan ve onun vasıtasile hareket eden heyetlerin ona dokunamaması manasına alıyoruz. Her hangi kısmı itibarile olursa olsun kanunu esasi teşkil edilen bir kudretin eseri değil teşkil eden bir kudretin eseridir. Hiç bir murahhas terhis kudretinin şartlarını asla tebdil edemez».

Kanunu esasilere dair olan bu tarzı telâkki hakikatte birbirinden farklı iki hukukî kaideyi ihtiva etmektedir.

a — Bundan evvelemirde teşkilâtı esasiye kanunlarının hukukî bir istikrarı manası çıkar. Lâkin bu istikrar da mutlak olamaz. Zira millî hâkimiyet zarurî olarak milletin kendi teşkilâtını tebdil edebilmek iktidarını hâiz olmasını icap ettirir. Kat'î

surette bunu hareketsizliğe mahkûm tutmak tarihin kanunlarına ve beşerî terakkilerin mukavemet olunmaz savlelerine isyan etmek demektir. Binaenaleyh teşkilât esasiye kanunları da kabili tadil olmalıdır. İcap ederse tebdil edilebilmelidir. Lâkin mademki kuvvei teşriiye, serdetiğimiz prensiplere nazaran, ona dokunmıyacaktır. Bunu nasıl yapmalı?

XVIII inci asrın nazariyatcıları bunda müttefik değildiler ve üç fikir tebarüz etti:

1 — Bazı müellifler teşkilâtı esasiye kanunlarının tadil olunabilmesi için bütün vatandaşların bu tadilâta rıza göstermeleri lâzım geleceğini ileri sürüyorlardı.

Bu fikir yazılı teşkilâtı esasiye kanunlarını mukavelei içtimaiyeye benzetmekten neş'et ediyordu. Bu fikir aynı zamanda teşkilâtı esasiye kanunlarının kabili tadil ve tebdil olmadığını ileri sürmekti. Zira umumun rıza ve ittifakını elde etmek husule gelmesi imkânı olmıyan bir hayal idi. Bundan dolayı hukuku milel eserinde bu fikri talim eden Vattel ve Volf bunda tashihat yaptılar ve her sahada olduğu gibi bunda da vatandaşların ekseriyetinin reyi hâkim olacağını tanıdılar. Lâkin kanunu esasinin tadiline muarız kalan ekalliyetler için de esas mukaveleye riayet olunmayan bir cemiyetten ayrılmak hakkını kabul ettiler. Bu da yine içtimaî mukavele nazariyesi idi.

2 — İkinci fikir Siyeyes tarafından ileri sürülmüştür. Bu da birincisi gibi aklın muktezasına ve

hükûmetin ihtiyacı intizamına kıymamaktadır. O da teşkilâtı esasiye kanunlarının örgelenmiş kudretleri kendisine bağladığını onların iktidarlarını tahdit eylediğini ve binaenaleyh bu kudretlerin teşkilâtı esasiye kanunlarına dokınmıyacağını beyan etmekle beraber ancak bu kanunlar kendisinden kaynayın milleti bağlıyamıyacağını söyler. Millet isterse, bu kanunları yalnız tadil ve tebdil etmek şöyle dursun, hiç bir şekil ve merasime tâbi olmaksızın hürriyeti tamme ile istediği gibi hareket etmek salâhiyetini hâizdir der. Bu fikir ahalinin bilâkayd ve şart kanunu esasinin yeniden tanzimi yolundaki arzusuna baş eğmek demek olur ki ihtilâl ile karışık bir şekil alan bu vaziyeti kabul etmekten ise teşriî kuvvetlerin hürriyetini kabul etmek daha müreccah olur.

3 — Nihayet galebe eden bir fikir daha vardır ki en basit, en makuldür Bu da kanunu esasinin ancak kendisinin tayin eylediği vesait ve usul ile tadil ve ıslah olunabilmesidir. Bunun şerefi de Jan Jak Ruso'ya aittir. Fakat bu fikri mukavelei içtimaiyesinde değil Polonyanın 1772 de teşkilâtı esasiye kanununun ıslahı projesine dair yazdığı mütalâanamesinde serdetmiştir. 1791 de Fransız meclisi müessisanında bir mebus şöyle izah etmiştir: «Kanunu esasiyi milletin kendi tecavüzatından millete karşı temin etmelidir. Demek isterim ki daha iyi bir hayale vasıl olmak için insanı daima vaziyeti tebdile sevkeden beşer tabiatının mukavemet olunmaz meyelânına karşı kanunu esasinin muhafaza ve bekası temin edilmelidir. Hayalperverlerin münafıkların hatta mümessillerin teşebbüsatına

karşı kanunu esasiyi emin bir halde bulundurmak lâzımdır ve nihayet hükümran millete kanunu esasiyi kısmen ve hatta icap ederse tamamen tebdil edebilmek için de makul, meşru vesait verilmelidir».

Bu telâkkidendir ki kuvvei teşriiye, kuvvei müessise farkları doğmuştur. Her ikisi de aynı kanunu esasi ile tesis olunur. Biri alelâde kanunlara rey vermeğe, diğeri kanunu esasiye rey vermeğe tahsis olunmuştur. Hakikatte bunlar muhtelif kuvvetlerdir ki, kanunu esasî her birine ayrı vazife vermiştir. Hattâ kanunu esasinin ıslah ve tadilini aynı teşri heyetine tevdi ettiği halde bile yine fark bakidir. Zira bu anasır alelâde kanunlardan farklı surette kanunu esasiye rey verir. İster Fransada olduğu gibi iki meclisin birlikte toplanması halinde olsun, ister Belçikada olduğu gibi yeni intihapla yapılsın müzakere ve rey vermek tarzları farklıdır.

Kezalik alelûmum kanunu esasi tadilâtında diğer kanunlardan farklı bir ekseriyet iktiza eder. Yani daha kuvvetli bir ekseriyet lâzımdır. Teşri kuvveti ile müessis kuvvetin bu farkı ilk defa Amerikada vücut bulmuş ve oradan Avrupaya intikal etmiştir. Bu iki kuvvetin tefriki Fransa ve Amerikanın tesirile zamanımız kanunu esasilerinin ekserisinde vardır. Mahaza bazı büyük devletlerde bu tefrike lüzum görülmemiştir.

Ezcümle İngilterede teşkilâtı esasiye tadilâtile diğer kanunların tadilâtı asla farklı değildir. Eski Prusya kanunu esasisi de bu suretle idi. Faşizmin

son teşkilâtından evvelki İtalyan hukuku dahi bu tarzda idi. Orada kanunu esasi çok kerre alelâde kanunlarla tadil edilmiştir.

Bu iki telâkkiden hangisinin daha faydalı veya daha mahzurlu olduğunu ciddî surette iddia etmek kabil değildir. İngiliz sistemi memlekette hiç bir buhran tevlit etmeksizin kanunu esasilerini tadile müsait büyük bir sühuleti hâizdir. Vâkıa itiraf edilmelidir ki orada yazılı kanunu esasi mevcut olmadığından bu kayıtları düşünmeğe mahal yoktur. Orada her şey parlâmento kararile yapılır ve bu kararlar âdî hukuk ile esasî hukuk arasında bir fark gözetmez. İki meclis olan memleketlerde bu tadilâtın tehlikesizce cereyan edebileceği görülmektedir. Bu nevi memleketlerde, alelâde kanunların tadilinde bile vâki olan mânialar kanunu esasinin matlup olan istikrarını temine kâfi gelmektedir. Bilâkis tek meclisli demokratik cumhuriyetlerde ve fikirleri oynak ve feveranlı milletlerde Fransız ve Amerikan sisteminin müreccah olduğunu söyliyenler vardır.

b — Kanunu esasiler teşri kuvvetine yalnız kendisini tadil edememek mecburiyetini tahmil etmekle kalmazlar. Teşri sahasında bile bu kudretleri tahdit edebilirler.

Bazı mevzular üzerinde bazı manada onlara kanun yapmağı menedebilirler. Fertlerin hukukuna müteallik teminat bu fikir üzerine müessestir.

Fakat böyle bir hükmün tesirini nasıl temin etmeli? Kanunu esasiye dokunmayı menetmek için bir hükmü cezaiye ihtiyaç

yoktur. Hususî bir meclisin müdahalesi kuvvei müessise vazifesi görebilmek için hususî eşkâl ve merasime riayet zarureti alelâde teşri kuvvetinin kanunu esasiye tecavüzünü men' için bizzat teminat olmaya kâfidir. Lâkin burada alelâde bir kanun mevzuubahistir. Alelâde kanun yapmak iktidarını hâiz olan teşri kuvveti tarafından eşkâli mahsusasına riayetle muntazaman rey ve karara iktiran etmiş bir kanun mevzuubahistir. Böyle bir kanun ile kanunu esasinin hududuna tecavüz edilip edilmediğini bilmek için kim hâkim olacaktır. Öyle görünür ki teşri kuvvetinden başka bir kuvvet lâzımdır ki kanunların hukuku esasiyeye uygun olup olmadığına hükmedebilsin. Teşri kuvvetlerinin iktidarlarının hududunu tahdit eden kanunu esasisinin hüsnü cereyanını temin için böyle bir kuvvetin vücudu elzem gibi görünür. Bu kuvveti Amerika Birleşik Cumhuriyetler Hükûmeti ilk nazarda kuvvei adliyede gördüler. Burada hâkim, kanunî şekilde bir ihtilâf ve nizaa vaz'ıyet ettiği gibi tarafeynden birinin istinat ve dermeyan ettiği bir kanunu tatbikten imtina edebilir ve bu kanunun teşkilâtı esasiyeye muhalif olduğu ve teşri kudretinin kendi kudretini aldığı kanunu esaside mevzu bir kaideye mugayir olarak vaz ve neşredilmiş bulunduğu yolunda tefsir ile kanunun tatbikini reddedebilir. Böylece federal mahkemesi kendisine arzolunan dava münasebetile mevzuubahs kanunun hukuku esasiye muhalif olduğunu dermeyan ve Amerika kongresinin reyine iktiran eden kanunların tatbikinden imtina edebilir.

Birleşik Cumhuriyeti teşkil eden hükûmetlerin hâkimleri de kendi mensup olduğu hükûmet kanunları hakkında aynı kudret ve salâhiyeti hâizdirler. Hattâ federal mahkemesi, mahallî hükûmetlerin kanunları hakkında huzurunda cereyan eden davalar münasebetile aynı kuvveti istimal eder.

Bu sistem nereden geliyor? Amerikalılar bu sistemin federal mahkemesi hakkında Birleşik Cumhuriyetler kanunu esasisinde sarahatle gösterilmiş olduğunu beyan ederler. Filhakika kanunu esasilerinde denilmiştir ki «federal kuvvei adliyesi hukuku mevzua hak ve nısfet kaideleri münasebetile zuhur eden bütün ihtilâfları Amerika kanunu esasisini ve sair kanunları tatbik etmek suretile halleder». Diğer taraftan bir noktasında Amerika Birleşik Hükûmetinin kanunu esasisi ve diğer kanunları şu ve şu şerait altında yazılır; ve memleketin âli kanunlarını teşkil ederler der. Bu ibarelerden Amerika müellifleri şu neticeleri çıkarmaktadırlar.

Kanunları tefsir etmek kudreti zarurî olarak bir kanunun teşkilâtı esasiye kanunu ile kabili telif olup olmadığının tayini vazifesini de şâmildir. Bu vazife her hangi bir kanun hükmünün teşkilâtı esasiye kanunile kabili telif olmadığı takdirde hiç hükmünde ve gayrı müessir olduğunu beyan etmek iktidarını ihtiva eder.

Nasıl ki kanunu esasi memleketin en yüksek kanunudur, onunla gerek kongre tarafından gerek mahallî hükûmetlerin mebusan meclislerinden su-

dur eden kanunlar arasında tezat hasıl olduğu takdirde hâkimlerin en faik ve âlî olan kanunu tatbik etmesi vazifeleri iktizasıdır.

Bu vaziyet cümhurî bir teşkilâtı esasiyenin tabiî bir neticesidir. Zira aksi takdirde teşrii ve icraî kuvvetlerin kararları her şeye hâkim olur ve her türlü mürakabeden âzâde olmak hasebile kanunu esasinin muhtevi olduğu memnuat ve tahdidata rağmen kanunu esasiye karşı en tehlikeli tecavüzler vâki olabilir. Ahali böylece idare edenlerin elinde oyuncak olur ve tatbikatta kongrenin hâkimiyeti mutlakası teessüs eder. Amerikanın umumî hissiyatı şu merkezde karar kılmıştır.

Gerek Birleşik Devlet gerek mahallî cumhuriyetler hükûmetinden sudur eden kanunların bir ihtilâf münasebetile huzurlarında dava cereyan ederken kanunu esasiye muhalif olup olmadığı hakkında karar vermek en son derecede kuvvei adliyeye aittir.

Amerika kanunu esasisinin ibaresi bu derece geniş mana çıkarmağa müsait olduğu şüphelidir. Şu kadar ki ibare ne olursa olsun çıkarılan mana bu ibareyi yazanların tam fikri olduğu muhakkaktır.

Bu meselede muhtelif İngiliz muharrirleri daha uzağa gitmektedirler. Bunlar iddia ediyorlar ki: Amerika mahkemelerinin istimal ettikleri bu hak İngiliz içtihadatı hukukiyesinde daima bir kaidei esasiye olarak mevcut idi. İngiliz mahkemeleri muhakeme etmekte oldukları meselelerde tatbik ile

mükellef oldukları kanunların manasını, hududunu ve itibarını tam bir suretle tayin ve takdir etmek hakkına maliktirler. Yalnız ana vatanda bu salâhiyet İngiliz parlâmentosundan sudur eden bir kanunun teşkilâtı esasiyeye ademi muvafakatini dermeyan edecek bir dereceye varmazdı. Parlâmento hükümran bir heyet olduğu ve daha âlî bir teşkilâtı esasiye kanunu ile bağlı olmadığı için şekli muayyeni dairesinde onlardan sudur eden her hangi bir kanun, kanunu esasiye muhalefet teşkil edemezdi. Lâkin Şimalî Amerika kolonilerinde şerait başka türlü oldu. Bunlar kolonilerin teessüsünde bazı mertebe teşriî salâhiyet istimal ettiler. Bu salâhiyetin tarzı istimali ve hududu sarahatan ve zımnen koloninin teessüsüne ait ferman ile tayin edilmişti. Bu hududu aşan her koloninin vazettiği kanun batıl ve hiç vâki olmamış hükmünde idi. Bu suretle bu kanun aleyhine kıralın has meclisi huzurunda itirazatta bulunulabilirdi. İhtimal ki bu iptidaî şekil Amerikalılara, tahdidî kanunu esasi telâkkisini vermiştir.

Her nasıl olursa olsun bu sistem Amerika federal kanunu esasisi neşredilmezden evvel Birleşik Hükûmetleri teşkil eden cumhuriyetlerde doğmuştur. İstiklâl ilân olunur olunmaz Birleşik Cumhuriyeti teşkil eden hükûmetler bu sistemi kabul ettiler. Fakat Birleşik Hükûmet vücut bulup da yüksek mahkeme teşekkül ettiği vakit kongre tarafından ısdar edilen kanunların, kanunu esasiye muvafık olup olmadığını ve binaenaleyh kabiliyeti tatbikiyesi bulunup bulunmadığını tetkik etmek ikti-

darı da mahkemei âliyeye verildi. Bu suretle mahkemei âliye Amerika kanunu esasisinin kat'î tercümanı oldu.

Bu sisteme karşı mühim bir itiraz ileri sürülmektedir. Böylelikle kuvvei adliye teşri kuvvetine tecavüz etmiş olmuyor mu? Ve bu hal adlî kuvveti siyasî bir otorite haline koymayor mu? Öyle bir otorite ki diğer bütün kudretlere faik hatta temsilî hükûmet şekillerine göre iradei milliyeye faik olmuyor mu?

Amerikada buna cevaben derler ki, burada hiç bir tecavüz mevzuubahis değildir. Çünkü salâhiyettar mahkeme kongreden çıkan kanunu kesr ve iptal etmiyor; ve muayyen şekiller dairesinde sudur eden bir kanunu kesr ve iptal dahi edemez. Umum hakkında hiç hükmünde olduğunu beyan ve ilân edemez. Yalnız kendine arzolunan davada böyle bir kanunun tatbikinden imtina eder. Binaenaleyh adlî kuvvetin asla teşebbüs kudreti yoktur. Mürakabe tarikile olsa bile kanun tatbik edilmezden evvel kanunu esasiye muhalif olup olmadığını tetkik edemez. Ancak o kanun hakkında fikrini dermeyan edebilmek için bir niza ve ihtilâfın halli kendi huzuruna arzolunmalı ve tarafeynden biri istinad edilmek istenilen kanunun hukuku esasiyeye muhalif olduğunu iddia etmeli ve diğer taraf bu iddiayı red ve cerhe çalışmalıdır ve nihayet derler ki:

Bu hal teşri meclisleri tarafından izhar olunan iradei milliyeyi akamete uğratmak için kuvvei adliyeyi bir karışıklık unsuru haline koyamaz. Bu

suretle karar vermekle bunlar kendi rolleri dahilinden çıkmış sayılamazlar. Şüphesiz kanunlar arasındaki ihtilâfı halletmek, yani bir davada zıd ve birbirine muhalif kanunların tatbiki mevzuubahs olduğu vakit hangisinin galebe etmek lâzım geleceğini, hangi kanunun tatbiki iktiza edeceğini takdir etmek onlara aittir. İşte burada da kanunu esasi ile diğer alelâde kanunlar arasında ihtilâf var demektir, ve hâkim kavaidi esasiyeye göre bu ihtilâfı kanunu esasî lehine halletmek mecburiyetindedir.

Bu suretle Birleşik Hükûmette, federal mahkemei âliyesile mahallî mahkemeler birinci derecede bir ehemmiyeti siyasiye ihraz etmişlerdir. İki misal bunların derecesini göstermeğe kâfidir: Bir zamanlar mahallî mahkemeler ve hatta federal mahkemesi kongrenin neşrettiği bir takım kanunların (Amerika Mebuslar Meclisi ile Senatosunun yani Ayan Meclisinin heyeti mecmuasına kongre denilir) kanunu esasiye muhalif olup olmadığını tetkik etmek mevkiinde bulundu. Meselâ, bu kanunlardan birisi ameleye erzak bonosu vermeği menediyor, bununla amelenin istismarının önü alınmak isteniliyordu. Mahkeme bunu serbestii mukaveleyi ihlâl mahiyetinde görerek tatbikinden imtina etti. Diğer bir kanun bazı günlerde bazı sanatların icrasını menediyor, ve daha bir kısmı, sinni bülûğa henüz vâsıl olanların mesaî saatlerini tahdit ediyordu. Mahkemeler iptida bu kanunların serbestii sâyü ameli ihlâl ve umum için müsavi olmayan ve bir sınıfa mahsus olan kanunlar telâkki ederek bunların kanunu esasiye muhalif olduğuna mey-

letmişti. Bugün hakikî ihtiyacatı ictimaiyeye tevafuk ettiğini görerek bu kanunları muteber tutmağa meyletmiştir.

İspanya muharebesini müteakıp Amerikaya ilhak olunan (Portorika) ve Filipin adalarının ilhakı meselesi gayet mühim bir hukuku esasiye meselesi tevlit etmiştir. Bu tarihten evvel Amerika hâkimiyetine tâbi olan memleketler yalnız iki sınıf teşkil ediyordu. Bunlarda ittihada kabul olunan hükûmetlerle iktisap veya fetholunan arazi idi. Kongre bu arazinin hükûmetini ve idaresini hürriyetkârâne tanzim ediyordu. Bunların sâkinleri Amerika vatandaşı gibi muamele görüyor ve bu vatandaşlar şahsî hürriyetleri tanzim ve himaye eden bütün teminattan istifade ediyorlardı. Meselâ: Jüri tarafından hükmedilmek, büyük jüri tarafından itham olunmaksızın mahkemeye sevkedilememek, cinayet davalarının her safhasında yardımcı bir avukat bulundurmak, silâh taşımak ve muhafaza etmek gibi bütün hakları hâiz idiler. Portoriko ve Filipin adalarının ilhakında da kongre aynı hürriyetkârâne teşkilâtı bunlara teşmil etti. Lâkin mahkemei âliye zuhur eden bazı meseleler münasebetile dedi ki: «Kongre Filipin gibi yeni ilhak olunan bazı arazinin şeraitini tanzim ettiği sırada veyahut gerek Amerika ile gerek ecnebi memleketlerle bunların ticareti için yeni tarifeler vazederken Amerika vatandaşlarına ait olan bütün hukuku esasiye teminatının bunlar hakkında tatbiki kabil olmıyacağını nazarı itibara alması lâzımgelirdi». Bunun neticesi olarak (1902) de kongre Fili-

pin adalarında jüri vasıtasile hükmolunmak ve silâh taşımak hakkını reddetti.

Mahkemenin bu hususta yeni ilhak olunan arazi ahalisile birleşik hükûmeti teşkil eden Anglo-sakson ahali arasındaki ırk ve medeniyet ihtilâfını nazarı dikkate aldığı şüphesizdir. Bunlar nazarında sarı ırk, cenubî Asya adalarında sâkin ahalinin ırkı, daha dûn ve medeniyette daha geri ahali addedilmektedir.

Yine bu münasebetle mahkemei âliye reisicumhur tarafından bu adalar üzerinde tesis ve ihdas edilen rüsumun hiç hükmünde olmasına karar verdi. Harbin hitamını müteakıp, ilhaka müteallik olan merasim yapılıp bitinciye ve bu adaların idarî teşkilâtı muntazam bir hale gelinceye kadar reisi cumhurun kararlarile bir takım vergi ve rüsum tesis edilmişti. Mahkemei âliye harp durup da sulh başladığı vakit fetholunan arazi üzerinde vergi ve rüsum ihdası ancak kongre tarafından yapılabilir diyerek bu kararları da tatbikten imtina etti. Hattâ son günlerde Rozvelt'in tahriki ile ictimaî ıslahata müteallik neşredilen bazı kanunları ve bazı kararnameleri mahkemei âliye tatbikten imtina etti. Yakınlarda reisi cumhur tarafından Amerika mahkemei âliyesinin ıslahına dair olan proje Amerikada büyük heyecan uyandırdı. Amerika kanunu esasisinde en büyük teminatın bertaraf edileceği endişesile bütün Amerika efkârı umumiyesi kıyam etti ve projeden vazgeçildi.

Kanunu esasilerinde Amerikayı taklit eden bütün cenubî Amerika hükûmetlerinde vaziyet böyledir.

Amerikalıların istinat ettikleri mütalâat haklı gibi görülür. Lâkin bu sistem yakın vakte kadar Avrupada taraftar bulmamıştı. Avrupada mahkemelerin parlâmentodan sadır olan bir kanunun teşkilâtı esasiye kanununa muvafık olup olmadığını takdir etmek salâhiyeti teslim edilmiyordu. Usulü dairesinde kabul ve neşrolunan kanun bu mahkemelere tatbik mecburiyetini tahmil ederler. Teşkilâtı esasiye kanunlarının teşri kuvvetine tahmil ettiği kavaidin teyit kuvveti teşri salâhiyetini istimal edenlerin vicdanı ve milletin fikri, manevî basiretidir. Bu vaziyet tefriki kuva kaidesinin en kat'î bir tatbiki olmak üzere telâkki edilmekte idi.

Hatta İsviçre teşkilâtı siyasiyesi Amerika sistemine benzediği halde bile İsviçre hâkimlerine bir kanunun hukuku esasiyeye muvafık olup olmadığının takdiri salâhiyeti verilmemiştir. Gerçi bunun sebebi vardır. Orada her hangi bir kanun meclisten çıktıktan sonra referandum tarikile veya referandum yoluna gitmeğe lüzum olmaksızın ahali tarafından kabul edilmiş ve ahalinin reyine ve tasdikine iktiran eylemiştir. Mahkemelerde ahalinin bu rey ve kararına itaatle mükelleftir.

Ancak Harbi Umumiyi müteakıp yeni teessüs eden devletler ve yahut bu harp neticesinde arazisi genişleyerek yeni kanunu esasi tanzimine ihtiyaç gören bazı memleketler Amerika sistemini tercih etmişlerdir. Ezcümle Romanya teşkilâtı esasiyo

kanununun (103) üncü maddesi ayni ile bu sistemi kabul etmiştir. Bu maddede denilir ki:

(Kanunların, kanunu esasiye muvafık olup olmadığını tetkik ederek kanunu esasiye muhalif olan her hangi bir kanunun tatbik edilemiyeceğine karar vermek heyeti umumiye halinde toplanan mahkemei temyize aittir. Mahkemei temyizin bu kararının tesiri ancak hükmolunan meseleye sureti katiyede münhasırdır).

Bu maddeden anlaşıldığına göre Romanyada dahi kanunların yalnız dava olunan meselede mahkemei temyizin heyeti umumiyesi tarafından kanunu esasiye muhalif olduğundan bahs ile tatbikinden imtina edilebilir, ve bu kararın tesiri ancak hükmolunan davaya münhasır olup başka mümasil işler üzerinde bir hüküm ve tesiri olamaz. Demek ki kanun yine mevkii mer'iyette kalacaktır.

Çekoslovak kanunu esasisi buna benzer; fakat daha hafif mertebede bir hüküm kabul etmiştir. Bu kanun hâkimlere yalnız nizamnamelerin itibarını tetkik salâhiyetini vermişti.

Kanunlara gelince, bunların ancak usulü dairesinde muntazaman neşir ve ilân olunup olunmadığını tetkik salâhiyeti verilmiştir.

Sabık Avusturya Devleti kanunu esasisinde câlibi dikkat bir hüküm vardı. Bu devlet federasyon şeklinde teşekkül etmişti. Mahallî idareler kendilerine mahsus kanunlar tanzim eder ve federal hükûmet umuma ait kanunları vücude getirirdi. Her iki şekilde sadır olan kanunların teşkilâtı esa-

siye kanununa muvafık olup olmadığını tetkik için bir mahkeme tesis olunmuştu. Federal hükûmetten sudur eden bir kanunun teşkilâtı esasiye kanununa muvafık olmadığından bahisle mahallî hükûmetlerden biri tarafından bu mahkemeye müracaat olunarak kanunun iptali talep olunabilirdi, ve mahkeme davayı haklı gördüğü takdirde o kanunu bâtıl ve hükümsüz ilân edebilirdi. Mahallî hükûmetlerden sudur eden kanunlar hakkında da federal hükûmetin aynı hakkı vardı. O da bu mahkemeye müracaatla kanunu esasiye muhalif sudur eden mahallî kanunları iptal ettirebilirdi.

Şunu da ilâve etmelidir ki Avrupada kanunların teşkilâtı esasiye kanunlarına tevafuk edip etmediğini tetkik etmek mahkemelerin salâhiyeti haricinde ise de kanunlar arasında ihtilâf ve tezat vukuunda hangisinin muteber olduğunu tayin ve tesbit hakkı mahkemelere ait olduğuna ve kanunu esasinin en muteber bir kanun olması itibarile bu kanuna muhalif olan bir kanunu tatbikten imtinaa mahkemelerin hakkı teslim edilmek lâzım geleceğine ilmî bir temayül mevcuttur.

—o—

DÖRDÜNCÜ KISIM

Hukuku Esasiye mukayesesi

Bu nazariyeleri gördükten sonra muhtelif devletlerin tatbik sahasına koydukları hukuku esasiyeyi mukayese ederek siyasî ilim hududunu genişletmek ve fikirleri tenvir etmek çok faydalı olur. Binaenaleyh bu kısımda mukayeseye esas teşkil edecek muhtelif teşkilâtı esasiye kanunlarının ana hatlarını göstereceğiz. Bunu iki safhada mütalâa etmek lüzumu vardır. Birinci safha demokratik sistemler, ikinci safha sovyetik ve totaliter (bütünlük) sistemleridir.

Evvelemirde demokratik sistemlerin teşkilâtı esasiye kanunlarından bahsedelim:

I

Demokratik sistemler

1

İngiliz Teşkilâtı Siyaşiyesi

İngiliz Hukuku Esasiyesinin tarihî tekâmülünden bahsettiğimiz vakit bu tekâmülün ne gibi sebepler ve âmillerle vukua geldiğini ve ne gibi istikamet aldığını göstermiştik. Orada temas etmediğimiz bazı noktaları da ilâve ederek bugünkü İngiliz Teşkilâtı Siyasiyesini şöylece telhis edebiliriz.

Hâkimiyet — İngilterede hâkimiyet halkın hükümranlığı ve meşrutî kırallık esasına müstenittir. Hakikatta siyasî hükümran ahalidir. Hukukî hükümran parlemandır. Parleman kıraldan Avam kamarasından ve lordlar kamarasından mürekkeptir.

Parleman kendisine fâik hiç bir kudretin vücudunu kabul etmez. Bundan dolayı yazılı kanunu esasi yoktur. Amerika ve sair demokratik devletler yazılı kanuna en yüksek nüfuz ve kıymet verirler.

İngiliz teşkilâtı siyasiyesinin esas hatları evvelce söylediğimiz veçhile bazı kıral fermanlarından ibarettir. Bu ahkâma âdet ve teamüllerle vücut bulan (komün lav) an'anevî hukuku ilâve etmelidir. Bunun itibarının esası kabulü âmmedir. Yazılmamış hukuk binaenaleyh kudreti âmmenin bütün teşkilâtı komün lava dahildir. Komün lavun kaideleri devlet hazinei evrakında yani İngiltere tarihinde aranmalıdır. Anglo-sakson âdât ve teâmülâtının son derece merasimli olması komün lavdandır. Merasimden hiç bir şey değişmez.

Taç — Taç yani kıraliyet devletin üç örgesinin en eskisidir. Bu kuvvet irsî bir hükümdarlıktır ki onun namına nazırlar iradei milliyeyi tatbik ederler.

Bugün kıraliyet içtimaî bir kudrettir. Britanya İmparatorluğunun birliğini tutan odur. Bu imparatorluğu teşkil eden her devlette kıral bir valii umumî marifetile temsil edilmektedir.

İmparatorluğun dağınık bulunan parçaları ancak kıral vasıtasile İngiltereye merbuttur.

Kıralın parlemanla münasebeti meclisin açılma nutku ile ve mesaj göndermek suretile vâki olur. Kıralın her muamelesinde nazırlardan birinin iştiraki şarttır. Kıral Başvekil ile daimî temastadır. Başvekil ona her gün memlekette cereyan eden şeylerden malûmat verir. Bu vasıta ile kıralın siyaseti umumiye üzerinde büyük tesiri vardır.

Kıral meclisi davet veya feshettiği vakit bunu meclisi hassın kararile yapar. Adâlet kıral namına hâkimler tarafından tevzi olunur.

Hükûmet — Tacın kudreti bir meclis marifetile istimal edilir. Tarihen bu, meclisi hâstır. Bu meclisin yerine, azası avam kamarasının ekseriyeti arasından seçilmiş bir komite ikame edilmiştir, kabine budur. Meclisi hâs Prens dö Gal ve hânedanı kıralinin diğer azaları, kilisenin mümessilleri, (arşevek ve evek) ayanın mümessilleri, yüksek idare mümessilleri, ordu mümessilleri, Büyük Britanyanın yüksek siyasî adamlarından bazıları, avam kamarasının reisi yani spiker, nazırlardan mürekkeptir.

Meclisi hâs böylece yüzden ziyade eşhası ihtiva eder ki bunlar tâca sadakat yemini ederler. Bu meclisin reisi mühim bir adamdır, bir nazırdır.

Meclisi hâsın işleri esastan ziyade şekle aittir. Parlömanın feshi ve harp ilânı meclisi hâs

kararile yapılır. Bu mecliste şanselye ile kanun lordları da dahildir. Muhtelif komisyonlara da ayrılır. Kıral meclis marifetile hareket eder ve icra kudretini nazırları marifetile istimal eder. Bu meclisi hâsın yerine en az 25 azadan mürekkep bir meclis ikame edilmiştir ki bunlar parlâmento ekseriyetinin reisleridir.

İngiliz kabinesi meclisi hâsın bir parçasıdır. Kabinenin iki safhası vardır. 1 - Kıralın meclisidir, 2 - Parlâmentonun hükûmet komisyonudur.

Lordlar kamarası — İngilterede demokrasinin ilerlemesile lordlar kamarasının ıslahı zarurî görüldü. 1917 de avam kamarasınca kabul edilen bir projeye göre lordlar kamarası azası on iki sene için nasbolunacak ve dört senede bir üçte biri tecdit olunacaktı. Bunda ayanın üçte ikisi İngiltereyi ve üçte biri memleketleri temsil edecekti. Bu proje lordlar kamarasından reddolundu.

Lordlar kamarası avam kamarasından gelen lâyihaları tadil ve ıslah edebilir, ancak 1911 kanununa göre iki meclis arasında ihtilâf zuhurunda lordlar kamarası avam kamarasının ısrarına üç seneden ziyade mukavemet edemez, son söz avam kamarasınındır.

Avam kamarası — 670 mebustan mürekkeptir. En büyük siyasî kudreti istimal eden bu örgedir, ve dünyanın en eski temsilî meclisidir. Devlet tahsisatını ancak bu meclisten alır.

1858 e kadar yahudiler bu meclise namzet olmaktan memnu idiler. 1858 de bu memnuiyet kal-

dırıldı. 1917 de kadınlara da siyasî rey hakkı verildi.

İngilterede intihap, iki şekilde cereyan eder. biri *nasp usulü*, diğeri *rey usulü*. Nasp usulü namzedin on vatandaş tarafından intihap heyetine takdim edilmesidir. Eğer başka bir namzet yoksa ve bir itiraz sadası çıkmamış ise hemen intihap edilmiş demektir. İtiraz halinde veya başka bir namzet daha var ise, reye müracaat olunur. Bu da bir kavanoza reyin hafi olarak atılmasıdır.

İntihaptan mütevellit ihtilâfat yüksek mahkemenin iki hâkimi tarafından rüyet olunur. Eğer bu iki hâkim müttefikan intihabın yolsuzluğunu kabul ederlerse, avam kamarası intihap muamelesini iptal eder, hâkimlerin ihtilâfı halinde intihap muteber addedilir.

Her ingiliz mebusluğa kabili intihaptır. Ayan ve rühban müstesnadır. Mahaza mebuslukla kabili telif olmıyan evsaf şunlardır: Hukkâm, devlet memurları, tâçtan bir maaşa nail olanlar, hükûmetle bamukavele bir taahhüde girişenler.

Mebusların imtiyazı şunlardır: Hürriyeti kelâm, masuniyeti teşriiye.

Kamara kendi nizamnamei dahilisini kendi tanzim eder, ve reisini kendi intihap eder.

Kanun içtimaın tarihini tanzim etmez, fakat âdeten şubatta toplanır, ve ağustosa kadar devam eder. Parlömanı davet etmek tacın hakkidir, tehir ve fesih de edebilir.

Avam kamarasının salâhiyeti hükümranlığa müteallik her şeye şamildir. Bu, bir taraftan, hükûmetin mürakabesi, diğer taraftan kanunların hazırlanması ve müzakeresidir. Her meclis ki kanununu hazırlar ve yapar iki vazifeyi hâizdir. Biri hareketi siyasiye, diğeri ameliyei fenniyedir. Hareketi siyasiye için usul gayet kat'idir. Kanun muteber olmak için bütün eşkâle riayetle yapılmalıdır. Ameliyei fenniyede faaliyet çok büyüktür. Bundandır ki iki şekil müzakere vardır.

1 — Heyeti umumiyede müzakere. Bu müzakere ekseriyetin reyini istihsal içindir. Bir meselede ekseriyet teşkil için muhtelif tarz halleri ve siyasî terkipleri tetkik lâzımdır.

2 — Komisyon müzakereleri. Meclis dahilinde komiteler vardır. Bunlar ya daimî surette, veya hususî bir tarzda teşekkül ederler. En salâhiyetli mebuslar tarafından terkip olunurlar. Bütün kamara dahi komisyon halinde toplanabilir. Bu takdirde riyaset eden spiker değildir.

1917 denberi ictimaın bidayetinde dört daimî komisyon teşkil olunmaktadır. Bu komisyonlar bir intihap komitesi tarafından seçilir ki büyük iktidarı hâizdirler.

Bütçe komisyonu yoktur, zira meclisin heyeti umumiyesi bütçe ile meşgul olur.

Spiker — Meclis spiker vasıtasile tâca fikrini söyler. Spiker avam kamarasının bir tenasühidir. Heyeti umumiyeye o riyaset eder, perukeli eski bir kostüm taşır; beş bin lira tahsisat alır; kudreti

son derece büyüktür. Kanun projelerini falan veya filân komisyona göndermeği o kararlaştırır. Bir teklifin malî olup olmadığına ve binaenaleyh lordlar kamarasına göndermek lâzım gelip gelmiyeceğine o karar verir. Kudretini üç şahısla birlikte istimal eder ki onlar da parti reisleridir.

Avam kamarasının celseleri — Celseler dört köşeli bir salonda olur. Orada sıralar başka memleketlerde olduğu gibi yarım daire şeklinde değil, birbirine karşı konulmuştur. Bir memur spikerin emrile salonda intizamı muhafazaya memurdur. İki fırka birbirine karşı mevki alır, ve kürsüden değil oldukları yerden söz söylerler. Muhaliflerinin karşısında olmakla beraber spikere hitap ederler. Her nutuk ona hitap olunur. Celselerde fırkalar yekdiğerine karşı nezaketle idarei lisan ederler. Reis muvafık ve muhaliflerin adedini sayar, her taraftan da bir kâtip reyleri not eder. İngiliz parlâmentosu 40 aza huzurile müzakere edebilir.

Tekliflerle sual ve istizahlar — Her mebus hükûmetten sual sorabilir. Sual muayyen bir noktaya müteveccih olmalıdır, ve nazır evet veya hayır diye cevap verebilir. İyi tatbik olunan bu sistem vakit ziyaına meydan bırakmaz. Tahrirî sual ve cevap da olabilir.

Kanun lâyihaları umumî lâyiha, hususî lâyiha diye ayrılır. Umumî lâyiha da, alelâde umumî lâyiha, bütçe lâyihası diye ayrılır.

Umumî lâyihalar menfaati âmmeye taallûk eden lâyihalardır. Bunlar ekseriya hükûmet ta-

rafından verilir. Bir mebus dahi lâyiha teklif edebilir. Çok kere lâyihalar meclisin bir komisyonuna gönderilir. Bazan da komisyon halinde meclisin heyeti umumiyesine tevdi olunur. Bu takdirde alenî müzakere edilmez ve spiker riyaset etmez. Komite celsesi hitam bulunca komite reisi makamından iner ve spiker neticei müzakereyi ilân için makamına geçer. Kanunlar ekseriya üç defa müzakereye tâbidir. Müzakere bitiminde kanun kabul edilince ve maliyeye müteallik olmayınca lordlar kamarasına gönderilir.

Malî lâyihalar — Malî lâyihalar lordlar kamarasının salâhiyeti olduğu zamanda bile, evvelce avam kamarasına verilirdi. 1911 denberi avam kamarası münhasıran salâhiyettar oldu, bir malî lâyiha üzerine avam kamarası ancak hükûmetin mütalâası üzerine karar verir. Malî kanunların teşebbüs hakkı hükûmete aittir. Bütçeyi o tanzim eder, meclise verir. Maliye nazırı bütçe lâyihasını izah eder. Meclis komite halinde toplanır müzakere eder, ve sonra da alenî heyete verir. Meclisin tadil hakkı yoktur, yalnız hükûmet tadil teklif edebilir.

Hususî lâyihalar — Hususî lâyihalar, teşebbüs hakkı talep edene ait olan lâyihalardır ki bunlar da her hangi bir şahıs veya cemiyet veya mahallî idare makamları olabilir. Böyle hususî kanunlar çoktur, ve alâkadarlarla müzakere olunur. Her şey hususî komisyonda cereyan eder. Müzakere kanunu teklif eden, ona muarız olan ve işte alâkadar bulunanlarla yapılır. Lâyihaya muarız ve-

ya alâkadar olanlar bizzat veya bilvekâle müzakereye iştirâk ve müdahale edebilirler. İctimaın nihayetinde gazeteler resmen bu lâyihaları bütün metinlerile ilân ederler. Halk böylece lâyihadan haberdar olur. Buna muarız olanlar avukatları vasitasile netayici müddea ve mütalâalarını arzederler. Parlâmento ajanları veya tetkikçileri vardır. Bunlar lâyihaları ve buna muarız olan fikirleri tetkik ederler. İki müdekkik mutabık kalır ise lâyiha komisyona gönderilir. Lâyiha komisyonca muvafık görülürse spikere tevdi olunur. Böylece mecliste müzakere edilir, ve üçüncü kıraatte evet veya hayır suretinde reye konur. Lâyihaya muarız zuhur etmezse çabuk neticelenir.

Faidei ameliye — Hususî lâyihalar kolaylıkla tanzim olunur, ve her türlü siyasetin haricinde kalır. Hususî lâyiha heyeti vükelâyı tehlikeye koymaz. Red veya kabulünde onlar alâkadar olmaz. Bu nevi lâyihalarda ilk teşebbüs İrlanda meselesi münasebetile lordlar aleyhine kıyam edildiği vakit vukubuldu, ve nihayet 1911 kanunile neticelendi. Bunun ahkâmı şöyledir:

1 — Malî kanunlar lordların salâhiyetinden hariç bırakılmıştır.

2 — Diğer kanunlara karşı lordlar üç seneden ziyade avam kamarasına karşı duramazlar. Son söz avam kamarasındadır.

3 — Yedi sene intihap müddeti beş seneye indirilmiştir.

Kuvvei adliye — İdarei adliyede tek ve seyyar hâkim usulü câridir. Bu hâkimler nısfet denilen istisnaî adalet an'anesini taşır. Hukuk davalarında bile jüri vardır.

Tekâmülü — İptidaları adaleti tevzi eden tek bir hâkim idi, buna beş hâkim yardım ederdi ve kıral nereye giderse bunlar da onu takip ederlerdi. XIII üncü asırda hâkimin kıralı takip edmesi zarurî görülmedi, Londrada bir mahkemei daime teşekkül etti. On yedinci asırda şanseleri mahkemesile Eşikiye mahkemesi vardı. Şanselye diğer mahkemelerin örf ve âdetten mütevellit hukuka tevfikan hüküm vermelerinin zıddına olarak adalet ve nısfet icabına göre hüküm veren bir hâkim idi. Böyiece mahkemelerin ictihadının yanı başında bir de şanselye ictihadı tahassul etti. Burada bütün usul metrûk idi. Alelâde mahkemelerin kabul etmiyeceği bütün delâil burada kabul olunabilirdi, ve jürinin iştirakine hacet görülmezdi.

Şanseliye yalnız mazi için değil, istikbal için de karar verebilirdi, şanseliye kıral hâkimlerini adalet istiyenleri aramak üzere kontelere gönderirdi.

XIX uncu asırda bazı ıslahat yapıldı. (1873 - 1879). O vakit bütün mahkemeler kanun ile tesbit edildi. Bütün mahkemeler şanselyeye merbut yüksek, adalet mahkemeleri oldu, ve bir çok kısma ayrıldı.

Hâkimler kıral tarafından veya onun namına şanselye tarafından tayin olunur. Az hâkim var-

dır, fakat maaşları çok yüksektir, ve azilden masundurlar. Bidayet mahkemesi için tek hâkim mansuptur. Daha yüksek mahkemeler için lâakal üç hâkimden mürekkep bir heyet vardır. Büyük ferman zamanında olduğu gibi hâkimler yemin ederler, ve herkese adaleti bitarafane tevzi edeceklerini ve hiç bir şeyin tesiri altında kalmıyacaklarını taahhüt ederler. Lordlar kamarasında şanselyenin riyaseti altında yedi hâkimden mürekkep bir divanı istinaf vardır ki istinaf mahkemelerinin verdiği hükümleri tetkik ile mükelleftir.

Hâkimlerin maaşı nazırlar derecesindedir.

Cinayet davaları jürinin iştirakile ayni hâkim tarafından görülür.

Cünha davaları kaydi hayat ile mansup sulh hâkimlerine mevdudur. Bunların hükümleri mahkeme nezdinde istinaf olunabilir. Evvelce temyiz yoktu. 1907 denberi tesis edildi, beş hâkimin riyaseti altındadır.

İngiliz adaleti pek muhterem tutulan an'anelere müstenittir. İngiltere an'anelere riayet, hukuka ve kanuna riayet memleketidir. Kıraliyette hukuk gayet temelli bir şey gibidir. En kadim asırlardanberi devlet buna istinat eder. Kıral hukuka istinaden kudretini istimal eder.

Başlıca prensipleri şunlardır: Hiç bir kimsenin ne hukukuna, ne mülküne tecavüz olunabilir. Meğer ki kanuna itaatsizlikten mütevellit bir hal olsun. Her vatandaş alelâde mahkemeye tâbidir. Hukuku esasiye teminatı mahkemelerin ictihadın-

dan doğar, ve kuvvei adliye tarafından tatbik olunur. İngiliz teşkilâtı esasiyesi anlaşılması oldukça güç bir teşkilâttır. Zira pek eski asırlara yükselen an'anelere müstenittir.

2

Fransa

Fransa parlömanter bir hükûmettir, ve yekpare bir devlettir. Evvelce 1789 danberi millî hâkimiyetin, müstenit olabileceği bütün prensipleri tecrübe etti.

Fransız kanunu esasisi tarihî hâdiselere dayanır. İhtilâlden evvel Amerika kanunu esasisi tercüme edilmişti. İhtilâl zamanında Lafayyet Amerikadan dönmüştü. 1789 müessisan meclisinde Lafayyet ve dosları büyük bir nüfuz ve tesire malik oldular; ve hukuku beşer beyannamesini teklif ettiler.

Evvelâ 1791 kanunu esasisi yapıldı. Millî hâkimiyete müstenit, meşrutî hükümranlık kuruldu. Kıral fransızların kıralı idi, Fransanın değildi. Zira Fransanın maliki değildi.

XVI ıncı Lui'nin idamından sonra 1792 de bu meşrutî hükümdarlık lâğvedildi. Bu kanunu esasiden eyaletlerin vilâyetlere tahvili ve Fransanın gayri kabili tecezzi olduğu meseleleri kalmıştır.

1793 de jirondenler fransız cumhuriyeti için bir kanunu esasi hazırladılar. Bu kanuna göre Fransa yekpare, demokratik ve doğrudan doğruya

hükûmet oluyordu. Karar verecek vatandaşlar meclisi idi.

1795 de konvansiyon infisah etmezden evvel bir kanunu esasî yaptı. Bunda demokrasi iki meclis sistemile beraber temsili oldu. *İhtiyarlar meclisi — Beşyüzler meclisi.* Hükûmet beş direktörden mürekkep bir heyete tevdi olundu. Bu direktuar iyi işlemedi. Hem zayıf, hem şedit diye tavsif olundu.

Bonapart konsüllüğü ihdas etti, ve üç konsül intihap ettirdi. Kendisi de birinci konsül unvanını aldı. Konsül idaresi dört sene devam etti. 1800-1804 ve sonunda Napolyon imparator oldu.

İmparator milleti temsil ediyordu. Bütün meclisleri, bütün kudretleri lâğvetti.

Fakat 1815 de imparatorluk nihayet buldu.

Napolyon rejiminden Fransaya merkeziyet usulü ve prefelerle idare olunan vilâyet usulü kalmıştır. Şûrayı devlet de o zamanın eseridir.

Napolyonu Burbonlar takip etti. Kanunu esasî yerine kıral fermanı kaim oldu. Bu monarşi de devam edemedi. 1830 ihtilâlile Orlean hânedanı geldi. Bu devirde ne kanunu esasî, ne kıral fermanı ile meşrutiyet teessüs etmedi. İngilterede olduğu gibi teamülü siyasî halinde idare olundu.

1848 ihtilâlinde yeni bir cumhuriyet teessüs etti. Amerika sistemi tatbik olundu. Devlet reisi doğruca ahali tarafından intihap edildi, ve temsilî

bir meclis teşrik olundu. İki rakip, meclisle, reis tefevvüku ihraz için mücadele ettiler.

1852 de Lui Napolyon bir darbei hükûmet yaptı; sonra gasbettiği hükûmeti reyi âm ile takviye eyledi, meclisi feshetti. Üçüncü Napolyon'un imparatorluğu 1870 şe kadar devam etti. 1870 iptidalarında kanunu esaside tadilât yapıldı. Serbest parlömanter usulü ihtiva eden bir proje ahaliye arzedildi, fakat Sedan mağlûbiyetini müteakip vukubulan isyan ile 1870 eylûlünün dördünde Napolyon hânedanı ıskat olundu.

Bu meyanda Almanya ile sulh akdi için millî bir meclis intihap edildi. Bu meclis sonradan müessisler meclisi oldu. Fakat 1875 e kadar projelerini tehir etti. 1875 de Makmahon'un reisliği zamanında cumhuriyet kat'î olarak ilân olundu. Bu zamanda meclisin ekseriyeti kıral taraftarları idi, fakat üç namzede ayrılıyorlardı. Cumhuriyetciler ekalliyette idi. Fransa tahtı için uğraşan üç namzet ekalliyet olan cumhuriyetcilere zaferi temin etmiş oldular.

Temsilî usul ile cumhuriyet sureti kat'iyede ilân olundu.

Kuvvei icraiye — Bu kanuna göre kuvvei icraiye reisicumhura mevdudur. Kuvvei teşriiye iki meclise ayrılmıştır.

Reisicumhur her yedi senede bir intihap olunur. İntihap iki meclisin birleşik ictimaile olur. Fransada hükümdarlık etmiş ailelerin azası cumhur reisi olamazlar. Bu, bir daha monarşiye dön-

memek için alınmış bir tedbirdir. Cumhur reisi meşrutî bir hükümdarın kudretini haizdir. Heyeti vükelâya riyaset etmek, hattâ harp meclisine riyaset etmek hakkı vardır.

Kudreti üç kısma ayrılır: Milleti temsil kudreti — Meclisi Fransız milleti namına davet hakkı—Senatonun iştirâk ve muvafakatile meclisi fesh etmek hakkı. Bu ancak bir kere o da Makmahon devrinde vaki olmuştur, ve az sonra Makmahon çekilmeğe mecbur kalmıştır.

Reisicumhur merasimi milliyeye riyaset eder, af hakkı vardır. Ecnebilerle muahede akteder, kanun teklif etmek hakkı vardır. Kanunun yeniden müzakeresi için meclise iade etmek hakkı vardır, fakat bu hak hiç istimal edilmemiştir; çünkü vükelâya itimatsızlığı gösterir. Binaenaleyh bu hak sırf şeklîdir.

Kanunların icrasını temin için talimatnameler neşri hakkı vardır.

Kanunları neşir ve ilân ettirmek hakkı vardır, ve Şûrayi devletin mütalâası alındıktan sonra nizamnameler neşir ve ilân ettirir. Kararname şeklinde koloniler için kanun vazeder. Koloniler teşri meclislerine değil, reisicumhura merbutturlar.

Ordunun başkumandanıdır, ve bu sıfatla harp meclisinin de reisidir.

Nazırlar parlâmentoya karşı mesuldür. Reisicumhur ancak yüksek ihaneti vataniye halinde mesuldür. İcap ederse meclis itham eder, ve Divanı âlî hüküm eyler. Diğer muamelâttan yalnız na-

zırlar mesuldür. Reisicumhurun her muamelesine nazırlardan biri iştirâk eder.

Reis, meclisle tahrirî münasebette bulunur. Böylece kudreti siyasiyesi tahdit edilmiştir.

Vekiller heyeti — Vekiller heyeti meclisin ekseriyetinden seçilmiş mesul nazırlardan mürekkeptir. Nasıpları Başvekilin de imzası bulunan reisicumhurun bir kararnamesile olur.

Nazırlara merbut olarak müsteşarlar vardır.

Heyeti vükelâya istediği vakit reisicumhur riyaset eder. Kanunda başvekil yoktur, sonradan ihdas edilmiştir. Başvekil meclis ekseriyetinin reisidir.

Harbi umumidenberi başvekilin umumî bir müsteşarlığı vardır ki nezaretlerle başvekâlet, hattâ reisicumhur ile başvekâlet arasında rabıta vazifesini görür.

Nazırlar her iki meclise de girerler, ve hükûmetin noktai nazarını izah ederler. Reisicumhurun kararnamesile nasbolunan komiserler tarafından yardım görürler. Bu komiserler mecliste hükûmetin projesini müdafaa için nasbolunmuş teknisiyenlerdir.

Nazırların mesuliyeti siyasî ve cezaî olabilir. Meclis önünde müteselsilen mesuldürler. Suçlarından dolayı meclis itham eder, ve senato hükmeder. Cezaî mesuliyet yanında hukukî mesuliyet dahi olabilir.

Şûrâyı devlet — Şûrâyı devlet hem hükûmetin bir istişare meclisi, hem de idarî bir mahkemesidir. Konsüller zamanından kalmış ve icra kuvvetinin bir organı olmuştur. Azasını hükûmet nasbeder, ve hükûmete karşı mesuldür.

Teşri kuvveti — 1875 kanunu ile teşri kuvveti iki meclise ayrılmıştır Mebuslar meclisi, senato.

Mebuslar meclisi — Mebuslar intihap kanununda muayyen şerait dairesinde ârâyi umumiye ile intihap olunur, ve her dört senede bir kâmilen teceddüt eder. İntihap sisteminin tayini de mebuslar meclisine aittir.

1879 ile 1927 arasında bu kanun daimî tadilâta uğramıştır. 1889 da intihap dairelerini tesbit etmek ve kolonilere mebusluk vermek için tadil edildi. 1899 da departmanlarda liste üzerine rey vermek usulünü tesis için bir kere daha tadil edildi, sonra her mebusa ayrı rey verilmek usulü kabul edilerek bir daha tadil olundu, vesaire ve saire.

Yüz bin nüfus için bir mebus ve her departman için 3 mebus. Bazı defalar sekene üzerine değil, intihap salâhiyetini haiz olanlara göre mebus miktarının tayinine girişilmek istenildi. Bu sistem reddolundu. Zira devairi intihabiyenin şerait ve ehemmiyeti iktisadiyesi bilinmemek mahzuru görüldü. İntihap olunabilmek için intihap ile kabili imtizaç olmıyan şeraiti cami olmamalıdır.

21 yaşında, Fransız, kanunî bir ikametgâha malik, ehliyeti medeniyeyi hâiz ve hukuku medeniyeden müstefit olmak lâzımdır.

Senato — Kıraliyetçiler ahali meclisinin yanında yüce bir meclis istiyorlardı. Cumhuriyetçiler temsilî bir ikinci meclis istediler. Fakat 1884 tadilâtında senato tamamen ikinci bir temsilî meclis haline konuldu. 40 yaşında hukuku medeniyesine malik olan her fransız senato için kabili intihaptır.

Her meclis kendi azasının intihap mazbatalarının itibarî bahsinde kendisi hâkimdir, ve her meclis reisini, divan riyaseti ve nizamnamei dahilisini kendisi yapar. Senato reisi millî meclisin reisidir. Celseler alenidir, lâkin 5 senatörün ve 20 mebusun talebi üzerine hafi olabilir.

Teşriî masuniyet her iki meclis azası için aynidir

Teşriî salâhiyet — Kanun teşekkül etmek için bir takım safhalardan geçer. Teklif, tetkik, müzakere.

Teklif — Teklif hakkı reisicumhurun ve mebuslarındır. Bir mebus veya senatör bir kanun teklif etmek istediği vakit meclisi haberdar etmelidir. Kanun projesi bir komisyona gönderilir. O da mücmel bir rapor tanzim eder. Demek ki teklifin evvelâ nazarı itibare alınmağa değeri olup olmadığı tetkik edilir.

Hükûmetin projesi böyle bir komisyon tetkikinden varestedir.

Tetkik safhasında hükûmet projesile mebus projesi arasında tam müsavat vardır. Kanun lâyihası encümenlere gönderilir, bu encümenler daimidir.

Fransız meclisinin encümenleri fevkalâde iktidar ile mücehhezdirler. Nazırlar evvelâ bu komisyonların rızasını istihsal ederler, sonra da meclis heyeti umumiyesinin reyini alırlar. Ekseriya bir encümenin reddi hükûmet projesinin suya düşmesini intaç eder.

Bir kere lâyiha encümenlerden meclise geldi mi meclis evvelemirde esas üzerine, sonra da maddeler üzerine müzakereye girişir. Bir mecliste reye iktiran eden bir kanun diğer meclise gönderilir. Zira bir kanun muteber olabilmek için iki meclisin de tasvibine uğramış olmalıdır.

Böylece yapılan kanun neşir ve ilân için hükûmete gönderilir.

Malî kanunlar iki meclisde de müzakere olunur. Ancak mebuslar meclisindedir ki ilk rey verilmiş olmalıdır. Senato bir malî kanunuhu tadil ve tebdil edebilir. Lâkin son söz mebuslar meclisine aittir. Böylece senatonun bir malî kanunu mebuslar meclisine iade etmesi falan veya filân noktanın tadili meclisce kabil olup olmadığını istifsar mahiyetindedir.

İcra kuvvetinin kontrolü — Meclis hükûmet üzerine mürakabe hakkına maliktir. Nazırlar mecliste haizi ekseriyet olmalıdır, aksi takdirde çekilirler. Üç mürakabe vasıtası vardır: Hükûmete tevcih edilen sual, istizah, parlamento tahkikatı.

Reisicumhurun muamelâtının tasdiki — Sulh ve harp ilânı, sulh muahedesi, beynelmilel

dat, senatonun muvafakatile meclisin feshi gibi muamelât bilâhare meclis tarafından tasdik olunmalıdır.

Kanunu esasinin tadili — Kanunu esasî tadil edilmek istenildiği vakit mebuslar meclisile senato birlikte ictima eder, ve millî meclis namını alır. Tadil edilebilmek için millî meclisin ekseriyeti lâzımdır.

Divânı âli — Reisicumhuru ve nazırları muhakeme etmek için senato divanı âlî şeklini alır ve hükmeder. Divanı âlî burada kanunla mukayyet değildir, fiilin takdiri ve cezanın tayininde tam kudreti hâizdir.

Fransız kanunu esasisi çok ufak ve muhtasar bir kanundur. Başlangıçda yazılı kanunu esasî taraftarı olan bu memleket, hemen de teamülü siyasî noktai nazarından İngiltereye yaklaşmıştır. Kanunu esasî ahkâmı en zarurî ve esaslı olan şeylere hasredilmek suretile ona bir elâstikiyet verilmiştir. Halbuki ihtilâller devrinde tamamen yazılı kanun taraftarı idiler. Fakat bu hal diğer milletler tarafından taklit edilmemiştir.

3

Amerika

Amerika Birleşik Cumhuriyetinin kanunu esasisi demokratik ve yazılıdır. Bu, inkılâbın esaslı mevlûdudur. Mahaza İngilterede ve Amerikada Anglo-sakson ırkının demokrasisi muhtelif ah-

val ve şerait içinde aynı siyasî tekâmülü takip etmiştir.

İngiltere kıraliyeti muhafaza etti. Birleşik devletin ihtilâli arifesinde 13 koloni tacın bir valisi tarafından idare olunuyordu. Fakat mümessillerini bunlar kendileri intihap ediyorlardı.

Zaman zaman Amerikaya muhtelif temayülü haiz gruplar hicret etmişti. Bunun neticesinde iki hizip hasıl oldu.

Biri şimal kolonisi ki oraya İngiltereden kaçan Püritenler yerleşmişlerdi.

Diğeri cenup kolonisi ki oraya kıral taraftarları ve asilzâdeler yerleşmişlerdi. İstiklâl muharebeleri zamanında bu iki hizip birleşti, ve Püritenler işin idaresini ele aldılar.

Tarihi — Birleşik Amerikanın ana vatandan ayrılmasının sebebi koloniye ingiliz parlâmentosunun ağır vergi tarhetmesi oldu. Bir sıra kıyamlar ve isyanlar vukubuldu, ve çok kanlı muharebelerden sonra Amerikalılar kat'î surette galebe ettiler.

Amerikan istiklâlinin ilânı 1774 dedir. Birinci amerikan kongresi 1776 da toplanmıştır.

İngiltere Amerikanın arzuhallerine asla cevap vermemişti. Böyle hareket eden bir hükümran hükûmet etmek hakkını kaybeder. Amerikalılar ayrılmağı zarurî görüyorlardı. Bütün siyasî ve sair münasebetler kesildi. Amerikalıların tam hürriyeti ilân edildi. Harp 1783 e kadar devam etmiştir.

1776-1789 arasında Amerika bir devletler konfederasyonu oldu. Devletler murahhaslarından mürekkep bir kongre yapıldı, ve13 devlet için bir kanunu esasî tanzim edildi, buna «Birleşik devletler» namı verildi. Konfederasyon harp nihayetine kadar devam edebilirdi.

Binaenaleyh 1789 da federal kanunu esasî kabul olundu. 1789 kanunu esasisi federal devleti teşkil eder. Hareket edebilmek için federal hükûmete kâfi bir kudret verilmiştir. Hâlâ mer'i olan bu kanunu esasidir.

Amerika kanunu esasisi uzun bir tekâmülün mahsulüdür.

Kanun şöyle başlar: Biz Birleşik devletler ahalisi..... maksatla Birleşik devletler için şu kanunu esasiyi emrediyoruz». Şu halde müessislik kudreti ahaliye aittir. Bunu müteakip kanun ahaliden nebean eden üç kuvveti teşkil eder. İcraî, teşriî, adlî kuvvetler.

Amerika kanunu esasisi, Avrupanın demokrasiye girmekte olduğu, ve Fransada inkilâbın başladığı bir sırada kabul edildi.

Jefferson o vakit Avrupada idi. Birleşik devletler kanunu esasisinde vatandaşların hukukuna dair bir beyannamenin eksik olduğunu gördü. 1791 de bu, bir madde olarak ilâve edildi.

Amerika Kanunu esasisinin bu mühim maddesi evvelce kongre tarafından kabul ve sonra da kanunu esasinin tadiline müteallik usule tevfikan

her devletin kuvvei teşriiyesinin tasdikine arzolundu. Bu madde kudretin federal devletle onu teşkil eden devletler arasında taksimine müteallikdir. Sureti mahsusada kongreye tevdi edilmemiş olan her kudret mahallî devletlere aittir. Bunu izah için derler ki mahallî devletler mahallî teşri salâhiyetine ve merkezî devlet ise temsilî (terhis) teşri salâhiyetine maliktir. Kuvvei teşriiye ruhu itibarile federal devlete aittir.

1789 kanununda zamanla bazı tadilât daha yapıldı ki esaretin ilgasına müteallik 1865 tadilâtı ve hakkı reyde kadınlarla erkeklerin müsavatı ve saire gibi tadilât bu cümledendir.

Münasebatı hariciye kongreye mevdudur. Ticaret ordu iflâs, gümrük ve federal hükûmete lâzım olan vergiler, federal istikraz ve saire gibi kanunlar kongreye aittir.

İcra kuvveti — İcra kuvvetini kime tevdi etmek lâzım geleceği meselesi, meclisi müessiesan için büyük güçlükler davet etti. Artık bir kıral nasb edilemezdi. Diğer taraftan eski kolonilerin itiyadı tebdil edilemezdi. Tekâmülü tarihiyi takip lâzımdı her devletin bir koloni valisi vardı. Bir kıral kudreti isteniyordu. Heyet halinde bir kudret istimaline henüz hazırlıklı değildiler.

Nihayet muvakkat bir reis nasbı kararlaştırıldı. Harpte yaptığı büyük hizmete mukabil Vaşington reis intihap olundu. Yalnız bu adam Amerika zaferinden ümidi kesmemiş idi. Diğer taraftan gayet kuvvetli bir hâkim sınıfı lâzımdı.

Filâdelfi müessisleri İngiliz majistratürünü model olarak aldılar. Şu kayıt ile ki reis dört sene için intihap olunacak ve hükûmetinin siyasetinden mesul olacaktır.

Amerika reisicumhuru demek ki hakikî kudrete maliktir. Bilâkis İngiltere kıralı zahirî kuvvete maliktir.

Devletlerin hukuku taraftarlarına da bir teminat lâzımdı. Federalizm aleyhtarlarına reisin nezdinde muahedelerin tasdiki ve memurların tayini meselelerine iştirâk için bir senato bulunması gibi teminat gösterildi.

Reisin intihabı — Amerika reisicümhuru iki dereceli rey ile intihap olunur ki ne reyi umumiye ne de parlâmento reyine benzer. Sistem şöyledir:

Her devlette, kongreye gönderilen mebusların adedi nisbetinde, reisi intihap edecek hususî müntehipler tayin olunur. Bu müntehipler devletin merkezinde toplanırlar ve tahriren reis ve ikinci reise rey verirler. İptidaları müntehiplerin kendi vicdanlarına göre rey verecekleri düşünülüyordu. Vaşington'un ve ilk iki halefinin intihabı böyle oldu. Fakat demokrasi faaliyetini hissettirdi, partiler, reisi intihap edecek adamlara emrî bir vekâlet vermiş oluyorlar. Her dört senede bir reis nasbı için bir devrei intihabiye vardır. Her fırka kendi namzedini seçer, namzetler taayyün ettikten sonra her devlette intihap listeleri tanzimine başlanır. Böylece intihaba memur olacak adamlar seçilir. Bunlar Vaşingtonda toplanarak reisicumhuru ve ikin-

ci reisi intihap ederler. İkinci reisin vazifesi riyasette, vefat ve istifa gibi inhilâl vukuunda, derhal cumhur riyasetini deruhde etmektir. O zamana kadar da senato reisliği vazifesini görür.

Reis intihap olunabilmek için bir partinin reisi olmak lâzımdır. Bu kaidenin yalnız bir istisnası olmuştur ki o da Vaşington'dur. Kaldı ki reis iki defadan ziyade intihap olunamaz. Bunu teyit için Vaşington üçüncü defaki intihabı kabul etmemiştir.

Reisicumhur meclisi mebusan tarafından itham olunarak senatoda muhakeme edilebilir. Bu takdirde mahkemei âliye reisi senatoya riyaset eder. Reisi mahkûm etmek için senatonun iki sülüs ekseriyeti lâzımdır. Reis Johnston 35 reye karşı 19 reyle beraat etmiştir.

Reis memleketin birinci vatandaşıdır. Beyaz evde oturur ve her vatandaşı kabul eder.

Kongre ile mektupla münasebette bulunur.

Mühim bir maaşı ve temsil masrafı vardır. Kuvvei icraiyeye ve bir kısım kuvvei teşriiyeye maliktir. Kudreti icraiyeyi senatonun iştirakile istimal eder. Dahilde ve hariçte Amerikan milletini temsil eder. Muahedeler akdeder. Sefirler tayin eder. Ecnebi sefirlerini kabul eder. Kongreyi davet ve tehir edebilir. Af hakkı vardır. Berrî ve bahrî, havaî orduların kumandanıdır. Harp zamanında diktatördür. Federal kanunların icrasına nezaret eder. Senatonun iştirakile federal memurları nasbeder.

Amerika reisicumhurunun salâhiyeti her hangi bir devlet reisinin salâhiyetinden çok vâsidir. Ve ikinci bir hassai fârikası da sair parlemanter veya mutlak hükûmetlerde reisi devletin ademi mesuliyetine mukabil, Amerika reisicumhuru mesuldür.

Teşriî meselelerde reisicumhur kudretini kamaralarla taksim eder ki bu da veto hakkından ibarettir.

Teşri teşebbüsüne malik değildir. Vakıa mesaj marifetile reis kongreye kendi noktai nazarını izah eder fakat hareketi burada durur. Teşebbüs yalnız parlemana aittir. Fakat buna mukabil çıkacak kanunlara karşı veto hakkı vardır. Reis on gün zarfında bir kanunu iade ederse her iki mecliste iki sülüs ekseriyeti ârâ ile kanun yeniden reye iktiran etmek lâzımdır. Lâkin senatörlerin adedi pek az olduğundan kanunlara hâkim kalmak için reise 32 senatörün reyi kâfidir. Böylece filiyatta vetoya maruz olan kanunlar, kamaralar tarafından terkedilmektedir. Mahaza Hover zamanında böyle bir kaç kanun reisin vetosuna rağmen kabul edilmiştir.

Nazırlar — Reis bir nazırlar heyeti marifetile iş görür ki bunlar şahsî dostlarıdır ve kendi tarafından seçilmiştir. Parlemana karşı mesul değil ancak kendisine karşı mesuldürler. Bunlar parlemanter nazır değil dairelerin âdeta müdürüdürler.

Devlet nazırı (hariciye nazırı) siyaseti umumiye ile meşgul olur. Kanunların neşri ve senato

ile münasebet buna aittir ve reisin meclisinin başlıca nazırı budur. Bundan başka hazine nazırı, harbiye nazırı, adliye nazırı vardır. Sonradan bahriye nazırlığı, maliye nazırlığı, dahiliye nazırlığı, tekaüt nazırlığı, mesai nazırlığı ihdas edilmiştir. Şimendiferlerin idaresi için iki komisyon tesis edilmiştir.

Kongre — Senato ile meclisi mebusandan mürekkeptir ve teşri kuvvetini istimal ederler.

Senato — Senato her devletin altı sene için intihap ettiği iki murahhasından teşekkül eder. İptidaları her devletin teşri meclisleri tarafından intihap olunurdu. 1913 denberi her devletin ahalisi tarafından intihap edilmektedir. Senatör olmak için en az otuz yaşında olmalıdır. Senatonun her iki senede, bir sülüsü tecdit olunur. Her devlet orada ikişer murahhas ile müsavi surette temsil edilir. Senatörler mensup oldukları devletten talimat almaksızın rey verirler.

Amerikan senatosu Amerika kanunu esasisinin orijinal ihdaslarından biridir. Bunlar hem federal devleti hem de bunu teşkil eden devletlerden birini temsil ederler. Zira hem müsavi adedde devletleri temsil ederler, hem de bir millî meclis gibi talimat almaksızın müzakere ve rey verirler.

Amerika senatosunda şayanı dikkat bir devamlılık vardır. Federatif hükümranlığın neticesi olan bir organ vücude getirilmek isteniyordu ki millî hükümranlıkla temasa girişsin başlıca gaye elde edilmiştir.

Amerika senatosu meclisi mebusandan ziyade haizi nüfuzdur. Bu en kuvvetli bir meclistir. Orada toplanan zevatın yüksek evsafının bunda çok tesiri vardır. Millî temsil vasfı senatörlerin her devlet kuvvei teşriiyesinden intihap yerine ahali tarafından intihap usulile daha çok kuvvetlendirilmiştir. Lâkin bu tarzı intihap senatörlerin şahsî vasıflarını tenkis etmekte olduğu kabili inkâr değidir. Ekseriya bir senatör siyasî veya ilmî vasfından dolayı değil o kıtada gözde olmasından dolayı intihap edilir.

Senatonun salâhiyeti — Teşriî salâhiyet — Senato teşriî salâhiyette meclisi mebusana iştirak eder. Bir kanun muteber olabilmek için iki meclisin kabulü lâzımdır. Lâkin malî kanunlarda tadil hakkı noktai nazarından teşebbüs meclisi mebusana aittir. Senato diğer kanunları kabul veya red veya tadil hakkına maliktir. Bu tadil hakkı çok mühimdir.

İcraî salâhiyet — Senatonun iki mühim salâhiyeti vardır. Bütün federal memurların nasbı kararnamesini tasdik eder. Bu tasdik olmadıkça nasbın kıymeti yoktur. Böylece memurların nasb ve tayininde federasyonu teşkil eden devletlere bir iktidar verilmiş oluyor.

2 Senato siyaseti hariciyeyi reis ile birlikte idare eder. Reis tarafından akdedilen muahedeleri tasdik eder ve bu muahedelerde tadilât yapmak hakkına maliktir. Reisle senatonun muvafakati olmadıkça hiç bir muahede yapılamaz.

Bir muahedenin tasdiki için senatonun iki sülüs ekseriyeti lâzımdır. Denebilir ki hakikî hariciye nazırı senatodaki umuru hariciye komisyonunun reisidir.

Adlî salâhiyet — Senato, meclis tarafından itham edilen reisicumhuru muhakeme eder.

Meclisi mebusan — Mebuslar meclisi milleti temsil eder. İki yüz bin nüfusta bir mebus intihap olunur. Bazı devletlerin yalnız bir mebusu vardır. Bazıları otuz dokuza kadar mebus gönderirler. Kabiliyeti intihap 25 yaştır. Reyi âm usulü hâkimdir. Siyahların hakkı intihabı vardır. Fakat bunlardan bir tahsil vesikası aranır. İntihap iki sene içindir ve kâmilen tecdid olunur. Bütün sene Vaşigtonda inikat eder. Mebuslar meslek itibarile politikacılardır ve ekseriya avukattırlar. Bunların maaşları senatörler gibi beş bin dolardır.

Salâhiyeti — Salâhiyetleri sadece teşriidir. Parlemanter olmadığı için hükûmeti ancak dolayısile mürakabe ederler.

Teşebbüs hakkı mebuslarla senatörlere aittir. Nisabı müzakere yarıdan bir fazlasıdır. Spiker denilen bir reisleri vardır. Herkes yerinden spikere hitap eder. Reyler ya tayini esami ile veya işaretle veya ayağa kalkarak verilir.

Hakikî müzakereler teşriî komisyonlarda yapılır. Bundan dolayı bu komisyonlar çok kudretlidir. Bu komisyonları parti azâlarının muavenet ve iştirakile spiker teşkil eder. Komisyon müzakereleri alenî değildir. Komisyonun reisi, ismi ilk

gösterilen zattır. Tabiri âharla komisyon reisini de spiker tayin eder. Senatoda böyle değildir. Bu büyük kudretten vahim neticeler doğmuştur.

Komisyon hafi olarak müzakere ettiği için ahali ne sebeple şöyle veya böyle karar verildiğini bilmez.

Komisyon pek az âza ile teşkil olunur. Bundan dolayı ekseriya bunlar elde edilebilir. Bu sistemin neticesi şudur ki bunları itma edenler bu komisyonlar vasıtasile parleman üzerinde azîm nûfuz ihraz ederler.

Komisyonların böyle bir ehemmiyet alması teşri kütlesini tahrip eder. Ekseriya bununla alâkadar olan yoktur. Filiyatta meclis tarafından ciddî surette müzakere olunan tek kanun maliye kanunudur.

Bir kanun kabul edildikten sonra senatoya gönderilir ki o da ya red eder ya kabul. İki meclis arasında ihtilâf zuhurunda üç senatör ile üç mebustan mürekkep bir komisyon teşkil olunur ki iki noktai nazarı telife çalışırlar. Eğer komisyon bu neticeye vasıl olamaz ise kanun düşer, terkolunur. Filiyatta kanun muvakkat olarak düşer çünkü senatonun müddeti altı senedir.

Kanun kabul olunursa reisicumhura gönderilir ki onun da veto hakkı vardır.

Kongre kanunu esasinin kuvvei teşriiye için vazettiği hudut dairesinde teşri salâhiyetini istimal eder. Bir kanunun, kanunu esasiye muvafik

olup olmadığını kuvvei adliye takdir eder. Bundan dolayı kuvvei adliye Amerikada çok kuvvetlidir.

Kuvvei adliye — Federal mahkemeleri kanunu esasî teşkil etmiştir. 3 üncü madde mucibince bir mahkemei âliye ve bir çok diğer mahkemeler teşkil edilmiştir. Hâkimler kaydıhayat iledir. Hâkim ancak itham tarikile azledilebilir; meclisi mebusan itham etmeli ve senato hüküm vermelidir. Salâhiyetlerini kanunu esasî tesbit etmiştir. Mahallî mahkemelerin salâhiyettar olmadıkları bütün meseleler federal mahkemesinin salâhiyeti dahilindedir. Mahkemei âliye Vaşingtondadır ve bütün federal işlere hüküm verir.

Mahkemei âliye — 1879 danberi mahkemei âliye reisicumhur tarafından nasbolunan 9 âzadan terekküp eder. Bu Amerikanın bütün teşkilâtı adliyesinin esasıdır. 1879 danberi her biri mahkemei âliyenin bir âzası tarafından riyaset olunan üç mahkeme vahdeti kazayı muhafaza etmektedir. Çünkü bu mahkemelerle âlî mahkeme arasında temas ve münasebet vardır. Lâkin bu mahkemelerin adedi çoğalmıştır. Evvelâ 9 a sonra 27 ye çıkarılmıştır. 1903 denberi bu yirmi yedi mahkeme bütün birleşik araziye dağılmıştır ve nöbetle mahkemei âliyenin 9 âzası tarafından riyaset olunur. Bu mahkemelerin âzası mahkemei âliyenin muavin âzası addolunur.

Bu mahkemelerin mikdarı kâfi gelmedi. Bunlara kaza mahkemeleri namile bir takım mahkemeler ilâve edildi ki adedleri seksen üçü bulmuştur. İki bin dolardan aşağı bütün işler bu mahkemeler-

de görülür. Bu mahkemelerin âzası aralarında tebdil olunabilir. Yani her hangi bir kazada hüküm verebilirler. İptidaları bir mahkemei istinaf vardı. Lâkin işlerin çoğalmasına binaen bir çok istinaf mahkemeleri teşkil edildi. Alelâde idarî işleri görmeğe mahsus mahkemeler de vardır.

Mahkemei âliye Vaşingtonda in'ikat eder. 9 âzası vardır. Altı kişi ile muhakeme görebilir. Mahkemei âliye Amerikan milletinin iradesine herkesi hattâ kuvvei teşriiyeyi hürmet ettirmekle mükelleftir. Kanunu esasiyi yapan ahalidir ve hâkimlerin vazifesi de herkesi buna riayet ettirmektir.

Mebuslar kanunu esasinin vazettiği prensiplere tevfikan kanun yapmakla mükelleftirler.

Hâkimler kanunu esasiye muhalif kanunları tatbikten imtina edebilirler. Mahkemei âliye teşekkül edileliberi 21 kanun bu mahkeme tarafından tatbik edilmemiştir.

Arazi — Bir takım arazi sahaları vardır ki kongre bunlar için de teşri yapar. Bunlar nüfusu az kıtalardır. Bu arazinin murahhasları istişarî reye maliktirler. Bu arazi federal bir vali tarafından idare olunur. Arazinin ahalisi kâfi derecede çoğalınca kongre kararile devlet haline vazedilir. Bu vasıta iledir ki şimdi Amerika 48 devletten mürekkeptir. Kolombiya doğrudan federal idareye merbuttur.

Hususî devletler — Her birinin hususî kanunu esasisi vardır. İdareleri temsilî demokrasidir.

Bunlarda vatandaşların hukukî beyannamesi ve kudreti umumiyenin teşkilâtı gösterilmiştir.

Vatandaşlar teşkilâtı esasiyeye müteallik bir hükmü kabul ve reddedebilirler. Her devlette bir vali vardır ki kuvvei icraiyeyi temsil eder. Bu vali bir devlet nazırile bir hazine nazırı tarafından muavenet görür. Valinin veto hakkı vardır. Bu veto hakkını kanunun bir veya iki maddesi hakkında istimal edebilir. Şu hale göre valilerin veto hakkı reisicumhurun hakkından daha kuvvetlidir.

Kuvvei teşriiye iki meclis tarafından istimal olunur. Birisi senatodur ki üçte biri ve yahut yarısı tecdit olunur, diğeri mebuslar meclisi ki her devrei intihabiyede kâmilen tecdit olunur. Arayi umumiye câridir.

4

Belçika

Belçika, Fransa büyük inkilâbı zamanında Batavya cumhuriyeti namile istiklâlini ilân etti fakat bu istiklâl 15 günden ziyade devam etmedi. Fransaya ilhak olundu. 1815 de Holanda ile birleştirilerek Pays-Bas namile Naso hânedanının tacı altında bir kıraliyet teşkil olundu. Halbuki Holanda ile Belçikanın mezhepleri ve kültürleri ayrı idi. Holanda Protestan ve Belçika Katolik idi.

Holandada gayet serbest bir meşrutiyet tesis edilmişti. Fakat Belçikalıların nufusunun ehemmiyeti nisbetinde onlara mevki verilmiyordu.

Katolik olan Belçikalılar Protestan olan Felemenklilerden kalabalık idiler. (3 ½ milyona mukabil 2 ½ milyon).

1830 da 7 nazırın ancak bir danesi Belçikalı idi. Umumî meclisde ise Belçikalı mebusların mikdarı Hollanda mebuslarının mikdarı derecesinde idi. Bu suretle hükûmet bir kaç Belçikalı mebusu elde etmekle Hollandalı bir ekseriyet temin edebiliyordu.

I inci Guillaume meşrutiyeti kâfi derecede basiretle tatbik etmiyordu. Bütün idare merkezleri Hollandada bulunduğu halde Belçikalılar en fazla vergi veriyorlardı. Hollanda lisanı mahkemelerde ve orduda resmî lisan idi. Ve Germen ırkına mensup ve mutlakıyete mail bir kıral olan I inci Guillaume Belçikalıları nazarı itibara almıyordu.

25 Ağustos 1830 da liberal Belçikalılar ile katolik Belçikalılar istiklâl mücadelesi için ittihat ettiler. Muvakkat bir hükûmet teşkil ederek Belçikanın istiklâlini ilân ettiler. Fransanın silâhla müdahalesi Hollanda kıralının bu isyanı bastırmasına mâni oldu. Belçikanın bîtaraflığı düveli muazzama tarafından tanındı.

7 Şubat 1831 de «Belçika halkı namına» Belçika millî kongresinde yeni teşkilâtı esasiye ilân edildi. «Bütün kudretler milletten gelir» kaidesi kabul edildi.

Mahaza bir kıraliyet tesis olundu. Belçikalılar bir kıral istiyordu. Belçika tahtı Fransızların kıralı Louis Philippe'in oğlu Namours dükasına tek-

lif olundu. Fakat düveli muazzama buna muvafakat etmediğinden Fransız kıralı oğlunu bu tahtı reddetmeğe icbar etmek mevkiinde kaldı. Bu suretle taht Saxe Kobur hânedanından Leopold'a teklif olundu. Bu da Belçika tacını kabul ederek I inci Leopold unvanını aldı.

Belçika parlemanter meşrutî kırallığın tam manasile nümunesidir. Yeni baştan kurulmuş olan bu kıraliyet her bakımdan uzun bir tekâmül mahsulü olan İngiliz kırallığı tesisatını andırır. Belçika kanunu esasisi İngiliz prensiplerini şistematikleştirerek aldı.

Hâkimiyet milletindir (kıralın değil) Belçika teşkilâtı esasiyesi Belçika milleti ile kıral hânedanı arasında akdedilmiş olan bir mukaveleye benzer.

Bu meşrutî bir kırallık teşkilâtının nümunesidir. Bu kanun 1848 de Sardunya ve daha sonra Yunanistan, Sırbistan, Romanya ve Bulgaristan tarafından taklid edilmiştir. Bizim 1293 Kanunu esasisi de Belçika kanunundan mülhem idi. Fakat bazı ahkâmı padişahın lehine çevrilmişti.

Belçika kanunu, mülkî taksimat ile başlar ve bunu takip eden fasıllarda sırasile Belçikalıların ve kırallarının haklarını tadat ve tavzih eder.

Herkes için ve her şey için hürriyet verir. 4 Esas hürriyeti gösteren matbuat hürriyeti, din hürriyeti, tedris hürriyeti ve cemiyetler teşkili hürriyeti.

«Her türlü kudert milletten gelir. Bu kudretler teşkilâtı esasiyede vazedilmiş usul dairesinde istimal olunur».

Teşriî kudret kıral, mebuslar meclisi ve âyan meclisi tarafından müçtemian istimal olunur. Kanun teklifi bu üç makama aittir.

Parlâmento âyan ile mebusan meclisinden müteşekkildir. Her iki meclis halk tarafından dörder senelik bir müddet için intihap olunurlar. (1920 ye kadar âyan âzaları 8 senelik bir müddet için intihap olunuyorlardı.) Mebusan meclisi âzasının mikdarı ayan âzasının iki mislidir. İki meclis arasındaki fark âzalarının intihap için hâiz olmaları lâzım gelen şartlardan doğar. Mebuslar için 25 ve âyan için 40 yaşında olmak şarttır. Ayan daha tecrübeli ve kabiliyetlidir.

Hükûmet âzaları mensup olmadıkları meclislerin müzakeresine iştirak edemez. Mebuslar intihap devresinde takip ve tevkif olunamazlar.

1893 e kadar intihabın esası, vergi, mülkiyet idi. 1848 de vergi indirildi, müntehip adedi 46 binden 133 bine çıktı. Bunun üzerine Belçika sosyalist partisi ve ameleler reyi âm usulünün tesisini istediler ve ihtilâl çıkardılar.

Nihayet reyi âm usulü kabul olundu. Mahaza bazı müntehiplerin birden ziyade rey hakları vardır. (Aile reisi, âmme memuru, sahibi emlâk, vergi mükellefi, yüksek tahsil mezunu).

Müntehiplerin adedi bu suretle arttı, intihapta rey vermek mecburiyeti konuldu. Reylerini ver-

meyenler, rey vermemelerinin sebebini izaha mecbur tutuldu. Aksi takdirde 1 franktan 3 franga kadar ufak bir para cezası, tekerrürde 6 dan 35 franga kadar ceza konuldu. İkinci tekerrürde kezalik 6 dan 35 franga kadar para cezasile beraber isimleri ilân olunur. Üçüncü tekerrürde 10 sene için müntehip listelerinden ihraç, ve kaza ve devlet hizmetlerine alınmamak cezası verilir.

Bu rejim 1893 denberi muvaffakıyetle cereyan etti. Müntehiplerin % 95 i reye iştirak ediyordu. 1899 danberi nisbî temsil tabiri âharla ekalliyetlerin temsili prensibi üzerine reye iştirâk usulü kabul olundu (representation proportionnelle) bunda intihap heyetleri bir isim listesi üzerine rey verirler. Bu suretle bir siyasî program için rey vermek imkânı elde edilmiş oldu. Artık filân veya filân şahıs için değil filân veya filân fırka için rey verilmektedir.

Âyân — 1921 e kadar âyan 21 categories'ye ayrılmış olan müntehip cemaati tarafından doğrudan doğruya intihap edilmiş âzalardan mürekkepti. Ayân memleketin fikrî kabiliyetini temsil eden bir meclistir. 1921 denberi bunlar arasında doğrudan doğruya müntehip cemaatleri tarafından intihap olunan âzalar ile vilâyet meclisleri tarafından (her 200 bin ahaliye mukabil, bir âza nisbetinde) intihap olunan âzâya ve bunun yarısı derecesinde âyânın kendi tarafından intihap olunan ve adedleri 40 olan âzâya tesadüf olunur. Bundan başka kıraliyet hânedanına mensup olup 18 yaşından itibaren içtimalarda hazır bulunan ve 25 yaşından itibaren reye iştirak eden prensler dahi dahildir.

Kuvvei icraiye kıral ve parlâmentodaki efkârın ekseriyetine muvafık olarak teşekkül etmiş olan nazırlar tarafından temin olunur. (İngilteredeki gibi).

Hükümranlık siyaseten kıral tarafından temsil olunur. Kıralın meclisleri davet ve fesih salâhiyeti vardır. (Müntehipler 40 gün zarfında davet olunurlar. Meclisler ise 60 gün) Her iki meclis ayrı ayrı zamanlarda fesholunamaz.

Kıral kanunları tasdik ve ilân eder. Bu suretle meclislerle beraber teşriî salâhiyeti istimal etmiş olur. Kıral hükümranlık kudretini nazırların iştirakile istimal eder.

Ayanın kendisine tevdi olunan kanunları ıslah ve tadil salâhiyeti vardır.

Mebusan ve âyan meclisleri kıralın yeminini almak ve yahut kıral reşit değilse nâip intihap etmek için tek bir meclis halinde toplanırlar.

Yemin şekli şöyledir: «Ben Belçika milletinin teşkilâtı esasiyesine ve kanunlarına riayete ve hudutların tamamiyetini ve istiklâlini temine yemin ederim.» Birinci Albert bu yemine tamamen sadakat ederek 1914 de Alman ordularına Beliçka arazisinden geçmek müsaadesini vermedi.

Şayet kıral hânedanında inhilâl vaki olursa yeni bir hânedan intihap etmek millî kongre halinde içtima edecek mebusan ve âyan meclisine aittir. Belçikalıların kıralı 18 yaşında reşit addolunur. Nâkabili tecavüzdür (İnviolable) icraî noktai

nazardan harice karşı kıral milleti temsil eder. Harbi ilân eder.

Belçika milletini alâkadar eden her türlü muahede muteber olmak için parlâmentonun tasvibi şarttır. Bir muahedenin gizli maddeleri alenî maddelerini hükümsüz bırakmamalıdır.

Kıral sefir ve konsolosları tayin ve izam eder, berrî ve bahrî kuvvetlerin kumandanıdır. Meclisleri davet ve fesheder.

Kıralın affetmek salâhiyeti vardır. Bu salâhiyetini millet namına istimal eder.

Belçikanın idarî teşkilâtı

Belçikada Fransız teşkilâtına müşabih olarak 9 vilâyet vardır. Bunlar kıral tarafından nasbedilen ve Brüksel hükûmetini temsil eden bir vali tarafından idare olunurlar. Vilâyet meclisleri vilâyetin menafiini temsil ederler.

1898 den itibaren bunlar da 8 senelik bir müddet için reyi âmla intihap olunurlar. Vilâyet meclisleri senede bir ictima ederler ve vilâyet idaresini mürakabede vâsi salâhiyetleri vardır.

Vilâyetler idarî noktadan kazalara (amir: kaza komiseri) ve adlî noktadan kantonlara taksim olunmuştur. Kazalar nahiyelere taksim olunurlar. Bunlardan her birinde bir nahiye meclisi vardır ki nahiye idaresini teşkil ederler.

Adlî teşkilât — Mahakim alenî, hükûmetten müstakil ve herkes için müsavidir. Hâkimler kaydıhayat şartile tayin olunurlar. Bu kendilerinin hükûmete karşı istiklâllerini temin eder. Bunlar ne azlolunabilirler ve ne de keyfî bir surette bir yerden diğer bir yere naklolunabilirler. 75 yaşında tekaüde sevkolunurlar.

Belçika adlî sistemi Fransız sisteminden alınmıştır fakat her türlü idarî kaza bertaraf edilmiştir. Her şey mahâkimi âdiyede rüyet ve hükmolunur. Bu noktada İngiliz teşkilâtının nüfuz ve tesiri görülür.

Belçika mahkemelerinin dereceleri

Sulh hâkimi — Hukukî ve cezaî salâhiyetleri Fransız sulh hâkimlerinden daha vâsidir ve kıral tarafından tayin olunurlar.

Bidâyet mahkemeleri — 26 dane bidayet mahkemesi vardır ve bunlar kantonlardadır ve müçtemi hâkim halindedir. Her mahkemede işlerin ehemmiyetine göre 3 den 19 a kadar âza vardır.

İstinaf mahkemeleri — 3 danedir. (Bruxelle, Gand, Liege) bunlarda ehemmiyetine göre 3 den 24 e kadar âzadan müteşekkildir ve her biri 2 ilâ 4 müddei umuminin iştirakile kurulur.

Salâhiyetleri — Bidayet mahkemesi hükümlerinin istinafen rüyeti ve cinayet mahkemelerinin teşkilidir.

Cinayet mahkemeleri istinaf mahkemesi âzasından bir reis ile kaza bidayet mahkemesi reisinden ve bu mahkemenin bir âzasından terekküp eder. Bunlar jüri huzurunda muhakeme icra eder. Muhakemede on iki jüri bulunur.

Jüriler esbabı muhaffife meselelerine müdahele etmezler, yalnız cürmün işlenmiş olup olmadığı hakkındaki kanaatlerini bildirirler.

Jürinin kararları (verdict) ekseriyetle verilebilir. Bu ekseriyet basit ise mahkeme âzaları ayrıca müzakere yapmak hakkını hâizdirler. Şayet ekseriyet elde edilemezse beraat kararı verilir. Heyeti hâkime jürinin mücrimiyet kararında yanılmış olduğuna müttefikan kani ise celseyi talik ederek yeni bir jüri toplar. Bu usul 1215 tarihli şartta (charte) tasrih edilmiş olan İngiliz prensipidir. «Kimse kendi eşinden başka bir kimse tarafından muhakeme edilemez.»

Temyiz mahkemesi — Temyiz mahkemesi fili mesail üzerine değil hukukî mesail üzerine karar verir, burası hukukî mesailde içtihad birliğini temin eder.

Kıral hâkimlerini nasp ve tayin eder. İstinaf ve temyiz mahkemeleri azalıkları için biri ayan ve diğeri temyiz mahkemesi tarafından iki liste tanzim olunur. Bidayet mahkemeleri azalıkları için biri vilâyet meclisi umumisi ve diğeri istinaf mahkemesi tarafından kezalik iki liste yapılır. Kıral nasbedeceği hâkimleri bu listeden intihap eder. Hukuk doktorlarından başka kimse tayin olunamaz.

Reis ve reisi saniler için de yine böyle listeler tanzim olunur. Ticaret mahkemeleri hâkimleri tüccarlar tarafından intihap olunurlar.

Askerî mahkeme — Brüksel istinaf mahkemesi âzasından birinin riyaseti altında yüksek rütbeli dört asker hâkimden müteşekkildir.

Belçika harbi umumiden beri bir teşkilâtı esasiye buhranı geçirmektedir. Filvakî memleket iki ırktan müteşekkildir. Biri Flâmanlardır ve Cermen ırkına mensupturlar. Diğeri Wallon denilen Seltlerdir.

Flâmanlar bir Cermen lisanı konuşurlar ve Cermen kültürü taşırlar. Walonlar ise Fransız lisanı konuşurlar ve Fransız kültürüne maliktirler.

Bu vaziyet böylece devam etmelimi yoksa iki muhtelif lisan ve kültür halkı ayrılmalımıdır? Meselesi mevzuu bahistir.

5

Dominyonlar

Kanada

Kanada kanunu esasisi 1867 de Amerikan modeli üzerine tertip olunmuş isede İngiliz an'anesinin tesiri hâkimdir. Bu eyaletler konfederasyonu kanunu esasisi idi. Bu sırada Aşağı Kanada Kebek (Quebec) ve yukarı Kanada Ottava (Ottawa) biri Fransız, diğeri İngiliz iki parleman tarafından tertip edilmiş ve İngiliz parlâmentosu tarafından tasdik olunmuş bir ahit ile birleştiler. Hud-

son körfezi kumpanyası da bu azim arazi üzerindeki hukukundan feragat etti ve Kanada hükümeti bunu tedricen ilhak eyledi.

İngiliz Dominyonları arasında Kanada en büyük ve nüfusu en çok bir kıt'adır ve üçte biri Fransız, diğeri İngilizdir. Dominyonlar sisteminde Kanada birincidir. Kanunu esasî 1864 de Kanadada bir grup tarafından hazırlandı. Sonra Londraya gönderildi ve Britanya parlâmentosunun bir kararile kanunu esasi kuvvetini aldı.

Federal sistem bu büyük kıt'ada şerait ve ahvalin ihtilâfile beraber ahalinin aslan iki muhtelif ırka mensup oluşlarından dolayı zarurî idi.

Kanada devleti Amerika gibi federatif bir devlettir. Şu fark ile ki Amerikan federasyonu Amerika birliğini tesis etmiş olduğu halde bu federasyon Kanadada muhtar devletler vücuda getirmiştir. Diğer taraftan Kanada reisi devleti İngiliz kıralıdır. Parlâmento sistemi hem federal devlette hem de ayrıca federasyon içindeki devletlerde vardır.

Eyaletler muhtariyeti itibarile birleşik devletin eyaletlerine benzer, lâkin parlâmento rejimine göre ifayi hareket ederler. Kebek (Québec) ve Ekos (Ecosse) da iki meclis vardır. Diğer yedi eyalet teşkilâtı, bir meclis esasına müstenittir.

Eyaletlerde vali kaymakamı bir kabinenin yardımile idare eder.

Valii umumî İngiliz kıralı tarafından nasbolunur ve parlemanter bir heyeti vekile ile tedviri umur eder.

Kanada meclisinin 239 azası vardır. Kadınlar hak reyi sahibidir.

Federal meclis yanında 96 azadan mürekkep bir senato vardır ki valii umumi tarafından nasp olunur.

Her iki meclis parlemanı vücuda getirir. Ottavada in'ikat ederler. Bu İngiliz parlamentosunun bir benzeridir. Filhakika Kanadada İngiliz parlâmentosunun aynı rejimi caridir. İki büyük parti birbirini takiben mevkii iktidarı işgal eder muhalefet reisinin yüksek bir maaşı ve iyi bir mevkii vardır. Hükûmet muamelâtının bu resmî bir kontroludur ve icap ettikçe muhalefetini hükûmete hücuma kadar vardırır. Hâkimler dominyonun umumî kabinesi tarafından nasbolunur. Mahkemei âliyenin azasından biri tâcın müşaviri hasları cümlesindendir.

Üç noktada Kanada federal kabinesi Amerika merkezi kuvvetinden daha geniş iktidara maliktir.

1 — Ottava (Ottawa) parlâmentosu eyaletler teşri meclislerinin kararını nakzedebilir. Bu nâdiren tatbik olunmuştur. Yalnız eyalet meclisi salâhiyetini tecavüz ederse bu hakkı istimal eyler.

2 — Sulh hâkimleri ve polisler müstesna olmak üzere bütün adliye memurları yani hükkâm federal meclisi tarafından nasbolunur.

3 — Federal kudretlerin salâhiyeti esas ve kaidedir. Eyaletlerinki istisnadır. Avusturalyada, İsviçredede böyledir. Birleşik Amerikada değildir.

Avusturalya

Avusturalya İngilizler tarafından XIX uncu asrın ilk yarısında kolonize edildi ve muhtelif koloniye ayrıldı.

Sidney, Tasman, Garbî Avusturalya, Cenubî Avusturalya, Viktorya, Kingsland.

Bu koloniler evvelâ tâcın kolonileri oldular, sonra askerî bir vali ile idare olundular, nihayet temsilî bir meclisle sivil bir vali idaresine verildi, ve parlâmento sistemi konuldu. Bu serbest hükûmet şekli idi.

Devlet haline gelen bu koloniler konfederasyon vücude getirdiler. Bu birleşmenin başlıca sebepleri şunlardır:

1 — Ana vatana karşı iktisadî tahaffuz

2 — Rekabete karşı cihan pazarlarında mücadele.

3 — Bir de sebebi manevî vardır ki, o da koloniler arasında taavün fikrinin uyanmasıdır. Avusturalya kolonileri Avusturalyalı olmak istiyor.

On sene evvel başlayan bir çok mesaiden sonra 1898 de Avusturalya kanunu esasisi tanzim olundu, ve her devlette ahalinin vetosuna arzedil-

di. Reyi umumî kanunun lehine çıktı. 1900 de İngiliz parlâmentosu bunu tasdik etti. Yeni bir kanun tanzim edilmek üzeredir. Eğer iki meclis tarafından kabul edilirse umum halkın reyine arzedilecektir. Üç nokta dikkati celbetmektedir:

1 — Federal hükûmetin salâhiyeti

2 — Kanunu esasinin tarzı tatbiki.

3 — Tadili.

Kanunu esaside Amerikan, Kanada, İsviçre kanunlarının tesiri müşahede olunur:

Merkezi hükûmet filî hükümranlığını istimal eder. Hükûmet parlâmento rejimine tâbidir. Teşkilâtı esasiyeye müteallik hususatta meclisler arasında ihtilâf zuhurunda bu ihtilâf ahaliye arzolunur.

Aynı meseleye müteallik mahallî teşri kuvvetile federal teşri meclisi kanun yapabilirler. Fakat mahallî kanunun ahkâmı federal kanuna muhalif olursa federal kanun muteberdir.

Federal teşriine dahil olan başlıca maddeler şunlardır:

Doğrudan ve dolayısile vergiler.

Posta ve demiryolları

Aile hukuku,

Ecnebi devletlerle münasebet

Ordu ve donanma

Ticarî seyrisefain

Mahallî devletlerin talep ettikleri kanunlar

Sulh, nizam ve asayişe müteallik kanunlar.

Kanunu esasî temsili hükûmeti Kanada rejimine göre teşkil etmiştir.

Vali İngiliz kıralının mümessilidir. İcra kuvvetini ve bir kısım teşri kuvvetini istimal eder. İcra kuvveti parlömana karşı mesul bir heyeti vükelâ tarafından kullanılır. Vekiller 7 kişiden ibarettir, hükûmet meclisleri feshetmek hakkına maliktir. Vali ordu ve donanmanın âmiridir.

Teşri kuvvetine iştiraki veto tarikiledir. Bütün kanunlar kendisine arzolunur, kabul ve reddedebilir, mattâ kırala arzedeceğini beyan ederek talik edebilir. Bu halde iki sene zarfında kıral tarafından kabul ve reddedilmek lâzımdır.

Vali tanzim edilen kanunda bazı noktaların tadilini de istiyebilir. Buna dair olan mesaj kanun teşebbüsü, hangi meclisten vaki olmuşsa oraya gönderilir.

Teşri kuvvet bir mebuslar meclisi ile bir senatodan mürekkeptir.

Senato her devletin gönderdiği altı azadan yani otuz altı kişiden teşkil olunur.

Mebuslar ârayi umumiye ile intihap olunur, müddetleri üç senedir. Senatonun altı senede bir yarısı tecdit olunur.

21 yaşında olmak, kıralın teb'ası bulunmak ve hiç olmazsa beş sene Avusturalyada ikamet et-

miş olmak intihap için şarttır. Kadın ve erkek rey sahibidirler, ve rey vermek mecburidir.

Meclisler teşri kuvvetinde müsavidirler. Ancak senatonun malî kanunları tadil hakkı yoktur. Şu kadar ki bir mesaj ile yapılması lüzumlu gördüğü tadilâtı meclisi mebusana bildirebilir. İki meclis arasında ihtilâf zuhurunda vali meclisleri feshederek yeniden intihap yaptırabilir, ve yeni ictimada yine ihitlâf baki kalırsa iki meclis birleşerek karar verebilir. Ekseriya mebusan meclisi kazanır, çünkü adetleri daha çoktur.

Adlî kudret Amerikan sistemine göre tanzim edilmiştir. Hâkimler kaydi hayat ile nasbolunur. Suihareketlerinden ve ehliyetsizliklerinden dolayı iki meclisin talebi üzerine azlolunabilir.

İrlanda

İrlanda daima İngiltere ile birleşmiye muhalefet etmiştir. Büyük Britanyanın gittikçe demokratlaşması İrlanda için büyük ve mukavemet olunmaz bir kuvvet menbaı olmuştur.

On dokuzuncu asırda Gladeston ile İrlanda parti şefleri arasında vukubulan bir itilâf neticesi olarak parlâmentoya İrlanda için bir kanun teklif olunmuşsa da bu kanun reddedilmiştir.

1892 de ikinci defa teklif olunan bir kanun avam kamarası tarafından kabul edilmiş ise de lordlar kamarasınca reddedilmişti. Gladeston'un sukutundan sonra 1895 de yapılan bir kanun İrlanda için bazı mertebe hürriyet vermiştir. 1914

harptan evvel liberal hükûmet İrlanda için bir kanun kabul ettirdi. İrlandada muhalefet İngilizler tarafından kırıldı, ve harp içinde istiklâl cidali (Hom Rul) tatil olundu, fakat Dublen (Dublin) de bir ihtilâl çıktı, ve İrlanda cumhuriyeti ilân olundu.

Hükûmet Ulster hariç kalmak üzere Hom Rul'ün tatbikine muvafakat edeceğini bildirdi. Ulster kat'iyen İngiltereye bağlı kalmak istiyordu.

1917 de Loit Corc Dublen de bir konferans topladı. Maksadı 1800 muahedesini yeniden gözden geçirmek ve tadil etmekti.

Ulster'liler bir şey dinlemek istemediler. 1920 de bir kanun ile İrlandada federal devlet yapmak tecrübesine girişildi.

1920 kanunile İrlandada iki parlöman vücut buldu. Biri cenupta Dublende, diğeri şimalde Belfastta. Bunların fevkinde yüksek bir meclisi teşri bulunuyordu. Eğer iki parlöman muvafakat ederse İrlandanın tek parlömanına mevki verilecekti. Cenubun ekseriyet partisi bir şey anlamak istemedi.

1921 de Loid Corc İrlandaya bir dominyon serbestisi teklif etti. 1921 kânunuevvelinin altısında bir konfederasyon ahdi yapıldı. Ulster için kaydi ihtiyat bırakılarak İrlandaya serbest devlet imtiyazı verildi. Model Kanada kanunu esasisi idi.

İngiltere ile İrlanda arasında mün'akit 6 kânunuevvel 1921 muahedesinin mevkii tatbika vez'ı için 1922 teşkilâtı esasiye kanunu yapıldı.

İrlandalıların yaptığı kanunu esasî muteber olmak için Büyük Britanya ile mün'akit olan muahedeye muvafık olmak şarttır. Bu kanun ile muahede arasında âhenk bulunmalıdır. Eğer kanunun bazı hükümleri muahedeye muhalif olursa bu muhalif nokta hükümsüzdür. İrlanda parlâmentosu iki meclisle kıraldan mürekkeptir. (Bu sun'î bir şey). Mebusan meclisi otuz binde bir mebus çıkarılmak üzere yapılmıştır. Reyi umumî ile dört sene için intihap olunur. Kadınların hakkı reyi vardır. Temsili nisbî usulü caridir. İrlanda üniversitelerinden her birinin üç mebusu vadır. Senatolar üç sene için intihap olunurlar. Otuz yaşında olanlar kabili intihaptır.

Referandum usulü caridir. İntihap heyetlerinin yirmide biri veya senatörlerin üçte biri tarafından talep vaki olursa, kanunlar reyi âm'a arzolunur.

Malî meselelerde yalnız mebusan meclisi salâhiyetlidir. Senatonun bu hususta rey salâhiyeti yoktur. Bir maliye müfettişi umumisi vardır ki ahvali maliyeye dair mebuslar meclisine rapor verir.

İcra kuvveti Kanadadaki icra kuvvetinin aynı salâhiyeti haizdir.

Adlî kuvvet İngilterede olduğu gibidir. Kanunların teşkilâtı esasiye kanununa muhalif olup olmadığını mahkeme takdire salâhiyetlidir.

Kanunu esasinin tadili ahalinin reyine müracaatla olur. Bu takdirde kanunu esasinin kabulü için müntehiplerin ekseriyeti mutlakası lâzımdır.

Cenubî Afrika

1909 da cenubî Afrikaya federal bir kanunu esasî verildi. Burası dört eyalete ayrıldı.

Birisi Ümit burnudur ki İngilizler tarafından fethedilmiş Hollanda kolonisidir. 1872 de İngilizler orada İngilterenin sistemine müşabih bir parlömanter sistem tesis ettiler.

Diğeri Natal ki evvelce bir ferman ile idare olunurken sonradan iki meclis sistemi kuruldu.

Üçüncüsü Oranj hükûmeti ki 1900 da İngiltere tarafından ilhak edildi, ve 1907 de parlömanter ve temsilî bir sistem verildi.

Dördüncüsü Transvaldır ki ekserisi Hollanda muhacirlerinden mürekkeptir. Bunlar kendileri için bir teşkilâtı esasiye vücude getirdiler ve İngiltere tarafından kabul edildi. Transvalda keşfedilen altın madenleri yüzünden Transval ehemmiyet aldı ve İngiltere tarafından istilâ edildi. 1902 de ilhak olundu. Kanunu esasileri 1909 da başlar.

Bu dört devlet İngiliz parlâmentosu tarafından federal bir şekle konuldu. Federasyona mütedair mukavele ve muahede cenubî Afrikada hazırlandı ve İngiltere parlâmentosu tarafından tadilâtsız kabul edildi. Bu Kanadada vaki olanın aynıdır. Eyalet haline gelen devletler bütün unvanlardan vazgeçtiler, yalnız Oranj (Oranj serbest devleti) namını muhafaza etmektedir.

Bu dört eyaletin yalnız temsilî bir meclisi vardır.

Hükûmet tâcın nasbettiği bir valii umumî tarafından idare olunur, kuvvei icraiye buna mevdudur. İki meclisli bir parlöman vardırnı ki vali tarafından ictimaa davet olunur. Senatörlerin müddeti on senedir. Her eyaletin sekiz senatörü vardır; valii umumî de kabinesi marifetile sekiz aza nasbeder.

İntihap olunabilmek için Avrupalı neslinden olmalı, Britanya tebası olmalı. Kap eyaletinin siyahileri müntehip olurlar, fakat intihap olunamazlar. Diğer üç eyaletin siyahileri bu hakka malik değildirler. Zira Kapın siyahileri ekseriyeti teşkil ederler, ve iktisadî şeraiti diğerlerinden farklıdır. Meclis teşri kuvvetine malik ve icra kuvvetini mürakabe ile mükelleftir. Adlî kuvvet federal mahkemeye ve istinaf şubelerine mevdudur. Meclisi hassa istinaf hakkı mahfuzdur. Hâkimler kaydı hayat ile valii umumî tarafından nasbolunur.

Eyalet valileri — Bunlar valii umumî tarafından mansup ve temsilî bir meclis tarafından müzaherete mazhar bir müdür marifetile idare olunur. Teşri kuvveti teşri salâhiyetini ifa ve federal parlöman nezdinde teşebbüs, yani kanun teklif etmek hakkını istimal eder.

6
Macaristan

Macaristan, eski Avusturya - Macaristan imparatorluğunu teşkil eden devletin bir parçası idi.

Harbi umumî nihayetinde Habsburg hânedanı sukut edince Avusturya ile bir rabıtası kalmadı.

16 teşrini sani 1918 de parlâmento fesholundu. Conte Karolyi iktidarı ele aldı ve altı ay kadar devleti idare etti.

15 şubat 1919 da neşredilen bir kanun ile hükûmete bütün büyük araziyi parçalamak ve ufaltmak salâhiyeti verildi.

21 mart 1919 da bolşevik diktatörü (Bela Kum) Macaristanda bolşevizmi tatbika kalkarak memleketi kan ve ateş içinde bıraktı. İktisadî hayat tamamen durdu, ve bütün teşkilât bozuldu.

Macar halkı bolşeviklerden iğrendi. 1919 senesi ağustos ayında yapılan mukabil ihtilâl ile bolşevizmi devirdi ve amiral Horthy'yi iktidar mevkiine getirdi.

4 haziran 1920 de umumî rey ile intihap olunan millet meclisi Triyanon muahedesini tasdik için davet olundu. Bundan sonra 1925 de intihap yapıldı. Evvelce bir kararname ile siyasî sinni rüşd erkekler için 24 ve kadınlar için 30 yaş olarak tesbit edilmişti. Ne ordunun, ne de polisin intihap hakkı yoktu.

Macar tacı amiral Horthy'nin niyabeti altında muhafaza olundu.

Macaristan iki asra yakın bir müddet Osmanlı imparatorluğu idaresinde kaldıktan sonra on yedinci asrın son yarısında Karlofça muahedesile Habsburglara terkedilmişti, fakat Macarlarda istiklâl arzusu sönmemişti.

1848 de Macaristan cumhuriyet ilân etti. Şu kadar ki yazılı bir kanunu esasî vücude getirmedi. Çünkü an'ane ile müesses hakikî bir teşkilâta malikti. Filhakika 1222 de Macaristan kıralı II inci André tarafından imza olunan Tabelle d'or, vardı ki teşkilâtı ihtiva eden bir ferman hükmünde idi.

1848 kanunları Habsburg hânedanı tarafından evvelâ kabul edildi, sonra da tatil olundu. Ancak 20 sene devam eden bitmez, tükenmez mücadelelerden sonra François-Joseph'in taç giyme merasiminde ve 1867 itilâfile bu kanunlar tanındılar.

Bu itilâf neticesinde federal, imparatorluk teessüs ediyordu. Badema Avusturya, Macaristan birbirinin karşısında ve bir devletin iki dalı olarak yaşayacaktı.

Macar tacının halkçı bir menşei vardır. Hükümdar milletin halk reisidir. Askerî âmirdir, fakat mutlak kıral değildir. Nazırlar ve meclis vasıtasile hareket eder. 1848 kanunları Macar teşkilâtı esasiye kanununun temeli olarak parlömantarizm prensipini Macar devletinin tarihî devamını, ve Macar an'anesinin meşruiyetini kabul etti.

Macarlar indinde Macaristan tacının hususî bir ehemmiyeti vardır. Bütün meşrutî salâhiyetin menbaı addolunur. 1000 tarihlerinde Macaristan kıralı Etyen hıristiyanlığı kabul etmiş ve papa tarafından vaftiz edilerek Macarların kıralı olmak üzere taç giymişti. Bu taç mukaddes addedilir ve hâlâ hususî bir âbide içinde muhafaza olunur. Bu da tacın muhafızları unvanını alan yüksek mecli-

sin iki azasının hıfz ve nezareti altındadır. Bu taç kırallık hukukunun timsali gibidir.

Amiral Horty bir kıral intihap edilinceye kadar bu tacın naibidir.

***

1918 Macar ihtilâli kıraliyet kudretine karşı isyandan ziyade mutlakiyete karşı bir itirazdan ibaret idi.

1920 de bir kanun meşrutî rejimi tekrar tesis etti. Artık mukaddes tacı terketmeği kimse düşünmiyordu. Muvakkat bir naip intihap olundu, fakat kıraliyet rejimine dokunmadı. Filhakika naibi hükûmet kırallık kudretinin muhtevi olduğu hakları, bazı tahditlerle kullanır.

Naip, temsilî meclislere kanun projeleri teklif eder, ve parlâmentodan çıkan kanunları 60 gün zarfında neşir ve ilân etmek mecburiyetindedir. Fakat bu kanunları tekrar müzakere için meclise iade edebilir. İadeden sonra Diète ısrar ederse kanun 15 gün zarfında neşir ve ilân edilmek mecburidir. Naibin meclisi feshetmek hakkı vardır.

Naip dahilde ve hariçte Macaristanı temsil eder.

Kanunları alâkadar eden muahedelerle sulh muahedeleri parlâmentonun müzakeresine arzolunmak lâzım gelir.

Naip icra kudretini parlâmentoya karşı mesul bir nazırlar heyeti marifetile istimal eder.

Naip ordunun âmiridir. Kumandanlık hakları parlâmentoya tâbi değildir. Yalnız asalet unvanı vermekten memnudur.

Fakat kendi kendine affı umumî ilân edebilir. Naibin şahsı masundur, ve kıralın istifade edebileceği aynı himayelerden istifade eder. Naip teşkilâtı esasiye kanununu tatbik edeceğine, kudretini ona muvafık olarak ve parlâmento ile anlaşarak istimal eyliyeceğine yemin eder.

Amiral Horty'nin en mühim nazırı Kont Bethlen oldu.

1925 de Kont Bethlen ikinci bir millet meclisi teklif etti ve ertesi sene kanun kabul olundu.

Bu yeni kanun bugün Macar âyan meclisi namını almış olan Table de Magnats yanı asılzadeler meclisini ıslah ediyordu. Bu kanun 1926 da Kont Bethlen tarafından tesis olunan rejimi tamamen sağlamlaştırmak maksadile yapılmıştı. 1925 de kabul olunan bir kanun reyi âm usulü hakkında bir nevi mürakabe vazediyordu.

1920 de tanzim edilen bir kanun müntehiplerin yaşını tadil etmişti. (24 yaş) ve kadın müntehipler için (30 yaş). 1925 kanunu 1920 kanununun reyi âm hakkındaki ahkâmını tekâmül ettiriyordu.

Budapeşte ile memleketin yalnız büyük şehirlerinde intihap hafi idi.

Bir mebusun namzetliği müntehipler heyetinin onda biri (1/10) tarafından teklif olunması lâzımdır. [Bu nisbet pek yüksektir]. Müntehip olabilmek için erkek ise 4 sene ve kadın ise 6 sene mektep görmüş olmak lâzımdır.

Millet meclisine kabul ettirmiş olduğu bu kanunlar sayesinde Kont (Comte) Bethlen gayet kuvvetli bir mevki ihraz etti.

1922 de Kont Bethlen hükûmetinin yerine Gömbös hükûmeti geçti. General Gömbös Kont Bethlen ve naip amiral Horty tarafından verilen direktiflere riayet etti.

Macaristanda teşrîî kuvvet millî temsil fikrine muvafıktır. Menşe'de, bu temsil açık kırda ve silâhlı olarak toplanan bütün asilzadeleri ihtiva ediyordu. XVI ıncı asırda iki temsilî meclis tefrik olundu.

Table des Magnats (yani manablar meclisi) ve mebuslar meclisi. Table des Magnats: Peskopos, baş peskopos, yüksek memurlar ve asilzadelerden mürekkepti. 800 den 1500 e kadar azası vardı. Şu kadar ki ictimalarda otuz kırk kişi bulunurdu.

İptidaları unvanlar memuriyete tekabül ediyordu. Bu unvanlar şahsî idiler ve irsen intikal etmezdi. Onların evlâtları unvansız manabları teşkil ediyordu. Bu gün bile Macaristanda unvansız manablar mevcuttur. (Noblesse non titrée).

Meclisi mebusan bir vilâyetler meclisi idi, burada vilâyetlerin mebusları bulunurdu.

1848 e kadar her vilâyet için iki mebus vardı. Bu mebuslardan her biri kendi namına değil, her ikisi vilâyeti namına ve aldıkları emir ve direktif dairesinde rey verirlerdi.

1848 de memleket birleştirildi ve merkezileştirildi. Vilâyet namına ve emir dairesinde rey usulü kaldırıldı.

1914 de Kont Tisza medenî izdivacın kabulüne dair bir kanun teklif etti. Kanun Magnatslarin ekseriyetile reddolundu.

O vakit Kont Bethlen Magnats'lar meclisinin teşkilâtını ıslah için bir kanun teklif etti. Buraya aza olmak için 1885 den itibaren gayet yüksek bir vergi vermek ve ashabı emlâkten olmak mecburiyeti vardı.

Papaslar daha o zamandan içeri sokulmuşlardı.

1926 da Kont Bethlen'in kanunu Magnats'lar meclisini âyan meclisine [yüksek meclise] tahvil etmişti. Bu meclis azasının büyük kısmı intihap iledir. Yalnız üç archiducs Jozef, oğlu ve (Albrecht) ile kilise evek ve arşevekleri tabiî azalardır.

7

Polonya

Polonya, sekiz asır istiklâl ile yaşamış büyük bir millet, dil ve ırk iştiraki üzerine birleşmiş bir devlettir. XVIII asırda 3 defa (1772, 1793, 1796) da Polonya üç büyük komşusu bulunan Rusya, Prusya ve Avusturya tarafından hiç bir merasime tabi tutulmadan taksim edilmişti.

Polonya devletinin ortadan kalkmış olmasına rağmen Polonyalılarda milliyet duygusu kalmıştı. Polonya milleti hiç bir zaman ölmemişti.

I inci Napolyon 1807 de Polonya milletini tekrar tesis etmeği düşündü ve Varşova büyük dükalığını vücude getirdi, buna her üç taksimde Prusyanın hissesine düşmüş olan bütün yerleri de ilhak etti. 1809 da bunlara Avusturyanın üçüncü taksim esnasında elde etmiş olduğu araziyi ilâve etti.

Fakat 1815 de Polonya (Varşova büyük dükalığı) tekrar parçalandı. Cracovie (Krakovi) cumhuriyeti, Posen büyük dükalığı ve Polonya kırallığı teşekkül etti.

Polonya kırallığı Rusyaya raptedilmişti. Bunlar çardan, meşrutî tesisat elde ettiler ve çar Aleksandr'ın kardeşi Konstantin Polonya hidivi oldu. Bir meclisi mebusan, bir meclisi âyan tesis edilmişti.

Konstantin meşrutiyete riayet etmediğinden Polonyalılar (1830-1831) tarihinde isyan ettiler, fakat mağlûp oldular, Polonya bu sefer Vistül (Vistule) hükûmeti haline kalp olunarak badema Rus memurları tarafından idare olundular.

1863 de Polonyalılar tekrar isyan ettiler. Fakat ertesi sene kat'i bir mağlûbiyete uğradılar. 1914 harbi Polonyaya istiklâllerini elde etmek ümidini verdi. 14 ağustosta çar II inci Nikola Polonyanın sadakatini temin için harbin hitamında Polonyalılara tam bir istiklâl vâdediyordu.

1916 son teşrininin 5 inde Almanya ve Avusturya - Macaristan Polonyalıları kendilerine celbetmek ve Rusyayı sulhâ icbar eylemek maksadile

iki taraflı bir beyanname neşrederek bu arazinin istiklâlini ilân ettiler. Bir niyabet meclisi kuruldu.

12 eylûl 1917 de bir Rus beyannamesi de Polonyanın istiklâline dair olan evvelki vadi teyit ediyordu.

1916 da General Nihilojowsky 6 ay içinde bir teşkilâtı esasiye hazırladı. Polonya kırallığı meşrutî ve parlâmentolu bir kırallık olacaktı, fakat merkezî imparatorluklar tarafından tesis edilen bu kırallık Polonya milliyetçiler partisi tarafından kabul edilmedi. (Bunların reisi Mareşal Pilsudsky idi).

Pilsudsky Vaşingtona Paderewsky'yi murahhas gönderdi. Bu zat reisicumhur Wilson tarafından kabul olundu ve mütarekenin esasını teşkil edecek olan 14 madde arasında Polonya devletinin yeniden ihyası meselesinin de bulunacağı vadini aldı. Almanların mağlûbiyetinden sonra Pilsudsky Polonya devletinin reisi olarak diyet meclisinin teşekkülüne kadar iktidarı eline aldı. Paderewsky kabine reisi oldu. 9 şubat 1919 da hükûmet kurulmuş oldu.

Teşkilâtı esasiye projeleri yapıldı. İlk projeler İsviçre federasyonuna ve Amerika teşkilâtına benzer bir kanundu; federatif bir Polonya devletini vücude getiriyordu.

17 mart 1921 de demokratik teşkilâtı esasiye kanunu kabul edilmiş bulunuyordu. Bunun ilk kısmı cumhuriyeti ilân ediyordu.

Madde 1 — Polonya hükûmeti cumhuriyettir.

Madde 2 — Polonyada hâkimiyet milletindir.

Bir âyan, bir diète, bir reisicumhur ve onun nazırları yeni Polonya hükûmetinin teşriî ve icrai kuvvetini teşkil ederler.

Bu kanunu esasi Parlemanter fransa gibi bir cumhuriyet yaratıyordu.

Teşriî kuvvet 5 sene için intihap olunan bir diète meclisi ile müşterek istimal olunur. Reyi âm usulü kabul edilmiştir. 21 yaşını ikmal etmiş olan her Polonyalı müntehiptir. 25 yaşını ikmal etmiş olan her Polonyalı intihap olunabilir.

İstisnası: Bir mebus bir gazetenin mesul müdürü olamaz ve aksi de böyledir.

2/3 ekseriyetle Polonya «diète» i kendi kendini feshedebilir. Ayan, Fransada olduğu gibi intihap olunur. Buraya intihap olunabilmek için 40 yaşını ikmal etmiş olmak lâzım. Reisicumhur ayan azalarından 3/5 nın muvafakatile meclisi feshedebilir.

Hiç bir kanun teşkilâtı esasiyeye muhalif olamaz. Neşir ve ilân olunan kanunların muteber olup olmadıklarını münakaşaya mahkemelerin sa-

1926 da mareşal Pilsudski'nin hükûmet darbesi Polonya teşkilâtı esasiyesinde büyük değişik-

nişanını haiz olmuş bulunan şövalyeler tarafından intihap edilir. Müddetleri altı senedir. Her iki gruptan üç senede bir yarısı tecdit olunur. Mahaza reisicumhurun bütün senatoyu tecdit etmek hakkı vardır.

Bu kanuna göre mebuslar arayi umumiye ile ve gizli rey usulile intihap olunurlar. Hükûmetin faaliyeti üzerinde mürakabe hakları vardır. Kabinenin istifasını talep edebilirler. Bir ademi itimat halinde reisicumhur üç gün zarfında kabineyi çekmez veya meclisi feshetmezse senato ihtilâfa müdahale eder. Bunun neticesinde reisicumhur ya kabineyi ıskat veya meclisi fesheder.

Reisicumhur intihabında hiç bir memlekete benzemiyen çok şayanı dikkat bir usul kabul edilmiştir. 7 sene müddetin hitamında riyasetten çıkacak olan reis hafi olarak bir reisicumhur namzedi gösterecektir. Hususî bir heyet dahi diğer bir namzed gösterecektir. Bu heyet başvekil, mahkemei temyiz birinci reisi, mebusan meclisi reisi, senato reisi, divanı muhasebat reisi ve senatonun intihap edeceği yirmi azadan mürekkep olacaktır. Eğer reisicumhurun gösterdiği namzedle heyeti mahsusanın gösterdiği namzed aynı şahıs ise derhal reisicumhur ilân olunacaktır. Namzedler ayrı ayrı şahıs iseler bu iki namzed arayi umumiyeye arzedilecektir.

Bütün bu tahavvülât reisicumhurun şahsında devlet makanizmasını kuvvetlendirmek gayesini takip etmektedir.

— —o— —

II

Bolşevizm

XV inci asra kadar şark ile garp medeniyetçe birbirinden çok farklı değildiler. Belki de sanayi ve medeniyet şarkta daha incelmiş bir halde idi. Ticaret kervanlar vasıtasile cereyan ediyor, ve milletler arasında nadir temaslar vaki oluyordu. Cenubî Asyanın ve bilhassa Hindistanın mamulât ve masnuatı bazı Ceneviz gemileri ve bilhassa Arap gemileri vasıtasile Süveyşe kadar getiriliyor ve oradan kara yolile Mısırın Akdeniz sahillerine naklediliyor, ve bu sahillerden de Avrupaya gönderiliyordu. Avrupa mamulâtı da Hindistan sahillerine aynı yollarla sevkediliyordu.

On beşinci asrın sonlarında Osmanlıların Mısırı fetih ve istilâ etmesi Süveyş yolunu Avrupa - Hindistan ticaretine kapattı. Bu yoldan büyük faydalar temin eden gemiciler Hindistana başka bir yol aramağa mecbur oldular. Bu yolu ararken Amerika keşfedildi ve bunu müteakip Afrika cenubundan Hindistan yolu dahi bulundu. Amerikanın ve Hindistan yolunun keşfi Avrupa ticaretine büyük bir vüs'at verdi. Amerikanın altınları Avrupaya yağmaya başladı. Avrupada büyük sermayeler toplandı. Bu sermayeler sanayi ve ticarette bol bol kullanıldığından Avrupa sanayii git-

tikçe terakki ve tekâmül etti, daha on sekizinci asrın sonlarında Avrupanın bir iş sahası olduğundan bahsediliyordu.

Mahaza on sekizinci asır sonlarına kadar şark ile garp sanayii arasında yine büyük bir fark hasıl olmamıştı. Her iki tarafta da sanatkârlar kendi ihtisasları dahilinde çalışıyorlar, milletler dahilî ihtiyaçlarının büyük kısmını dahilî sanatlarile temin ediyorlar ve ancak pek nadir ve bedii eşyaları mübadele ediyorlardı. On dokuzuncu asrın iptidalarında bu hal tamamile değişti.

On dokuzuncu asır başlangıcında buhar kuvveti keşfolundu ve bu kuvvetin keşfi cihanda umulmaz bir inkilâp vücude getirdi, derhal bu kuvvet sanayie tatbik olundu. Buhar ile işleyen makinalar fabrikaları doldurdu. Evvelce insanların işlettiği tezgâhlar makinalarla işlemiye başladı. Yüz kişinin çalıştığı bir fabrikanın çıkarttığı mamulât bu makinaları kullanan bir kaç kişi vasıtasile çıkarılıyor ve pek ucuza mal ediliyordu. Bu suretle el işlerinin rekabet edemiyeceği derecede ucuz mal çıkarıldı. Buharın gemiciliğe tatbiki neticesi olarak bütün denizlerde pervasız sefer eden büyük ve süratli gemiler yapıldı. Cihan sahilleri birbirine son derece yaklaştırıldı, Avrupanın ucuz ucuz çıkarttığı fabrika mamulâtı, bu gemilerle ucuz nakliye ücretlerile dünya piyasalarına sevkedildi. Avrupa umumî bir işyerine döndü. Herkesin ucuz mala rağbeti el işi mamulâtını söndürdü. Avrupanın bütün dünya üzerine iktisat ve sanayi hâkimiyeti kuruldu.

Böylece dünya serveti Avrupa sanayi sahiplerinin elinde toplanıyordu. Bu servetle fabrikalarını mütemadiyen genişleten ve tekemmül ettiren sanayi erbabı Avrupada da el işi yapan sanatkârları söndürüyor, ve bunlar bütün zekâlarını ve istidatlarını sarfederek çıkarttıkları mamulâtın satılmadığını, gayret ve emeklerinin heder olduğunu görüyorlardı. Yavaş yavaş bu sanatkârlar dahi işlerini terketmiye ve fabrikada amelelik yapmıya mecbur oluyorlardı. İş o hale gelmişti ki fabrika sahipleri amele üzerinde büyük bir tahakküm temin ediyorlar, ve ameleyi istedikleri ücretle istihdam ederek onların sefalet ve açlık içindeki emeklerinin semeresile kasalarını dolduruyorlardı. Amele üzerindeki bu hudutsuz tahakküm ruhî ve ahlâkî her türlü tereddiye yol açıyordu.

Bu vaziyeti inceden inceye müşahede ve tetkik eden Karl Maks isminde bir âlim 1852 de sermaye üzerine yazıp neşretmiş olduğu eserinde cihanın bir inkilâp ve ihtilâl arifesinde bulunduğunu ve bu da sermaye tahakkümünün neticesi olacağını izah etti. Karl Marks'ın mütalâatı şu esaslara istinat ediyordu.

1. Değer — Karl Marks'a göre bir malın değeri onu vücude getirmek için sarfedilen iş ve emekten ibarettir. Bu emek de işçi tarafından sarfedilir. Şu halde sermayenin bunda bir hissesi yoktur. Malın değeri işçinin hakkıdır. Sermaye sahibi bu değeri kazanmakla işçinin hakkını gasbetmektedir.

2. Değer artığı — Bir malın değeri demek maliyet fiatı demektir. Bir mal fabrikacıya kaça mal oluyorsa değer odur. Halbuki fabrikacı mamulâtını maliyet fiatile satmaz, buna bir miktar ilâvesile satar ki bu da kâr ve temettüü teşkil eder. Bu miktar bazan % 40 veya % 50 ye kadar çıkar. Buna da değer artığı denilir. Bu da işçinin emeğile elde edilmiş bir kârdır. Sermaye sahibi işçinin hakkını gasbetmektedir.

3. Temerküz kanunu — Serbest rekabet yüzünden küçük sermayelere karşı büyük sermayeler daimî bir cidal içindedir. Küçük sermayeler her gün mevkiini büyük sermayelere terketmektedir. Bu hal çok kuvvetli adamla zayıf ve cılız adamların mücadelesine benzer. Büyük sermayeler küçük sermayeleri mağlûb ede ede kuvvetini artırmakta ve böylelikle çok büyük ve kudretli sermayeler beş on kişinin elinde toplanmaktadır. Karl Marks buna temerküz kanunu der. Bu temerküz kanunu bir gün gelecek bir buçuk milyar beşeriyeti bir düzine sermayedarın elinde köle gibi çalışan insanlar haline getirecektir. İşçi sermayedarın lûtfen vereceği yevmiye ile çalışacak ve bundan derin bir sefalet doğacaktır. Nihayet mesele silâhla hallolunacak ve büyük dünya ihtilâli zuhur edecektir. Bu ihtilâl işçinin zaferile hitam bulacak, işçi kendisini istismar eden patronların tahtına oturacaktır. Bu hal ictinabı kabil olmıyan bir neticedir.

Tarihî maddiyetçilik — Karl Marks'a göre cemiyetin iktisadî bünyesi bütün hukukî ve siyasî müesseselerin temelidir.

Bütün devlet müesseselerinin esası cemiyetin bünyesinde toplanır. İctimaî vicdanın aldığı şekiller ve tahavvüller câmianın iktisadî bünyesindeki tahavvüllere tâbidir. Maddî hayattan ictimaî, siyasî ve ahlâkî hayata kadar bütün meseleleri tanzim eden istihsal sistemidir.

Bu prensibin tatbikatta neticesi ictimaî hayatta vukubulan her şeyi câmianın iktisadî bünyesile izah edebilmektir. Değişen tahavvül eden âdetler, örfler, ahlâklar, hukuk ve kanunlar değildir. İktisadî sistemin değişmesi bu değişiklikleri husule getirir.

Marks der ki: Bana herhangi bir devrin iktisat sistemini söyleyiniz, ben size o devrin medenî evsafını ifade edeyim. İnsanlar muhtelif devirlerde hukukî, ahlâkî, felsefî, dînî bir takım telâkkiler taşımışlardır. Bütün bunlar böyle bir devrin iktisat sistemlerine tabidirler.

Bu asır diğer geçen devirlerden ziyade tahakküm ve tagallüp devridir, bu da sermayenin tahakkümüdür.

Sınıf mücadelesi — İstihsalde rolü olan her ictimaî tabaka Marksizme göre bir sınıftır. Gündelikle geçinen varidatının esasını gündelik teşkil eden içtimaî tabaka işçi sınıfıdır, varidatının esasını kâr, temettü, kazanç, arazi geliri teşkil eden sınıfa, sermayeci sınıf denir.

Sosyalistlere göre kapitalist sınıf — Nizamı hazırî müdafaa ile uğraşmaktadır. Hâlihazır hükûmet teşkilâtını ve liberal hükûmet sistemini

müdafaa ve muhafaza ile meşguldürler, bunun zahirî muhafızı olan devlet sermayeciye istinat eder.

İşçi sınıfına gelince, bunların gayesi nizamı hazırı yıkmaktır. Marks'a göre: Bu işi yapmak için başa geçen bugün kimse yoktur. Bugün işçi çalışmak mecburiyetindedir. Çalışmasa ve gayreti neticesi olarak sermayedarların cebini doldurmasa açlığa mahkûm olur. Fakat günün birinde işin başına geçecek adamlar bulunacak ve kavga işçinin zaferile hitam bulacaktır.

İşçi muzaffer olunca ilk devre işçinin diktatörlügile başlıyacak ve derhal hususî mülkiyetin ilgasına çalışacaktır. İşçinin diktatörlüğü altında yapılması lâzım gelen şeyler Marksizme göre şunlardır:

1 — Arazi mülkiyetinin ve arazi gelirinin ilgası

2 — Son derece müterakki vergiler konulması

3 — Mirasın ilgası

4 — Bu esaslara muhalefet edenlerin tenkili ve memleketten hicret edecek olanların bütün emvalinin müsaderesi

5 — Bütün kredinin devlet elinde temerküz ettirilmesi, yani bir devlet bankası yapılarak onun bütün kredilere hâkim olması

6 — Bütün nakliyat vasıtalarının devlete intikali ve millî mahsulât ve mamulâtın arttırılması ve bütün istihsal âletlerinin süratle çoğaltılması

7 — Herkes için iş mecburî olması hiç bir kimsenin âtıl, işsiz bırakılmaması. Kuvvetli sanayi teşkilâtı vücude getirilmesi ve sanayicilerin seferber bir ordu halinde çalıştırılması; bu sistemin bilhassa ziraatte ehemmiyetle tatbik edilmesi

8 — Ziraî ve sınaî çalışmaları birbirine zıt olacak vaziyetlerden çıkararak onların yekdiğerine uygun bir tarzda çalıştırılmaları

9 — Umumî terbiye ve tahsilin herkes için mecburî ve meccanî olması.

Marks nihayet ameleye hitaben der ki: «Mücadele için çalışınız. Muvaffak olursanız bütün dünya kurtulacaktır. Muvaffak olamazsanız hiç bir şey kaybetmiyeceksiniz. Bu muvaffakiyetsizlikte zaten boynumuzda olan zincir baki kalacaktır».

Uyanık ve basîretkâr hükûmetler Karl Marks'ın işaret ettiği tehlikeyi derhal anlamışlardı. Bunlar içtimaî bir ihtilâlin önünü almak için vakit geçirmeden amelenin terfih haline çalışmağa ve sermayedarların tahakkümü altında zebun kalmalarını menedecek tedbirler almağa başladılar. Grev hakkını tanımak, iş saatlerini tahdit etmek işsiz kalan ameleye yardımda bulunmak ve saire gibi tedbirlerle ameleyi refaha kavuşturacak ve sermayenin mahkûmiyetinden kurtaracak teşkilât yaptılar.

Fakat çarların mağrur ve gafil hükûmeti böyle içtimaî meselelerle kafa yormağa tenezzül edemezdi. Rus amelesi büyük bir sefalet ve iztırap içinde yaşıyordu. Çarlığın istibdadı zaten bütün

sin kendi emeği neticesi olarak yaptığı ufak ekonomilere müsaade verilmiştir.

Sovyetler Birliğinin teşkilâtı — Sovyet Cumhuriyetleri hukukça müsavi addedilen Sovyet Sosyalist Cumhuriyetlerinin kendi arzularile teşkil ettikleri Asosyasyon esasına müstenit bir devlet olduğunu ilân eder. Binaenaleyh devlet şekli federatiftir. Devlet şu cumhuriyetlerden teşekkül eder: Büyük Rusya, Ukranya, Beyaz Ruslar, Azerbaycan, Gürcistan, Türkmenistan, Özbekistan, Kazak, Kırgız cumhuriyetleri. Bunlardan başka bazı muhtar kıtalar da mevcuttur. Fakat asıl devletin bünyesini Büyük Rusya teşkil etmektedir. Kanunu esasî bu cumhuriyetlere zâhirde öyle bir hâkimiyet tanımıştır ki herhangi bir cumhuriyet istediği vakit Sosyalist Sovyet Birliğinden ayrılabilir. Fakat Büyük Rusya bu cumhuriyetleri öyle çerçevelemiş ve perçinlemiştir ki bunlardan hiç birinin kıpırdamıya mecali yoktur.

Devletin yüksek organı Sovyet Birliği yüksek konseyi denilen bir meclistir. Bütün hâkimiyet bu meclise aittir. Bu meclis teşkilât itibarile parlâmento sistemini andırır.

Bu meclis iki kısma ayrılır: Biri intihap vasıtasile toplanan mebuslardan müteşekkil ve birlik meclisi denilen meclistir.

Diğeri federasyonu teşkil eden cumhuriyetlerin ve muhtar kıtaların gönderdiği murahhaslardan mürekkep, nasyonalistler meclisi denilen meclistir.

Hükümranlık salâhiyeti kanunu esasiye nazaran bu konseye aittir. Teşriî salâhiyet yalnız bu konseye mahsustur. Kanunlar her iki meclis tarafından kabul edilince artık mer'iyet mevkiine geçer.

İntihap, müddet ve ehliyet — Birlik meclisi 300 bin nüfusta bir mebus intihabı suretile teşekkül eder. Nasyonalistler konseyi her cumhuriyetin göndereceği on murahhas ve her muhtar idarenin göndereceği iki murahhastan teşekkül eder. Bu da dört senede birdir, ve on sekiz yaşında bulunan her vatandaş kadın erkek cins tefrik olunmaksızın hem müntehip olur, hem intihap olunabilir. Mecnunlarla mahkeme tarafından bilhassa intihap salâhiyetinden mahrum tutulan mahkûmlar müntehip ve müntahap olmak hakkından hariç bırakılır.

Bu konsey senede iki defa ictima eder, ve ictima ettiği vakit iki meclis evvelemirde birlikte toplanarak yüksek konseyin başkanlık divanını seçer. Her meclisin ayrı ayrı reisleri ve reis vekilleri olmakla beraber ilk ictimada müşterek bir başkanlık teşkil olunur.

Bu divanın salâhiyeti gayet vâsidir. Yüksek konseyi feshetmek ve yeniden intihap yaptırmak hakkını hâizdir. Mahaza konseyin bu başkanlık divanı yine konseye karşı icraatından mesuldür.

Hükûmet — İki meclis birlikte toplanarak (Sovyetler Birliği) hükûmetini intihap eder ki bu hükûmet (Sovyetler Birliği Halk Komiserleri Meclisi) namını almaktadır.

Her komiser kendi dairesine ait işlerden ve komiserler meclisi, müşterek hareket ve muamelelerden konseye karşı mesuldürler.

Adalet işleri her cumhuriyetin ve muhtar bölgelerin kendi mahkemeleri vasıtasile cereyan eder.

Şu kadar ki yüksek konseyin kararile ihdas edilecek halk mahkemeleri dahi icrayı adalete mezun kılınabilir.

Kanunu esasî mucibince birliği teşkil eden hükûmet bütün ictimaî ve iktisadî kudreti kendi elinde toplamıştır. Haricî münasebet bu hükûmetin elindedir. Mahallî cumhuriyetlerin mahallî işler ve ihtiyaclar üzerine kanun yapmak salâhiyetleri vardır.

III

Totaliter devletler

Totaliter (Bütünlük; her şeyi bir elde toplama taraftarlığı) devletler demokrasiye, liberalizme, parlömantarizme muhalif olan ve bütün kudretleri şefte yani hükûmet reisinde toplamayı iltizam eden devletlerdir. Bu siyasî akîdeye göre demokrasi bir hayal, liberalizm bir yalancılık, parlömantarizm bir aciz ve zaaftan ibarettir.

Totaliter devletler bolşevizmin bir aksülâmeli olduğu için bolşevizme karşı da amansız bir hasımdır. Karl Marks'ın nazariyelerini kat'iyen kabul etmez. Sermaye ile işin menfaatini idari tedbirlerle izale ederek sınıf mücadelesini kaldırır, ve tarihi maddiyetçiliği tamamen reddeder. Bu şekil devletin iki tipi vardır: Faşizm, Hitlerizm. Bunlardan ayrı ayrı bahsedelim.

1

İtalya ve Faşizm

On dokuzuncu asrın ilk yarısında İtalya, Avusturyanın hâkimiyeti altında idi. Sardonya tahtını işgal eden Savua (Savoie) hânedanı, Fran-

sa imparatoru III üncü Napolyonun yardımı ve I inci Vittorio - Emmanuel ile Comte de Cavour'un gayreti sayesinde İtalyanın teşekkülünü tahakkuk ettirmiştir.

1831 de Charles - Albert'in Sardonya tahtına çıktığı sıralarda risorgimento fikri (İtalyanın yeniden dirilmesi) vüs'at peyda etti. Risorgimento İtalyanlar için hürriyet, vahdet ve istiklâl talep ediyordu.

Torino üniversitesi ilâhiyat profesörü Sioberti «İtalyanların medenî ve alhlâki üstünlüğü» namında yazdığı bir eserle İtalyayı heyecana getirdi. Liberal bir adam olan papa IX uncu Pie'nin başvekili olan Pellegrius Rossi İtalyayı Romanın mihveri etrafında diriltmeye çalıştı. César Balbo «Esperanzo İtalia = İtalyanın ümidi» nam eserinde İtalyanın kıral Charles Albert'in etrafında toplanmasını tavsiye ediyordu. İtalya tamamen parçalanmış bir halde idi. Papa Romada, Savoie hânedanı Sardonyada, Habsburglardan bir şube Toskanada hüküm sürüyor, ve İtalyanın büyük bir kısmı Avusturyanın idaresi altında bulunuyordu.

Milliyet hissi ve ıztırap çekmekte olan münevverlerin müşterek ihtiyaçları Risorgimento hareketinin doğması sebeplerini teşkil etmiştir.

Toskana büyük dukası ve imparator II inci Jozefin yiğeni II inci Leopold vakıa liberal bir adam idi. Fakat İtalyan değildi. İtalyanlar bunun etrafında toplanamazlardı.

Sardonya kıralı Şarl Albert 1848 de Belçika

ve Fransız kanunu esasilerinden iktibas ederek bir kanunu esasî kabul ve ilân etti.

Bu kanunun ilân edildiği günün ferdasında Paris, Viyana ve Berlinde isyanlar patladı. Lombardiya ve Venedik ayaklandılar ve Avusturyalıları kovdular. Charles Albert âsileri himaye etti, fakat 1849 Custozza ve Novare'de mağlûb olarak tahtından feragat etmek mecburiyetinde kaldı.

Bunun üzerine mutlakiyetçi ve rühban sınıfının aksülâmeli zuhur etti ise de çok devam edemedi. Viktor Emmanuel teşkilâtı esasiye ile 3 renkli bayrağı muhafaza etmişti. Massimo Dazelio 1849 da nazır oldu, Cavour da 1850 de hükûmete geçti, Cavour 1852 de hükûmet reisi intihap edildi. Nümune olmağa lâyık on senelik iyi bir malî idare ile meharetli bir haricî siyaset liberal İtalya efkârını Sardonya lehine kazandırdı. Venedikli Daniel Manin «İtalyayı yapınız ve bütün milliyetperver cumhuriyetçiler sizinle beraber ve sizin için çalışacaklardır» diyordu.

Cavour İtalya birliğini yapmağa muvaffak olmak için Fransız imparatoru üçüncü Napolyon'un yardımını elde etmeğe şiddetle ihtiyaç görüyordu. Bundan dolayı her şeyden evvel bu yardımı elde etmek için uğraşıyordu.

1854 - 1855 senelerinde Fansız - İngiliz orduları Osmanlıların müttefiki olarak Ruslarla harp etmekte idi. Fransız ve İngilizler de hariçten müttefik yardımcı arayorlardı. Cavour Napolyon'un ve İngilizlerin bu vaziyetinden istifade etti ve bunla-

rın teveccühünü celp etmek ve İtalya davasına ileride yardımlarını temin eylemek için Fransız - İngiliz ittifakına girdi ve General Marmora kumandasında Kırıma on beş bin kişilik bir ordu gönderdi.

1856 senesi sonbaharında III üncü Napolyon ile Cavour Plombières banyo mevkiinde karşılaşıyorlar. Gizli bir muahede imzalanıyor. Fransa, Sardonya kıralına Avusturyalıları memleketten kovmak için muavenette bulunacaktır ve buna mükâfat olarak Nis ve Savua eyaletini alacaktır. Harp 1859 da patlıyor. Avusturyalılar Magenta ve Solferino'da mağlûp oldular. Sulh Villa-Françada imza edildi. Avusturya Viktor Emmanuell'e Lombardiyayı terkediyor. Toskan eyaleti kendi büyük dukasını mart 1860 da kovuyor.

Bir Plebisite ile Toskanlılar büyük dükalığın yukarı İtalyaya ilhakına karar veriyorlar. Parme, Modène ve Bologne de aynı şekilde hareket ettiler. Garibaldi'nin bir seferi Sicilya ve Napoliyi kazandırdı. Halk serbest ve müstakil bir İtalya lehinde rey verdi. Romagne eyaleti de İtalyaya iltihak etti.

İtalya kanunu esasisi halk kütleleri tarafından reye konularak kabul olundu.

1866 da Prusya ile Avusturya arasında bir harp zuhur etti. Sadowa'da Avusturyalılar mağlûp oldular. Fransanın siyasî tazyiki üzerine Avusturyalılar Venedik eyaletini III üncü Napolyon'a terkettiler, ve III üncü Napolyon tarafından

da İtalyaya terkedildi. Bu hususta yapılan Plebisit müsait netice verdi.

İtalyanın birliği tamam olmak için Romanın da İtalya kıraliyetine ilhakı lâzım idi. Fakat orada papa hükümran idi. Fransa imparatoru üçüncü Napolyon mevkiini papaslara medyun idi, Fransız papasları ise papanın hükümranlığının muhafazasına şiddetle taraftar idiler. Napolyon İtalyanın emellerine muvafakat etse mevkii sarsılacaktı. Bundan dolayı İtalya askerinin Romaya duhulüne muvafakat etmedi, hattâ papanın hükümranlığını himaye için Romaya askerî bir kıt'a dahi gönderdi. Bundan dolayı İtalyanlar Fransaya karşı hoşnutsuzluk gösteriyorlardı.

1870 de Napolyon'un Sedan mağlûbiyetinden sonra İtalyan ordusu Romayı işgal eyledi. İlhak Romalılar tarafından reye konularak kabul olundu1870 senesi mart ayının 17 inci günü Vittorio Emmanuel II İtalya kıralı ilân edildi. Vahdet demek oluyor ki Savoie hânedanı tarafından tahakkuk ettirilmişdi.

1848 de Sard'lara bahşolunan kanunu esasi 1870 de İtalyanlar tarafından serbestçe İtalyan teşkilâtı esasiye kanunu olarak tanınmış bulunuyordu. İşte bu hâdiseler bugünkü unitaire İtalyanın temelini teşkil etmektedirler.

1870 de intihap hakkı vergiye göre idi; müntehip adedi 600 bin idi. 1911 reyi âm usulü kabul edilmekle bu mikdar 7,5 milyona çıktı. [Müntehip olabilmek için okuma yazma bilmek ve hizmeti askeriyesini ifa etmiş olmak kâfi idi].

Bu kanun liberal, demokratik parlemanter bir kanun idi.

Faşizmin zuhuru

Mussolini halktan çıkma bir hükûmet adamı gazeteci ve sosyalist idi. Harp onu milliyetçi yaptı. Büyük bir nüfuz sahibi oldu. Gençliğindenberi reyi âm için mücadele etti.

1915 de İtalya umumî harba girince bu da İtalyanların irsî düşman saydıkları Habsburgların Avusturyasile harp etmek için Milânoda hareket birlikleri namile bir teşkilât yaptı, ve bu surtle zabit rütbesini elde etti. Harptan sonra bu merkezlerin programlarını tevsi etti ve bunlar siyasî bir kuvvet oldular.

1919 da faşist namzetler, sosyalistlere karşı çıkarıldılar. 1920 de fikir aldı yürüdü. İtalyanlar, Bela Kun ile beraber macaristanda hâkim olmuş olan bolşevizme müşabih kızıl sosyalizmin İtalyada da hükümferma olmak tehlikesinden korkmıya başladılar. Mussolini bolşevizme karşı cephe aldı.

1921 senesi ilk kânununda (bolşevik) yani İtalyan komünistleri Bologne'yi zaptettiler. İkinci kânun 1922 de sosyalistler demiryollar grevini ilân ettiler. Hükûmet bunu bastırmağa muvaffak olamadı, Mussolini harekete geçti ve grev hareketini bastırmağa muvaffak oldu. Bilâhare bolşevikleşmiş olan Ravenne ve Milanoyu zaptetti. Demir-

yolları grevinin sonu Savua hânedanına bir kurtuluş gibi görünmüştür.

Birinci teşrin 1922 de Musolini Roma üzerine yürüdü. Kıral faşist orduyu durdurmak için faşist cemiyetlerinin feshi emrini imza etmekten imtina etti. Hükûmet istifaya mecbur oldu. 20 bin siyah gömleklinin başında Mussolini Romaya girdi; iktidarı eline aldı, Başvekillik makamına geçti ve memleketi faşistleştirmek hareketine başladı.

1925 de bir kanun Başvekilin kudret ve salâhiyetlerini tevsi ederek ona Cape del Goveruo, yani hükûmet reisi unvanını verdi ve Faşizm aldı yürüdü.

Bugün faşizm bir takım akîdelere maliktir ki bunlara şöylece bir göz gezdirmek kâfidir:

Devlet fikri — Faşizme göre devlet denilen âli şahsiyet örgülenmiş milletten ibarettir. Binaenaleyh millet ve devlet tabirleri aynı manadadır ve aralarını tefrik eden hiç bir şey yoktur. Şu kadar ki millet siyasî şuurla harekete gelmedikçe devlet vasfını haiz olamaz ve milletler devlet haline gelmezden evvel manevî vahdetini müdrik değildir. Bir millet ancak manevî vahdetini idrâk ettikten sonradır ki devlet haline gelebilir. Şu halde milleti hakikî manasile vücude getiren, hakkı yaratan ve insanlar arasında âhengi temin eden, fertleri muhafaza eyleyen devlettir. Devletin manası zayıfladığı, şahıslar ve hiziplerin inhilâli ve merkezden ayrılma temayülleri kuvvetlendiği vakit millet inhitata yürümüş demektir. Millet arasındaki rabıta ferdin hayatından hizbin hayatına; hizbin hayatın-

dan devlet hayatına kesiksiz bir silsile halindedir. Bu mekanizmayı harekete getiren cereyan, aşağıdan yukarıya ve yukarıdan aşağıya doğru gider. Şu halde Ferdî faaliyetin hiç bir cephesi faşist devletin dikkatinden kaçmamalıdır. O, insan faaliyetinin muhtelif şekillerini ele almaz. Siyasî, iktisadî, askerî veya idmanî cephelerden birini parça olarak ele almaz, insanı bütün varlığile ele alır. Faaliyetinin bütün tezahürlerinde onu takip eder. Millî menfaatin, millî hayatın hâkimi ve muhafızı olduğu kadar ferdî hayatın da hâmisi ve muhafızıdır. Kendi haline bırakılan ferdler âcizdir; devlet onun yardımına koşar, millî câmianın büyük vasıtalarını onun hizmetine kor, ona yol gösterir, müdafaa eder. Ferdiyetin dar heyecanlarından câmia hissiyatının daha insanî heyecanlarına sevkeder.

Faşizm bu mutlak devletin ifadesidir. Bunu «Birleştirici ve bütünleştirici devlet» diye tavsif eder.

Gariptir ki Mussolini evvelce devleti mahallî arzuları birbirine uygun hale koyan ve onları telif eden bir varlığa irca etmek fikrinde idi. Diğer taraftan 1919 da faşist programı cumhuriyet istiyordu. Kendisini parlöman azası yapan 1921 intihabının ferdasında bile Mussolini cumhuriyetçi olduğunu ilân ediyordu, ve kıraliyet için «Ne tarihî an'anemize uyan, ne de milletin ruhunda kökü bulunan marazî bir varlık» vasfını kullanıyordu.

1920 de «Ferdleri yükselten her şeye; ona en çok hürriyeti, refahı, hayatı veren her şeye müza-

heret ve bunları azaltan, kısaltan her şeye husumet ve mücadele» ilân ediyordu. Nutuklarından birinde devlet için «Her şeyi gören, her şeyi yapan ve her şeyi yıkan müthiş çehreli moloh»; «İnsanları canlı canlı yutan ve ölü halinde paçavra gibi atan korkunç makina» vasıflarını kullanıyordu. O sırada parlâmentodaki nutuklarında devleti sadece hukukî ve siyasî bir tabire indirmek lüzumundan bahsediyordu. Aynı adamın bir müddet sonra aynı heyecan ve şiddetle mutlak devletten; milleti, hukuku, ferdiyeti yaratan ve onsuz ne insaniyet, ne maneviyet mevcut olabilen mutlak devletten bahsetmesi ve bu kanaatini telkin ve talime kalkışması ne şaşılacak bir dönüştür.

Cemaatlerin, ferdlerin mahallî teşekküllerin hürriyetlerine riayet edecek hürriyetperver devlet fikir ve kanaatinden Mussolini her şeyi yapan, her şeyi yuğuran ve bundan millî bir vahdet ve milli bir kudret vücude getiren devlet fikrine varmıştır, ve bu hususta iki hedefi göze almıştır.

1. Millî hedef — Umumi harp neticesinde İtalyanların mukim oldukları bütün kıt'aların birleşmesini elde eden İtalya için muhtelif kıt'aların an'ane, kültür, menfaat zıddiyetlerini gidererek bundan millî bir ruh vücude getirmek, sonra da İtalyanın tarihî an'anesini ele almak siyasetini takip etmiştir. Bundan Romanın ihyası fikri ve o tarikle imparatorluk ve ajunsal hâkimiyet fikri doğmuştur. Mussolini'nin Roması eski Romanın devamı telâkki edilmektedir. Aynı kudret, aynı nizam ve inzibat, aynı nüfuz ve irade cari olmalıdır.

Roma an'anesinin takibi faşizme savaşçı ve harpçı bir vaziyet verdirmiştir. Faşistliğe göre yalnız harptır ki insanlığın varlığını en yüksek dereceye çıkarır. Harp, onu göze alan milletlerin asaletini gösterir. Harpta bir insan kendi varlığile karşı karşıya gelir. Zaman zaman insanın kendi varlığile karşı karşıya gelmesi maneviyatı ruhiyatı üzerinde büyük tesir yapar. En asîl adam câmianın menfaati için ölüm karşısında göz kırpmıyan adamdır. Sulh propagandası o kadar sakat bir şeydir ki zayıf milletlerin başında fırtına koptuğu zaman bir hayal olarak uçup giden sulh inancı meşum ve felâketli hakikatten o milleti kurtaramaz.

Harp ve şiddetle eski Romayı ihya etmek on dokuzuncu asrın parçalanmış ve ecnebi tahakkümü altına girmiş İtalyasından yirminci asrın İtalyan imparatorluğunu vücude getirmek için Mussolini'nin devlet idaresinde gösterdiği salâbet ve basiret kadar milletin ruhuna nefh etmek istediği inzibat cidden şayanı dikkattir.

Mussoliniye göre faşizm öyle inzibat ister ki ferdlerin ruhlarına nüfuz etsin ve parçalanmaz bir iman gibi ruhlarda yerleşsin. Ferdi yükseltecek inzibattır; inzibat ruhlarda yerleştiği gün ferd ve cemiyet mesut olacaktır. Bu inzibat sayesinde şahıs, grup, sınıf gibi bütün millî unsurların sıkı imtizaç ve ittihadı vücude gelecekdir ki devletin vesayeti altında faşizmin kuvvetini teşkil edecektir.

Gençlik teşkilâtı — Mussolini istediği inzibatı milletin ruhuna nüfuz ettirebilmek için faşist gençlik teşkilâtını vücude getirmiştir. Bu teşkilât ile bir

inzibat ve fedakârlık zihniyeti içinde yetiştirilen İtalyan gençliğine hayatın çetin, sert bir cidal olduğu ve refahlı varlığın istihkara lâyık bulunduğu ve «Cihanın manevî ve ruhî kuvvetle sevk» edilmekte bulunduğu ihtar edilerek gençleri hayatın çetinliklerine alışmağa ve refahlı hayattan kaçınmağa sevkeder.

Böylelikle İtalyan gençliğinden yeni bir insan tipi; mağrur, iradeli, cefakeş ve muharip bir insan tipi vücude getirmek istenilir. Bu yeni İtalyanlar eski gevşek İtalyanları inkâr eder. «Onların çok kolay ve çabuk husule gelen nikbinliklerini; müfrit gayretlerinin sür'atle yerini tutan tereddüt ve azimsizliklerini; ilk tecrübenin muvaffakıyetile sarhoş olmaya ve bir şeye başlamadan onu bitmiş farzetmiye temayüllerini ıslah edeceğim. Muvaffak olursam; eğer faşizm İtalyan seciyesini istediğim biçime koymağa muvaffak olursa müsterih ve emin olabilirsiniz ki talî çenberi ellerimizin yetiştiği yerden geçtiği vakit onu sür'atle yakalayacağız ve meram ve iradelerimize münkad edeceğiz». Gerçekten Mussolini talî çenberini meharetle yakaladı ve kimsenin ehemmiyetle telâkki etmediği İtalyan milletinden bir imparatorluk vücude getirmeğe muvaffak oldu.

2. **İctimaî hedef** — Millî vahdette âhenk ve nizamı iş ve işçiliğe verilen ehemmiyet ve rüchan ile temin etmek fikrindedir. Bu âhengi tesis edebilmek için sindikalar ve korporasyonlar teşkilâtı vücude getirilmiştir. Faşizm için iş ictimaî bir vazifedir. İşlemiyen adam millî ve ictimaî vazifesin-

den kaçınmış addolunur. Onlar için istihsal yalnız kazanç meselesi değil, ictimaî bir meseledir. İstihsali artırmak, tanzim etmek, tekemmül ettirmek için sınıf mücadelesi yerine sınıfların iş birliğini vücude getirebilmiştir. Büyük faşist meclisi tarafından kabul ve neşredilen nisan 1927 tarihli iş beyannamesinde «İtalyan milleti ferdî gayelerden daha yüksek maksatları ve buna erişmek için daha faik vasıtaları haiz bir teşekküldür. Bu manevî, siyasî ve iktisadî birlik tamamen faşist devlette tahakkuk eder. Her şekli ile iş ictimaî bir vazifedir» denilmiştir. İş hemen hemen devletin temelidir.

Bundan dolayı faşizmin bütün gayreti sınıfların menfaatini telif edecek, bunlar arasında âhenk ve mutabakati tesis eyliyecek bir sistem bulmağa çalışmak olmuştur. Bu suretle sindikalar ve korporasyonlar tesis edilerek sınıflar arasındaki ihtilâfı aralarında halletmek ve istihsalât üzerinde kendi kendilerine inzibat vücude getirmek yolları bulunmuştur. Bunları da devlete raptetmek ve devlet uzvu olarak tanımak suretile siyasî sahada olduğu kadar iktisadî sahada da birliği ve bütünlüğü vücude getirmiştir.

İstihsale taallûk eden bütün faaliyetler 22 korporasyonda toplanmıştır. Bunlardan her biri muayyen bir istihsalde alâkadar olan bütün patronları, memurları, fen ve san'at adamlarını, ehli hibreyi, ameleyi câmidir.

Her mecliste patronlar ve ameleler, çalışanların ve çalıştıranların mümessilleri, san'atkârlar ve faşist fırkası mümessili yan yana bulunmaktadır.

Bu 22 esnaf cemiyeti milletin iktisadî ve ictimaî bütün hayatını: basiret, kredi, turizm, hattâ tiyatrolar dahil olmak üzere ziraatten sanayie kadar bütün ictimaî faaliyeti ihtiva etmektedir.

Bunlar sindikalara raptedilmiş ve sindikalar da federasyonlara bağlanmıştır, ve her biri üzerinde faşist murahhasları bulundurularak devlet hükümranlığı ve nüfuzu ikmal edilmiştir.

Mussolini 1934 de Milano işçilerine hitaben irad ettiği bir nutukta korporasyonları «müstahsillere tevdi edilen istihsalâtın bizzat inzibatı» diye tavsif eylemektedir, ve ameleye «İstihsalât usulünün esrarına daima daha derin nüfuz etmek ve lâzım olan inzibata daima iştirâk eylemek» tavsiye ediyordu.

Bu noktada diğer bir meselenin de halli lâzım olduğu fikrinde idi, o da servetin tevzii meselesi idi. «Servet, o suretle tevzi edilmelidir ki bolluk içinde sefalet denilen mantıksız ve zalim şey vücut bulmasın» diyordu.

1934 de esnaf cemiyetlerinin küşadı merasiminde «Bir vazife ve bir hak olarak tanılan iş önünde insanların müsavatını vücude getirdiğinden dolayı faşizm asrını tebcil» eder. 1935 nisanının 8 inde Romanın tesisine müsadif olan bayramla kasden birleştirilen iş bayramında faşizmin el işile fikir işine aynı şerefi tanımakta olduğunu söylemektedir.

Demokrasi otoriter — Bu ahval demokrasi parlömanterden nefreti icap ettirmektedir. Parlö-

manter demokrasiden bahsederken «Milletin haricinde ve kütleden ayrı bir şey» diye bahsedilmektedir. Mücerred bir plân üzerinde tesis edilen, hakikî hayatın dışında ve üstünde hareket eden bir şey denilmektedir. Halk tarafından hükûmet olunacak yerde halk için hükûmet diye tavsif edilir. Böylelikle faşizm kendisini demokrat, hattâ nüfuzlu bir demokrasinin en mükemmel şekli addeder.

Bu nüfuzlu demokrasinin seciyesi avam devletinin muhtaç olduğu millî kuvvetlerin müvazene ve terkibini cebren vücude getirmektir. Bu kuvvet önünde ferdî menfaatler terki mevki etmezler, bunlar da muhafaza olunur. Ancak bunları birbirine bağlayan vasıta devlet kudretinden başka bir şey olamaz, bu vesayet, mürakabe ve sevk ve idare rolünde kabul olunan nazariye faşist devletin vazifelerini tahdit etmektedir.

Nutuklarında kapitalizme ve Etatizme hücum eder. Devlet sosyalistliğini yani milletin müsbet mesaisini devletin üzerine almasını iktisadın kırtasiyeciliği diye tavsif eder. 1934 de senatoda irad ettiği bir nutukta «Zannederim ki içinizden hiç biriniz milletin iktisadî hayatının şe'niyetini; karışık, mütebeddil ve cihan hâdisatına tabi şe'niyetini kırtasiyeleştirmek, yani dondurmak istemezsiniz» demiştir.

Devletin siyasî uzuvları — Devlet örgeleri hükûmet reisinin nüfuzu mutlakı altına konmuştur. Şef fikri faşizmin esas fikridir. Bu fikir Millî birlik fikrine, vücut bulmakta olan bir milletin kanaat ve ihtiyacına cevap

vermektedir. Derler ki: Milletler asrı olan yirminci asır şef asrıdır. Milletler kendi kendilerini idrake ancak onları ifade eden mümtaz adamın verdiği vecid ve heyecan ile erişebilirler. Ancak şeftir ki kütlenin nabzını anlar ve onların müphem hislerini vazıh fikirler halinde ifade eder. «Hükûmet etmek kendi kalbinde bütün milletin kalbinin vurduğunu hissetmek demektir». Örgelenmiş millet namını alan korporatif faşist devlet, şefi her şeyin fevkinde tutar. Bütün iktidar şefin elindedir. Hükûmet reisi ve başvekil olan şefin salâhiyet ve imtiyazatı 1925 kânunuevvel kanununda gösterilmiştir. Bu salâhiyet hükûmetin umumî siyasetinin idaresi, nazırları azil ve nasp ve vazifelerini tayin, faaliyetlerini sevk ve tanzimdir. Herhangi bir nezareti kendisi deruhte edebilir. Parlâmentonun ruznamesine hâkimdir. Onun rizası olmadan meclise bir proje verilemez ve müzakereye vazedilemez. Saltanat meclisine dahildir ve orada da en yüksek imtiyazı hâizdir.

Faşist büyük meclisi — Siyasî örgelerin en mühimmi faşist büyük meclisidir. İtalyanın en yüksek siyasî ve iktisadî meseleleri bu mecliste müzakere olunur ve kararlaşır. Bundan meclisin kararları hükûmet için bir direktif mahiyetinde olacağı anlaşılmamalıdır. Bütün bu meselelerde en nafiz rol yine şefindir, ve şef isterse meclisi davet eder. Hangi meseleyi meclisin müzakeresine vazederse onu müzakere edebilir.

Bu meclis şefin riyaseti altında toplanır, ve faşist fırkasının umumî kâtibi orada da umumî kâtiplik vazifesini görür.

Üç nevi azası vardır. a - daimî aza, b - bulunduğu memuriyet ve vazife itibarile tabiî aza, c - muvakkat aza.

Daimî aza şunlardır:

1 — Musolini ile beraber ilk defa Roma üzerine yürüyen dört arkadaşı (dört aza)

2 — Hükûmetin vükelâ meclisi âzasından olmak sıfatile hiç olmazsa üç sene bu yüksek mecliste azâlık etmiş olanlar

3 — Faşist partisinin kâtibi umumisi

Memuriyet itibarile aza olanlar şunlardır:

1 — Senatonun ve mebuslar meclisinin reisleri

2 — Nazırlar (yani kabine azâsı)

3 — Vükelâ meclisi riyasetine merbut müsteşarlar.

4 — Gönüllü milislerin (yani faşist ordusunun) umumî kumandanı.

5 — Faşist partisinin meclisi idare azâları

6 — Akademi reisi ve faşist enstitüsünün reisi

7 — Mesayii milliye reisi

8 — Müdafaai milliye hususî mahkemesinin reisi.

9 — Faşist sindikaları konfederasyonunun reisi

10 Millî korporasyonlar birliğinin reisi.

Bütün bu azâlar hükûmetin inhası üzerine kıral tarafından bir irade ile tayin olunur. Ve aynı şekilde geri alınabilir.

Başvekil isterse bunların her hangisini bir inha ile azledebilir.

Müstakkat azâ ise şunlardır:

1 — Faşist inkılâbında yararlık göstermiş olanlar hizmetlerine mükâfaten üç sene için bu meclise azâ intihap edilebilirler.

2 — Müzakere olunacak maddelerin icaplarına göre mütehassıslar dahi müzakereye iştirake davet olunurlar.

Bu heyetin azâları için teşrii masuniyete benzer bazı masuniyetler temin edilmiştir. Müzakereleri alenî değil hafi cereyan eder.

Faşistler ve korporasyonlar meclisi — Şarl Albert'in kabul ettiği kanunu esasî doksan senedenberi İtalya siyasi hayatına hâkim olmuştur. Bu kanun ile teşkil edilen İtalya mebusan meclisi Romanın İtalya tarafından fetih ve zapt tarihi olan 1870 denberi yirmi dokuzuncu devrei intihabiyesini ikmal etmek üzeredir. Bu meclis 1939 senesi martının 23 ünde son gününü yaşamış olacak ve artık İtalyada parlömanter ve liberal sistemin son izleri de silinmiş bulunacaktır.

Mussolini daha Romaya duhulünün ferdasında mebusan meclisine girip de hasmane bazı tezahürlerle karşılaştığı vakit «bugün sizi burada ib-

Korporasyonlar millî meclisi ise iktisadî kategorileri temsil eden birlikler mümessillerinden terekküp eder. Parti millî meclisinde ve korporasyonlar millî meclisinde aza olanlar yeni meclisin de azası olacaklardır.

Yani meclis azalığı sıfatını tanımak salâhiyeti parti ve hükûmet reisi olan Duçe'ye aittir. Binaenaleyh azalık mazbatalarını Duçe verecektir. Meclisi ictimaa davet etmek salâhiyeti de hükûmet reisine aittir. Yeni meclisin ne suretle faaliyette bulunacağını yeni dahilî nizamname göstermektedir. Yeni meclisin reisi kıral tarafından tayin edilecektir, meclis reisi büyük salâhiyetlerle techiz edilmiştir. Meclis encümenlerinin teşkili, kestörlerin tayini reise aittir.

Meclisin bütün memurlarını o tayin eder, meclisin teşrîî, idarî, işlerile inzibatî faaliyetlerini o mürakabe eder. Meclisi temsil ve idare etmek vazifesi de ona aittir.

Mecliste 12 teşrîî encümen bulunacaktır: 1 hariciye; 2 dahiliye; 3 İtalyan Afrikası işleri; 4 adliye; 5 millî müdafaa; 6 millî terbiye; 7 nafia; 8 münakalât; 9 ziraat; 10 sanayi; 11 ticaret ve gümrükler; 12 halk kültürü ve meslek ve san'at encümenleri.

Büdce encümeni teşrîî encümenlerden ayrı bir encümen olarak gösterilmektedir. Dahilî nizamname encümeni de muhafaza edilmiştir.

Bu daimî encümenlerden başka bir de hususî encümenler vardır ki bunlar tamamile muvakkat

mahiyeti haiz olacaktır. Bu muvakkat encümenler, müstesna ehemmiyeti haiz olan bazı işlerin ve kanun lâyihalarının tetkiki için, ya hükûmet reisinin teklifi üzerine ve yahut resen meclis reisi tarafından teşkil edilecektir.

Bu encümenlerden geçen kanun lâyihalarının umumi heyetten geçmesi zarurîdir.

Alelâde kanunların büyük ekseriyeti ait olduğu encümenden geçmekle tekemmül edecek heyeti umumiyeye arzedilmiyecektir. Kanun bu hususta hükûmet reisine büyük bir salâhiyet vermektedir. Hükûmet reisi hangi kanun lâyihası heyeti umumiyeden geçmesini isterse, o kanun lâyihası heyeti umumiyeden geçecektir.

Bundan başka istisnaî ehemmiyeti hâiz olan bazı kanun lâyihaları da heyeti umumiyeden geçecektir.

Heyeti umumiye içtimalarında kanunî nisap daima mevcut farzedilecektir. Encümen reisinin, lüzum gördüğü halde nisabı kontrol etmek salâhiyeti vardır. Nisap olmadığı tahakkuk ettiği takdirde ictima gelecek celseye bırakılacak ve o celsede mazeretsiz evvelki ictimaa gelmemiş olan azaların isimleri okunacaktır.

Heyeti umumiyede müzakereler kanun lâyihasını tetkik eden encümenin metni üzerinde yapılacaktır. Aynı kanun lâyihasını ayrı ayrı muhtelif encümenlerden geçirmek usulü kabul edilmemiştir. Bir kanun lâyihası için müşterek bir encümen teşkil edilecektir. Heyeti umumiye müzakerelerin-

de vekiller hariç olmak üzere hiç bir aza, kanun lâyihasının müzakeresinde iki defadan fazla söz almıyacaktır.

Reis hatiplerin söz söyleme zamanlarını tahdit edebilecektir. Azalar müzakereler esnasında tadil tekliflerinde bulunabilirler. Vekiller kabul ettikleri takdirde bu tadil teklifleri riyasetçe nazarı itibare alınarak reye arzolunabilir. Vekiller tarafından kabul edilmiyen teklifler üzerinde münakaşa yapılamaz, reye de konulamaz. Ancak 50 aza teklifin reye konmasını bir takrirle isterlerse o zaman reis teklifi reye koymağa mecburdur.

Azaların kanun teklif etme salâhiyetine dokunulmamıştır. Yalnız daha basit bir hale getirilmiştir. Aza tarafından bir kanun teklifi yapıldığı zaman, reis bu teklifi salâhiyetli encümene havale edecektir. Encümence kanun teklifi nazarı itibare alınmağa lâyik görüldüğü takdirde, meclis reisi bu teklifi hükûmet reisine gönderecek, o da teklifin meclise arzını muvafık görürse, yalnız encümen tarafından, yahut heyeti umumiyece tetkik edilmesi lâzım geldiğini tasrih ederek meclise iade edecektir.

Azalara teşriî masuniyet temin edilmiştir. Bu masuniyetin ref'i ve takibata mezuniyet talebi hakkında hükûmetten gelen tezkereler yalnız adliye encümenince tetkik edilerek bir karar verilecektir. Heyeti umumiyeye sevki ancak alâkadar azanın talebi ile olabilecektir.

Senato âzaları kaydıhayat ile mansup olduklarından bu kanunda senatoya ilişilmemiştir.

Bu tebeddülün teşri sahasında şu fâidesi olacaktır ki bundan böyle kanun mahiyetinde kararnameler neşrine lüzum kalmıyacak istenilen kanun hemen meclisin komisyonlarından veya heyeti umumiyesinden geçirilerek neşredilecektir.

Bütün bu tesisata rağmen Faşist büyük divanı hâkim mevkiini muhafaza etmekte ve bütün nüfuz ve kudret şefin, tabiri âharla Duçenin elinde bulunmaktadır.

Papalık makamı

İtalya hukuku esasiyesi meyanına girmiş olan bir meseleden daha bahsedelim:

Papalık Charlemagne zamanındanberi bir ülkeye sahipti. Cismanî bir devlet telâkki edilmek hakkından 20 eylûl 1870 de İtalyanların Romaya girmeleri üzerine mahrum edilmişti. III üncü Napolyon tarafından buna mümanaat olunuyordu. İtalyanlar da Fransanın zaafa duçar olmasından istifade ettiler ve Romaya girdiler.

Papalık arazisinin ilhakı Romalılar tarafından 1.500 reye mukabil, 1.300.000 rey ile kabul olundu. 13 mayıs 1871 de İtalya hükûmeti meclise bir garanti kanunu kabul ettirdi. 1878 de tadil olunan bu kanun, kıraliyetin esas teşkilât kanunu oldu ise de, hiç bir zaman papalık makamı tarafından tanınmadı.

Papa IX uncu Pie'e teklif olunupta onun tarafından reddolunan bu kanun mucibince papa

«İtalyanin nakabili tecavüz hükümdarı» kalıyor. Kendisine Romanın haricinde bulunan Castel Grandolfo nam saraydan ve bütün Vatikandan istifade hakkı tanınmış oluyordu. Kendisine 2 milyon 100 bin franklık bir tahsisat veriliyordu. Aktif ve passif temsil salâhiyeti kendisine tanınmış oluyordu. (Harice mümessil izamı ve Romaya sefir kabul etmek). İtalya devleti Vatikanda asayişi muhafazaya salâhiyettardı. Konklavında serbestisi temin olunmuştu. Mahaza İtalya hükûmetinin bu hak üzerinde Veto'su tanınmıştı.

1870 de Romanın işgali üzerine, papa IX uncu Pie müstevlileri tel'in etmiş ve kendisi Vatikanın esiri olduğunu ilân etmişti. Kendisine verilen tahsisatı da reddetti. İtalya siyaseti noktasından papa katoliklere teşrîî meclisine girmeyi ve mebus intihap olunmayı menetmişti.

Fakat 1911 de Ciolitti intihabata reyi âm usulünü kabul ettirdi. 1913 de bazı İtalyanlar bir katolik namzede rey verdiler. Bir katolik parti teşekkül etti ve 1920 de mecliste yüz iskemle işgal etti. Papalık buna mâni olmadı ve bu suretle katoliklerin intihabata iştirâk etmelerini kabul etmiş oldu.

1922 de Mussolini iktidarı eline aldı. 1923 de katolik kilisesinin İtalya vahdetini kurtarmaktaki hizmetini ve kadîm Romanın hâtıralarındaki mevkii unutmıyarak papa ile uyuşmaya çalıştı.

1924 de hükûmet ve papalık mümessillerinden mürekkep muhtelit bir komisyon teşekkül etti. 1929 da Latran anlaşması imza edildi.

Latran muahedesi 2 nevi mahiyettedir.

1 — Vatican ile İtalya arasında bir muahede

2 — (İdarî mahiyette) İtalya ile papalık arasında bir Konkordato (Concordato).

Madde 1 — İtalya hükûmeti 4 mart 1848 tarihli kanunun 1 inci maddesi mucibince apostolik ve romaine katolik dinini devletin yegâne dini olarak tanıdığını tekrar ve temin eder».

Madde 2 — «İtalya papalığın hakkı hükümranisini tanır».

Madde 3 — İtalya papalığa Vatikan'da hakkı hükümraninin esası olan adlî zabıtanın, tam mülkiyetin, münhasıran ve tamamen hâkimiyetini tanır.

Bu suretle Vatikanda yeni bir devlet kurulmuş oldu. (Citi di Vatican) Latran muahedesile papanın nakabili tecavüz olması ve garantiler kanunu prensipinin tekrar mevkii meriyete girmesi kabul edilmiş demekti.

Madde: — «İtalya papanın şahsını nakabili tecavüz ve mukaddes addettiğinden onun hayatına kasteden herhangi bir kimseyi kıralın hayatına kastedenlere verilecek cezalara çarptıracaktır.

Madde 12 — «İtalya papalığa aktif ve passif sefaret hakkını tanır».

Bunun neticesi olarak Vatikan bitaraf ve nakabili tecavüz bir ülke olarak tanınmış oldu. Bundan maada İtalya 750 milyon lireti nakden verme-

ği taahhüt ediyordu. (Yani 1,5 milyar % 5 faizli İtalyan hazine bonosu).

Bu anlaşmaya İtalyadaki Romaines kiliselerinin idaresine ait maddeleri ihtiva eden bir konkordato ilâve olunmuştu. Romaine kilisesinin papasları tarafından aktedilen dinî izdivaçlar, medenî izdivaca muadil olarak kabul edilmişti. Demek oluyor ki İtalyada papaslar devletin ahvali şahsiye memurları sıfatile hareket ederler.

Anlaşıldığına göre Latran anlaşmalarının pratik mühim bir şümulü olmuştur.

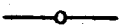

2

Almanya ve Hitlerizm

Mukaddes Roma imparatorluğu unvanını taşıyan Alman imparatorluğu 1806 da Napolyonun Osterliç zaferile yıkıldı. Bundan sonra Alman hukuku esasiye tarihi üç safha gösterir. Fransız egemenliği, Avusturya egemenliği, Prusya egemenliği. Birinci safhada on altı Alman prensliğinden teşekkül eden Ren konfederasyonu göze çarpar ki bu tamamen Fransız eseri ve Napolyon'un siyaseti mahsulüdür ve ancak Napolyon'un kudretimin devamınca yaşayabilmiştir.

1814 de Napolyonun sukutu üzerine Jermen konfederasyonu namile bir şekli siyasî vaki olur ki bu şekilde 38 Alman prensliği dahildir ve burada nüfuz ve faikiyet Avusturyaya temin edilmiştir.

1830 dan itibaren Almanyada daha sıkı bir vahdet ve millî bir temsil vücude getirmiye doğru temayül başlar ve Fransanın 1848 ihtilâli bu hareketi tesri eder. Frankfortta bir müessisler meclisi toplanır ve 28 mart 1849 da neşir ve ilân olunan bir kanunu esasî vahdeti vücude getirir. Bu kanunu esasî yaşayamadı. Çünkü küçük Alman devletleri arasındaki nifak ve hele federal teşkilâtta kendisine rüchan mevkii verdirmiye çalışan Avusturya ve Prusya arasındaki rekabet bu teşebbüsü semeresiz bıraktı. Kendisine imparatorluk tacı teklif edilen Prusya kıralı ise bu tacı ancak prenslerin

rıza ve muvafakatile ve onların elinden kabul edebileceğini beyan ederek reddetmesi millî parlâmentoya son darbeyi indirdi ve dağılmasına sebep oldu.

Bunu müteakip Prusya şimalî Almanya hükûmetlerinden bir konfederasyon teşkil etmiye kalkıştı. Avusturyanın mümaniatı üzerine muvaffak olamadı. Nihayet 1866 da vukubulan harpte Prusyanın Avusturyaya galebesi üzerine Jermen konfederasyonu dağıldı, onun yerine Prusyanın tefevvuku altında şimalî Alman konfederasyonu teşekkül etti, ve 1870 muharebesinde Prusyanın Fransaya galebesi Avusturya hariç olmak üzere bütün Alman hükûmetlerinden müteşekkil Alman imparatorluğunun teşekkül etmesini intaç etti.

Bu imparatorluk 1918 e kadar devam etti. Harbi umumide Almanyanın düşmanlara teslimi silâh etmiye mecbur kalması imparatorun ve bütün Alman kırallarının taç ve tahtlarını da devirdi. Fakat Alman birliği ve tesanüdü baki kaldı. 1919 da Vaymarda toplanan müessisler meclisi demokratik esaslara müstenit cumhurî bir Alman imparatorluğunun kanunu esasisini vücude getirdi.

1871 Alman imparatorluğu federatif bir imparatorluk idi. Bunda yalnız Prusya hâkimiyeti bütün diğer hâkimiyetlerin fevkinde idi. Vaymar teşkilâtı esasiyesi ise hâkimiyetin Alman halkına ait olduğunu söylemekle beraber bu federatif Alman devletini devam ettirmekten başka bir şey yapmamıştır. Alman vahdetinin timsali olan fede-

ral demokratik Rayh; federal mutlakıyetçi Rayhın yerine kaim olmuştur. Hâkimiyet imparatorun elinden çıkmış, Alman halkına geçmiştir. Bu kanunda «Hâkimiyet halktan doğar» denilmiştir.

1871 deki imparatorluk teşkilâtı esasiye kanunu 3 örge ihdas ediyordu: a) Federasyonun riyaseti ki imparatora ait idi. b) Bundsrat meclisi ki federasyonu teşkil eden devletlerin murahhaslarından mürekkepti. c) Rayhştağ meclisi ki halk mümessillerinden müteşekkildi.

Vaymar teşkilâtı esasiye kanunu imparatorun yerini ahali tarafından intihap edilecek bir rayh reisine bıraktı. Bundsrat meclisi yerine de onun idarî ve teşriî geniş salâhiyetlerini haiz olmayan Rayhsratı vücude getirdi; rayhştağı da olduğu gibi muhafaza etti.

Rayhştağ

Rayhştağın makanizmasile teşkilâtı 1871 deki rayhştağa nazaran yalnız bir noktada ayrılıyordu ki o da intihap vasıtalarına müteallikti. 1871 rayhştağı Alman milletini temsil ediyordu; 1919 daki rayhştag da öyle idi; ancak şanselye kudretini istimal edebilmek için rayhştaga muhtaçtı. 1919 dan evvel şanselye hem halk huzurunda (Bismark'ın nazariyesi) hem de tarih huzurunda (Hhenlohe'nin nazariyesi) mesuldür. 1919 da şansölye rayhştag huzurunda mesul oluyordu.

İntihap, müddet ve müzakereler

İntihap — Rayhştag Alman halkının umumî, nisbî ve hafi reyi ile intihap edilmiş olan mümessillerinden müteşekkildir.

Her müntehip hakkı intihabını bütün Almanyada istimal edebilir. Yaş haddi ise 25 den 20 ye indirlimiştir. Mebusların miktarı nüfusa göre değil, rey sahiplerinin miktarına göredir. Her altmış bin rey için bir mebus intihap olunur.

Müddet ve fırkalar — İntihap müddeti dört senedir. 1871 teşkilâtı esasiyesine göre rayhştag azaları bütün halkın mümessili idiler. Vaymar teşkilâtı esasiye kanununun tanziminde partiler hâkim bulunduğundan parti teşkilâtı tamamen hükûmet teşkilâtı meyanına ithal edildi. Bu suretle mebuslar halkın değil, partilerin mebusu haline getirildi. Mebuslar birer fırkaya mensup olmak lâzım geldi. Artık fırkalar birer kudret olmuşlardı.

Mebuslar Alman demiryollarında meccanen seyahat ederler; teşriî masuniyetten istifade ederler. Rayhştagda müzakere alenidir. Hafi celse akdi için azanın 2/3 ekseriyetile karar verilmesi lâzımdır.

Kararlar ekseriyeti mutlaka ile verilir. Celse yapılabilmesi için mebus adedinin yarısından bir ziyadesi kâfidir. Teşkilâtı esasiyede tadilât yapabilmek için mebus adedinin iki sülüsü hazır bulun-

mak ve bunların iki sülüsü tarafından tadilât kabul edilmiş olmak gerektir.

İki mühim komisyon vardır: Hariciye komisyonu; tahkikat komisyonu.

Teşrîî komisyonlarda muhtelif partiler âdilâne temsil olunurlar. On beş azadan mürekkep bir heyet bu komisyonlar için her fırkanın mebus miktarına göre hakkı olan aza adedini tesbit eyler.

Müzakereler — Mühim meseleler için üç müzakere yapılır; basit teklifler için tek müzakere kâfi görülür. Bu teklifler 15 aza tarafından imza edilmiş olmak lâzımdır. Teklif sahibine söz verilir ve takrir bir komisyona havale olunur.

İstizah takrirleri 30 aza tarafından imza edilmiş olmak lâzımdır. Bu takrirler imparatorluk zamanında da kabul olunurdu, fakat reye vazolunmazlardı. Bu kanuna göre reye vazolunur.

Mürakabe — Rayhştag hükûmeti mürakabe eder. İmparatorluk devrinde şansölye imparatorlar tarafından tasvibe mazhar olunca bütün Almanyaya karşı müstakil idi. Mebuslar hükûmetin hareketini tenkit edebilirlerdi, fakat Bundsrat meclisinin müzaheretine istinat edebilirse rayhştağın temayülünden başka bir siyaset takip edebilirdi. Bundsrat tarafından kabul olunan bir kanun rayhştag tarafından kabul olunmasa bile hükûmet bu kanunu tatbik edebilirdi.

İmparatorltk devrinde hükûmete karşı sual tevcihi hakkının istimali hayalî idi.

Vaymar kanunile halk hâkimiyeti ele almış, rayhştag birinci derecede ehemmiyeti siyasiyeyi haiz bir örge olmuştu. Şansölye artık halkın ve netice itibarile rayhştagın itimadına mazhar olmak lâzım gelirdi. Bu itimadı kaybettiği gün çekilmek mecburiyetinde bulunacaktı.

Cümhur Reisi

Teşkilâtı esasiyeye göre devletin başında bir devlet reisi bulunacaktır.

Vaymarda bu mesele etrafında üç fikir serdediliyordu. Bir kısmı rayhştagın emri altında bulunacak bir reis teklif ediyor, her kudreti rayhştaga vermek istiyordu. Diğer kısmı vasi salâhiyetli ve icabında Alman halkı tarafından arzu olunursa günün birinde yerini bir hükümdara terkedebilecek vaziyette bir rayh reisi istiyordu. Başka bir takımları ise reis yerine herhangi bir diktatörlüğün önüne geçmek için bir heyet teklif ediyordu.

Vaymar meclisi bu muhtelif temayüller arasında bucaladı ve bir çare aradı. Nihayet mutavassıt bir sureti hal buldu. Mevkii iktidardan düşmüş olan hânedana mensup kimselerin riyasete intihap olunamıyacağına dair olan teklif de reddolundu.

Rayh reisi her yedi senede bir halk tarafından reyi âmla intihap olunur. Muvakkat bir mâni halinde şansölye kendisine vekâlet eder.

Rayh reisi intihabı müteakip şu suretle yemin eder:

«Ben kuvvetlerimi halkın iyiliğine sarfedeceğime, teşkilâtı esasiyeyi müdafaa eyliyeceğime ve herkese karşı adalete riayet edeceğime yemin ederim».

Rayh reisi devletin mümessilidir. Ecnebi memleketlerrle muahede akteder; sfir gönderir ve sefir kabul eder. Harbi yalnız rayhştag ilân eder. İttifak muahedeleri rayhştagın tasdikine arzedilmek lâzımdır.

Rayhştag reisinin rayhştagi ictimaa davet etmiye ve icap ederse feshcylemiye hakkı vardır. Fakat aynı sebeple fesih hakkını iki defa istimal edemez.

Affı hususî hakkı vardır. Affı umumî kanunî yollarla yapılır.

Rayh reisi mahallî devletlerin uhdesine düşen vezaifi ifaya onları icbar edebilir. Asayişi temin için teşkilâtı esasiyenin vazetmiş olduğu teminatı muvakkaten geri alabilir ve örfî idare ilân edebilir. Şu kadar ki rayhştag bu husustaki kararnameleri lâğvetmek salâhiyetini haizdir.

Rayh reisi mülkî ve askerî her türlü memurları tayin ve azleder. İmparatorluğun bütün askerî kuvvetlerinin en yüksek âmiridir. Zabitler teşkilâta riayet ve rayh reisine itaat edeceklerine yemin ederler.

Rayh reisinin muamelâtı muteber olabilmek için şanselyenin ve yahut işin ait olduğu nazırın imzası lâzımdır.

Rayh reisinin nazırlardan hesap sormak ve vükelâ meclisine riyaset etmek salâhiyeti vardır.

Reich reisliği cumhuriyetin mebdeinde ihtilâlin bir muvaffakiyeti telâkki olunuyordu. Bundan dolayı bu makam sosyalist fırkası reisi Friedrich Ebert'e tevdi edilmişti. 1925 de bunun ölümünde Mareşal Pol fon Hindenburg intihap olundu ve 1932 de müddetinin hitamında tekrar intihap olundu. 1934 de bunun da ölümünde şansölye Adolf Hitler bir plebisit yaptırarak kendisini reis intihap ettirdi.

Rayh Hükûmeti

Şanselyer ile nazırlar rayh hükûmetini teşkil ederler. Bunlar rayh reisi tarafından tayin ve azlolunurlar. Şanselyer rayhştağın ekseriyetine dayanmalıdır. Reich Kanzler payesi Bismark tarafından ve kendisi için ihdas olunmuştu. Bu mevki kendisine imparatorluğu imparator namına idare itmek imkânını veriyordu.

Bismark yegâne nazırdı. Mesuliyeti siyasî değil, manevî idi.

İmparator kendisinin bir gölgesi olan şansölyenin muvafakati olmadıkça hiç bir şey yapamaz idi. Ona dizginleri kullanan reis deniliyordu.

Bismark Almanyada yalnız şansölye, yalnız federal meclisin reisi değil, Prusyanın da mutlak âmiri idi. Maiyetinde bazı sekreterler var idise de bunların hiç bir mesuliyeti olmadığından nazır değillerdi.

Vaymar teşkilâtı esasiye kanunu idarî kadroları muhafaza etmekle beraber rayhştag huzurunda mesul bir kabine vücude getirdi. Nasıl imparatorun yerini reyi âm ile intihap olunan bir reisi devlete terkettise mesuliyetten âzade eski şansölye yerine de rayhştag huzurunda mesul bir şansölye ikame eyledi.

Bu kanuna göre şansölye ve nazırlar kanunlara ve memleket menfaatine muhalif hareketlerinden dolayı mesul ve hattâ cezaî takibata maruzdurlar. Takibat için 100 mebusun imzasını havi bir takrir verilmeli ve rayhştağın üçte iki ekseriyetile bu takrir kabul olunmalıdır. Bu takdirde hâdise adalet divanı âlisine (mahkemei temyiz) intikal eder.

Kanun teklifi hakkı her mebusa verilmistir. Şansölyenin riyaseti altında toplanan nazırlar meclisi ile rayhsrat bu hususta mütalâa serdederler. Bunların fikirleri nazarı itibara alınır.

Reichsrat — Rayhsrat imparatorluk federal meclisi olan Bundsrat'ın yerine kaim oldu. Fakat onun salâhiyetini haiz olamadı. Reichsrat rayh ile diğer onu teşkil eden devletler arasında bir vasıta oldu, fakat bu meclis artık Rayhdaki hâkimiyetin merkezi değildi. 1871 kanununa göre imparator Bundsratın irsî ve gayri mesul reisi idi.

Devletlere verilen rey adedi teşkilâtı esasiye ile tayin edilmişti. 58 rey üzerinden Prusyanın 17 reyi vardı. İmparatorluğun şansölyesi Bundesrat'ın yani federal meclisin filî reisi idi. Bu mecliste

onun reyi hâkim idi. Bavyera mümessili ise Bundesrat'da şansölyeye vekâlet edebilirdi.

Bundesrat'ın salâhiyeti teşkilât ile tayin edilmiş olan her hususa şamildi. Bundesrat teşriî salâhiyetini Reichstag ile paylaşırdı. Rayhştag tarafından teklif ve kabul olunan kanunlara bir katiyet hükmü verirdi. Gesetzbefehl yani emri kanun Bundsrata aitti. Gesetzinhalt yani metni kanun ise Reichskag'ın salâhiyeti dahilinde idi. Bundsrat kanunların tatbik tarzlarını, idarei devleti mürakabe eder ve büyük memurların tayinlerini teklif ederdi. Daimî komiteler bütün idare şubelerile meşgul olurlardı; ordu ve bahriye komiteleri daima imparatora açıktılar. Bu komiteler hakikî nezaretlere müşabihtiler.

Bundesrat kanuna muhalif hareket vukuunda en yüksek müracaat makamı olup icap halinde buna cür'et edenleri hareketlerinin tadiline icbar edebilirdi. Burası iki devlet arasında zuhur edebilecek ihtilâfın temyiz mercii idi.

Bundesrat devletleri temsil için kurulmuştu. Reichsrat da aynı gaye ile vücude getirildi. Bu da devletlerin mümessilleri tarafından teşekkül ederdi. Teşriî salâhiyet kısmen elinden alınıştı. İdarî ve adlî salâhiyetler de kaldırılmıştı. Bu imparatorluk şansölyesinin idaresi altında idi. İmparatorluk hükûmetinin bir azasının riyasetinde toplanırdı.

Mümessiller talimat üzerine reylerini verirlerdi. Her devletin hiç değilse bir reyi vardı. Büyük devletler için ahalisinin her milyonuna bir rey

verilmişti. Fakat bunlardan hiç birinin elde edebileceği rey umumî rey adedinin 2/5 şini tecavüz edemezdi. Bundan dolayı Prusyanın faikiyeti kalmamıştı.

Prusyada mümessillerin nısfı hükûmet tarafından, diğer nısfı da eyaletler tarafından intihap olunurlardı, bunların mümessilleri talimatsız reylerini istimal ederlerdi.

Rayhsrat'ın muayyen ictima devresi yoktu. Hükûmet icap ettiği vakit davet eder ve azadan üçte biri tarafından talep vuku bulursa davet mecburî olurdu. Hükûmet rayhştağa bir proje tevdi etmeden evvel rayhsratın muvafakatini almak mecburiyetinde idi. Şu kadar ki rayhsrat muvafakat etmese bile hükûmet rayhsratın muhalif mütalâasını da bildirmek suretile kanun lâyihasını rayhştağa tevdi edebilirdi.

Kezalik rayhsrat bir kanun lâyihasını vücude getirip de hükûmet bu lâyihayı muvafık görmezse kendi mütalâasile beraber rayhştağa tevdi ederdi.

Teşkilâtı esasiyenin tadili için 2/3 bir ekseriyet lâzımdı. Rayhsrat; rayhştag tarafından kabul edilen kanunlara veto hakkını kullanabilirdi. Rayhştag 2/3 ekseriyetle bunun rızasını almaksızın bu kanunu tatbik ettirebilirdi. Mahaza rayhsrat devlet reisinin rıza ve muvafakatile bu hususta hâkimiyetin sahibi olan halka müracaat edebilirdi.

Plebisit — Vaymar teşkilâtı esasiye kanunu Almanyayı yalnız demokratlaştırmakla kalmadı.

İsviçre teşkilâtından mülhem bir tarzda bazı mühim meselelerde halka müracaat sistemini de vaz etti. Buna plebisit denilmektedir. Vaymar kanununa göre şu hallerde plebisite müracaat olunur:

1 — Bir kıt'anın ahalisinden üçte biri mensup olduğu memleket (mahallî hükûmet) den ayrılmak isterse imparatorluk hükûmeti plebisit yapmayı emretmiye mecburdur. (Mahallî hükûmetlerin ilgası ve millî birliğin tesisi neticesinde bu madde hükümsüz kalmıştır).

2 — Rayhştağ tarafından bir kanun kabul edildikten sonra bu kanunun meriyete vaz'ının tehiri mebuslardan üçte biri tarafından talep edilebilir ve bu suretle tehir edilen kanunun müntehiplerden yirmide biri tarafından plebisit yani referanduma arzı talep edilirse kanun referanduma çıkarılır.

3 — Bizzat ahali dahi kanun yapabilir. Müntehiplerden onda biri bir kanun projesi hazırlayarak hükûmete verirse hükûmet bunu rahştaga vermeğe mecburdur.

4 — Rayhştag tarafından reye iktiran eden bir kanunu reisicumhur münasip görürse meriyete vazetmeden evvel plebisite arzedebilir.

5 — Rayhştag tarafından kabul olunan bir kanun rayhsratın muhalefetine uğrar ve rayhştagın ısrarına rağmen rayhsrat muhalefetinde devam ederse reisicumhur iki meclis arasındaki bu ihtilâfı plebisitle halledebilir. (Rayhsrat ilga edildiğinden bu da hükümsüz kalmıştır).

6 — Rayhştag kanunu esaside bir tadilât kabul edip de bu tadilât rayhsrat tarafından kabul olunmıyarak ahalinin reyine müracaat edilmesini talep etmiş ise reisicumhur mecburî surette plebisite müracaat eder.

7 — Rayhştag âranın 2/3 si ile ahalinin reyine müracaat olunmasına karar verirse ahali plebisit tarikile reisicumhuru azledebilir. Eğer ahali rayhştağın arzusu hilâfına rey verirse rayhştağ bu rey neticesinde kendiliğinden feshedilmiş olur.

Adlî kuvvet

1871 teşkilâtı, adlî kuvvetten bahsetmiyordu. Leipzig imparatorluk mahkemesi ancak 1877 de teşekkül etmiştir. İmparatorluğun adlî teşkilâtı (Weimar) Vaymar kanununda olduğu gibi muhafaza edilmişti. Yalnız hususi ve askerî mahkemeler lâğvolunmuşlardır, ve 1921 de evvelâ (Bundesrat) a verilen salâhiyetleri kullanmak üzere imparatorluk yüksek adlî meclisi (Staatsgerichthof) teşkil olundu.

Hukuk müsavatı imparatorluk teşkilâtı ile temin olunmuştu. Ceza kanunu 1898 de ve kanunu medenî 1900 de neşir ve ilân olunmuştu. Vaymar kanununa göre hâkimler müstakildirler.

1919 dan itibaren hâkimler mutlak hükümran olan millet namına kaza salâhiyeti istimal ederler.

Bu kanun ile hâkimlerin istiklâli temin olunmuştur:

Hâkimler azlolunamaz.

Maaşları müstakardır.

Hâkimlerin keyfî surette nakilleri caiz değildir.

Hiç bir kimse tabii hâkiminden başka bir mahkeme huzuruna sevkedilemez.

Harp zamanı hariç olmak üzere bütün askeri mahkemeler mülgadır.

Almanların hukuku

Weimar teşkilâtı esasiyesi 2 kısma taksim edilmişti:

1 — Hükûmetin şekli, ve kudretlerin teşkili. (madde — 1 - 108).

2 — Almanların hak ve vazifeleri. (madde — 109 - 165).

Almanların hak ve vazifeleri

1 — Ferd

Almanların hak ve vazifeleri bahsi beş kısma ayrılmıştı: Fert, cemiyet içinde hayat, din ve dini tesisler, maarif ve mektepler, ictimaî hayat.

Bütün Almanlar kanun karşısında müsavidirler. Kadınlar da erkekler gibi prensip itibariyle aynı medenî haklara ve vazifelere sahiptirler.

Devlet badema bir vazifeden mütevellit veya akademik rütbelerden başka hiç bir rütbe tanımaz. Devlet tarafından hiç bir fahrî nişan ve unvan verilemez. Hiç bir Alman ecnebi bir devletten nişan ve unvan kabul edemez.

Ferdin hürriyeti nakabili tecavüzdür. Yalnız kanun hürriyet rejimini tadil edebilir. Hürriyetleri selbedilmiş olan kimseler, ertesi günü hangi makam tarafından ve ne sebeple hürriyetlerinin ellerinden alındığından haberdar edileceklerdir; bunun üzerine müracaat ve şikâyette bulunabilirler.

Mesken masundur, nakabili tecavüzdür; kanun ile yapılmış olan istisnalar hariçtir.

Posta mektuplarının, telgrafların sırları nakabili tecavüzdür.

Fikir, söz ve kalem hürriyeti teminat altına alınmıştır. Hiç bir kimse fikrini serbestçe beyan etmiş olmaktan dolayı muahaze edilemez. Sansür yoktur, sinema ve gayri ahlâkî neşriyat müstesnadır. (Bu hükümlerin bugün hiç bir kıymeti kalmamıştır).

2 — Cemiyet hayatı

Ailenin esası ve milletin devamının ve çoğalmasının temeli olan evlenme kanunu esasinin himayesi altındadır.

Çok nüfuslu ailelere devlet yardımda bulunacaktır. Analık devletin himaye ve yardımına mazhar olacaktır.

Toplanma ve cemiyet kurma hakkı temin edilmiştir. Bütün Almanların siyasî, ictimaî ve dinî cemiyetler ve şirketler kurmağa salâhiyetleri vardır.

Reyin serbestisi ve hafi kalması teminat altına alınmıştır. Memurlar partilerin değil, cemiyetin hizmetindedirler. Bir memur bir hakkı ihlâl ederse bundan devlet mesuldür.

3 — Din

Vicdan hürriyeti ve serbestçe ayin yapılması teminat altına alınmıştır. Artık bir devlet kilisesi yoktur. Dinî cemiyetler serbest yardım görebilirler. Pazar ve bayram günleri hükûmet tarafından tanınmış ve himaye altına alınmışlardır.

Katolik kilisesile sosyalist millî kilise arasındaki ihtilâf gayet şedittir. Muhalefet bilhassa Bavyera'da kendini hissettirir. Weimar'daki (din ile devletin tefriki) fikrinin cephesi yıkılmıştır.

1933 de nasyonal sosyalistler tarafından iktidar ele alınır alınmaz, Yahudi meselesi ortaya çıktı. Bu mesele şu noktadan gayet mühim idi ki yahudiler bilhassa Berlinde bir çok serbest meslekleri âdeta inhisar altında bulunduruyorlardı. Bu vaziyet yahudilerin icrayı san'at edebilmelerinin nizam altına alınmasına sebebiyet verdi.

Diğer taraftan ticaret yahudilerin eline geçmiş ve fevkalâde vüs'at peyda etmişti. Bütün büyük mağazalar âdeta sionist'lerin elinde idi. Bu-

nun üzerine Hitler yahudi mağazalarına ve bilhassa yahudi truste'lerine boykot yapılması kararını verdi.

Nihayet Nazi'ler yahudilerden Alman vatandaşlığını geri almağa kadar ileri vardılar. Bugün yahudi artık bir Alman değildir, ve Almanyada oturmağa haklı dahi değildir. Servetlerini Almanyada bırakmak şirtile çekilip gitmeğe icbar edilmişlerdir.

4 — Maarif

Maarif kanunu, epeyce münakaşayı davet etti. Burada iki zıt telâkki çarpıştı. Merkez ve sağ cenah dinî mektepleri tercih ediyorlardı. Sosyal demokratlar ise maarifin lâyikleştirilmesini teklif ediyorlardı. Nihayet şunda karar kılındı:

San'at, ilim ve maarif serbesttir.

Muallimler memurların aynı hak ve vazifelerine sahiptirler.

Millî mektep 8 yaşında başlar ve tahsil 18 yaşını ikmal edinceye kadar devam eder.

Tahsil ve mektep levazımı meccanidir.

Dinî tahsil ile ahlâkî terbiye maarif programına dahildirler.

5 — İçtimaî hayat

Alman ihtilâli sosyal demokratların eseridir.

Binaenaleyh teşkilâtı esasiyenin 2 inci kısmına bir iktisadî ıslahat programı ithal olundu.

Her meslekte vaziyetin ıslahı için daimî bir cemiyet kurmak veya meslekî bir birlik vücude getirmek hakkı herkese tanınmış ve garanti edilmiştir. (Grève hakkı). Reisi devlet intizamı temin etmelidir, memurlara şamil olmıyan bu hakkın istimalini muvakkaten menedebilir.

Medenî haklarının istimali için amelelerin iştirâk serbestisi kabul olunmuştur.

İctimaî sigorta teşkilâtı vücude getirilecektir. Çalışma şartlarının beynelmilel nizamata uydurulması lâzımdır.

Her Alman gerek aklî ve dimağî istidadı ve gerek maddî kuvvetile ictimaî menfaatin icap ettirdiği sâyüameli ifa ile manen mükelleftir. Devlet iş istiyenlere iş verir.

Orta sınıf ve köylüler her türlü istismara karşı himaye edileceklerdir.

Amele ve müstahdemler kendi ictimaî ve iktisadî menfaatlarile alâkadar olabilmek için teşebbüs amele meclislerinde, eyalet amele meclislerinde, hattâ imparatorluk amele meclislerinde temsil olunmak hakkını haizdirler. İmparatorluk hükûmeti ictimaî siyasete veya siyasî bir iktisada dair kanun projesini teklif etmeden evvel bu projeyi evvelâ fikir ve mütalâası alınmak üzere imparatorluk iktisat meclisine arzedecektir. İmparatorluk iktisat meclisi de bu nevi kanun projelerini teklif etmek salâhiyetini haizdir.

Hitler'in zuhuru

Vaymar teşkilâtı esasiye kanunu dediğimiz gibi demokratik ve fırkaların temsili esasına müstenit bir kanun idi. Rayhştağ muhalif fırkaların serbestçe münakaşa ve cidaline sahne olmuştu. Almanya hür ve serbest bir idare altında idi. Fakat muztarip ve perişandı. Versay muahedesile elleri, kolları zincirlenmişti, büyük bir tazminatı harbiye yükü altında inliyordu. Sanayi mamulâtının istihlâk merkezleri kapanmıştı, ticaret durmuştu. Büyük bir iktisadî buhran Alman bünyesini kemiriyordu. Galip devletler Versay muahedesinin Almanyayı bıraktığı zelil mevkide tutmak istiyorlardı, ona müsavi hak tanımayorlardı. Almanya kendisini müdafaa için olsun silâhlanmak hakkından mahrum tutuluyordu. Bu felâketlere daha koyu bir felâket olarak komünistlik Almanyada almış yürümüştü. Komünistlerin miktarı dört milyonu bulmuştu. Kızıl felâket Almanyayı istilâ etmek üzere idi. Alman halkı şaşkın bir halde idi, ne yapacağını, bu feci vaziyetten nasıl kurtulacağını bilmiyordu bir dâhiye muhtaçtı ve bunu bekliyordu. Böyle bir zamandadır ki Hitler kendisini gösterdi.

Aslında Avusturyalı bir Alman olan bu zat Alman milletinin birleşmesinin, kuvvetleşmesinin en ateşli taraftarı idi. Alman kavminin elem ve ıztırabının büyük bir kısmı fırkalar hükûmetinin za'fı neticesi olduğuna kani idi. Bunun için her şeyden evvel kuvvetli, sarsılmaz bir hükûmet vü-

cut bulmasını istiyordu. İtalyada Mussolini böyle bir hükûmetin nümunesini meydana koymuştu.

Hitler nasyonal sosyalist (kısacası Nazi) namile bir fırka teşkil etti. Yorulmak bilmez bir azim ve gayretle bu fırkayı genişletmiye çalıştı. Bu fırkaya dahil olanlardan bir Nazi ordusu vücude getirdi. Bu ordunun teşkilinden maksat nizamı hazıra karşı isyan ve ihtilâl değil müstakbel Alman ordusuna anasır hazırlamaktı. Bu ordu bir nevi spor teşkilâtı mahiyetinde idi. Alman milleti Hitlerin şahsında bir halâs vasıtası görmeğe başladı, ve Nazi fırkası gittikçe büyümek, kuvvetlenmek yolunu tuttu.

Hitlerizmin umdeleri

Bu gayretler arasında Hitler (Main Kamp) eserini neşretti. Bunda bir takım siyasî akideler vâz ediyordu. Bunda devletin vazifesi maddeten ve manen bir cinsten olan Alman cemiyetinin muhafazası ve tekâmül ve inkişafının teminidir; diyordu. Sosyalistliğin hilâfına olarak mülkiyetin muhafazası taraftarı görünüyor ve millî sosyaliz min gayesi Alman milletini kuvvetlendirmek olduğunu söyliyordu.

Karl Marks nazariyesinden beynelmilelcilik, tarihî maddiyetçilik itibarile ayrılıyordu. Bilâkis devleti teşkil eden cemiyet demek ırkın bir seciyede olanlarından mürekkep bir cemiyet olduğunu iddia ederek doğruca milliyetçiliğe bir kıymet veriyor; ırk nazariyesini meydana atıyordu. Bun-

dan yahudi düşmanlığı, yahudilerin Almanyadan harice atılması fikri çıkıyordu. Hitlere göre yahudiler dünyanın en bayağı adamlarıdır, bunların tarihteki rolü hiç bir vakit faydalı olmamıştır; yahudiler daima başka ırkların sırtından geçinmişlerdir. Almanlık bunlardan kurtulmalıdır. Yahudilerle temas, onlarla izdivaç ırkı tereddiye uğratır. Umumî harpta Alman imparatorluğunun yıkılmasında iki âmil olmuştur. Biri Marksizm, diğeri yahudilerdir. Marksizm de bir yahudinin eseridir. Binaenaleyh Almanyanın mücadele hedefi her şeyden evvel bunlar olmalıdır.

Hitlerizme göre devleti terkip eden fertler üç kısma ayrılır:

Birincisi: Almanlar yani ırkan Alman olduklarında şüphe olmayanlar,

İkincisi: Tecrübe devrini geçirmekte olan Almanlar,

Üçüncüsü: Yabancılar.

Bu sistemde her hak ve her vazife öz Alman olan vatandaşlara aittir.

Alman devletinin mukadderatını ancak (öz Alman) olanlar elinde tutabilir. İkinci kısım dışarıda doğmuş Almanlardır. Esasen Alman oldukları halde yabancı memleketlerde doğmuş ve orada büyümüş olan Almanlar bir tecrübe devresine tâbidir. Bunlar tam Alman hukukunu hâiz değildir. Ancak Almanlık vazifesini hâizdir. Bunlar bir müddet Almanyada ve Alman hizmetinde bu-

lunacaklar ve öz Almanların kontrollarına tâbi olacaklardır. Neticede bunlar Alman rejimine uygun harekette bulunurlarsa onlara da öz Alman ünvanı verilecektir. Eğer buna lâyık olmazlarsa dışarıya atılacaklardır.

Yabancılara gelince, bunlar ya bir ecnebi devletin tebasıdır. O halde hukuku düvel hükmünce muamele görürler, yahut Alman tebasıdırlar. Bunlar her türlü haktan mahrum ve kapı dışarı atılmağa mahkûmdurlar (Yahudiler).

Amelenin halinin ıslahına dair olan fikirleri amelenin hakkını tanımak ve sermayedarlara ezdirmemektir. Çalışan ve çalıştıranlar iktisadî faaliyeti vücude getirmek için birbirinden ayrılmaz unsurlardır. Bunlar arasında nizam ve âhenk tesis etmelidir. İşçiyi ve köylüyü kendi haline bırakır ve sermayedarların istismarına müsaade edersek o vakit kızıl tehlike baş gösterir. Alman işçisi halinden o kadar memnun olmalıdır ki komünizmi kendisi tepelesin.

Hitler: Parlâmentoyu da tabiî müesseselerden saymaz. Ekseriyeti ârâ ile, en âdi bir adamın iş başına gelebileceğini söyler. Bu suretle Hitler parlâmento ile idare olunan demokrasinin aleyhindedir. Hitler'e göre sağlam bir devlet aynı ırka mensup insanlardan, aynı dili konuşanlardan, aynı kültüre malik insanlardan teşekkül eder. Bunun aksi olan siyasî varlıklar zayıf ve cılız çocuklara benzer.

Hudut ayrılığı ile, bayrak ayrılığı ile, aynı ırktan olan millet ayrı millet telâkki edilmiyeceği fikrini ileri sürer. (Bundan Avusturyayı kastediyor).

Hükümranlık kudretinin istimali bahsinde imparatorların ve kıralların devlet idare edemiyeceğini söyler. Devleti ancak dâhi adamlar idare edebilir. Dâhi adam, ancak aynı ırktan olan, aynı dili konuşan milletin hakikî menfaatlerini gören ve bunları birleştirmeğe çalışan adamdır. Prensler, kırallar bunu yapamazlar. Çünkü millet tarafından seçilmiş değildirler. Bunlar babalarından kalan mirasa konarlar; ekserisi de ahmaklardan ibarettir. Bir ahmakın bir milleti idare etmeğe hakkı yoktur. Milleti ancak dâhiler idare ederler. Bu dâhi kendi kendini meydana kor.

Bu suretle işbaşına gelen adam hiç bir vakit parlâmento ile çalışamaz. Parlâmento hiç bir vakit memleketin güzide insanlarından mürekkep değildir. Bunlar o mevkie bin türlü intirikalarla gelmiştir. Dâhi bir kanun yapıp bunların tasvibine arzedemez. Bunların huzuruna gidip de fikirlerini müdafaa etmeğe memleketin yüksek menfaatinin icap ettirdiği şeyleri kabul ettirmek için bunlara rica etmeğe mecbur değildir. Onlarla uzlaşmak için fikrinin bir kısmından feragat etmeğe mecburiyeti yoktur. Dâhi adamın yanında istişare için iki meclis bulunması kâfidir. Biri meslekî meclis, diğeri iktisadî meclis. Dâhi bunların mütalâasını alırsa da fikirlerini kabul etmeğe mecbur değildir.

Memleketi idare edecek dâhinin gayrı mesul olması fikrindedir. Dâhi adamlar esasen fenalık yapmazlar. Yaparsa bu dâhi değil diktatör olur.

Naziler tam harp taraftarıdır. Sulh lehinde bulunanları vatan haini addeder. Sulh propagandaları bir milleti afyonlayıp uyutmak için kullanılan ilâçtır. Bu propagandalar bozgunluk oyunlarıdır. Yaşamak için harp elzem bir şeydir, der.

Almanya harice çıkmaya ve Avrupa haricinde müstemleke elde etmeğe muhtaç değildir. Müstemleke siyaseti İngiltere ile Almanyanın arasını açmıştır. Almanya şarka doğru tevessü etmeli ve Rusya üzerine çökmelidir; hariçte koloni aramağa lüzum yoktur. Alman sanayii için lâzım olan şeyleri Rus sahasında bulabilir, fikrindedir.

Nazilerin programları şudur:

1 — Bütün Almanların müttehit bir vicdana dayanarak birleşmeleri ve büyük Almanyayı vücude getirmeleri.

2 — Bütün Almanların diğer müterakki milletler gibi ayni hakka malik olmaları (yani Versay muahedesinin kaldırılması).

3 — Öz Alman kanını taşıyanların Alman vatandaşı seyılması ve bu kanı taşımayanlara ecnebi muamelesi yapılması.

4 — Amelenin hakkının, hayatının müdaffası; onun bir insan hayatı yaşayabilmesi için tertibat alınması.

5 — Her Alman vatandaşının vazifesi Alman câmiası içinde fikriyatile ve yahut el işile kendi milletine hâdim olması.

6 — Herkes câmianın menfaatine hâdim olmalıdır. Her şeyden evvel milletin menfaati ve sonra ferdin menfaati düşünülür.

7 — Sermayeyi gayrı meşru surette arttıran faizciliğin takyidi.

8 — Harp esnasında harp yüzünden elde edilen kazançların müsaderesi.

9 — İhtiyarlık sigortası vücude getirilmesi.

10 — Büyük sanayi karşısında küçük san'at erbabının himayesi.

11 — Âlî tahsil de dahil olmak üzere bütün tahsilin meccaniliği.

Matbuata karşı vaziyetleri de mühimdir. Alman matbuatının başında yalnız öz Alman bulunabilir.

Almanyada bir ecnebi Alman dilile gazete çıkaramaz. Bu meselede daha sonraları o kadar ileri gidilmiştir ki yalnız matbaaların başında değil, gazetelerin muharrirleri arasında üç dört nesil evvelinden öz Alman bulunmayan bir çok muharrirler kapı dışarı edilmiştir.

Hitler'e göre hayatta: Bir ferdin kendini terbiye edebilmesinin şartı mütecaviz olmasıdır. Ancak tecavüz edebilecek olan bir câmia kendini mü-

dafaa edebilir. Bir millet tecavüze muktedir olmalıdır. Müdafaa için tecavüzü beklemek doğru değildir.

Şansölye Hitler —

Hitler'in ortaya attığı fikirler ve programlar Alman izzeti nefsini okşayor, galip devletlerin zebunu kalmış olan Almanların gururunu tahrik ediyordu. Alman kavmi Hitler'e gittikçe artan bir bağlılık göstermiye başlamıştı. 1928 intihabında Nazi'ler yani Hitler fırkası rayhştaga 12 mebus ile dahil olmuştu. 1930 senesi intihabında 107 ve 1932 senesi intihabında 230 ve 1933 mart intihabında 288, aynı senenin son teşrin intihabında ise 661 mebus ile dahil olmuştur. Bunun üzerine Hitler rayhştagın en büyük ekseriyetini ihraz etmiş bir şef sıfatile Alman hükûmetinin başına geçmiş, Alman şansölyesi olmuştur.

Kamünizmin feshi —

İşe başlar başlamaz ilk faaliyetini komünizmin ortadan kaldırılmasına, komünist partisinin bertaraf edilmesine hasretmiştir. Bunun için her şeyden evvel komünist partisinin feshine karar vermiş, fırkayı dağıtmış, şeflerini ezmiş ve komünistliği kökünden sökmüştür.

Hitler Reisicumhur —

Garip bir tesadüf eseri olarak çok geçmeden ihtiyar Mareşal Hindenburg'un vefatı vuku buldu. Alman cumhur reisliği açıldı. Hitler şansölye mevkiini muhafaza etmekle beraber Alman cumhur reisliğini de nefsinde cemetmek için plebisite müra-

caat etti, ve Alman milleti kendisine büyük bir ekseriyetle (4 milyona karşı 38 milyon rey) cumhur riyasetini de tevdi eyledi. Böylece teşkilâtı esasiye tarihinde mesbuk olmıyan bir hâdise meydana geldi ki o da cumhur riyasetile başvekâletin bir şahısta toplanmış olmasıdır.

Hitler'e taraftarları Fürer unvanını verdiler. Fürer; sergerde, başbuğ gibi bir mana ifade eder.

İktidarı tam —

Hitler neşriyatında söylediği gibi parlâmento ile iş göremezdi. O, programlarını tatbik sahasına koymak için serbest kalmak, kollarını bağlayacak zincirleri boşaltmak isterdi. Binaenaleyh rayhştagdan kurtulmak lâzımdı. Bu maksatla 23 mart 933 de rayhştagı Potsdamda ictimaa davet etti ve kendisine dört sene iktidarı tam verilerek dağılmalarını teklif etti. Rayhştagda büyük ekseriyet nazilerin elinde olduğundan Hitler'in teklifi kabul olundu, ve Hitler'e dört sene için her ne isterse yapmağa salâhiyeti tâmme vererek dağıldı. Kabul olunan kanun şöyledir:

1 — İmparatorluk kanunları rayh kanunu esasisinde gözetilen usul ve merasim haricinde olarak rayh hükûmeti (yani şansölye) tarafından tanzim ve neşir ve ilân olunabilir. Bu hüküm kanunu esasinin 85 inci maddesinin 2 inci fıkrasile 87 inci maddesinde gözetilen kanunlar hakkında da câridir.

2 — Rayh hükûmeti tarafından vazedilen kanunlar rayhştagın ve rayhsratın teşkilâtına taal-

lûk etmemek şartile kanunu esasî ahkâmından inhiraf dahi edebilir.

3 — Hükûmet tarafından tanzim olunan imparatorluk kanunları devlet şansölyesi tarafından meriyete vazolunur, ve kanun mecmuasında neşir edilir. Muhalif ahkâm müstesna olmak üzere bu kanunlar neşrinin ferdası gününden meriyete girerler.

4 — İmparatorluk kuvvei teşriiyesinin salâhiyeti dairesine giren meselelere müteallik olarak ecnebi devletlerle imparatorluk arasındaki muahedeler kuvvei teşriiyenin rıza ve tasvibine ihtiyaç göstermez.

5 — Bu kanun neşri tarihinden muteberdir. 1937 nisanının 1 inde mevkii meriyetten kalkacaktır. Şimdiki hükûmete başka bir hükûmet halef olduğu takdirde bu kanun münfesihtir.

Vaymar teşkilâtı esasiye kanunu kendisini tadil etmek kudretni rayhştaga tevdi etmişti. Yalnız müzakereye iştirâk edenlerin üçte iki reyi bu tadil için meşrut idi. Rayhştag kanunun bu müsaadesine dayanarak Hitler'e kanun yapmak salâhiyeti şöyle dursun, kanunu esasiyi bile tadil etmek kudretini veriyordu. Yalnız rayhştagla rayhsratın teşkilâtına dokunmayı istisna ediyordu.

Diğer taraftan Hitler'e verdiği bu kudret şayet Hitler mevkii iktidardan çekilecek olursa geri alınmış olacaktı.

Bundan sonra Hitler tamamen serbest ve müstakil olarak programını tatbika başladı. İlk si-

yasî muvaffakiyeti Sar havzasının istirdadı olmuştur. Fransızlar Sar havzasını muvakkaten işgal ediyorlardı; fakat terketmiye niyetleri yoktu. Hitler Fransızları plebisit yapmağa icbar etti ve ahalinin hemen ittifaka yakın reyi Almanya lehine zuhur etti, Sar havzasını aldı. Galip devletlerin cemiyeti akvamdaki tahakkümüne karşı oradan murahhasını çekti, ve cemiyeti akvamı terketti.

Tek fırka —

Teşri sahasında 14 temmuz 1933 de bir kanun çıkararak Almanyada yalnız nasyonal sosyalist (nazi) partisinden başkasını menetmiş, mevcut partileri muhafaza ve yahut yeni parti teşkiline teşebbüs edecek olanları şiddetle cezalandırmıştır. Bunun üzerine bir çok partiler kendilerini mefsuh ilân etmişlerdir. Komünist partisi zaten Hitler'in mevkii iktidara gelmesile beraber feshedilmişti. Vaymar kanununun asıl mürettibi olan sosyal demokrat partisi de feshedilerek emvali zaptolunmuş ve rayhştag veya diyet (mahallî hükûmetler parlâmentosu) ve yahut sair meclislere intihap edilmiş olan azaların o meclislere duhulü menedilmiştir.

Yine aynı günde neşrettiği bir kanunla plebisit meselesini de başka türlü tanzim eylemiştir:

1 — Rayh hükûmeti ittihaz etmek üzere olduğu bir tedbirin ahalinin rıza ve muvafakatine mazhar olup olmadığını bilmek üzere ahalinin reyine müracaat edebilir.

Bir kanun teklifi dahi bu kadroda gösterilen tedbir mahiyetindedir.

2 — Plebisit yapıldığı vakit makbul surette ızhar edilen reylerin ekseriyetile mesele kararlaşır. Bu ahkâm kanunu esaside tadilât vücude getiren bir kanunun plebisitinde de aynen câridir».

Bu kanun neticesi olarak rayh hükûmeti her hangi bir mesele veya alacağı herhangi bir tedbir hakkında ahalinin reyine müracaat edebilecektir. Bu suretle rayhştağın rızasını almağa hacet kalmıyacaktır. Bu vaziyet parlömantarizmin ilgasına doğru atılmış bir adımdır. Diğer taraftan ekseriyetin istihsali de kolaylaşmıştır. Çünkü rey sahiplerinin ekseriyeti değil, rey verenlerin ekseriyeti kâfi görülmektedir.

Devletlerin ilgası —

31 kânunusani 1934 tarihli bir kanunla Fürer Vaymar kanunu esasisinin temeli olan federatif teşkilâtı tamamen ve baştan aşağı yıkmıştır. Bu kanun ile mahallî hükûmetler lâğvedildi. Kanun şöyledir:

1 — Mahallî hükûmetlerin ahali mümessilleri meclisi (Diyet) lâğvedilmiştir.

2 — Mahallî hükûmetlerin hukuku hükümranisi rayha intikal etmiştir. Mahallî hükûmetler rayh hükûmetine tâbidirler.

3 — Rayhın stathalterleri (reis, vali) rayhın dahiliye nezaretine merbutturlar.

4 — Rayh hükûmeti yeni bir kanunu esasî vücude getirebilir.

5 — Rayh dahiliye nezareti bu kanunun icrası emrinde her türlü kararnameleri tanzim edecektir.

Rayhştag ile rayhsrat tarafından ittifakla kabul edilen bu kanun Almanyanın tam birliğini vücude getirmiştir. Eski kırallıkların yerine kaim olan cumhuriyetler kâmilen yıkılmış, bunların hukuku hükümranileri rayha geçmiştir. Her birinin başına bir vali (Stathalter) ikame edilmiştir. Bu cumhuriyetlerin parlömanı olan diyet meclisleri lâğvedilmiştir.

Kanun bu defa açık ve sarih surette hükûmetin yeni bir kanunu esasî vücude getirmiye salâhiyetini kabul etmiştir. Vâkıa Fürere verilen salâhiyeti tâmme kanunu bu meseleye de şamil idise de hiç olmazsa rayhştag ile rayhsratın teşkilâtına ve imparatorluk reisicumhurunun imtiyazına halel iras edebilmek salâhiyeti istisna kılınmıştı. Bu defa her şeyi yapmağa iktidarı tâm verilmiştir.

14 şubat 1934 tarihli bir kanun ile rayhsrat dahi lâğvedilmiştir. Bu meclisin vazifesi rayhın teşriî ve idarî işleri için mahallî hükûmetleri temsil idi. Mahallî hükûmetler lâğvedilince tabiî olarak bu vazife de kalmadı ve rayhsratın cüvudu da sebepsiz ve mahalsiz kaldı, lâğvedildi.

Bu kanunlarla Fürer Alman vahdetini vücude getirmiş, Almanların muhtelif hükûmetlere ayrılmak suretile muhtelif temayüller taşıyabilmesinin önünü almıştı. Şimdi sıra imparatorluk haricinde dağınık kalan Alman ırkile meskûn kıt'aların da imparatorluğa ilhakı ve Jermen ırkının mu-

kaddes Roma imparatorluğunun ihyası kalmıştı. Fürer en büyük Alman imparatorluğunu vücude getirmek istiyordu. Bunun için Almanyayı kuvvetlendirmek, emellerine mümaniat edebilecek olanları bir darbe ile ezecek ve yıkacak bir kudrete yükseltmek lâzımdı.

İngiltere ile bahrî bir uzlaşma yaparak onu tatmin ettikten sonra mecburî hizmeti askeriyeyi ilân etti ve bütün sanayii seferber ederek Almanyayı dünyada misli görülmemiş bir tarzda teslih ve teçhiz eyledi. Avrupanın bulunduğu vaziyetten istifade ederek 1938 martında Avusturya devletini ortadan kaldırdı ve bir plebisitle Almanyaya ilhak etti. Aynı senenin eylûlunda Çek - Slovakyadaki Südet Almanlarının çek boyunduruğundan halâsı vesilesile çek hükûmetinin şimal arazisini Almanyaya ilhak eyledi ve nihayet 1939 martının on üçünde de Çek - Slovak devletinin hayatına nihayet verdi. Bohemya ve Moravya kıt'alarını Almanyaya ilhak etti ve Slovak kıt'asını da himayesi altına aldı. Böylece bir sene içinde merkezî Avrupanın iki mühim devletini ortadan kaldırarak hakikaten en büyük Almanya imparatorluğunu tesis etmiş oldu.

Fürerin ihtirası daha nerelere kadar gideceği belli değildir.

Amelenin patronlar tarafından ezilmemesi ve hallerinin ıslahı için 1934 senesinde şayanı dikkat bir kanun neşretmiştir.

Bu kanunun ruhu şöyle telhis olunabilir:

1 — Amirin nüfuz ve mesuliyeti,

2 — Bir teşebbüsün bütün azaları arasında taavün ve tesanüt.

3 — Alâkadarların bizzat halledemedikleri ihtilâfta devletin tam kudretle müdahalesi.

Her teşebbüsün başında mesul bir âmir veya müdür bulunacaktır ki bu âmir başında bulunduğu teşkilâtın bütün teferrüatını bizzat tanzim edecektir. İş bir anonim şirkete ait veya kindi işini kendisi idare etmiyenlerin ümurundan ibaret ise bu âmir veya müdür isim tasrih olunarak gösterilecektir. Bu âmir veya müdürün yapıp ilân edeceği nizamnamede mesainin şeraiti, müddeti, ücretin miktarı, amelenin izin müddeti ve saire sarahatle tayin olunacaktır.

Evvelce istihsalâtın muhtelif şubelerinde tatbik olunan ve patronlarla amele sindikaları arasında münakaşa edilen kollektif mesai mukaveleleri yerine bu nizamname kaim olacaktır. Sindikalar ilga edilmiştir. Amele bundan böyle kollektif tarzda patronlarla işi münakaşa etmek hakları yoktur. Onların menfaati bir «vicdan meclisi» tarafından müdafaa edilecektir.

Bu kanunla Hitler kollektif mukavelelerin, grevin, patronlar tarafından ameleye yapılması muhtemel haksızlıkların önünü almış, sermayedarlarla amelenin menfaatini telif etmiştir.

Netice — Faşizm ve Hitlerizm esasta ayı ihtilâle mensupturlar. Her ikisi de parlömantariz-

min zaaflarına ve Marksizmin ictimaî inkilâplarına karşı feveranlı bir hareket mahiyetindedir. Her ikisi de Marksizmi mahvettiler; kızıl tehlikeyi savdılar; ve memleketlerinde hakikî bir vahdeti milliye vücude getirdiler.

Mahaza tatbikatta ikisi arasında bazı ufak tefek farklar hasıl olmuştur.

Hitlerizm esas itibarile ırkçıdır. Nordik ırk tabir ettiği Jermen ırkını dünyanın en asil ırkı addeder, ve güya bunun saffetini muhafaza için yahudilerle temastan Almanları tahzir eyler. Bu ırk nazariyesi tamamen boş ve hayalî bir şey olmakla beraber siyasî maksada âlet edilmiştir. Bu nazariyede Alman grurunu tahrik, onda azim ve iradeyi takviye fikri mündemiç olduğu gibi Alman iktisadiyatını yahudilerin elinden kurtarmak ve bunları Almanyadan kaçırmak gayesi takip edilmektedir, ve buna da muvaffak olmuştur.

Faşizm esasta ırkçılıkla alâkadar değildi. Hitler'in kısırlaştırma usulünden ve mitolojik senbolizmden uzak kalmıştır. Fakat Berlin - Roma mihveri kuvvetleştikçe ve daha sıkı temaslar devam ettikçe Mussolini dahi ırkçılık tesiri altına girmiş, o da yahudiler aleyhine tedbir almağa başlamıştır.

Diğer taraftan Fürer kendisine sadakat yemini yapılan bir başbuğ olmakla beraber aynı zamanda hâkimdir. 30 haziran 1934 ihtilâlinde bizzat hâkimiyet kudretini istimal etmiştir. Faşistlerin şefi bu sıfatı hâiz değildir.

---o---

Türk Hukuku Esasiyesi

I

Türk hukuku esasiyesinin tarihçesi

Bir milletin hukuku esasiyesi her şeyden evvel siyasî bir hâdisedir. Bu siyasî hâdise tarihin derinlikleri içinde kaynaşan bir takım sebeplerin ve âmillerin tesiri altında vaki olur. Bunlar isyanlar, ihtilâller, dahilî ve haricî tazyikler ve saire gibi bir takım vakayiin neticesidir ki bu sebepler ve âmiller anlaşılır ise hukuku esasiyenin mana ve kıymetini kavramak o kadar kolaylaşır. Bir çok milletler hukuku esasiyelerini kanları bahasına elde etmişlerdir. Türk hukuku esasiyesi ise her milletten daha mebzul kan feda edilmek suretile alınmıştır. Binaenaleyh Türk hukuku esasiyesinin elde edilmesini intaç eden tarihî sebepleri ve âmilleri burada hulâsatan tezkâr etmeği zarurî gördük. Bu hulâsa milletin yüreğinde ve ruhunda asla silinmiyecek surette hakkedilmesi ve Türk gençliğince daima hatırdan çıkarılmaması lâzım gelen bir takım feci vakıaların yadından ibarettir ki bunlar, ne kadar tezkâr edilse bugünkü teşkilâtı esasiyemize ve o vasıta ile elde ettiğimiz hürriyet ve emniyete bağlılığımız o kadar artar.

Eski Türk saltanatları — Eski Türk hukuku esasiyesi için elimizde vesika denebilecek bir şey yoktur; Çin tarihlerinden elde ettiğimiz nâdir ba-

zı malûmat tahminlere mahal verecek şekildedir. Bu malûmattan istidlâl edebildiğimize göre Türk hâkanları da kendilerini ilâhî bir menşe nisbet ediyorlar; yani nasıl Avrupada hükümdarlar kendi kudretlerini doğruca Allahtan almış olduklarını iddia ediyorlarsa, Türk hükümdarları da aynı nazariyeyi güdüyorlar ve kudretlerinin Allah tarafından verilmiş olduğu telâkkisinde bulunuyorlardı. Hattâ bu ilâhi kudret fikrinin en kadim menabiini burada görmekteyiz. Zira bu hükümdarların aldıkları unvan «gök ile yerin doğurduğu ve güneşle ayın tahta çıkardığı kaan» idi. Göğün oğlu olmak itibarile de ayrıca bir güneş, yer yüzünün güneşi idiler. Kendilerini doğrudan doğruya Allahın oğlu addediyorlar ve güneşle ayı kendilerini tahta çıkaran vasıta ilâhlar gibi telâkki ediyorlardı.

Böyle bir fikir ve nazar taşıyan hükümdarların kudretlerine bir hudut tasavvur etmek şüphesiz kabil değildi. Yalnız iptidaî hayatın zarurî icapları olarak asırlar içinde bir takım an'aneler teşekkuül etmiş idi ki bu an'aneler üzerine müesses bazı umumî nizamlar hükümdarların kudretini bir mertebe tahdit ediyordu. Bu an'anelere göre hâkanlığın merkezinde senede iki defa umumî içtimalar vâki oluyordu. Bu umumî içtimalar siyasî olmaktan ziyade dinî merasime mahsus idi. İptidaî hayatta insanlar tabiata taparlardı, ve tabiatin insanlar için en güzel ve faydalı bir tezahürü olan ziraat bir din manzumesi vücuda getirmişti. Bu dinin icabına göre insanlar baharın gelmesile bütün hayatın çiçeklenmesini ve inkişaf etmesini büyük

bir sevinçle karşılıyorlar, ve takdis için umumî içtimalar yapıyorlardı. Güz sonlarında hayatı arzın sönmesini tabiatin ölümü addediyorlar ve bunun tekrar hayata avdet etmesi temennisini izhar için de yeni bir içtima ve merasim yapıyorlardı. Türk hayatının bu umumî içtimaında da ayni merasimin yapıldığına şüphe edilmemelidir. Fakat bu içtimalar, gerek siyasî ve iktisadî fikir ve emellerin ve gerek siyasî müzakerelerin cereyanına vesile oluyordu.

Baharda yapılan içtimalarda bilhassa hayvanların sayımı, ve türklerin o zaman en büyük kudretini teşkil eden at cinsinin çoğaltılması meseleleri birinci mevkii işgal ederdi. Ve nihayet devletin siyasî vaziyeti ve yabancı hükûmetlerle olan münasebeti ve bunlara karşı alınacak tedbirler müzakere olunurdu. Bu içtimalara hâkan bizzat riyaset eder ve natürizm dininin en büyük reisi olmak sıfatile dinî merasimlerde bizzat başta bulunuyordu. Bu içtimaların bir (temsili millî) olduğunu zannetmek hata olur.

Fakat temsili milliyi andıracak bir şekli hâizdir. Her ne kadar orada toplananlar milletin intihap ile seçilmiş mümessilleri değilse de onların namına söz söyliyebilecek, onların mümessilleri sayılabilecek adamlardı. Bunlar kabile reisleri idi ki her kabilenin mümessili sıfatile oraya geliyorlar; umumî merasimi ve müzakeratı yapıyorlardı. Şu halde bugün bizim bildiğimiz intihap şeklinde olmamakla beraber gelen zevat mahallî mümessillerden ibaret idi ve böylece aristokratik bir mec-

lis teşkil olunuyordu. Böyle bir hayatta devlet için sabit ve muayyen hukuk ve teşkilât ve ferdin hürriyetini temin eden esas prensipler aramak doğru değildir. Mahaza an'aneler ve teemmüllerle iptidaî hayatın icaplarile bu hususta bir çok esaslar vücut bulmuştu. O zaman her kabile dahili işlerinde tam bir istiklâl ile hareket ediyorlardı.

İmparatorluk esasta bir nevi feodalizm şeklinde idi. Devletin umumî siyaseti ve harice karşı olan vaziyeti hâkanlık elinde idi. Ve kabileler kendi işlerinde müstakil hareket ederlerdi. Bu şekil o vakitki Türk câmiasının hukuku umumiyesini teşkil ediyordu. Ve kabile efradı da kendi reislerinin hükmü altında tam bir hürriyetle yaşayabiliyorlardi. Mektup ve muntazam bir hukuku esasiye mevcut olmamakla ve hattâ bu fikir doğmamış bulunmakla beraber tabiî bir şekilde fertler tabiî hürriyetlerine maliktiler.

Devletin siyasî ve idarî teşkilâtı itibarile esaslı ve devamlı teamüller vücut bulmuştu. İmparatorluğun arazisi üç idareye ayrılıyordu.

1 — Merkezde hâkanlar payitahtta otururlar ve merkeze merbut kıtalarla beraber bütün imparatorluğa hükmederlerdi.

2 — İmparatorluk arazisinin şark kısmı hâkanın veliahdı olan prenslere tevcih olunurdu.

3 — Garp kısmı da diğer prenslere yani şadlara tevcih ediliyordu.

Büyük prens yani veliahd (Şatpit) unvanını

haizdi. Bu teşkilât yine dinî telâkkinin bir neticesi gibi görülür. Merkezi devlet nazarı dikkate alınırsa şark kısmı hakikatta çok kuvvetli değildi. Hemen de şimdiki Mançuri ve Kore kıtalarını yani Japon denizine kadar olan sahayı muhtevi idi. Bilâkis garp kısmı Urallara, hattâ Avurpaya dayanan gayet geniş bir araziyi ihtiva ediyordu ki buranın prensi büyük imparatorlar derecesinde büyük bir kudret sahibi oluyordu.

Şu kadar ki şark kısmı güneşin doğduğu taraf olduğu için muhterem addediliyor; veliaht olan prenslere bu sahanın hükümdarlığı tevcih ediliyordu. Teşrifatı devlette şark prensleri daima garp prenslerine ve bütün ricali devlete tefevvuk ederlerdi.

Türk saltanatlarının inkirazını intaç eden sebeplerden birisi de bu taksim olsa gerektir. Bu prensler kaydıhayat ile ve hattâ evlâtlarına intikal suretile bu büyük kıtalara hükümdar nasbediliyorlardı. Babalarının devrinde devlet teamülüne riayet eden ve hattâ bir iki batında bu riayette devam eyleyen prensler zaman müruru ile artık yekdiğerine yabancı gibi bir nazarla bakıyorlar ve nefislerine ait gururlarını devlet işlerinde müessir olacak bir vaziyete sokuyorlardı. Şark prensleri teamül ile müeyyet haklarına istinat ediyorlar; garp prenslerine tefevvuk ve rüchan iddiasında bulunuyorlar; garp prensleri ise ellerindeki geniş kuvvete istinaden bu tefevvuku çekemiyorlar ve kendilerini daha yüksek mevkide görüyorlardı. Bu rekabet biraz gevşek ve zayıf hâkanlar zamanında bü-

yük ihtilâfları ve nizaları ve dahilî muharebeleri intaç etmiş ve bundan istifade etmek isteyen yabancı devletler bilhassa Çin hükûmeti bu ihtilâfı ve nizaı körüklemek ve kâh birini, kâh diğerini iltizam etmek suretile Türk hâkanlığının inkirazını kolaylaştırmıştır.

İslâmiyetin zuhuru sırasında Gök Türk saltanatı bu niza ve ihtilâflar içinde dahilî muharebelerle hırpalanıyordu. Bu münasebetle islâmiyet Asyaya kolaylıkla girdi. İranın sukutu üzerine Türkistana dayanan Arap orduları karşılarında muazzam Türk imparatorluğunu değil, küçük derebeylerini buldular. Şimdi Mâverâyınehir denilen Amüderya ile Sirderya arasındaki sahayı Kuteybe işgale muvaffak oldu.

Arap imparatorluğu Emevîler devrinde süratle inkişaf etti. Fakat bu uzun sürmedi. Abbasîlerin Türk anasırına istinaden kıyam ile Emevîleri ıskat etmeleri Asyada yeni bir devre açmıştır.

Türklerin islâm âlemine girişleri — Abbasî saltanatı Türk anasırına istinat etmişti. İlk teşekkülünden itibaren bir Türk ordusu vücuda getirmiş ve böylece Türkler Arap imparatorluğu üerinde faik bir mevki ihraz etmişlerdi.

Gök Türk Hâkanlığı da garbî Asyada inhilâl etmiş bulunuyordu. Vâkıâ Gök Türk hâkanlığını müteakip Karlıklar, Kırgızlar Uygurlar muhtelif devirlerde kısa bir müddet orta Asyada imparatorluklar kurmuşlar ise de bu saltanatlar ileri Asyaya kadar nüfuz edememişler idi. Asyada yaşayan

Türk akvamı gerek hâkanlığın inhilâlinden doğan teşevvüşler üzerine, gerek Asya ortalarında hayat şartlarının daralması neticesi olarak islâm âlemine doğru akınlar yapmağa başladılar.

Bu suretle hilâfetin havzai hükûmetine girdiler. Bu girişte yine eski dinî telâkkilerin tesiri altında bulundular; halifeyi Allah tarafından gönderilmiş bir zat telâkki ediyorlar; ve doğrudan doğruya Peygamberin vekili sanıyorlardı. İslâm mülküne islâm olrak girdikleri için islâm telâkkisi ile kendi eski an'anelerinin telâkkisi birleşmiş ve böylece hâkanlarda mevcut farzettikleri ilâhî kudret ve nüfuzun halifelerde de mevcut olduğu itikadına varmışlardı. Türk meşruiyetperverliği kendilerini cebrü tahakküm suretile hükûmeti gasbetmek fikrinden menediyordu.

Halifeleri bütün islâm arazisinin meşru mâliki telâkki ettikleri için kuvvetle istilâ ettikleri memleketler üzerinde meşru surette hâkimiyetlerini tesis edebilmek üzere halifelerden tevcih fermanı almak lüzumunu hissettiler. Böylece halifeler İranı ve Afganı istilâ eden Türk prenslerine tantanalı ünvanlarla hükümdarlık tevcih ediyordu. Ve bunlar hükümdarlıklarını bu fermana istinat ettirmek suretile istilâ ve tahakkümlerine meşruiyet rengi veriyorlardı. Bütün bu telâkkinin esası halifeleri eski Türk hâkanları gibi Allah tarafından mansup bir hükümdar addetmek ve islâlm memleketini halifelerin meşru mülkü saymakta idi. Bu fikir Asyada öyle derin kök salmıştır ki Mogol hükümdarı Hulâgû'nin Bağdadı zaptetmesi üzerine

Mısıra iltica eden Abbas sülâlesi her türlü nüfuzü kudretten mahrum olarak Kahirede oturmakta oldukları sırada bile bazı Hindistan hükümdarlarına tevcih fermanı vermişlerdir.

Tükler islâmlığı kabul etmezden evvel medenî münasebetlerinde türe ve cezaî münasebetlerinde yasa denilen teamülî bir hukuk tatbik ederlerdi.

İslâmiyete girdikten sonra hukuku umumiyeleri islâm hukukundan ibaret oldu. Bu hukuk devlet tarafından kanun şeklinde tanzim olunmuş bir hukuk değildi; islâmın bazı prensipleri üzerine dayanan ilmî içtihatlardan ibaretti. Ve yalnız medenî münasebata ve dinî muamelâta ait ahkâm idi. Medenî münasebat noktai nazarından bu içtihatlar o kadar derin, o kadar müessir bir mevki almıştır ki dünyada hiç bir devletin kanunu bu derece umumî itibara mazhar olmuş değildir. Hiç bir hükümdarın, hiç bir hükûmetin teyit kuvveti olmaksızın bu içtihatlar bir kanunu umumî gibi islâm âleminin her köşesinde mer'î ve muteber tutulmustur. Fakat içtihatlar, dediğimiz gibi yalnız medenî münasebata taallûk ettiği için siyasî ve cezaî münasebat tâbiri âharla bugün âmme hukuku dediğimiz ahkâm ûlûl'emir (emir sahibi) denilen hükümdarların emir ve tedbirine terkedilmiş bulunuyordu. Vâkıâ fıkıhta bir de ukubat, yani cezalar bahsi varsa da cürümlere ve cinayetlere ait olan bu bahis sadece Arap kabilelerinin örfü âdetinin toplanmasından başka bir şey değildir.

Şu kadar ki islâmî hukuk, yani fıkıh ancak kasabalarda ve şehirlerde mer'î oluyordu. Kasaba-

lar haricinde yaşayan Türkler (Türe) yi tatbik ediyordu. Türkler nazarında (türe) yani eskidenberi devam edip gelen hukuk gayet kutsî ve ilâhî idi. Bu hukukun vâzı ve bu an'anelerin menbaı malûm olmadığı için tarihin bilinmiyen zamanlarında yüksek ecdada karşı Allah tarafından ilham edilmiş bir hukuk telâkkisi vardı. Bu telâkkidir ki Romaya hattâ Benî İsrâîle kadar vssıl olmuştur. Arapların (Tevrat) şekline soktukları Musa şeriatini havi kitabın ismi İbranilerde (Ture) dir. Romada hukuk kutsî ve ilâhî idi ve Romalılar zamanın ilerlemesi neticesi olarak kanunlarını tadil ve tebdil ettikleri zaman bile eski kanunlarını ilga etmemişlerdir. Çünkü ilâhî bir hüküm için ilga tâbirini kullanmaktan çekiniyorlardı.

Siyasî bakımdan Selçuklar; islâm âlemine geldikleri vakit feodal bir hükûmet sistemi getirmişlerdir. Bu sistemin neticesi olarak Anadoluda bir Selçuk hükûmeti parladı ki büyük Selçuk hükûmetine tâbi idi. Merkezi İranda olan Selçuk imparatorluğunun inkırazı üzerine bu hükûmet daha uzun müddet payidar oldu. Anadolu Selçuk hükûmeti de daha küçük beyliklere inkisam etmiş idi.

Osmanlılar — Mogolların son darbesi üzerine Anadolu Selçuk hükûmeti yıkılınca bu beyler istiklâl ilân ettiler. Bunların içinde bulunan Osmanlı Beyliği de diğerleri gibi müstakil oldu.

Fakat bu ufak beyliğin bünyesinde bilmem nasıl bir kuvvet mevcut idi ki seri bir inkişafla büyük bir imparatorluk haline geldi. Etrafındaki hükûmetleri birer birer devirdi, onların arazisini Os-

manlı beyliğine ilhak ederek genişleme kudretini Tuna sahillerinden ileriye doğru uzatmağa başladı ve bir asır geçmeden cihanda misli hemen görülmemiş bir imparatorluk vücuda getirmeğe muvaffak oldu; İstanbulun fethile de cihan tarihinde bir dönüm devri açtı. Fakat daima şark an'anesi Osmanlı imparatorlarının dimağında iz bırakmıştı.

Bunlar eski Türk an'anelerini unutmuş olduklarından hükümdarların ilâhî kudretlerini hilâfet makamında arayorlardı. Ve bunun için hilâfeti elde ederek o kudreti ihraz etmek fikri şüphesiz zihinlerini işgal ediyordu.

Yavuz Sultan Selimin Mısırı istilâsı üzerine Kahirede bulunan Abbasî halifesinin Yavuz Selime halife sıfatile biat etmesi Osmanlı imparatorlarını maksatlarına eriştirmiştir.

Bundan sonra Osmanlı imparatorları Allahın yer yüzünde vekili olduklarını ve kudretlerini sırf Allahtan aldıklarını iddia edecek mevkie gelmişlerdi.

Artık halifei ruyi zemin, zıllüllâhi filâlem ünvanlarile iktidarlarını ölçüsüz ve hudutsuz bir surette istimal etmeğe fırsat bulmuşlardı. Bundan sonra Osmanlı imparatorları dünyanın en zalim, en gaddar, en kan dökücü hükümdarları olmuşlardır.

Bu hükümdarlar artık kendilerini yer yüzünde hakikaten Allahın halifesi, vekili farzediyorlar; dünyada bir misli az görülmüş olan bu büyük imparatorluğun arazisini kendi malikâneleri ve bu

arazi üzerinde bulunan milyonlarca ahaliyi hayat ve hürriyetlerine istedikleri gibi tasarruf olunur köleleri nazarile bakıyorlardı.

Osmanlı hânedanı hilâfeti elde ettikten sonra Osmanlı imparatorluğu hakikî Türklük vasfını kaybetmiş islâm beynelmileliyyetini kabul eylemiş idi. O zamana kadar nadir bazı istisnalardan sarfınazar edilirse devlet idaresi tamamen Trükler elinde idi. Türklerden yetişen devlet ricali ise milletin ve memleketin menfaatini her şeyden üstün tutmıya çalışırlar, padişahların keyif ve hevesine âlet olmaktan kaçınırlar idi. Padişahlar yüksek cedlerinin şehamet evsafını kaybederek saraylarına kapanmak itiyadını aldıktan ve islâm beynelmileliyyetini kabul ettikten sonra doğru sözlü ve doğru özlü Türk ricaline devlet idaresini teslim etmekten çekinmeğe başladılar; bunların yerine muharebelerde esir edilmiş ve sonra islâm olarak saray hizmetine alınmış kölelerden adam yetiştirmek ve devletin en yüksek ve kudretli makamlarını bu kölelere tevdi etmek yolunu tuttular. Vâkıâ bunlar arasında da nadir yetişmiş yüksek simalar yok değildir. Ancak padişah köleliğinden devletin en kudretli makamına irtika eden bu adamlar şüphesiz millet ve memleket menfaatile mukayyet olmaktan ziyade kendilerini o mevkie yükselten padişahın keyif ve hevesile mukayyet bulunuyorlardı.

Binaenaleyh devlet idaresi millî hissiyattan mücerret ve milletin emellerinden, ihtiyaçlarından bihaber olan ve millî menfaatle asla alâkadar olmıyan bu rical elinde yalnız padişahın emel ve arzularına hâdim olmak vazifesini görüyordu.

İş bu vaziyete döküldükten sonra bu padişahlar kendilerini o kadar yüksek ve insanları o kadar hakir görmiye başlamışlardı ki saraylarının dört duvarı arasında en sefil sefahet âlemlerinin sarhoşluğu içinde mütemadiyen insan kanı dökmekten zevkiyab oluyorlardı. Onların nazarında ne zekânın, ne ilmin, ne devlete yapılan büyük hizmetlerin ve ileride de bu hizmetlere ihtiyaç ihtimalinin hiç bir kıymeti yoktu. Devletin en fedakâr ve liyakatli adamları ufak bir infiale, ufak bir intrikaya kurban edilerek - dünyada başka hiç bir ceza yokmuş gibi - hemen cellâda teslim olunur, hayatı ifna edilirdi. (1)

Bu hallere karşı memlekette ardı arası kesilmiyen büyük ihtilâllar vaki oldu.

Evvelâ Türk milletinin küçük asilzadeleri denilebilecek olan sipahiler padişahların bu hudutsuz kudretine ve devlet idaresinin yabanc ellere tevdiine karşı isyan ettiler. Fakat bu isyan hıristiyan devşirme çocuklarından yetiştirilmiş olan Yeniçeriler vasıtasile vahşiyane bir suretle bastırıldı.

Bundan sonra muhtelif zamanlada, Celâli isyanları, yeniçeri ihtilâlleri, Patrona Halil ve Kabakçı Mustafa ihtilâlleri birbirini takip etti. Fakat

(1) Padişahların ne kadar kana susamı olduğunu anlamak için şunu hatırlatmak lâzım gelir l idam edilen adamların kelleleri padişahır temaşa ile eğlenmesi için Soğukçeşmede köşkün karşısada teşhir olunur ve padişahlar da köşkten bu menfur ahneyi seyretmek suretile kan içmek hırsını teskin ederledi. Vilâyetlde valiler ve âyanlar padişahı tatmin için hediye olara kelle gönderirlerdi.

bu ihtilâllar devletin idaresini tanzim için muayyen bir proğramla vukubulmuş değildi. Zannediyorlardı ki bütün fenalık ya padişahtan veya padişahın etrafını alan eşhastan geliyor ve şahsı ortadan kaldırmakla fenalık ortadan kalkacaktır. Bu yüzden bütün ihtilâllar şahıs aleyhinde vukubulmuş, fakat neticesi millet için hiç bir fayda temin etmemiştir.

İhtilâl vuku bulmuş, galebe çalınmış, fakat yeni gelen şahıs da aynı tariki takip etmiştir. Onların kudretlerinin hududunu tahdit edecek bir rejim, padişah ile milletin karşılıklı haklarını temin edecek bir sistem asla düşünülmemiştir.

Böylece muhtelif devirlerde muhtelif ihtilâllerle memleket sarsılmış ve yıpranmış, fakat millet için hiç bir hak temin etmeksizin devlet ve memleketi zebun düşürmüştür.

Bu kanlı ve zalim idare ve buna karşı yapılan ihtilâllar memleketi kemirmiş, kudretsiz ve mecalsiz bırakmıştır.

Bir vakit oldu ki iş yalnız padişahlarda da kalmadı, merkezi devletin şurişler içinde kalması ve haricî muharebelerin mütemadiyen mağlûbiyetlerle neticelenerek merkezin daha ziyade zâ'fa duçar olması Rumeli ve Anadolu içerilerinde yer yer mütegallibelerin türmesini ve âyan namile derebeyliklerin teşekkületmesini nucip oldu. Bu küçük kıralcıklar da padişahın zulim ve gadrini taklitte ondan asla geri almıyorlar ve servet ve kudretlerini artırmak için her nevi fazihayı irtikâptan çe-

kinmiyorlardı. Bunlar Osmanlı imparatorluğunun uçuruma yuvarlanmakta olduğu devirde türeyen sinyorlar idi.

Bu vaziyette bulunan bir devlette ne idare intizamı, ne de efrat için hakkı hayat ve hürriyet mevzuubahs olamıyacağı tabiidir.

Padişahın kudretini tahdide teşebbüs — Ancak on dokuzuncu asrın iptidalarında Kabakçı Mustafa ihtilâlini müteakip memleketi izmihlâlden kurtarmak için İstanbula yürüyen ve İkinci Sultan Mahmudu tahta çıkaran Silistre âyanı Alemdar Mustafa Paşa padişahın kudretini tahdit ederek idareye bir istikrar vermek için mühim bir siyasî teşebbüse girişti.

Bu zat bir taraftan âyanın, yani derebeylerinin padişaha sadakat ve itaatini ve diğer taraftan padişaha karşı âyanın şahsî emniyetini tesis etmek ve böylece padişah ile derebeyleri arasında emniyetsizliği ve itaatsizliği bertaraf ederek devlet nüfuzunun bütün memlekette cereyanını ve mühim meselelerde âyanın İstanbulda toplanarak yapılacak islere müzakere ile karar vermek usulünü ihdas etmek istiyordu.

Bunun için derebeyleri İstanbula davet etmiş ve onlarla müzakere ve padişahı ikna ettikten sonra 1810 senesinde (14 şaban 1223) «Senedi ittifak» namile bir mukavele tanzim ederek gerek derebeylerine ve gerek padişaha imza ettirmiş idi.

Bu mukavele mucibince: 1) Hânedanlar, yani derebeyleri padişaha sadakattan inhiraf etmiye-

cekler; 2) Devlet namına asker tahrir edecekler; 3) Vergiler hüsnü cibayet olunacak ve devlet namına tahsil edilecek; 4) Sadrıâzamlar bütün evamir ve nevahinin merkezi olacak; 5) Ricali devletin ve vükelânın ve hânedanların emniyeti tahtı teminde bulndurulacak; 6) Ocaklıdan ihtilâl ve isyan edenlere karşı müttehiden hareket olunacaktı.

Alemdar ümmî bir adam olduğu için devlete hukukî bir şekil vermek fikri kendisinden beklenemezdi. Görünüyor ki o, ancak muhitine bir emniyet telkin ederek hâkim ve âmir kuvvetleri toplamak ve devletin mukavemet kudretini artırmak istiyordu. Padişahın istediği vakit devlet vükelâ ve ricalinden her hangi birinin kellesini uçurmak iktidarını tahdit etmek azminde idi. Çünkü derebeylerinin şahsî emniyetlerile beraber devletin rical ve vükelâsının da şahsî emniyetleri tesis edilmek istenilmiştir. Gerçi bu «Senedi ittifak» da efradın hayat ve hürriyet haklarına dair bir kayıt yoksa da Alemdarın vücuda getirmek istediği şey aristokratik bir meclis olmasına nazaran bu meclisin yavaş yavaş daha geniş ve müsait bir inkişafa mazhar olması ve gerçekten bir teşkilâtı esasiye tarzını alması ümit olunabilirdi. Bu senedin en büyük mahzuru derebeylerinin vaziyetini tahkim etmek olacak idi.

Lâkin daha bu senedin imzasının ferdasında nedamet eden padişahın ilk işi kendisini muhakkak bir ölümden kuratrarak saltanat tahtına oturtan Alemdarı mahvetmek olmuştur. Yeniçerileri Alemdarın aleyhine sevkederek Babı âliye hücum

ettirmiş ve neticede Alemdarı fecî olduğu kadar şanlı bir intihara mecbur etmiş olduğundan bu senedi ittifak asla mevkii tatbika konulmamasıdır.

Osmanlı hukuku esasiyesinin ilk temeli — 1772 denberi (Küçük Kaynarca muahedesi) Osmanlı imparatorluğu gayet süratle inkiraz ve izmihlâle doğru gidiyordu. Bu izmihlâli durdurmak için yapılan bütün gayretler heba olmakta idi. Bozuk ve zalim bir idare, cahil ve dünyadan habersiz rical şahsî menfaatler sevkile yapılan fitne ve fesat, saray ahlâkının bozukluğu ve desiselere, intrikalara menba olması, düşüncesiz muharebeler ve bu muharebelerin cahil ve tecrübesiz ellerle idare olunması yüzünden uğranılan mütemadî mağlûbiyetler bu imparatorluğu artık tutunamıyacak ve en ufak bir zarbe ile devrilecek hale getirmiş idi. Lâkin bu muazzam imparatorluğun inhidamı o kadar gürültülü olacak ve o kadar sarsıntı husule getirecekti ki bütün dünya bu inhidamın zamansız vuku bulmaması için onu desteklemeğe bakıyordu. Bu inhidamda Ruslar İstanbul yolile Akdenize çıkacak, Habsburgların temsil ettiği Jermenler Balkanlara inecek idi. Bu hal Avrupa müvazenesinde öyle bir hercümercî mucip olacaktı ki bütün cihan birbirine girecek umumî ve sürekli bir harp ve kitali intaç edecekti. Hiç olmazsa bu muazzam binanın enkazından yeni ve küçük binalar yapılabilecek anasırı ayırarak onun yerine ikame edinceye kadar onu muhafaza etmek istiyorlardı.

Bundan dolayı müvazenenin bozulmasını istemiyen devletler Osmanlı imparatorluğunu bir

kaç defa inhidamdan kurtardılar. Hattâ 1854 de kırım muharebesi denilen harpte İngiliz ve Fransız hükûmetleri Osmanlı devletile ittifak aktederek Rusyanın Osmanlı saltanatını devirmek hususundaki arzusunun önüne geçtiler. (1)

Lâkin dostlar ve müttefikler memlekette ıslahat vücuda getirilmesini ve bilhassa hıristiyan tebanın can ve mal ve ırzının temin edilmesini kat'iyetle istiyorlardı. Bunun neticesidir ki Osmanlı hükûmeti büyük Reşit Paşanın gayretile Gülhane hattı hümayununu ve Paris muahedesinin akti sırasında 1856 ıslahat fermanını neşrederek tebanın can ve mal ve ırzının masuniyetini ilân etti.

İşte bu fermanlar Osmanlı hukuku esasiyesinin ilk temeli olmuştur.

Bu iki ferman ile pâdişah şahsî emniyet denilen can ve mal, irz teminatı veriyordu. Ve 1856 fermanı Paris muahedesinin imzası sıralarında devletlere resmen tebliğ ve muahede içinde bundan bahsedilmiş olmasına göre devletler bu fermanın teminatına bir nevi kefil oluyorlardı. Artık Osmanlı padişahları bu ferman ile yapılan vaitleri

(1) Zaman zaman Yunanistanın, Sırbistanın, Romanyanın ve Bulgaristanın istiklâlleri ve birer kıraliyet haline konulmaları Osmanlı imparatorluğunun yerine ankazının ikamesi fikrinden neşet ettiği gibi nihayet bu devletlerin varis sıfatile Osmanlı Avrupasını taksim etmelerine teşvik olunması hep bu fikrin neticesidir. Bir Ermeni devleti teşkili bu fikirden doğduğu gibi, Yunanlıların Anadoluyu işgale sevkedilmeleri de bu fikrin son inkişafıdır.

İstanbulda ecnebi lisanı öğrenmiş ve Avrupanın halini anlamıya başlamış olan bazı zevat Avrupa milletlerinin refah ve saadetinin menbaı olan hürriyeti siyasiyeye hayranlıkla bakıyorlar ve bu sistemin memleketimize de tatbikini arzu ediyorlardı.

Bu zevat yavaş yavaş (Genç Türkler) namile siyasî bir cemiyet haline gelmişlerdir.

Bunlar fikir ve kalem sahibi adamlar oldukları için henüz inkişaf etmekte olan matbuatın başına geçmişler ve hürriyet fikirlerini yaymaya başlamışlardır. Hükûmet çarçabuk uyandı ve bunları tedibe kalkıştı.

Bir kısmı nefyedildi. Bir kısmı zindana atıldı, bir kısmı da Avrupaya firar ederek orada neşriyat yapmaya, çıkardıkları gazeteleri memlekete sokmağa çalıştılar.

Hürriyet fikri zulüm ile imha edilemedi yürüdü. Ve nihayet devlet ricalinden büyük bir adamın yani Mithat Paşanın bu fikri benimsemesi ve (Genç Türk) partisinin başına geçmesi fikrin daha ziyade kuvvetlenmesine ve filiyat sahasına gelmesine yardım etti.

Sultan Abdülaziz'in istibdat fikrinde sebatı ve idarei devletteki suiistimali nihayet bu padişahın tahttan indirilmesine ve meşrutiyeti ilân edecek ve bir kanunu esasî kabul eyleyecek yeni bir padişahın tahta çıkarılmasına sâik oldu.

Fakat Osmanlı tahtına getirilen sultan Muradın bu sırada vukubulan bazı kanlı hâdisatın tesi-

rile şuuru bozuldu. Ve kendisini ya tahttan indirmek veya bir heyeti niyabet vasıtasile devleti idare etmek zarureti hasıl oldu.

Kanunu esasinin ilânında devlet ricali arasında ihtilâf zuhur etti. Mithat Paşa devleti heyeti niyabetle idare etmek ve bu heyet tarafından kanunu esasiyi ilân ettirmek taraftarı idi. Sadrâzam Rüşdü Paşa bir padişahın kanunu esasiyi kabul ve ilân etmesi şuurunun tam olmasına mütevakkıf olduğunu iddia ederek heyeti niyabet vasıtasile ve padişahın henüz aklı başında olmadığı bir sırada kanunu esasinin neşri caiz olmayacağı fikrinde bulunuyordu. (1)

Nihayet o sırada veliaht bulunan Abdülhamit bu ihtilâftan kemali basiretle istifade etti. Mithat Paşayı tahta çıkar çıkmaz kanunu esasiyi ilân edeceğine ikna etti, ve bu vâde aldanan Mithat Paşa Abdülhamidi tahta getirmek kararını aldı.

Abdülhamit gelir gelmez kanunu esasi müzakeresine başlandı. Fakat bu adam vehimli olduğu kadar desiseci ve iğfalci bir adam idi. Kanunu esa-

---

(1) Büyük Rüştü Paşa denmekle maruf olan sadrıâzam mütercim Rüştü Paşa esasen kanunu esasiye taraftar değildi. Muhtelif emeller taşıyan muhtelif milletlerden müteşekkil bir devlette meclisi mebusan açılması milli davaların açıktan meydana çıkmasına ve milli emellerin çarpışmasına vesile olacağı ve bu da hükûmeti felce uğratarak devletin izmihlâlini intaç edeceği fikrinde idi. Son Osmanlı meclisi mebusanı büyük adamın fikir ve mütalâasında tamamen haklı olduğunu isbat etmiştir.

sinin tanziminde daima kendisine kanunun fevkinde bir iktidar ayırmak istiyordu. Bir çok mücadeleler ve münakaşalar yapılmakla beraber kanuna öyle bir takım hükümler konuldu ki padişah istediği vakit kanunu hiçe indirebilirdi.

93 kanununun muhtevası

93 kanunu esasisi iki meclis ihdas ediyordu ki biri ahali intihabile vâkı olan mebuslar meclisi, diğeri de âyan meclisi idi. Âyan meeclisi bizzat padişah tarafından kaydi hayat ile nasbedilen âzadan mürekkep olacaktı. Bununla padişah saltanata merbut kalacak ve hini hâcette mebuslar meclisinin âmaline mümanaat edecek bir kuvvet ihdas etmiş oluyordu.

Meclis, vükelâyı mürakabe edebilecek ve lüzum görürse divanı âliye sevkedebilecek idi.

Efrad için her memlekette temin edilen hürriyet hakları bahşediliyordu.

Kanunu esasinin za'fı — Bu kanunun iki büyük za'fı vardı ki meşrutiyetin doğmadan ölmesini mucip olmuştur. Bunlardan biri teşri meclisinin padişah tarafından feshedilebilmesi idi. Malûmunuz olduğu veçhile fesih her meşrutî idarede kabul olunmuş bir sistem idi ise de bu kanunda fesihten sonra meclisin yeniden intihap ve içtimaı için hiç bir teminat mevcut değildi. Burada padişahın fesih hakkı bir tahakküm ve istibdat vasıtası olacaktı.

Diğeri de kanunu esasinin 113 üncü maddesinin son fıkrasının hükmü idi. Bu fıkrada «hükûmetin emniyetini ihlâl ettikleri idarei zabıtanın tahkikatı mevsukası üzerine sâbit olanları memaliki mahrusai şâhâneden ihraç ve teb'it etmek münhasıran zâti hazreti pâdişâhînin yedi iktidarındarındadır.» deniliyordu.

Bu madde ile padişah öyle bir kudret alıyordu ki falan adam memlekette fesat çıkarmak niyetindedir gibi bir polis jurnalı verildi mi o adamı Türkiyeden tardetmek ve ecnebi diyarına atmak elinde idi. Padişahın elinde bu hudutsuz kuvvet bulundukça kanunun tesis etmek istediği bütün teminat, bütün hürriyetler her an vukubulacak birer darbe ile yıkılacaktı. Netekim Abdülhamidin bütün hayatında bu madde münevverler sınıfına karşı her gün kullanılan bir silâh olmuştur.

Abdülhamit kanunun bu hükmünü ilk defa olarak kanunun müessisi ve o sırada sadrazam bulunan ve kendisini tahta getiren Mithat Paşa üzerinde tecrübe ve tatbik etmiştir. Abdülhamit Mithat Paşadan son derece korkmakta idi. İki padişah hal'etmiş olan bu adamın bir gün kendisini de hal'etmesinden çekiniyordu. Onun sadareti devrinde meclislerin açılması nüfuz ve kudertini daha arttıracağı zannında bulunuyordu. Binaenaleyh Mithat Paşanın nüfuzundan kurtulmak yegâne emeli idi. Bundan dolayı Abdülhamit Mithat Paşayı meclislerin açılmasından evvel memleketten uzaklaştırmak ve onun nüfuzunu kırmak istiyordu. Zabıta tarafından ya-

pılan bir tertip neticesinde saraya Mithat Paşa aleyhine bir jürnal verildi. Mithat Paşa bir gün ansızın saraya çağırıldı. Ve bir vapura bindirilerek Osmanlı mülkünden nefyedildi. Bu mesele herkesi hayrete düşürdü. Ve Abdülhamit aleyhine umumî infiali davet eyledi.

Meclisi mebusanın içtimaı — Abdülhamit Mithat Paşayı memleketten çıkarmakla maksadının kanunu esasiyi ıskat veya ihlâl etmek olmadığını göstermek için derhal meclisleri davet etti. İlk defa Türkiyede parlâmento teşekkül etmiş ve işe başlanmış bulunuyordu. O sırada Rusya ile vâki olan ihtilâf nihayet harbe müncer oldu. Ve memlekette harp kanunları tatbik sahasına (örfî idare, askerî kavait) girdi.

Binaenaleyh meclisi mebusan büyük bir faaliyet gösteremedi. Harp gayet fena idare edildi. Osmanlı orduları bozuldu. Ruslar İstanbul kapılarına kadar dayandılar. Bundan heyecana gelen meclis bu hezimetleri aramak ve sebep olanları mesul tutmak istedi. Hezimetlerin başlıca sebebi Abdülhamidin sarayı idi. Çünkü harp saraydan padişahın kendisi ve dalkavukları tarafından idare olunmuş harp sahasındaki kumandanlara mütemadiyen müdahale edilmiş ve en ciddî plânlar alt üst edilmişti.

Meclisi Mebusanın feshi — Meclisin bu teşebbüsünden korkan Abdülhamit (1294) senesinde parlâmentoyu feshetti. (İn'ikadın ikinci senesi) meclisler bi rdaha davet olunmadı. Abdülhamit 30 sene bütün istibdadile, bütün vehim ve hayalile,

bütün hilekârlığile memlekette mutlak olarak kaldı.

Abdülhamit meclisi kapattıktan sonra istibdat idaresini o kadar koyulaştırdı ki nerede bir zekâ ışığı gördü ise onu söndürmeye çalıştı. Vatanperlik hislerini ezmeye uğraştı. Zabıta jurnalı elinde mühim silâhtı. Bu silâhla en ufak bir hâdise jurnalın mevzuu olan adamı memleketten uzaklaştırmaya sebep oluyordu.

Osmanlı mülkünde ise siyasî hâdiseler birbirini takip ediyor ve devlet büyük müşkülât içinde bulunuyordu. Her tarafta ihtilâllar zuhur ediyor ve bu ihtilâllar memleketi için için kemiriyordu.

Yemende, Giritte, Makedonyada, Arabistanda ve Anadoluda mütemadiyen büyük ihtilâllar vuku buluyordu. Avrupa hükûmetleri Abdülhamidi ıslahat yapmak için sıkıştırıyorlar, o da her gün bu tazyikleri bir suretle defetmeğe çalışıyordu.

İttihat ve Terakki Cemiyeti — Bu hallerden yürekleri yanan hamiyet erbabı Abdülhamit idaresini devirmek ve kanunu esasiyi iade etmek kasdile gizli bir cemiyet vücude getirdiler. Bu cemiyetin ilk bânilerinden birisi erkânı harbiye mektebinden yeni çıkmış ve hürriyetperverâne fikirlerinden dolayı İstanbulda bulunması mahzurlu görülerek Suriyeye gönderilmiş bir zabit idi. Bu genç zabit Şamda Fedakârânı Vatan Cemiyetini kurmuştu sonra Şamdan gizlice Selâniğe gelerek orada da cemiyetin şubesini kurdu.

Bu zat bugün Türklerin Ebedî Şefi olan o vakitki erkânıharp yüzbaşısı Mustafa Kemaldi. Nihayet İttihad ve Terakki Cemiyeti namını alan cemiyet bilhassa Rumelinde inkişaf etmekte iken İngiltere kıralı ile Rusya imparatoru arasında Reval mülâkatı vuku buldu. Bu mülâkatta Makedonyanın hiç olmazsa muhtariyeti kararlaştırılmış idi. Bu siyasî vaziyetin tehlikesinden endişeye düşen cemiyet faaliyetini tesri etmek mecburiyetinde kaldı. Makedonyada yer yer ihtilâller çıkarılarak kanunu esasinin iadesi istenildi. Ve bazı yerlerde kanunu esasiyi kendiliklerinden ilân ettiler.

Kanunu esasinin meriyete konması — Abdülhamit bu vaziyet karşısında 93 kanunu esasisinin meriyete girdiğini ilân etti. (23 Temmuz 1908). Parlâmentoyu içtimaa davet eyledi.

93 Kanunu esasisi iade edilip te meclisi mebusan toplanınca ilk yapılan iş önce söylediğim 113 üncü maddenin ikinci fıkrasının ilgası olmuştur.

Meclisi mebusanın içtimaı bir çok zıd menfaatlerin tesadumune sebep oldu. Makedonya bulgarları Kanunu Esasinin ilânı ihtilâlinde İtithat ve Terakki Cemiyetine yardım etmişlerdi. Meşrutiyet idaresinde Türklerin Makedonyayı yavaş yavaş istiklâle kavuşturmak mecburiyetinde kalacaklarını ümit ediyorlardı. Halbuki İttihadı Terakki Cemiyeti hiç de bu fikirde değildi. Onlar taksim kabul etmez bir Osmanlı yurdu vücude getirmek istiyorlardı. Diğer taraftan bir takım muallâkta kalmış hukuk meseleleri vardı ki Osmanlı hükûmeti kuvvet bulur ve bazı taraflardan müzaheret gö-

rürse bu muallâk işler Osmanlı menfaatine hallolunabilirdi. Ezcümle Osmanlı hükûmetinin Bosna - Hersek üzerinde hükümranlık hakkı vardı. Şarkî Rumeli Osmanlı imparatorluğunun muhtar bir eyâleti ve Bulgar prensi muvakkaten o eyâletin valisi idi. Osmanlı meclisi bu hukukun iadesini talep edebilir ve belki de Bosna mebuslarını meclise davet eyleyebilirdi. Bundan dolayı Avusturya ve Bulgaristan hükûmetleri birleştiler. Avusturya Bosna Herseğin ilhakını ilân etti.

Bulgaristan kendisinin müstakil kıraliyet olduğunu ve Şarki Rumeli de Bulgaristanın cüz'ü mütemmimi bulunduğunu ilân etti. Daha ilk günde Osmanlı mirasına konmak isteyen devletler, böylece Osmanlı devletinin ilerlemesine ve yükselmesine mânia teşkil ettiler ve türlü türlü müşkülât çıkardılar.

Bu müşkülâta bir de İttihadı Terakki Cemiyetinin yetişmiş adamları olmaması ve siyasî tecrübelerden mahrum bulunması da inzimam ederek devlet her gün güçlüklerle çarpışıyordu. Bu sırada terbiyei siyasiyenin henüz tekemmül etmemiş olması daha başka müşkülât tevlit ediyordu ki o da fırka ihtirasları idi. Meclis içinde türlü fırkalar doğmuş ve her fırka millî menfaatten ziyade kendi ihtiraslarının peşine düşmüştü. Bu ihtirasları Osmanlı imparatorluğunun bir an evvel inhilâline bütün gayretlerile çalışmakta ve dışarıdan aldıkları ilhamlarla bu gayretleri her gün artırmakta olan Rum, Ermeni, Bulgar mebusları daha ziyade körüklemekte idiler. Meclis acınacak bir

anarşi manzarası arzediyor ve devlet idaresi inhilâle yüz tutmuş bulunuyordu.

Bu meyanda yine İttihadı Terakki Cemiyeti Kanunu Esasi üzerinde bazı tadilât yapmıya muvaffak oldu.

Bu tadilâtın en mühim noktası şu idi: Kanunu Esasi meclisin feshi hakkını yine padişaha bırakıyor ve fakat bu hakkı istimal için âyan meclisinin muvafakatini almak mecburiyetini tahmil ediyordu. Ayân meclisi muvafakat etmedikçe padişah kendiliğinden meclisi feshedemiyecekti. Fransanın 1875 kanunu esasisindeki hüküm aynen alınmıştı.

Bu hal hükümdarlık makamına ademi itimattan neş'et ediyordu. 93 kanunu esasisine evvelce yapıldığı gibi bir darbe yapılmasının önü alınmak istenmişti.

Bütün bu hercümerçler arasında Balkan Muharebesi vuku buldu. Ve muharebe Rumelinin şimdiki şarkî Trakya müstesna olmak üzere kâmilen elimizden çıkması ile neticelendi.

Daha düne gelinceye kadar her biri bir Osmanlı vilâyeti olan küçük Balkan devletleri birleşerek koca Osmanlı İmparatorluğunu mağlûp etmiş ve Avrupadaki en kıymetli mirası milliyi bu imparatorluğun elinden almış idiler. Bundan dolayı memleket büyük yeis ve elem içinde idi. Herkesin ruhunda ıztırap vardı. Balkan devletlerini bu muharebeye sevkedenlere, bu felâketi Türk milletinin başına getirenlere karşı derin bir husumet besleniyorud.

Cihan harbi — Balkan devletlerinin ittifakına ve üzerimize saldırmalarına müzaheret eden ve

harp sonunda bütün Rumelinin Osmanlı ülkesinden ayrılarak Balkanlıların yağmasına terketmeğe bizi mecbur kılan Rusya, Fransa ve İngiltere devletleri idi. Milletin içinden gelen bütün gayz ve gazap bunlara müteveccih idi. Bundan dolayı İttihadı Terakki hükûmeti Almanyaya tekarrüp etti ve aradan çok geçmeden Cihan Harbi vuku buldu. Bu husumetin sevkile İttihadı Terakki hükûmeti Almanlarla beraber İngiltere, Fransa ve Rusya hükûmetlerine karşı harbe girişti. Bu hareket yalnız intikam almak kasdini takip etmiyor, Alman kuvvetine son derece itimat edildiğinden zaferin neticesinde kaybettiğimiz kıtaların hiç olmazsa başka taraftan ıvazı alınmak ümidi besleniyordu.

Halbuki Osmanlı İmparatorluğunun harbe girmesile beraber harp neticesinde Osmanlı mirasının nasıl taksim olunacağına dair itilâf devletleri arasında müzakereler ve muhabereler başlamıştı. Bu meseleyi tebarüz ettirmek için ötedenberi bu devletlerin Osmanlı mirası üzerindeki noktai nazarlarını bilmek lâzımdır.

Rusya hükûmeti Kırıma yerleştiği gündenberi (Kaynarca muahedesi) Karadenizi bir Rus denizi yapmak ve Çanakkale ve İstanbul boğazlarını bu denizin kapısı olarak elinde bulundurmak emelinde idi.

Mütemadiyen her Rus ve Osmanlı muharebesinde bu mesele Rus davasının mihver noktasını teşkil ediyordu. Rusların boğazlara hâkimiyeti Akdenizin müvazenesini ihlâl edeceği fikrinde bu-

lunan İngiltere daima buna mümanaat etmiş ve Osmanlı tezini müdafaa eylemişti.

Halbuki Cihan Harbinde talih öyle getirmiştir ki İngiltere ile Rusya aynı safta harp ediyordu. Ve bilâkis Osmanlı İmparatorluğu İngilizlere ve Ruslara karşı harp açmıştı. Bu iş Rusyanın menfaatine tam uygun idi. Müzakerelerin bir safhasını boğazların Rusyaya verilmesi meselesi teşkil ediyordu.

Diğer safhası (Suriye) meselesi idi. Fransa evveldenberi Suriyenin hâmisi gibi görünüyordu. Ehlisalip Muharebelerindenberi Fransa Suriye ile alâka besleyordu. Suriyede katolikleri himaye için Osmanlı sultanlarından aldığı bazı fermanlarla bir takım hukuka malikti. Taraf taraf jezövit mektepleri açarak Fransız ve katolik kültürünü neşrediyordu. Şam vakası denilen ve hıristiyanlarla islâmların mukatelesini intaç eden hâdisede Fransızların imparatoru Napolyon, zâhiren hıristiyanları himaye ve hakikatte Suriyeyi işgal maksadile Suriyeye altı bin kişilik bir ordu göndermişti. O vakit Suriye ihtilâlini teskin ve ıslaha memur edilen Fuat Paşa büyük bir dirayetle Suriyenin sükûnunu tesis etmiş ve Lübnanda muhtar bir mutasarrıflık ihdası suretile hıristiyanları tatmin ederek Fransız ordusunun oradan çekilmesini kolaylaştırmıştı. Bunda İngilterenin de büyük müzaheretine mazhar olmuştur.

Bütün bu haller Fransaya Suriye üzerinde bir rüçhan mevkii veriyor, buradaki hıristiyanları kendine raptedecek vesaiti hazırlıyordu. Osmanlı

mirası açıldığı vakit Fransanın Suriyeye vaz'ıyet etmesine bir hak temin edecek şekil alıyordu.

İşte Harbı Umumî ile Fransa ötedenberi emel edindiği Suriyeyi bir miras olmak üzere meydana koydu ve müttefiklerine kabul ettirdi. Yalnız mesele bununla kalmıyordu. Suriyenin şimalinden şarkı şimaliye, İran hududuna kadar gayet geniş ve büyük bir sahayı da Suriyeye raptediyordu.

Buna karşı Rusya yalnız boğazlarla iktifa etmiyor Osmanlı İmparatorluğunun şark sahasının kâmilen Rusyaya ilhakını istiyordu.

İtilâf devletlerinin üçüncüsü olan İngiltere daha Osmanlı İmparatorluğunun harbe girmesile beraber Osmanlı İmparatorluğunun Mısır üzerindeki hükümranlık hakkının ref ve iptal edilmiş olduğunu ilân etmişti. Fakat iş bununla bitmiyordu. İngilterenin Irak üzerinde de hususî bir alâkası vardı. Mısır da hâkim, Hindistan yolu olan Süveyş elinde idi. Hindistanı ihata eden Umman denizinin bir ucu Basra körfezine dayanıyordu. Hindistanın muhafazası için bu körfezin de elde bulunması lâzımdı. Oraya her hangi kuvvetli bir devletin yerleşmesi İngilterenin hayatî menfaatini tehdit edebilirdi. Bilhassa petrol dünyada büyük bir rol oynamaya başlamıştı. En büyük petrol menbaları da Musulda idi. Bu suretle İngiltere Diyarıbekir hudutlarına kadar Irakı elde etmek istiyordu.

Bu projeler yapıldığı vakit İtalya daha harbe girmemiş onun için de bir hisse ayrılmamıştı. Son-

radan harbe iştirak ettiği vakit ona da Antalyadan başka yarım ağızla İzmir sahası vadedilmişti. Harp içinde bu projeler bazı nevi tebeddülâta uğradı. Fakat aşağı yukarı bu tebeddülâta rağmen devletlerin Osmanlı mirası üzerinde mutabık kaldığı noktalar bu tarzda idi. Meselâ: Harp içindeki muhaberattan anlaşıldığı üzere Rusya Karadenizde işgal ettiği Trabzon şehri ve hinterlandı ile iktifa etmiyor işgal sahasını daha tevsi ederek Sinoba kadar sahil kıtasının kendisine verilmesini istiyordu.

Bitlis boğazı Ruslarla Fransızlar arasında bazı ihtilâflar vücude getirdi nihayet Dicle hattına kadar bu boğaz Ruslara vadedildi. Bu projeler yapılırken Rusyada büyük bir ihtilâl koptu. Bolşevikler Çarlığı devirdiler ve harpten çekildiler. Bütün tasavvurlar ve plânlar alt üst oldu. Yeni bir takım plânlar tesis etmek lâzım geliyordu.

Cihan Harbi ayrı iki cephede biri Avrupanın şarkında diğeri garp sahasında cereyan ediyordu. İtilâf devletleri ikiye bölünmüştü. Fransa İngiltere bir tarafta, Rusya öbür tarafta kalmış idi. Arada irtibat yoktu. Bunlar birbirlerine yardım edemiyorlardı. İngiltere ve Fransa devletleri Rusyaya yardım edebilmek için Garp ile Şark arasında bir irtibat teessüs etmek lâzımdı. Bu irtibatın tesisi de ancak Boğazların itilâf devletleri elinde bulunmasile kabil olabilirdi. Şimal denizi vasıtasile Rusya ile irtibat tesis etmek imkânı yoktu. Çünkü Alman donanması buna mani idi.

Mustafa Kemal'in Arıburnu muzafferiyeti — Bundan dolayı İngiliz Fransız kuvvetleri Çanakkaleyi zorladılar. Ve denizden vâki olan taarruzları akamete uğrayınca Gelibolu yarım adasına yüz binlerce asker çıkararak karadan boğazı elde etmek istediler. Bir gün habersizce Arıburnuna asker çıkarttılar. Eğer bir iki saat daha vakit geçmiş olsaydı İngiliz Fransız kuvvetleri boğazın methali mailesine inmiş bulunacaklar ve Çanakkale boğazını yakalamış olacaklardı. Arıburnuna yakın mevkii de ihtiyat kuvveti halinde bulunan bir fırka kumandanı ihraç hareketinden çabuk haberdar oldu. Kendisine o sahilin muhafazası tevdi edilmemişti. Ve Arıburnünda bir müdafaa kuvveti mevcut değildi. Kendisi ihtiyat kuvveti halinde bulunduğundan usulen emir verilmeksizin hareket edemezdi.

Fakat bu kumandan tehlikenin azametini gördü. İngiliz Fransız kuvvetlerinin boğaz methalini elde etmeleri devletin tam bir inhidamı demek olduğunu düşündü ve emir beklemeksizin kendiliğinden teşebbüs alarak Arıburnuna çıkan asker üzerine taarruz etti. Mensup olduğu kumandanlığı da bundan haberdar etti. Çanakkale muvaffakıyetinin ilk anahtarı buradadır. Eğer bu kumandan kendisine tevcih edilmemiş bir vazifeyi kendiliğinden yapmamış olsaydı itilâf devletleri orduları Çanakkale boğazına inecekler ve boğazı karadan zaptedeceklerdi. Bu hareket İmparatorluğun beynine indirilmiş bir darbe olacaktı. Bu kumandan o zaman kaymakam rütbesinde bulunan Mustafa Kemal'di. Gayet çetin ve kanlı muharebelerden son-

ra itilâf orduları bu sahilde çakılı kaldılar. İlerleyemediler. Çanakkale Boğazı bu noktada kurtulmuştu.

Çanakkale Harbi uzunca müddet devam etti. Ve nihayet İngilizler Anafartalara büyük bir ordu çıkarttılar. Çimen tepeyi zaptederek boğazlara hâkim olmak istediler. Ordu kumandanlığı esasen oraya asker çıkarılacağını tahmin etmemişti.

Bunu haber alır almaz taarruz ordularına mukavemet için etraftan kuvvet yetiştirilmeğe çalışıldı. Cebrî yürüyüşle gelen bu asker yorgun argın bir halde idi. Kumandanları mukabil taarruz hareketinde tereddüt ediyordu. Halbuki düşman orduları Anafarta sırtlarına tırmanmışlar Çimen tepeye yaklaşmışlardı. Bu hal ordu kumandanlığını telâşa düşürdü. Arıburnu kahramanı Mustafa Kemali buraya göndermeğe mecbur oldu.

Anafartalar muzafferiyeti — Burada çok kanlı muharebeler olmuştur. Neticede Mustafa Kemal Anafarta taarruzunu da durdurdu. İngiliz orduları tırmandıkları tepelerden mağlûben yuvarlanmıya ve sahil şeridinde sıkışıp kalmağa mahkûm- oldular. Bu hezimetten sonra itilâf devletleri Çanakkaleyi tahliyeye mecbur oldular. Mustafa Kemal Çanakkalede ikinci defa olarak devletin hayatını kurtarmış idi.

Osmanlı imparatorluğu esasen düşüncesizce ve intikam hissile harbe girmiş idi. Balkan Harbinde vesait ve menabi zayi olmuş, bunları yerine getirmeden ikinci bir harbe girilmişti. Çanakkale muharebelerinde ne kâfi derecede silâhımız, ne

mühimmatımız vardı. İngiliz Fransız ordularının karadan, denizden, havadan yağdırdıkları cehennemî ateşlere karşı Türk ordusu dişile, tırnağile harbediyordu. Onların muazzam ve sayısız toplarının ateş yağmurlarına karşı Türk orduları ancak ufak toplarla tek mermi atabiliyordu. Müttefiklerimiz bize mühimmat ve eslâhaca yardım edemiyorlardı. Çünkü arada Sırbistan mevcut idi. Ancak Çanakkalenin tahliyesi sırasında idi ki Almanya, Avusturya orduları Sırbistanı ortadan kaldırarak Türkiyeye top, tüfek göndermek imkânını buldular. Binaenaleyh Çanakkale zaferi bir silâh zaferi değil, Türk milletinin metaneti ve Mustafa Kemal'in kiyaseti ve kahramanlığı sayesinde kazanılmış bir zaferdir.

Osmanlı İmparatorluğu gayet geniş bir sahaya yayılmıştı. Bir taraftan hudut Kafkaslara, diğer taraftan Umman denizine ve Süveyş kanalına kadar dayanıyordu. Bu sahada vesaitinakliye yoktu. Her tarafta silâhsızlık mühimmatsızlık ve açlık hükümran oluyordu. Böyle bir halde harbetmek ve harbi muvaffakiyetle idame eylemek mümkün değilken bir de en uzak sahalarda taarruza geçilmek gibi manasızlıklar yapıldı. Meselâ: Suriye üzerinden Sînâ çölünü karadan yürüyerek Mısıra taarruz etmek gibi budalalıklar yapıldı. Orada beyhude yere Türk ordusu heder edildi. Diğer taraftan kışın en şiddetli zamanında Kafkasyada harekete geçilerek Sarıkamışa taarruz yapıldı. Yüz bin kişilik büyük bir Türk ordusu karlar içinde donduruldu ve ruslara şikâr edildi. Bu felâket Os-

manlı ordularının âtideki mağlûbiyetlerinin hem müsebbibi aslisi ve hem de mukaddemesi olmuştur.

Bu felâketten sonra Rus orduları şarkî Anadoluya hâkim bir hale geldiler ve şark vilâyetlerimizi istilâ ettiler.

İngilizler, Iraktaki bir ordularının (Kûtülamârede) esir edilmesine rağmen Bağdadı istilâ ettiler.

Filistinde İngilizler bir çok hezimete uğradılar fakat kanaldan Suriyeye kadar bir şimendifer hattı döşeyerek ilerlediler ve en sonunda zaten açlıktan susuzluktan erimiş bir hale gelen Türk ordularını hezimete uğarttılar. Ve baştan aşağı Suriyeyi istilâ ettiler. Osmanlı orduları kâmilen dağılmış idi. Yalnız yıldırım ordusu kumandanlığile Suriyeye henüz ayak basmış olan Mustafa Kemal Paşa ordusunu bin müşkülâtla İngiliz takibinden kurtarmış ve Halebe getirebilmişti. İngilizlerin daha yukarı ilerlemesine imkân bırakmadı Halep şimalinde yaptığı bir muharebede İngilizleri mağlûp ederek Halepte durdurdu. Fransızlar bu zafer ve muharebelerde hissedar değildiler harbı yalnız İngiliz orduları yapıyordu. Fransızlar Suriye üzerindeki iddialarını muhafaza için yalnız iki taburluk bir kuvvet teşrik etmişlerdi.

Bu sayede ilerde hukukî alâkalarını temin eyliyebilmiştir. Bu vaziyette mütareke ilân olundu.

Mondoros mütarekesi — Evvelâ Bulgarlar, sonra Almanlar mütareke yapınca biz de Mondoros mütarekesini akdettik. Mondoros mütarekesi ile Osmanlı imparatorluğu silâhını ve memleketini itilâf devletlerine teslim etmişti.

Botazlar ve İstanbul itilâf devletlerinin işgali altına alınmıştı. Osmanlı silâhları toplanarak depolara vazedildi. Ve itilâf ordularının mürakabesi altına kondu. Osmanlı orduları terhis olundu. Anadoluda sevkulceyşe müsait olan yerler işgal edildi. Hulâsa Türk vatanı düşmanların ayakları altında kaldı.

İmparatorluğun taksimi projeleri — Mütareketden sonra itilâf devletleri Almanya ile yapılacak sulh muahedesini tanzim ile meşgul oldukları için Türk musalâhası uzadı.. Fakat eski taksim projeleri yerine yeni bir takım projeler tebarüz ediyordu.

Rusya ortadan çekilmiş olduğu için onun yerine diğer elemanlar kaim olmağa başlamıştı. Ege denizinde Yunanistan İzmir sahasına namzet oluyordu. İtalyanlara Antalyadan Konya içerilerine kadar Anadolu sahası veirliyordu. Suriye Fransız İngiliz işgali altında bulunuyor ve Kilikya kıtası Fransızlar taarfından işgal ediliyordu. Irak zaten İngiliz işgali altında idi.

Karadenizde rumlar, pontüs namile müstakil bir hükûmet kurmak peşinde idiler. Orada yer yer çeteler teşkil ederek Türk halkını imha etmek ve nüfusça kendi tefevvuklarını tesis eylemek istiyorlardı. Buna karşı Türkler de bazı teşebbüs alarak onlara mukavemete çalışıyorlardı. Şark vilâyetleri ermenilerin hissesine ayrılıyordu. Ermeniler için Sivasa kadar büyük bir devlet teşkil etmek istiyorlardı. Ermeniler mütemadiyen şark vilâyetlerinde çeteler yaparak Türk ahaliyi imha etmiye uğraşı-

yorlardı. İstanbul bütün itilâf devletlerinin işgali altında idi. Bu işgal 1919 Martının 16 sında hükûmete de el koymak suretile hukukî ve filî bir şekil aldı.

Halkta ümitsizlik

Türk milleti itilâf devletleri tarafından ölüme mahkûm edilmiş ve her yandan sarılmıştı. Boğulmak için her şey hazırlanmış, bir daha dirilmesine meydan vermiyecek her tedbir alınmıştı.

Tarihin en meçhul devirlerindenberi bir çok defalar cihanı istilâ etmiş ve hiç bir vakit hürriyet ve istiklâlini kaybetmemiş olan bu millet ebedî esarete mahkûm olmak darbesi altında inliyor ve büyük kara günler geçiriyordu. Herkes şaşırmış ne yapacağını, ne yapmak lâzım geleceğini tayin edemiyecek bir hale gelmişti. İki asırdanberi bir çok muvaffakıyetsizliklere, mağlûbiyetlere, perişanlıklara uğramıştı. Fakat bu mağlûbiyetler ve perişanlıklar devletin temelini oynatacak, millete istiklâlini ve mevcudiyetini kaybettirecek mahiyet almamıştı. Bugün millet yer yüzündeki varlığının bile silinmekte olduğunu anlamaktan mütevellit derin bir ümitsizlik içine düşmüştü. Hiç bir zaman bu kadar karanlık ve bu kadar boğucu günler görmemiş ve bu kadar ağır ve öldürücü felâket altında çırpınmamıştı.

Millet bir ümit, bir nur, bir ışık arayordu. Onu bu felâketten ancak bir mucize kurtarabilirdi. Bu mucizeyi yapacak, onu bu muhakkak felâketten kurtaracak kim olabilirdi. Kendisini halâsa

sevkedecek bir rehber arayor, onun arkasından koşmak istiyordu. Fakat bu rehber kim olabilecekti?

Hangi kahraman meydana çıkıp da arkamdan geliniz diyecekti?...

Türk olmıyan unsurlar Türk milletinin bu hudutsuz ıztırabından vahşi bir zevk duyuyorlar, Osmanlı saltanatının altı yüz küsur senelik hâkimiyeti sonunda Türklüğün mezellet toprağına serildiğini görmekle Türklerden intikam almak sevincini gösteriyorlardı. Bu hal Türk milletini daha derin bir darbe ile içinden inletiyordu.

***

Mustafa Kemalin zuhuru — Nihayet bu mucize vâki oldu, beklenilen ve aranılan bu kahraman zuhur etti.

Bu mucize Arıburnu, Anafartalar kahramanının şahsında tecelli etti!.

Bu işi yapmak için hakikaten ondan daha layık kimse bulunamazdı. Bir milleti etrafında toplayabilmek için insanda bir çok yüksek hasletler mevcut olmak kâfi değildir. Onda şanlı bir masebak, rekabet edilemiyecek yüksek ve şerefli bir mazi lâzımdır. Cihan harbinin en şanlı kahramanı Mustafa Kemal idi. Onun dehayi askerisine yetişecek hiç bir kumandan zuhur etmemişti. Şurada, burada bazı büyük muvaffakıyetler elde etmiş kumandanlar mevcut idise de, bu muvaffakıyetler ni-

hayet muvakkat olmuş ve millet için kat'î bir netice verecek mahiyet almamıştı. Halbuki Mustafa Kemal Arıburnu, Anafarta büyük zaferlerile Osmanlı saltanatını iki defa inhidamdan kurtarmıştı. Rus cephesi kumandanlığında Ruslar üzerine de bir zafer kazanmıştı.

Yıldırım ordusu kumandanlığile Suriyeye ayak bastığını müteakip İngilizler Fon Sanders ordusunun karargâhını basmış ve orduyu baştan başa tarumar etmiş olduğu halde Mustafa Kemal ordusunu kurtarmış, Halebe kadar gelmişti. Halep şimalinde de İngiliz ordusunu mağlûp ederek daha ziyade ilerlemesinin önünü almıştı. Mütarekede ayakta kalan yalnız bu ordu olmuştu. Hiç bir yerde mağlûp olmamış ve yegâne muzaffer kalmış olan kumandan Mustafa Kemal idi. Mustafa Kemalin bu şöhret ve şanı karşısında hiç bir kimse muvaffakıyetle rekabete kalkışamazdı. Onun arkadaşları arasındaki rüchan ve tefevvuku herkesçe teslim olunmak zarureti vardı. İşte bu kahramanın zuhuriledir ki millette kurtuluş ümitleri belirmeğe başladı. O, millete hitaben beni takip ediniz dedi ve millet de onu takip etti.

Mütarekedenberi Rum patrikhanesinin teşkil ettiği Mavri Mariya cemiyeti vasıtasile Pontus rumları yer yer hâdiseler çıkararak Türk köylerini basıyorlar, yakıyorlar, ahaliyi katliâm ediyorlar, bu suretle Türk nüfusunu azaltmak ve Puntosta rumlardan müteşekkil bir hükûmet teşkiline müsait bir hale getirmek istiyorlardı. Bu hale ta-

hammül edemiyen bazı Türk gençleri de mukabil çeteler teşkiline ve ayni muameleyi tatbika başlamışlardı. İtilâf devletleri asayişin iadesi hususunda hükûmeti sıkıştırıyorlardı. Bunların asayişi iade talebinden maksatları rum çetlerinin tenkili değil, mukabil islâm çetelerinin tenkili idi. Bâbiâlî o havalinin asayişini iade edecek liyakatli bir kumandan aramağa mecbur oldu. Tâli ve tesadüf nazarlar Mustafa Kemale müteveccih oldu.

Mustafa Kemal İstanbulda muhtelif teşekkülerle, muhtelif partilerle, nihayet muhtelif mütefekkirlerle görüşüyor ve kurtuluş için onların tevessül ve ümit ettikleri şeylerin hiç bir netice vermiyeceğini görüyordu. Onun nazarında yegâne ümit Anadoluda bir mukavemet merkezi vücude getirmek ve düşman devletlerin kararlarına karşı inkiyat göstermiyerek mukavemette sebat etmek idi. Düşman devletler cihanın usanmış, bıkmış olduğu harbi sonsuz bir surette devam ettiremiyecek vaziyette idiler. Böyle bir mukavemet onları makulât dairesine irca edecek ve milletin istiklâlini ve mevcudiyetini kurtarmak kabil olacaktı.

Bu fikirle Mustafa Kemal zaten bir yolunu bularak Anadoluya atılmak için yürekten çırpınıyordu. Bâbıâlînin teklifi tam yerinde ve zamanında vukubulmuş idi. Mustafa Kemal bu teklifi bir şartla kabul eder göründü. Bu şart da kendisine ordu müfettişliği unvanının verilmesi idi. Bâbıâlî bu şartı da kabul etti.

Erkânı harbiyei umumiye reisi Cevat Paşa emri yazarken Mustafa Kemal bütün civar ordu-

lar ve vilâyetlerle muhabere etmek ve emir vermek salâhiyetinin ilâve edilmesini istedi. Cevat Paşa bu ibarelerden Mustafa Kemalin içinden geçen niyetleri sezer gibi oldu ve kendisi de bu niyetlerin taraftarı olduğu için kabul etti. Harbiye nazırı emri imza ederken bu büyük salâhiyetten ürker gibi oldu, fakat imza koymıyarak mührünü bastı. Bu suretle Mustafa Kemal İstanbuldan hareket etti.

Mustafa Kemalin Samsuna çıkışı — Daima tahattur edilmek lâzım gelen 19 mayıs 1919 da Mustafa Kemal Samsuna vasıl oldu. Vapurda geçirdiği dört gün zarfında ne düşünmüş, ne plân kurmuştu. Bu kahraman ne yapmak istiyordu?

Yapacağı teşebbüsü o çoktan tasarlamış olduğuna şüphe yoktu. Daha Suriyeyi terkedip gelirken yolda silâh arkadaşlarile, kolordu kumandanı Ali Fuat Paşa ile yaptığı hasbihallerde müstakbel plânının ana hatlarını çiziyordu. Türk olmıyan unsurların artık Osmanlı saltanatına avdetini mümkün görmiyordu. Bütün derdi yalnız Türklerle meskûn olan anavatanın, anayurdun Anadolu ve Trakyanın tamamiyetini muhafaza ve bunların istiklâli tamını temin etmekti. Bunun için de anayurdun bütün evlâtlarını bu maksat uğrunda birleştirmek ve düşmanlara karşı bir mukavemet vücude getirmekti.

Fakat bu anayurdun istiklâli nasıl olmalı idi? Artık Osmanlı hânedanı tefessüh etmiş saltanat tahtı tamamen sarsılmıştı. Osmanlı padişahı yalnız kendi taç ve tahtını düşünüyordu. Milletin esareti onu asla alâkadar etmiyor, en zelil ve mu-

hakkar bir vaziyette olsa da taç ve tahtının bakasını temine çalışıyordu. Artık bunların milletle alâkası kalmamıştı. Millete öyle bir istiklâl temin etmeliydi ki hâkimiyet kayıtsız ve şartsız yalnız milletin elinde olsun ve gelecek asırların ve nesillerin kader ve taliini yalnız millet tayin etsin. Bu düşüncelerle Samsuna çıkmıştı. Üç dört gün sonra da Yunanlıların İzmiri işgal eyledikleri haberini aldı. Bu felâket kendisini bütün bütün heyecana düşürdü ve niyetlerini vakit geçirmeksizin tatbik mevkiine koymak lüzumunu anlattı. Tarzı hareket tıpkı Arıburnu hareketini andırır. Nasıl orada kendisine verilmemiş olan bir salâhiyeti istimal ederek İngiliz ordusunun karşısına dikilmiş ve boğazı zaptetmek emellerini suya düşürmüşse, burada da haiz olmadığı bir sıfatı istimal ederek bütün ordulara ve vilâyetlere memlekette millî teşkilât vücuda getirilmesini emretti. «Gayei istiklâlin istihsaline kadar tamamile milletle birlikte fedakârane çalışacağıma mukaddesatım namına yemin ettim. Artık benim için Anadoludan hiç bir yere gitmemek kat'îdir» diye yazıyordu. Bu hareketile de Türk vatanını parçalamak ve Türkleri esarete mahkûm etmek hususundaki İngiliz niyetlerinin karşısına dikilerek bütün projelerini suya düşürecek ve milletin kayıtsız ve şartsız hâkimiyeti altında Türk vatanının istiklâlini ve tamamiyetini istihsal edecekti.

Ebedî Şef — Mustafa Kemal daha ilk adımda milletin rehberliğini deruhte etmiş, şeflik vazifesini ifaya başlamıştı. Bu şefin sevk ve idaresi altın-

da memleket düşman ayakları altından kurtulacak, millet hâkimiyet ve istiklâline sahip olacak ve medeniyet âleminde haysiyet ve şerefine hürmet olunur bir devlet haline gelecekti.

Bu şeflik bütün büyük hâdiselerile, zaferlerile, inkilâplarile hayatının son saatine kadar devam edecek ve nihayet milletin şükran ve hicran göz yaşlarile ebediyete kadar yürüyüp gidecekti.

Şimdi biz vakayiin seyrine devam edelim.

Erzurum kongresi — Mustafa Kemal itilâf devletlerinin el uzatamıyacağı bir yer olmak itibarile Sivasta bir kongre aktini münasip görerek bütün teşekküllere oraya murahhas göndermelerini bildirdikten sonra Erzurumda şark vilâyetleri Müdafaai Hukuk cemiyetinin akdetmek üzere olduğu kongreye yetişmek üzere oraya koştu.O sırada Bâbıâlî, Mustafa Kemalin millî hamiyyeti tahrik etmek ve Anadoluda bir mukavemet ocağı vücuda getirmek yolundaki hareketinden ürkerek kendisini İstanbul dâvet etti. Kat'î kararını vermiş olan bu kahraman Bâbıâlinin dâvetine kulak asmadı, nihayet bizzat padişah ile cereyan eden uzun bir telgraf konuşması neticesinde fikir ve azminde sarsılmaz bir sebat gösterdi. Bâbıâlî Mustafa Kemali ordu müfettişliğinden azletti. Buna mukabil Mustafa Kemal de askerî meslekinden istifa ederek her türlü sıfatı resmiyeden ayrılmış ve sadece bir vatandaş haline gelmişti.

Fakat bu ne büyük bir vatandaş idi ki her ne-

vi resmî sıfattan ârî olduğu halde bütün devlet teşkilâtına hâkim imiş gibi yine bütün valilere, askerî kumandanlara ve sair büyük makamlara durmadan, dinlenmeden sadece Mustafa Kemal imzasile emirler veriyor ve muhatap olan makamlar bu emirleri tam bir itaat ve inkiyat ile tatbik ve icra ediyorlardı. Büyük rehberin şefliği ve rehberliği her tarafta kabul olunuyor ve onun millî vicdanda uyandırdığı ümit şulesinin yanında Bâbıâlî her türlü kıymetini kaybediyordu.

Nihayet kongre kendisinin riyaseti altında in'ikat etti, onun şefliğine kimse dil uzatamıyordu. Kongrede millî hududu muhtevi olan vatanın parçalanamıyacağı ve Osmanlı imparatorluğu inhilâl etse bile ecnebi işgaline karşı vatanin müdafaa olunacağı ve merkezi hükûmet vatanın istiklâlini müdafaaya muktedir olmadığı takdirde muvakkat bir hükûmet teşkil edileceği ve iradei milliyenin hâkim kılınacağı esasları kararlaştırıldı.

Sivas kongresi — Bunu müteakip, millet murahhaslarını dâvet ettiği Sivas kongresini yapmak üzere Erzurumdan Sivasa geldi. Kongreyi küşat etti. Erzurum kongresi kararlarını bu kongreye de kabul ettirerek ve siyasî muhtelif teşekkülleri Anadolu ve Rumeli Müdafaai Hukuk cemiyeti namile bir cemiyette birleştirerek onun heyeti temsiliyesinin başına geçti.

Bâbıâlinin ürküntüsü

Padişah ve Bâbıâlî bu hareketlerden son derece ürkmeğe başladı. Buna iki sebep vardı. Birin-

cisi Bâbıâlî ve padişah İstanbulu işgal eden itilâf devletlerinin hüküm ve nüfuzu altında idiler. Osmanlı imparatorluğunun mukarrer olan taksiminde hiç olmazsa bir kısım memleketi şöyle böyle muhafaza ederek padişaha bir saltanat ve hükûmet gölgesi yaşatmak mümkün olacağını düşünüyorlardı. Halbuki millî hareketlerin inkişafı neticesi olarak düşman devletler her türlü insaf ve mürüvveti terk ederek imparatorluğu tamamen taksim etmek ve Osmanlı tacının istikrarı için en küçük bir kıtai arazi dahi bırakmamak ihtimalini mülâhaza ediyorlardı. Bâbıâlinin ve padişahın siyaseti itilâf devletlerinin her türlü âmalini terviç etmek ve onların askerî ve sivil memurlarına hoş görünerek mürüvvetlerini ve rikkatlerini celbeylemekti. İtilâf kuvvetlerinin en bayağı ve en adi memurlarına ve casuslarına tekâpu ediyorlardı. Bütün mesele muvakkat olsa dahi bir saltanat gölgesi yaşayabilmekti.

İkinci sebep, millî vicdanın uyanmasile millî hareketlerin inkişaf ve muvaffakıyeti halinde milletten tamamen ayrılmış ve kendi taç ve tahtından başka bir şey düşünmiyerek milletin esaretine rıza göstermekte bulunmuş olan padişahın millet tarafından reddedilmesi ve Osmanlı tahtının tamamen ve müebbeden inhidama uğraması korkusu idi.

Vekayi ve hâdisat bu korkunun tamamile yerinde olduğunu ve Osmanlı hanedanının son padişahı olan Vahdeddinin bir sevki tabîî ile bu hakikati idrâk etmiş bulunduğunu isbat etmiştir.

Bu korku neticesi olarak Bâbıâlî ve padişah

el ele vererek millî şuuru söndürmek ve millî harekâtı dağıtmak istiyordu. Bunu dağıtmak için de millî harekâtın başına geçen ve millî şuuru idare etmekte olan Mustafa Kemali bertaraf etmek lâzımdı. Meşru vasıtalarla bir şey yapabilmek iktidarını kendisinde bulamıyan Bâbıâlî kendine sadık kalan bir valiyi gizlice Sivas valiliğine tayin ve kürtlerden jandarma namile bir iki yüz kişi toplıyarak habersizce Sivası basıp Mustafa Kemali yakalamak emrini verdi. Geçen şifrelerden bu ihaneti anlıyan Mustafa Kemal aldığı tedabir ile o valiyi firara mecbur ettiği gibi bu ihaneti tertip eden İstanbul kabinesini devirmek lâzım geldiğini gördü.

Şayanı dikkat bir enerji ile devam eden ve nihayet İstanbul ile Anadolu muhaberat ve münasebatının inkitaına varan uzun mücadele neticesinde Ferit Paşa kabinesi düşürüldü. Ve meclisi mebusanın da içtimaı için yeni intihabat yapılması temin edildi.

Bir iki aylık azîm mesaiden sonra intihabat hitama erdi. Fakat Bâbıâliyi işgal eden yeni kabine hep ayni korku, ayni mülâhaza ile hareket ediyor ve millî mücadeleyi bertaraf etmek için uğraşmaktan halî kalmıyordu. Bundan dolayı Bâbıâlî ile Heyeti temsiliye reisi arasında bir türlü itilâf hasıl olamıyordu.

Ankaraya geliş — Bir çok tereddütten sonra İstanbulda toplanması kararlaştırılan meclisi mebusana karşı itilâf devletlerinin alacağı vaziyeti yakından müşahede ve takip için Heyeti temsiliye reisi karargâhını Ankaraya nakletti ve mücadele

hazırlıklarına devam ile beraber İstanbul vaziyetini göz ğnünde tuttu.

Onun korktuğu şey tamamen vâki oldu. O meclisin İstanbulda inikadı tehlikeli olacağı ve düşman devletlerin silâhları altında serbest bir müzakere cereyan edemiyeceği fikrinde idi. İstanbulda içtima taraftarlarının fikrine karşı ısrar etmemişti. Halbuki içtima uzun sürmedi. Bâbıâlî ile düşman devletler memleketi susturmak için âdetâ uyuşmuş idiler. Günün birinde İngiliz kuvvetleri meclisi bastı, bir kısım mebusları yakalayarak Maltaya sevketti, diğerleri de dağıldılar.

Bunun üzerine büyük şef millî hükûmeti Ankarada kurmıya azmetti ve bütün memlekete yeniden intihap yapılarak mebusların Ankarada toplanması tedbirini aldı ve İstanbul meclisinden kaçıp gelebilenlerin de o mecliste sıfatları kabul edileceğini ilân etti.

Bâbıâlîî karşılık olarak Anadoluda millî hareket aleyhine yer yer inyanlar ve kıyamlar hazırlattı. Büyük şefi padişah aleyhine isyan etmiş nazarile bakarak ve bu hususta fetvalar alarak onu tenkil için hilâfet orduları namile ordular tertip etmeğe başladı.

İsyan hareketi mühim surette genişlemiş ve Ankaranın yanı başına Beypazarına kadar sirayet etmişti.

Yunanlılar İzmir işgalini Gediz ve Uşakın ilerisine kadar genişletmiş, Marmara havzasında da Bursaya kadar ilerlemişlerdi. Fransızlar Adana

havalisini işgal ile kalmamışlar Maraş, Antep, Urfa havalisini de işgal altına almışlardı. Düşmanlara karşı mukavemet için hazırlanmakta olan kuvvetlerin büyük bir kısmını İzmit körfezinden Ankaraya doğru yayılmakta olan isyanın bastırılması için kullanmak lâzım geliyordu. Bu çetin ve korkunç mücadelâtı dahiliye arasında Büyük Millet Meclisinin içtimaı hazırlanıyordu.

Büyük Millet Meclisi

Nihayet 1920 senesi nisanının 23 üncü günü büyük şef Büyük Millet Meclisini küşat etti. Bununla millet artık mukadderatına kendisi hâkim oluyordu. Meclis derhal İstanbulun işgal tarihi olan 16 marttan itibaren İstanbul hükûmetinin vazettiği kanunların ve yapacağı muahedat ve mukavelâtın millet nazarında hükümsüz olduğunu mütazammin bir kararname neşir ve ilân etti. Bu kararname açıktan açığa itilâf devletlerine Bâbıâlî ile yapacakları her nevi itilâfın millet tarafından kabul edilmiyeceğini ihtar mahiyetinde idi.

Diğer taraftan mahza milletin sadasını boğmak ve mukavemet ruhunu kırmak kasdile tertip edilen hilâfet orduları tarumar edilerek Bâbıâlinin ve padişahın son ümitleri dahi söndürüldü.

Sevr muahedesi — Milli harekâtın bu safhasında idi ki itilâf devletleri Sevr muahedesi ismini alan bir muahedeyi imza için Bâbıâlinin murahhaslarını Parise davet ettiler. Bu muahede 10 ağustos 1920 tarihinde imza edildi.

Sevr muahedesi Türkiyeyi birdenbire ortadan kaldırmıyor ve fakat Türklere yaşamak, nefes al-

mak imkânını bırakmıyordu. Türk milletini âdetâ beş on sene daha can çekişmeğe terkediyordu.

Bu muahede mucibince İzmir, Kuşadasından başlıyarak Ödemiş, Salihliyi içine almak üzere Akhisar ve Kemer iskelesine kadar uzanmak şartile Yunanlılara bırakılmıştı. Ve gûya bu havali Türk hâkimiyeti altında bırakılmış ise de Türkiye hükümranlık hakkını Yuanistana terketmiş olacak ve İzmirin harici istihkâmlarının birinde Türk bayrağı bulunacaktı. Ancak beş sene sonra mahallî bir meclis bu havalinin kat'î surette Yunanistana ilhakına karar verebilecekti.

Türk ordusu ve Türk kuvveti İzmir havalisinden çekildikten ve Yunan hâkimiyeti altına vazedildikten sonra toplattırılacak mahallî meclisin, yani yerli rumlardan mürekkep bir meclisin bunun Yunanistana kat'î surette ilhakına karar vermesi tabiî idi.

Trakya kâmilen Türkiyeden alınıyor ve Yunanistana veriliyordu. İstanbulun hududu Çatalca hattından biraz ileride Podima - Kalikratya hattı oluyordu. Gelibolu yarımadası, yani Çanakkale boğazının Avrupa sahili Yunanlılar elinde bulunacaktı.

Boğazlara gelince Rumelinin Türkiyede kalan kısmile Anadoluda Yunanlılara terkedilen noktadan başlıyarak Manyas gölü ve Bursa ve İznikin şimalinden Sapanca gölüne kadar müntehi bir hat içindeki arazide asker bulundurmak ve askerî harekette bulunmak hakkı yalnız itilâf devletlerine

ait olacaktı. Ve buradaki Türk jandarma kuvvetleri de itilâf zabitlerinin kumandası altında bulunacaktı.

İstanbul Türkiyeye terk olunuyordu. Şu şartla ki muahede samimî surette tatbik olunsun. Muahedenin tatbikinde ufak bir çetinlik gösterildiği takdirde İstanbulun da elimizden alınacağı tasrih ediliyordu. Diğer taraftan Boğazlara dair olan yukarıdaki hükme göre İstanbul hiç bir askerî harekât ve teşebbüsata merkez olamıyacaktı. Yalnız padişahın maiyetinde 700 asker istihdamına müsaade olunuyordu. Bununla padişah daima İstanbuldan çıkarılmak tehdidi altında, devletlerin emellerine hizmet etmeğe mecbur tutulacak; padişah da zelil ve mahkûm olarak üzerinde yaşayacağı tahtı muhafaza etmiş olacaktı.

Suriye hududu Karataş burnundan başlıyarak Osmaniye, Bahçe, Gaziantep, Birecik, Urfa, Mardin ve Nusaybini Suriyede bırakan bir hududu ihtiva ediyordu.

Ermenistan için hudut tayini Amerika reisi cumhuru Vilsona bırakılmıştı.

Vilson da Karadeniz sahilinde Giresunun şarkından başlıyarak Erzincan garp ve cenubundan geçen ve Bitlise vasıl olan ve oradan Van gölünün cenubunu takip eden bir hat çizmiş idi.

Fıratın şarkında ve Ermenistan ile Irak ve Suriye hudutları arasındaki arazi üzerinde itilâf devletleri murahhaslarından mürekkep bir komisyon mahallî muhtariyeti hazırlıyacaklardı.

Irak hududu da bizim eski Musul vilâyetinin şimal hududile mahdut oluyordu.

Bunlara bakıp da İzmir ve havalisi müstesna olmak üzere Sivastan Sapanca gölüne kadar uzanan Anadolu kıtasının elimizde kalacak aksamı üzerinde bizi rahatça oturmıya ve milletimizin, memleketimizin refah ve umranına çalışmıya terk edilmiş olacağımız zannedilmesin! Türk milletinin muvakkaten o sahada bırakılması mahza bir müddet daha yarım istiklâl perdesi altında itilâf devletlerin esiri olarak yaşatmak ve kat'î esarete alıştırmak içindi. Orada da bizi öyle esaret zincirlerile bağlamışlardı ki bu zincirlerden halâs ve necat bulmıya imkân yoktu.

Evvelâ Türkiyeye bırakılan arazinin büyük üç devlet arasında münakit itilâf ile Fransa ve İtalyanın nüfuz dairelerine ayrılmış idi. Fransa Suriye hududu ile Adana vilâyetinin garp ve şimal hududundan geçerek Kayseri, Sivası içerisine alan ve Muşa kadar uzanan ve oradan Cezirei ibni Ömere dayanan bir hat dahilindeki kıtaları kendi nüfuzu siyasî ve iktisadisi altında tutacaktı. Böylece Adana, Kayseri, Sivas, Malatya, Harput ve Diyarbakır vilâyetleri Fransız dairei nüfuzuna düşüyordu..

Sapancadan Afyonkarahisarına kadar ve oradan Kayseri civarındaki Fransız nüfuz dairesine kadar uzanan saha ile Yunanistana bırakılan saha hariç olmak üzere Akdenize kadar uzanan saha İtalya dairei nüfuzuna bırakılmış idi. Şu hale göre Sakarya vâdisile Eskişehir, Afyonkarahisarı,

Konya, Isparta, Burdur, Silifke, Antalya, Nazilli, Denizli İtalyanın siyasî ve iktisadî nüfuzu altında bırakılacaktı.

Bunun manası, Türkiyenin üç beş sene sonraki inhilâlinde bu kıtalar doğrudan doğruya o devletlerin tasarrufu altına geçmiş olacaktı. Herkes ganimetten hissesini peşinen ayırmış oluyordu.

Saniyen Türkiyenin inhilâlini çabuklaştırmak için muahedede her tedbir alınmış idi. Bu tedbirler şunlardı:

1. Askerî tedbirler — Türkiyenin askerî kuvveti padişahın maiyetindeki 700 askerden maada 35,000 jandarma ve 15,000 bin kıtaatı mahsusadan ibaret olacaktı.

Bu jandarmalar ve kıtaatı mahsusa 1500 ecnebi zabitin kumandası altında bulunacaktı. Türkiyenin hiç bir topu, hiç bir tayyaresi bulunmıyacaktı. Yalnız sevahil jandarmalığı vazifesini ifa etmek üzere yedi silop ile altı torpitoya müsaade olunuyordu.

Askerlik Türklerden tamamen kaldırılıyordu.

Jandarma ve kıtaatı mahsusa ücretli olacaktı. Bunlar da Türkiyede sakin muhtelif ahalinin nüfusu nisbetinde alınacaktı. Yerli zabitler de bu nisbet üzerinden tayin edilecekti.

Şu hale göre Türkler her türlü kudret ve mukavemetten mahrum bırakılıyordu. Dahilî asayişi muhafaza için kullanacağı jandarmanın mühim bir kısmı bile kendisine can hasmı olan milletler-

den alınacak ve bunun da yüksek kumandası ecnenebi zabitlerine tevdi edilmiş bulunacaktı. Böyle bir hükûmetin yaşamak hakkı olabilir mi idi?

2. *Malî tedbirler* — Muahededе İngiliz, Fransız ve İtalyan murahhaslarından mürekkep malî bir komisyon teşkili, düşünülmüştü ki, bu komisyon Türkiye maliyesi üzerinde kadiri mutlak olacaktı. Komisyonda istişarî mahiyette bir Türk komiseri bulunacaktı.

a) Mebusan meclisine verilecek bütçe evvelce bu komisyona verilecek ve komisyonun kabul ettiği şekilde meclise gönderilecekti. Mebusan meclisinin bütçe üzerinde yapacağı tadilât ancak komisyonca tasvip edilirse kabili icra olacaktı.

Bu suretle devletin kendi bütçesi üzerinde bile hâkimiyet hakkı kaldırılmıştı. Bütün hâkimiyet bu komisyona tevdi edilmiş olacaktı.

b) Komisyon doğrudan doğruya kendisine tâbi olacak ve âzaları kendi muvafakatile tayin edilecek maliye müfettişleri marifetile Türk maliyesini mürakabe edecekti.

c) Düyunu umumiyeye tahsis olunan varidat müstesna olmak üzere Türkiyenin bütün varidatı bu komisyonun emrinde bulunacaktı. Komisyon bu varidatla birinci derecede kendisinin masrafını ve Türkiyede kalacak itilâf devletleri işgal kuvvetlerinin masraflarını ödeyecek, bundan sonra da 18 teşrinisani 1918 tarihindenberi itilâf devletleri ordularının gerek bu günkü Türkiyede ve gerek

Osmanlı imparatorluğunun muhtelif aksamındaki masarifini ödeyecekti.

Bunu müteakip Türkiye dolayısile zarar görmüş olan itilâf devletleri tebasının bütün zarar ve ziyanını tazmin eyliyecektir.

Türkiyenin ihtiyacı bundan sonra göz önüne alınabilecekti..

Irakı, Suriyeyi ve saireyi işgal etmiş ve oraları kendi paylarına düşen ganimet hissesi olarak almış olan bu devletler bir de mütareke tarihindenberi o kıtalarda tuttukları askeri kuvvetlerin masraflarını bize yükletiyorlardı. Şu halde komisyonun kendi masrafı ve Türkiyede kalacak işgal kuvvetleri masrafları ve iki senedenberi Suriye ve Irakta ve sair yerlerdeki itilâf ordularının masrafları ve itilâf tebasının zarar ve ziyanları tesviye edildikten sonra Türkiyeye ne kalacaktı ki Türkiyenin ihtiyacı düşünülecekti. Bahusus eski düyunu umumiye teşkilâtı yine hali üzere kalmakta ve altın olarak bu düyunun tesviyesi söz götürmez bir vaziyette tutulmakta idi. Şu halde milyarlara baliğ olan bu borçları Türk milleti nasıl tesviye edecek idi. Yüzlerce sene esir gibi çalışmak suretile de bu borcun ödenmesi mümkün olmıyacaktı ve Türk hükûmeti en zelil ve sefil bir idare halinde komisyonun emri altında bulunacak, memurlarının maaşlarını bile veremiyecek ve düzeltilmesi imkânı olmıyan bir teşevvüş ve tezebzüp devam edip gidecekti. Bunun neticesi de üç beş sene zarfında hükûmetin inhilâli olacaktı.

Komisyonun diğer vazifelerine gelince devle-

tin vereceği imtiyazlar mutlaka bu komisyonun muvafakatine tâbi olacak ve komisyon isterse düyunu umumiyenin devlet varidatını doğrudan doğruya cibayet usulünü bütün Türkiye maliyesine teşmil edebilecek, gümrük müdürü umumisi komisyon tarafından nasp ve tayin olunacaktı.

Hulâsa Türkiye devletinde devletlik sıfat ve salâhiyeti bırakılmıyordu.

İktisadî tedbirler — a) Malî ve adlî kapitülâsyonlardan istifade hakkı eskiden olduğu gibi iade olunuyor ve ötedenberi bunlardan istifade etmiyen Sırbistan, Bulgaristan ile beraber teşkil edilmekte olan Ermenistan dahi bu haktan istifade ettiriliyordu.

b) Gümrük tarifeleri yüzde sekize indiriliyor.

c) Müttefik devletler sefineleri en az Türk sefinelerinin hukukuna nail oluyor.

d) Ecnebi postaları iadeten tesis ediliyordu.

Bu suretle bütün ecnebi tebası Türkiyede vergi maafiyetine mazhar olarak ferih ve fuhur iş görecekler, ucuz gümrükle ecnebi emtiası Türk piyasasını doldurarak yerli masnuat ve mamulâta set çekecekler ve ecnebi sefineleri rüsumdan müstesna olarak seyrüsefer edecekler ve ecnebi postaları Türkiye postasının karşısında rekabet mevkiinde bulunarak posta varidatının mühim bir kısmını ellerine geçireceklerdi.

Şu halde Türk devletinin varidat menbaı ne olacaktı? Yalnız Türk köylüsünün köle halinde ça-

lışarak elde edeceği ekmeğin büyük parçasını elinden almaktan başka ne menba kalıyordu?

Bunun daha feci bir ciheti de tabiiyet meselesinin tevlit edeceği garip safha idi. Muahede Türk tebasından herhangi biri gerek müttefik devletlerden ve gerek teşekkül eden devletlerden birinin tabiiyetine geçmek istediği takdirde Türk hükûmeti asla mümanaat edemiyeceği kaydını muhtevi idi. Bu suretle memlekette ne kadar Ermeni varsa Ermenistan hükûmetinin, ne kadar rum varsa Yunan hükûmetinin, ne kadar Yahudi varsa İtalya veya diğer bir hükûmetin tabiiyetine girecek ve bunlar malî, iktisadî ve adlî kapitülâsyonlardan istifade ederek serbestçe Türkler üzerine bir hâkimiyet kuracaklar ve devletin bir gûna nüfuzuna tabi olmaksızın istedikleri gibi memleketi sömürüp duracaklardı.

Parasız pulsuz, iktisadiyatı elinden alınmış, kudreti askeriyesi hiçe indirilmiş, memleketinde hükümranlığı tahdit olunmuş, ticaret ve sanayii ecnebi tebasının elinde toplanmış bir hükûmet zillet ve meskenet içinde kaç gün yaşayabilirdi?

İşte Sevr muahedesini tertip edenler, muhakkak ve kat'î surette ölüme mahkûm ettikleri bu milleti beş on sene esaret içinde zincirlerini sürüklemek, böylece eza ve meşakkatle can çekişmek için bir devlet heyûlâsı ortaya koymuşlardı. (1)

---

(1) İngiltere, on dokuzuncu asır zarfında ve bu asrın hemen sonlarına kadar Osmanlı imparatorluğunun muhafazası taraftarı idi. 1293-1877 Rus - Türk muharebesinden

İsmet İnönün'nün Ebedî Şef'e iltihakı — Bu hâdiselerden biraz evvel idi ki Büyük Şef'e yeni bir kuvvet, kıymetli bir yardımcı iltihak etti. Bu yeni kuvvet şimdiki Millî Şef; ve o vakitki erkânıharp miralayı İsmet Beydi.

---

sonra Türkiyeye karşı bu devletin vaziyeti deöişti. Bunun sebebi pek derindir. İngilterenin hayatî meselelerinin en mühimmi Hindistanın muhafazası ve Akdenizle Karadeniz arasındaki dar geçidin, yani Boğazların tehlikeli bir devlet elinde bulunmamasıdır. Uzun müddet Boğazların Ruslar eline geçmemesi için siyasî ve askerî gayret sarfetmiş ve Osmanlı imparatorluğunu muhafaza eylemiştir. Tanzimat devrinden sonra Türklerin Ruslara mukavemet edecek derecede kudret ve kuvvet kesp edeceğini ümit ediyordu. 93 muharebesinden sonra ve bilhassa II. inci Abdülhamidin sui idaresi başladıktanberi artık bu ümidi zail olmuştur. İngiltere artık Hindistan yollarının başka türlü teminine çalışmıştır. İlk olarak Hindistanın en kısa yolu olan Süveyş kanalının kendi elinde bulunmasını temin için Mısırı işgal etmiştir. Sonra Ermenistan yaylâsı üzerinden Rusların Basra körfezine inmelerine mâni olmak için şark vilâyetlerimizde bir Ermenistan devleti vücude getirmek politikasını takip etmiştir. Bu politika yüzünden zaman zaman Anadoluda muhtelif Ermeni ihtilâlleri vukua getirilmiş ve bu ihtilâller İngiliz müzaheretile siyaset âlemini işgal ederek Osmanlı imparatorluğuna müdahaleyi davet eylemiştir. Fakat bu politika bilhassa Rusların kendi siyasetlerine muhalif olduğundan dolayı muvaffakıyet kazanamamıştır. Abdülhamit gerek Rus ve gerek İngiliz tazyikine karşı kuvvetli bir müvazene elde edebilmek için Alman imparatorluğuna takarrüp etmiş idi. Ermenistan hakkındaki İngiliz emellerinin muvaffakıyetsizliğe uğramasının bir sebebi de Almanyanın bu politikaya mümaşat etmemiş olması idi.

Almanlarla münasebatın sıklaşması nihayet Bağdat şümendifer hattının Alman malî grupuna verilmesini mu-

Atatürk daha Anadoluya geçmeden evvel kendisile konuşmuş Anadoluda yapmak istediği işlerden; niyetlerinden, plânlarından kendisine malûmat vermiş ve günün birinde Anadoluya geçip kendisine iltihak etmesi vâdini almıştı.

---

cip oldu. Bu meselede İngiltereninin Osmanlı imparatorluğuna karşı husumetini tahrik etti. Almanlar ulûm ve fünun ve sanayi sahasında dev adımlarile ilerliyorlar; berri ve bahri kuvvetlerini misli görülmemiş bir derecede artırıyorlardı. Yalnız Avrupa ortasında değil, deniz ortasında da bütün dünya için ve o meyanda bilhassa İngiltere için bir tehlike teskil etmiye başlamış bulunuyorlardı. Almanlar tarafından bu hat inşa edilip de Basra körfezine inildiği vakit orada yapılacak kuvvetlice bir donanma ile gerek Almanya ve gerek Osmanlı imparatorluğu İngiltere için büyük bir tehlike teşkil edebilirdi. Çünkü Basra körfezi Hindistanın kapı bir komşusu idi. Bu mesele Osmanlı imparatorluğu ile İngilterenin arasında yeni bir uçurum oldu.

Diğer taraftan İngilizler Hindistanı Brehmenlerle İslâmların rekabetleri ve düşmanlıkları sayesinde muhafaza etmektedirler. Bu iki zümre arasında itilâf hasıl olduğu gün Hindistandaki İngiliz idaresinin hali yaman olur. Hindistan müslümanları üzerinde de hilâfetin nüfuzu büyüktür. Hilâfet ise Osmanlı imparatorları uhdesinde bulunmaktadır. İngiltere istiyordu ki hilâfet kendi emri altında bulunan ve istediği gibi Hint müslümanlarını İngilterenin arzularına mütabaat etmiye sevk eden bir makamda bulunsun. İstiklâle ve bir devlet kudretine malik ve Almanyaya yardımcı bir hilâfet İngiltere için daimî bir tehlike teşkil edeceği düşünülmekte idi.

Almanyanın kudreti askeriyesinin harikulâde yükselmesi İngiltere ile Rusya arasındaki asırlık rekabete nihayet verdi. Bunlar evvelemirde İranı nüfuz bölgelerine ayırdılar. Şimalî İran Rusyanın, cenubî İran İngilterenin nüfuz bölgesi oldu. Orta yerde bitaraf bir bölge bıraktılar'

İngilizlerin İstanbulu resmen işgal ettikleri 16 mart fâciası gününü idrak ederek vatan aşkının sönmek bilmez ateşinin hummalarını çeken ve artık pâyitahtta yapacak bir şey kalmadığını gören İsmet Bey bütün gayretini Anadoluya hasretmek

---

Arkasında Almanya olan kuvvetli bir Osmanlı imparatorluğunun mevcudiyeti bu siyasî itilâfları suya düşürebilirdi. Bundan dolayı daha o vakitlerin siyasî muharreratında ikinci hatvenin Osmanlı imparatorluğunu taksime varacağı yazılmakta idi. Nihayet Rusya ile İngiltere Almanyaya karşı birlikte hareket etmek üzere itilâf yaptılar. Fransa zaten Rusyanın müttefiki idi.

Cihan harbi başlayıp da Osmanlı imparatorluğu Almanya ile ittifak edince İngilizlerin Boğazlar hakkındaki endisesi tahakkuk etti. Boğazların Osmanlı imparatorluğunda bulunması Rusyayı İngiltere ve Fransadan tamamen ayırıyor ve birbirine muavenet etmiye imkân bırakmıyordu. Boğazı elde etmek için yüz binlerce kurban verdiler, elde edemediler. Nihayet bu ayrılık Rusyanın mağlûbiyet ve inhilâline sebep oldu. Cihan harbi de en az iki sene uzadı; İngiltere ve Fransaya milyonlarca asker ve milyarlarca masrafa mal oldu.

Bütün bu ahval Osmanlı imparatorluğunun yıkılmasına İngilterenin azim ve kararını mucip olmuş görünüyor.

Şunu da ilâve etmelidir ki Rusların ortadan çekilmiş olmasından istifade eden İngilizler mütarekeden sonra İran ile yaptıkları bir muahede mucibince İranı tamamen İngiliz himayesine almışlar ve bir aralık istilâlarını Bakûya kadar ilerletmişlerdi. Basra körfezinde yerleşmiş ve İranı himaye altına almış olan İngilizlerin o sırada orta şark imparatorluğu kurmak istedikleri anlaşılıyordu. Orta şarkta ise ahalinin büyük bir kısmı Türk idi. Müstakil bir Türkiye orta şark ahalisinin uyanmasına ve İngiliz plânlarının alt üst olmasına sebep olabilirdi. İngilizlerin o hulyası sonradan İran inkilâbı ve Bolşeviklerin kuvvetlenmesi yüzünden neticesiz kalmıştır.

isteyerek fâcianın beşinci günü İstanbuldan kaçtı ve Ankarada Büyük Şef'e iltihak etti.

Onun Ankaraya gelişi Büyük Şef için sağlam bir medarı istinat büyük bir menbaı kuvvet olmuştur.

Osmanlı imparatorluğunun yıkılması İngilterenin ilerideki siyasetinin muvaffakıyeti için kâfi değildi. Boğazlar ya İngilterenin elinde ve yahut İngilterenin himaye ettiği ve daima İngiltere kuvvetlerine baş eymiye mecbur bir devletin elinde bulunmak lâzım idi. Rusyayı Almanyaya karşı sebat ve samimiyetle harbe devam ettirebilmek için harp içinde Rusyaya vâdolunan Boğazlar ve İstanbul bölgesi ileride İngiltere tarafından kim bilir ne gibi bir şekle konulabilmek için İzmir Yunanlılara vâdolunmuş ve bu suretle Çanakkale Boğazı karadan İngiliz tehdidi altına alınmak istenilmiş idi.

Fakat Rusyanın inhilâli ve Yunanlıların o sırada harbe girmemiş olmaları ve İtalyanın Anadolu taksiminde büyük bir hisseye nail olmak hususundaki ısrarı üzerine İzmir İtalyaya vâdedilmiş, fakat Rusyanın bu şekle muvafakati şart konulmuş idi. Hali inhilâlde bulunan Rusya İtalya gibi büyük bir devletin İzmire yerleşmesi Boğazları karadan tehdit demek olacağından kabul etmemiş ve Bolşevikliğin teessüsü üzerine de artık Rusya ile münasebet kesilmiştir.

Mütarekeden sonra sulh projelerine başlandığı vakit Rusya sahneden çekilmiş bulunuyordu. Boğazları İngiltere yalnız başına işgal etmek istese müttefiklerinin hiç birinin muvafakatini elde edemezdi. Binaenaleyh Boğazların müttefikler tarafından müştereken işgali kararlaştırıldı. İzmire gelince bu sahanın İtalyaya verilmesi hakkındaki vaid Rusyanın muvafakatile meşrut bulunmuş ve bu muvafakat elde edilememiş olduğundan dolayı İngiltere Sen Jan dö Miriyen muahedesinin bu maddesinin hükümsüzlüğünü iddia ederek Yunanlıları İzmire sevkeylemiştir. Sebebi İtalya gibi kuvvetli ve muazzam bir devlet

Bundan sonra İsmet Bey nurlu zekâsı ve metin seciyesile Ebedî Şef'in her yerde yardımcısı her şeyde muin ve zahiri ve onun muvaffakıyetinin her yerde âmili ve müessiri olmuştur. Onun askerî ve siyasî liyakat ve kıyasetinin samimî takdir-

---

İzmir sahasına yerleştikten sonra günün birinde bir sıçrayışta Boğazları müstakillen ele geçirmesi ve bir daha oradan söküp atılmasının son derece müşkül olacağı endişesi idi. Böyle bir halde İtalyanlar Karadenizde ve doğu Akdenizde kahir bir hâkimiyet ihraz etmiş olacaklardı.

İngiltere İzmir sahasında ve Ege bölgesinde bir çok Yunanlı anasırın mevcut olması sebebile milli bir hak gibi gösterdiği bu istilâyı Yunanlıların başarabileceklerini ümit ediyordu. Yunanlılar bunda muvaffak olurlarsa Boğazın zaten Gelibolu yakası Yunanlılara verilmiş olduğundan Çanakkale arkasına kadar uzanan Yunan işgal sahası günün birinde Çanakkaleye getirilerek Boğazları ve belki de İstanbulu kendi emir ve himayesi altında bulunacak olan bir devlete vermiş olacaktı. Yani doğrudan doğruya Boğazları kendi işgal edememesine mukabil kendisine tâbi ve muti olan Yunanlılara işgal ettirecekti. Hattâ bir aralık İstanbulu Yunanlılara işgal ettirmek istemiş ise de Fransa ve İtalya İngilizlerin bundaki maksatlarını derhal anlamış olduklarından şiddetle buna mukavemet etmişler ve İngiltere bu projeden Yunanlıları sarfınazar ettirmiye mecbur olmuştur.

Birinci ve ikinci İnönü muharebelerinde Yunanlıların mağlûp olması bu işi beceremiyeceklerine Loit Coreu ikna etmiş olmakla beraber yine maksadında israra kalkışması biraz da şahsî tesirler neticesi olmuştur.

Türk ordularının Yunanlıları denize dökmesi, yakın şarkta Türklerden başka bir kuvvet menbaı olmadığını ve bu kahraman milletin ırkî hasletinin de kaybolmadığını gösterdiği gibi medeniyet ve terakki yolundaki azmile kendisine istinat olunabilecek bir kuvvet halini alacağını isbat ettiğinden ve hilâfetin ilgasile de İngilterenin mülâ-

kârı olan Ebedî Şef ona karşı zeval bulmaz bir hürmet ve muhabbet gösterirdi. İcabı hal ve zaman ile bazı hâdiselerin vukuuna rağmen bu hürmet ve muhabbet asla sarsılmamış ve son demi hayatına kadar devam etmiştir.

Bundan sonra İsmet Beyi İnönünün iki defa şanlı kahramanı, Sakarya ve Dumlupınar muharebelerinde ordular kumandanı, İzmir Fâtihi, Mudanya konferansının kiyasetli murahhası ve reisi, nihayet Lozan müzakerelerinin ince diplomatı ve Lozan muahedesinin ünlü kahramanı olarak göreceğiz.

Onun Ankaraya gelerek büyük Şef'e iltihakı

---

haza ettiği tehlikeler bertaraf olduğundan İngilizler bu defa da politikalarını Türkler lehine çevirmişlerdir.

İtalyanlar Sevr muahedesi ve ona merbut üç taraflı itilâf ile Anadoludan hisselerine düşen Antalya ve hinterlândı sahasını azıksadıklarından ve dahili işlerinde de komünist tehlikesi baş göstermek hasebile zayif bulunduklarından bu sahayı işgalden vazgeçmişlerdi. Ümit ediyorlardı ki Yunanlıları İzmir bölgesinden tardedebilirlerse cihan siyasetinin müsait olduğu ve Türklerin zayıf bulunduğu bir zamanda yine bu bölge kendi ellerine geçebilir. İtalyanlar hâlâ bu hulyayı taşımakta oldukları gibi İngilterenin Akdeniz siyaseti de İtalyanları Boğazlara yaklaştırmamakta berdevamdır. İngilizler Lozan müzakeresinde Boğazların gayri askeri bir hale vaz'ına o kadar çalışmış oldukları halde sonradan her halde Boğazların Türkler tarafından tahkim edilerek muhafazasını tercih etmeleri ve Montro mukavelenamesile gayri askeri vaziyete nihayet vermeleri bu siyasetin neticesidir.

Ve nihayet Türklerle İngilizler arasında çok sıkı ve samimî münasebet başlamış ve doğu Akdenizin emniyetini tesis için iş bugünkü ittifaka kadar varmıştır.

bütün mana ve kıymetile Hazreti Ömer'in İslâma iltihakını andıran büyük bir hâdisedir. Nasıl İslâmiyet Hazreti Ömer'in iltihakile kesbi kudret ve miknet etmiş ise Miraly İsmet Beyin Büyük Rehbere iltihakile de millî dava ve cidal büyük bir kudret ve miknet ihraz eylemiştir.

Birinci İnönü zaferi — Ankaraya gelir gelmez Erkânıharbiyeyi umumiye riyasetine geçirilen İsmet Bey bütün gayretile hemen tensikat ve teşkilâtı askeriyenin ikmaline çalışmağa başlamıştı. Çok geçmeden Yunan harekâtının almakta olduğu ehemmiyete binaen Garp Cephesi Kumandanlığına tayin olundu. Ordusunu yaklaşmakta olan bir taarruza karşı hazırlamakta iken Çerkes Etem çetesini tenkil ve takip ile uğraşmağa mecbur oldu tam bu sırada Bursa üzerinden üç fırkalık bir Yunan ordusunun Eskişehire doğru taarruz hareketine geçtiğini haber aldı hemen yıldırım süratile dönerek İnönü mevkiinde düşmanı karşıladı Yunan ordusunu mağlûp ederek ricate icbar eyledi. Bu vaka Yunanlıların Anadolu istilâsında ilk hezimetleridir. 1/2/1921.

Bu muzafferiyet itilâf devletlerine Anadoluda teşekkül eden millî kuvvetlerin göz önünde tutulması lâzım gelen siyasî bir unsur, olduğu ve bu mukavemet kırılmadıkça Sevr Muahedesinin kolayca tatbiki mümkün olamıyacağı kanaatını uyandırmağa başladı.

ele geçirdikleri en kıymetli parçayı elden kaçırmamak için Türk mukavemetini kıracak kat'î bir za-

İkinci İnönü zaferi — Yunanlılar Anadoludan

fer kazanmağa muhtaç idiler. Bu ümitle oldukça mühim bir kuvvet tertip ederek tekrar Bursa üzerinden Eskişehire doğru yürüdüler. General İsmet bunları tekar İnönünde karşıladı. Silâhsızlığına, mühimmatsızlığına, vasıtasızlığına rağmen yedi gün devam eden çetin bir harp neticesinde düşmanı kahir bir hezimetle geri gönderdi. 23 mart 1921. (Bu şanlı galebenin hatırasını muhafaza için Ebedî şef tarafından General İşmete *İnönü* soyadı olarak verilmiştir).

Bu büyük zaferin itilâf kabineleri üzerinde hasıl edeceği tesiri en iyi takdir eden Ebedî Şef İnönü kahramanına bu zaferini tebrik ederken.. «Siz bu zaferinizle yalnız Yunanlıları mağlûp etmediniz milletin tâlii makûsunu da mağlûp ettiniz» demişti.

Garp cephesinde işler bu vaziyette iken cenup cephesinde de Fransızlarla müsademeler ve muharebeler devam ediyordu. Maraşta, Ayıntapta, Urfada Millî Kuvvetler vasıtasile Fransızlara karşı isyanlar çıkarılmış ve oralardaki Fransız askerleri şehri terkedip gitmeğe icbar edilmişlerdir. Bu cephede Maraş, Ayıntap, Urfa şehirlerinin gösterdikleri medenî ve millî şecaat ve kahramanlık tasvir olunamıyacak kadar büyük ve ebedî destanlara zemin olacak kadar şanlıdır.

Fransız kuvvetleri bu şehirleri terketmiş olmakla beraber Adana havalisinde de tutunamıyacaklarını anlamaya başlamışlardı. Bâhusus ikinci İnönü muvaffakiyetinden sonra buna kanaat getirmemek mümkün olamazdı, binaenaleyh Adananın Türklere terkine Fransız efkârı umumiyesi ve

Fransız kabinesi mütemayil olmak yolunu tuttu mesele Suriye ile aramızdaki hududu çizmekte ve Türk kuvvetlerinin Suriyeye sarkmasına meydan vermiyecek bir hudut temin etmekte kalıyordu. Fransızlar müzakereye yanaştılar.

Bu suretle itilâf devletleri Sevr muahedesinin kendilerine temin ettiği menfaatlerin uçup gittiğine kanaat getirmişlerdi. Yunanlıların Türk mukavemetini kıracağından da ümitleri kesilmişti. İngiltere hâlâ Yunanlıları takviye ederek bu mukavemeti kırmak mümkün olacağı zehabında idi. Yunanlılar son bir tecrübei talihe daha teşebbüs ettiler. İkinci İnönü mağlûbiyetinin acısını çıkarmak Türk Millî Hükûmetinin merkezine taarruz ederek bütün mukavemet menbaını kurutmak gayesile hazırlandılar ve kuvvai külliyelerile Kütahya üzerinden Eskişehire doğru yürüdüler. O havalide bulunan Türk zayıf kuvvetleri Yunanlıların asrî bir suretle mücehhez büyük ordusuna karşı nefislerini feda ettiler fakat Yunanlıları tevkif edemediler.

Sakarya muzafferiyeti — Garp cephesi kumandanı ordusunu Sakaryaya ricat ettirdi. Yunanlılar orduyu takip ile Sakarya boyuna kadar ilerlediler.

Büyük Millet Meclisi telâş ve heyecan içinde idi. Ankaranın istilâsı tehlikesi muhakkak gibi görünyordu felâketin azameti bütün memleketi ıztıraba sevkediyordu. Millet Meclisi kat'î gibi görünen bu felâkete karşı harbi bizzat idare etmek üzere Anafartalar kahramanına Başkumandanlık tevcih etti.

Sakarya muharebesi Atatürk'ün dehâyi askerisinin bir şaheseridir. Yunan ordusu yüz yirmi bin kişilik bir kuvvetle Sakarya boyuna gelmişti. Türk ordusu ilk günlerde yirmi üç bin kişi ile muharebeye başlamıştı. En son günde altmış bin kişiye iblâğ olunabilmişti. Nisbeten ufak ve zayıf olan bu kuvvetle yirmi iki gün devam eden bir meydan muharebesi verilmiştir. Ebedî Şef verdiği harp emrinde «Hattı müdafaa yok sathı müdafaa vardır» diyordu. Bu suretle ordunun asla ricat etmiyerek her kıt'ai araziyi adım adım müdafaa etmek mecburiyetinde olduğunu bildiriyordu. Hakikaten adet ve miktarca çok zayıf, silâh ve mühimmatça nisbetsiz surette zayıf olan Türk ordusu bütün fıtrî kahramanlığını bu muharebede göstermiştir. Yunan başkumandanı harbin ortalarında «Türkler bizim kadar mücehhez olsaydılar mahvolmuştuk.» diyordu. Onların onda biri kadar mücehhez olmadığı halde dahi Yunan ordusu gerçi mahvolmamışsa bile münhezim ve mağlûp olarak geri dönmüştür. 23 ağustos 1921.

Sakarya zaferi bir ta'biye zaferidir. Harp üstadının dehâsından çıkan bir ta'biye plânile muharebe yapılmış, Ebedî Şef o sıradaki hastalığına rağmen gece gündüz durmadan dinlenmeden harp meydanının her safhasına koşmuş, her tarafa emirler yağdırmışve nihayet zayıf Türk kuvveti önünde Yunanlıların muazzam ordusu mağlûp ve haşir olarak ricate mecbur edilmiştir. Türk ordusu Yunanlıları takip etmek iktidarında bulunsaydı daha o vakit Yunan harbi nihayet bulmuş olacaktı. Fakat galip ordunun techizatı yoktu topu

ra açtığı ve teslim ettiği vatan büyük şefin, büyük kahramanın azim ve himmetile tamamen kurtulmuştu.

Şimdi mesele Trakyayı kurtarmak ve İstanbul ile Boğazlar işgaline nihayet vermekte kalmış idi.

Vâkıâ Anadolu kurtulmuş, düşmandan temizlenmişti. Lâkin itilâf devletlerini -sulha icbar etmek lâzım gelirdi. Yunan ordularının mağlûbiyet ve inhizamı onların elinde bulunan rehinelere bir tesir ika etmez ve sulha icbar olunmadıkça onlar bu rehineleri ellerinde tutmak istiyerek İstanbul ve Boğazların işgalinde devam eder dururlardı. Onlara öyle bir vaziyet ihdas etmeli idi ki bir çarpışma tehlikesi karşısında onlar kendiliklerinden sulhu davet etmiye mecbur olsunlar!

Garp ordularının muzaffer kumandanı İsmet İnönünün ince ve basiretkâr zekâsı buna basit bir çare buldu. Türk orduları Çanakkale Boğazına yürüdüler. Fakat silâhsız olarak. Onlar kendi vatanlarına giriyorlardı. Ve itilâf kuvvetlerinin orayı işgal etmekte olduklarından haberleri yokmuş gibi davranıyorlardı. Fransızlar bir çarpışma vukuundan çekinmek için derhal Boğazın Anadolu sahilini terk ile Geliboluya geçtiler; İngilizler yalnız başlarına bir harp çıkarmak tehlikesini göze almadılar, Türk askeri Boğaz sahillerinde mevki aldı.

Mudanya mütarekesi — Bunun üzerine itilâf devletleri mütareke teklif ettiler, Mudanyada itilâf generallerile garp orduları kumandanı İsmet

İnönünden mürekkep bir konferans aktedildi. İsmet İnönü derhal riyaset makamını işgal etti ve Yunan kuvvetleri Mericin öbür tarafına çekilmek şartile bir mütareke aktedildi; Lozanda sulh müzakeresine başlanması tekarrür eyledi.

Lozan muahedesi — İsmet İnönü Lozan konferansına baş murahhas olarak gönderildi. Harp meydanlarında muzaffer olmanın sırrını bilen şef millî siyaset sahasında da muzafferiyetin yollarını bulmakta ayni derecede mahir olduğunu isbat etti. Onun derin zekâsı ve realiteleri tam bir vuzuh ile görüşü Lozandaki Türk muvaffakıyetinin amili olmuştur.

Fılhakika Lozan muahedenamesi arazi bakımından mevcut siyasî vaziyetin tescilinden ibarettir. Yunanlılarla hudut Müdanya mütarekesile hemen çizilmiş gibi idi. Yalnız Mericin öbür tarafında kalan Karaağaç mevkii badii ihtilâf idi. Fransızlarla hudut Ankara itilâfnamesile tayin olunmuştu. Bu noktada bir ihtilâf yoktu. İtalya adalarda temekkün etmişti. Onu adalardan çıkarmak için bahri bir zafer lâzımdı ki o da mümkün değildi. Binaenaleyh adaların İtalya elinde bırakılması zarurî idi.

Lozanda en çetin mesele düyunu umumiyenin tarzı tesviyesi ile Musul ve malî, adlî, askerî istiklâlimiz meselesi idi. Düyunu umumiye bakımından Fransızlar istikraz mukaveleleri hükmünce borçların altın olarak tesviyesini istiyorlardı. Biz ise vaziyet ve şerait tamamen değişmiş olduğu için Türk parası ile tediyesinde ısrar ediyorduk. Niha-

II

KEMALİZM

Kemalizm bir silsilei inkilâbı ifade eden bir tabirdir. Bu inkilâplar içtimaî hayatımızın bir çok safhalarında vukubulmuştur. Atatürk yalnız Türk milletini yuvarlanmakta olduğu helâk uçurumundan çekip kurtarmakla iktifa edemezdi. Ona öyle bir teşkilât vermeli; içtimaî sahada öyle ıslahat vücude getrimeli idi ki bir daha Türk milleti hürriyet ve istiklâlini elden kaçıracak vaziyette kalmasın ve bu suretle millî hayatı ihanetlerden ve taarruzlardan masun olarak ebediyete doğru yürüyüp gitsin.

Bu inkilâpları şöyle hulâsa edebiliriz:

1) Siyasî inkilâp.
2) Dinî inkilâp.
3) İçtimaî inkilâp.
4) Hukukî inkilâp.
5) Kültürel inkilâp.
6) Sınaî inkilâp.

§ *Siyasî inkilâp* — Saltanatın ilgası, hilâfetin ilgası, cumhuriyetin tesisi ve hâkimiyetin kayıtsız ve şartsız millet eline tevdii suretlerinde tezahür etmiştir ki bunları aşağıda izah ve tafsil edeceğiz.

§ *Dinî inkilâp* — Din ile devletin ayrılması suretindedir ki bunu da aşağıda izah ve tasvir edeceğiz.

Bundan başka asırlardanberi millet için vesilei iğfal olan bir takım muzır tesisatın ortadan kaldırılması ve batıl tapışlara nihayet verilmesi suretinde tezahür eder ki o da tekkelerin kapatılması, dervişliğin menedilmesi ve sairedir.

§ *İçtimaî inkilâp* — Kadınlarımızın kafes arkasından kurtarılması ve hayata atılması ve her türlü hukuku siyasiye ve medeniyede erkeklere müsavi tutulması ve millî kıyafetimizin mütemeddin milletlerle bir tarzda olması suretinde vakidir.

§ *Hukukî inkilâp* — Bu inkilâp insanlığın bugünkü terakkisi ile tevafuk etmiyen eski fıkıhtan müstenbat hukukun yerine mütemeddin milletlerce kabul ve tatbik edilmekte olan prensiplere müstenit yeni bir hukuk fikrinin ikamesi suretile vukubulmuştur. Bunun için en güzel esasları ihtiva eden bir kanunu medenî tanzim olunmuştur.

§ *Kültürel inkilâp* — Öğrenmesinin çetinliği yüzünden milletimizin maarifçe geri kalmasını ve okuyup yazma bilenlerin pek mahdut bulunmasını intaç eden eski arap yazısı kaldırılarak pek kolaylıkla öğrenilebilecek bir yazı kabul edilmesi ve Türk dilinin ecnebi kelimelerden temizlenerek herkesin anlıyacağı bir şekilde sadeleştirilmesi suretindedir. Bu vasıta ile umumî maarif seviyemizin süratle yükseleceğinde ve dilimizin gittikçe güzelleşeceğinde şüphe yoktur.

§ *Sınaî inkilâp* — Büyük sanayie malik olmıyan milletlerin asrımızda hakkı hayat ve bakası olamıyacağını gören Büyük Şef Türk milletinin mevcudiyetini muhafaza edebilmek için bir çok millî ve vatanî ihtiyaçları karşılayacak büyük sanayie sahip olması lüzumunu derhal takdir etmiş ve bir çok işler için büyük sanayi fabrikaları tesis ettirmiştir. Bu fabrikaların tam inkişafı halinde memleket pek mühim iktisadî ve askerî endişelerden tamamen kurtulmuş olacaktır.

Vatanı kurtarmak aşkile gayret ve hamiyet savletlerinde olduğu kadar bu inkilâpların da tatbik sahasına konulmasında Millî Şef İsmet İnönünün hissei mefhareti asla unutulamaz. Onun nurlu zekâsı, tedbir ve basireti ve yorulmaz sây ve gayreti bu inkilâpların başarılmasında büyük bir âmil olmuştur.

Bu inkilâpların mahiyet ve ehemmiyetini tafsilâtile inkilâp derslerinde görmüş olacağımızdan bahsimize taallûk etmiyen bu cihetlerin tetkik ve teşrihine girişmiyeceğiz. Biz burada yalnız siyasî inkilâpları zikir ve irat ile iktifa edeceğiz.

III

BÜYÜK MİLLET MECLİSİ

Büyük Millet Meclisinin Ankarada toplanması padişahın hükümranlık hakkının Anadoluda filen ıskatı mahiyetinde idi. Millet artık düşman işgali altında bulunan payitaht ile ve düşman amaline mütabaat ederek tahtını kurtarmak istiyen padişah ve onun efkârını terviç ile uğraşan Bâbıâlî ile irtibatı kesmiş ve Büyük Rehberin Şefliği altında kendi mukadderatını kendi eline almış idi. Eğer padişah bu millî hareket ve mukavemeti sarih veya zımnî bir tarzda tasvip ve terviç etmiş olsaydı milletle padişah arasında niza ve ihtilâfa mahal kalmaz ve açılan derin uçurumlar meydana gelmezdi. Fakat hadisat tam aksi istikamet takip etti. Anadoluda filî hâkimiyetinin zevalini gören padişah Ankarada toplanmakta olan Millet Meclisinin içtimaına mâni olmak kasdile Meclis ve Rehber aleyhine Anzavur ve saire gibi bilhassa gayri Türk anaşır vasıtasile yer yer isyanlar ve ihtilâller tertip ettiği gibi nihayet hilâfet ordusu namile bir ordu vücude getirerek millî hükûmeti ve Büyük Rehberi arkadan vurmak hıyanetini de irtikâptan çekinmedi. Her tarafını düşman sarmış olan milletin zinde kalmış olan evlâdını da birbirine kırdırmak gibi bir cinayete şüru eyledi. Büyük Şefin düşma-

na karşı mukavemet hareketi padişah aleyhine isyan (huruc alessultan) tarzında telâkki edilerek gıyaben idamına karar verildi.

Büyük kahramanın azim ve iradesi önünde bütün bu hareketler ve fesatlar buz gibi dağıldılar, tenkil edildiler ve Millet Meclisi mesaii vatanperveranesine devam etti.

23 nisan 1920 de ilk içtimaını yapmış olan Meclis Büyük Rehberin şefliğini kabul etmiş ve onun riyaseti altında işe başlamıştı. O sırada çıkarmış olduğu kararnamelerin en mühimmi İstanbulun İngilizler tarafından işgali tarihi olan 16 mart tarihinden itibaren bilcümle mukavelât ve taahhüdatın batıl ve hükümsüz olduğunu ilân eden kararname idi.

Büyük Millet Meclisi Osmanlı parlâmentosunun bir devamı değildi. Meclisin içtimaa davetini tazammün eden tebliğatta Büyük Rehber bu meclisin bir kuvvei müessise olacağını tasrih etmek istediği halde bazı mülâhazata binaen bu tâbiri kullanmamış ve fakat Mebusan meclisinden daha yüksek salâhiyeti haiz olmak kaydini vazetmiş idi. Filhakika Osmanlı parlâmentosu iki meclisten ibaret idi. Ankarada toplanan Meclis ise bütün hâkimiyeti elinde toplayan Tek meclis idi. Buna Osmanlı parlâmentosunun devamı nazarile bakılamazdı. Şu halde kendisini bağlıyan bir kanunu esasî dahi yoktu. Büyük Millet Meclisi hem kuvvei müessise, hem de kuvvei teşriiye vazifelerini ifa edecek bir meclis idi ki ilk işi de memlekete yeni bir kanunu esasî vermekten ibaret olacaktı.

Hakikaten Büyük Millet Meclisi ilk içtima günlerinden itibaren bir teşkilâtı esasiye kanunu vücude getirmek için hazırlığa ve çalışmağa başladı.

Bu hazırlık çalışmaları epeyce müddet devam etti. Nihayet hukuku esasiye encümeni eylûlda heyeti umumiyeye sekiz maddelik bir teşkilâtı esasiye kanunu lâyihasını tevdi eyledi.

Gariptir ki Meclis, içinde yaşadığı hayatın mana ve şümulünü henüz tamamile takdir edemiyordu. Teşkilâtı esasiye encümeni memleketin istiklâli temin olunduğu gün hali sabıkın tabiatile avdet edeceğini zannediyordu. Binaenaleyh yapılan kanun lâyihası vatanın halâsı ve milletin gayesi elde edilinciye kadar devam etmek üzere kaleme alınmış bir lâyiha idi. Bu gaye hasıl olunca eskisi gibi Osmanlı kanunu esasisi mer'î olacağı fikrile hareket edilmişti. Büyük Rehber yapacağı inkilâplar için henüz efkârın hazırlanmadığını görerek hakiki maksadını izhar etmiyor, bunu vicdanında bir sır gibi saklıyordu. Lâyiha üzerine bitmez tükenmez münakaşat cereyan etti. Saltanat ve hilâfet taraftarları lâyihadaki kuyudu kâfi görmiyerek hilâfet ve saltanatın baka ve devamı hakkında daha sarih ve daha kat'î teminatı kanuniye istiyorlar ve ona göre lâyihada tadilât yapmak fikrinde bulunuyorlardı. Muarızlar ise daha açık ve kat'î bir fikir dermeyan etmekten tevakki göstermekle beraber hilâfet ve saltanat taraftarlarına muarazadan geri durmıyorlardı. Bu münakaşat

çok hararetli bir şekilde otuz yedi gün devam etti ve bir neticeye varamadı.

Bu meyanda Büyük Rehber bir teşkilâtı esasiye lâyihası tertip ederek Meclise tevdi eyledi. Bunda hilâfet ve saltanattan bahsedilmediği gibi kanunun muvakkat veya daimî olmasından da asla bahsedilmedi ve günün birinde münakaşaya iştirâk eden Büyük Şef münakaşanın mevzuu olan hilâfet ve saltanat bahsi pek ince ve mühim bir mesele olduğunu ve bunu halliçin münasip zaman bu zaman olmadığını ve bugün halife ve padişah olan zat vatana hiyanet eden bir adam olmak hasebile hilâfet ve saltanatı meşru addedilemiyeceğini ve fakat onu hal' etmek vaziyeti hazıra itibarile Meclisin iktidarı haricinde bulunduğunu ve şayet bir diğer zata hilâfet ve saltanat tevcih edilerek tebaiyet edilecek olsa saltanat makamında bulunan zat bunu gayri meşru ve hükümsüz addederek muhasamaya kalkışacağından memleket iki padişah arasında bir sahnei cidal olacağını ve binaenaleyh bu meselenin hallini ileriye talik etmek muvafık bulunduğunu beyan ile kendi lâyihasının müzakeresi lüzumunu anlattı. Meclis bu mütalâayı muvafık ve musip görerek Büyük Rehberin lâyihasını esas tutmak suretile bir teşkilâtı esasiye kanununu vücude getirdi.

2 kânunusani 1921 de neşir olunan bu kanun gayet muhtasar olmakla beraber Şefin bütün fikirlerini aksettiriyordu. Kanun aynen şöyle idi:

Madde 1 — Hâkimiyet bilâ kayt ve şart milletindir. İdare usulü halkın mukadderatını bizzat ve bilfiil idare etmesi esasına müstenittir.

2 — İcra kudreti ve teşri salâhiyeti milletin yegâne ve hakikî mümessili olan Büyük Millet Meclisinde tecelli ve temerküz eder.

3 — Türkiye devleti Büyük Millet Meclisi tarafından idare olunur ve hükûmeti «Büyük Millet Meclisi Hükûmeti» unvanını taşır.

4 — Büyük Millet Meclisi vilâyetler halkınca müntahap âzadan mürekkeptir.

5 — Büyük Millet Meclisinin intihabı iki senede bir kere icra olunur. İntihap olunan âzanın âzalık müddeti iki seneden ibaret olup, fakat tekrar intihabı caizdir. Sabık heyet lâhik heyetin içtimaına kadar vazifeye devam eder. Yeni intihabat icrasına imkân görülmediği takdirde içtima devresinin yalnız bir sene temdidi caizdir. Büyük Millet Meclisi âzasının her biri kendini intihap eden vilâyetin ayrıca vekili olmayıp umum milletin vekilidir.

6 — Büyük Millet Meclisinin heyeti umumiyesi teşrinisani iptidasında davetsiz içtima eder.

7 — Ahkâmı şer'iyenin tenfizi; umum kavaninin vaz'ı, tadili, feshi ve muahede ve sulh akdi ve vatan müdafaası ilânı gibi hukuku esasiye Büyük Millet Meclisine aittir. Kavanin ve nizamat tanziminde muamelâtı nassa erfak ve ihtiyacı zamana evfak ahkâmı fıkhiye ve hukukiye ile âdap ve muamelât esas ittihaz kılınır. Heyeti vekilenin vazife ve mesuliyeti kanunu mahsusla tayin edilir.

8 — Büyük Millet Meclisi hükûmetinin inkisam eylediği devairi kanunu mahsus mucibince in-

tihapkerdesi olan vekiller vasıtasile idare eder. Meclis icraî hususat için vekillere veçhe tayin ve ledelhace bunları tebdil eyler.

9 — Büyük Millet Meclisi heyeti umumiyesi tarafından intihap olunan reis bir intihap devresi zarfında Büyük Millet Meclisi reisidir. Bu sıfatla Meclis namına imza vaz'ına ve Heyeti vekile mukarreratını tasdika salâhiyettardır. İcra vekilleri heyeti içlerinden birini kendilerine reis intihap ederler. Ancak Büyük Millet Meclisi reisi Vekiller heyetinin de reisi tabiisidir.

10 — Kanunu esasinin işbu mevad ile taaruz etmiyen ahkâmı kemakân mer'iyülicradır.

Bu kanuna göre hâkimiyet kayıtsız ve şartsız milletin olup millet bu hâkimiyeti yalnız mümessillerinden müteşekkil olan Büyük Millet Meclisi marifetile istimal eder.

İcra vazifesi Meclisin kendi arasından seçeceği vekiller vasıtasile istimal olunur. Meclis Vekiller heyetine direktif verebileceği gibi lüzum gördüğü vakit azil de edebilir.

Şu vaziyete nazaran Meclis Fransanın 1793 senesindeki Konvansiyon meclisini andırıyordu ve icra kuvvetini istimal eden Vekiller heyeti de bu Meclisin direktuvar heyeti şeklinde idi.

Yalnız mühim bir fark vardı ki o da Büyük Şefin rehberlik ve şeflik vazifesinde devam etmesi idi. Meclisin reisi kendisi idi ve Meclis reisi sıfatile devletin reisi hükmünde bulunuyordu. Vekiller heyetinin kararlarını tasdik etmek ve icap

ederse Vekiller heyetinin içtimalarına riyaset eylemek hakkını haiz idi. Bu suretle hem Meclisi, hem hükûmeti sevk ve idare kudreti kendi elinde bulunuyordu.

Bu şekil Meclis hâkimiyeti altında bir cumhuriyet idi. Fakat cumhuriyet ismi kullanılmıyordu. Zaferin istihsaline kadar iş böyle devam etti.

IV

SALTANATIN İLGASI

Vatana açıktan açığa ihanet etmiş ve millî kuvvetleri arkadan vurmağa kalkışmış olan padişah; ordumuzun muzafferen İzmire girmesini müteakip ne yapacağını şaşırmış bir halde kaldı. Milletin bu ihaneti unutmıyacağını pek alâ takdir ediyordu.

Fakat İstanbul henüz itilâf devletlerinin işgali altında oiduğu için Büyük Şef bu husustaki fikrini açıkça söylemiyor ve hattâ bir aralık Osmanlı saltanatı hakkında müsamahakâr bir lisan bile kullanıyordu.

Fakat işlerin yürüyüşü bu meseleyi en hâd bir şekilde meydana çıkarmakta gecikmiyecekti. Lozan konferansı inikat etmek üzere idi. Bu konferansta Türkiyeyi millî bütünlüğü ile kim temsil edecekti? Bâbıâlî mi? Türkiye Büyük Millet Meclisinin 2 kânunusani 1921 kanunile padişahın ve binaenaleyh Bâbıâlînin filî hâkimiyeti ıskat edilmiş idi. Şu halde Bâbıâlinin Türk milletini temsil etmesi ihtimali yoktu ve ancak Ankaradaki Büyük Millet Meclisi hükûmeti Türk miletini temsil edebilirdi. Zaten itilâf devletlerine karşı cidal ve mukavemet bayrağını açan, Bâbıâlinin kabul ve imza ettiği Seyr muahedesini tanımıyan ve nihayet as-

kerî muzafferiyetile misakı millî hudutlarını düşmandan temizliyen o değil mi idi?

Ankara hükûmetinin bu itiraz kabul etmez vaziyetine karşı İstanbulda da bir padişah ve onun asırdide hükûmeti olan Bâbıâlî mevcut idi. Bu iki vecihli vaziyeti nasıl telif etmeli idi?

Tam bu sırada itilâf devletleri hem Bâbıâliyi, hem Büyük Millet Meclisi hükûmetini Lozan konferansına davet ettiler. Eğer itilâf devletleri yalnız Ankara hükûmetini konferansa davet etmiş olsalardı ihtimal ki saltanat meselesinin halli bu kadar acil bir mesele teşkil etmiyecekti.

İtilâf devletleri Bâbıâlinin filî iktidarının sakıt olduğunu bilmiyor değillerdi. Fakat onların nazarında sulh konferansı Sevr muahedesinde vaziyeti hazıranın icap ettirdiği derecede bir tadilât yapmak için toplanıyordu. Bu tadilâtın müzakeresinde de Bâbıâlinin malûm olan za'fından istifade etmek arzusu besleniyordu. Onlarca bu konferans Ayastefanos muahedesine karşı toplanılan Berlin kongresinin bir naziri idi. Hattâ bu maksat o kadar esaslı idi ki konferansın bir müzakeresi sırasında İngiliz baş murahhası Lord Kürzon Mondros mütarekesi hükümlerini hatırlatmıya kalkışmış, fakat Türk baş murahhası ve garp ordularının muzaffer kumandanı general İsmet «Buraya biz Mondros mütarekesile değil, Mudanya mütarekesile geldik» cevabını vererek İngiliz murahhasını sükûta mecbur etmiştir.

Konferansa daveti tazammün eden tebliğden istifade etmek istiyen Bâbıâlî Büyük Millet Mecli-

si hükûmetinin Şefine müracaatla konferansta ikiliğe mahal kalmamak üzere metalip ve âmalimizi bilmüzakere kararlaştıracak bir murahhasın İstanbula izamını rica etti.

Bununla sadrıâzam Tevfik Paşa asıl hükûmeti meşruanın İstanbulda ve padişahın yanı başında bulunan Bâbıâlî olduğunu ve Anadolu mukavemet ve muzafferiyetinden istifade ederek Bâbıâlinin girişeceği yeni diplomasî müzakeratta muzaffer kumandanın ve Büyük Millet Meclisinin istişarî olarak reyini de dinliyeceğini anlatmak istemişti.

Büyük Şef böyle manevralara gelir bir adam mı idi? Onun iki buçuk senedenberi yaptığı takat götürmez cidalinin ve nihayet emsalsiz ve benzersiz muzafferiyetinin faydalarını toplamayı başka ellere bırakmak ihtimali var mı idi? Bahusus milletinin hayat ve istiklâline taallûk eden bu müzakereyi Bâbıâlinin zayıf ellerine terk etmesi mümkün mü idi? Tahtının bakasını itilâf devletlerinin himayesinde arayıp duran bir padişahın murahhasları mı bu müzakereyi yapacakdı? Berlin kongresinde murahhas heyetimizin her müdafaasına karşı Ayastefanos muahedesi hükümleri hatırlatıldığı gibi Lozanda da daima Sevr muahedesi ihtarına maruz olacak bir heyetle sulh müzakeresi yapılabilir mi idi?

O, isterdi ki düşmanların son enkazının da denize dökülmesi gibi büyük tarihî hâdiseyi ve Mudanya mütarekesi hükümlerini itilâf devletleri murahhaslarına ihtar edebilecek bir Türk heyeti va-

sıtasile sulh müzakeresine başlansın ve zaferin semere ve faydaları ona göre toplansın.

İmdi hakikaten sadrıâzam Tevfik Paşanın arzusu veçhile bu ikiliğin izalesi lâzımdı. Fakat milleti esaretten kurtarmış olan Büyük Millet Meclisi hükûmetinin bertaraf edilmesi suretile değil, zaten iki buçuk senedenberi iktidardan ıskat edilmiş ve parazit halinde kalmış olan saltanatı şahsiyenin ve onu temsil etmek istiyen Bâbıâlî hükûmetinin bertaraf edilmesi suretile izalesi lâzımdı ve işte Büyük Şefin de yaptığı bu olmuştur.

Yaptığı bütün inkilâplarda olduğu gibi bunda da genç yaşındanberi dimağını işgal etmiş ve mukarrer fikirler halinde yerleşmiş kalmış olan arzu ve emellerin de büyük bir mevkii olduğu şüphe götürmez. O, daha Harbiye mektebi sıralarında saltanatı şahsiyenin, devleti nasıl felâket ve izmihlâle götürmekte ve millet menfaatini mevzuubahs edenlerin nasıl uçuruma sürüklenmekte olduğunu görüyor ve bu amansız istibdattan kurtulmanın ve devleti izmihlâlden kurtarmanın biricik çaresi cumhuriyeti kabulden ibaret olduğuna kanaat getiriyordu. Mektepten çıktıktan sonra onun şüpheli görünen hareketleri kendisinin İstanbuldan uzaklaşmasını intaç etmişti. O ise daha gittiği yerde saltanatı şahsiye aleyhine hafi cemiyetler kurmuş, istibdadı yıkmak için ihtilâller hazırlamıya başlamış; yapacağı inkilâbı daha o vakitten tasarlamış idi. Şuun ve hâdisatın sevki zarurisile bu inkilâp saatinin tam çaldığı ve Osmanlı saltanatının inhidamı için hafif bir darbeye ihtiyaç görüldüğü bir

sırada tereddüt etmek kendi mebdeini inkâr etmek ve bunca senedenberi mukaddes bir sır gibi yüreğinde sakladığı emelleri terk ve feda etmek ve nihayet millî mukavemet cidalinin ve büyük askerî zaferinin neticelerinin tebah olmasına rıza göstermek demek olurdu. Onun sebatkâr tıyneti uzun senelerin beslediği bu mukaddes emelleri terk etmeye asla müsait değildi.

1922 senesi teşrinievvelinin 30 uncu günü saltanatın lâğvine dair, Büyük Millet Meclisine seksen imzalı bir takrir verildi: Bunda hilâfete dokunulmiyordu. Mecliste saltanatın bekası taraftarı olanlar da ihmal edilemiyecek kadardı. Bu teklif üzerine uzun müzakereler cereyan etti ve nihayet teşkilâtı esasiye, adliye ve şeriye encümenlerinden mürekkep muhtelit encümen teşkil edilerek iş oraya havale edildi.

1 teşrinisani günü bu muhtelit encümen kalabalık bir heyet halinde müzakereye başladı. Büyük Şef müzakeratı istima için heyet arasında bir köşeye çekilmiş oturuyor ve hatiplerin sözlerini dinliyordu. Müzakere bir çıkmaza girmiş gibi görünüyordu. Hilâfetle saltanatın tefriki şer'an caiz olup olmıyacağı üzerinde sonu gelmez münakaşalar yapılıyordu. Bu vaziyetle saltanatın lâğvi kolayca ekseriyetin reyine iktiran etmiyeceğe benziyordu. Şef, rehberliğini bu defa biraz sert ve haşin olarak ele aldı. Önündeki sıranın üstüne çıkarak «hâkimiyet ve saltanat hiç kimse tarafından hiç kimseye din icabıdır diye müzakere ve münakaşa ile verilemez. Hâkimiyet ve saltanat kudretle, kuvvet-

le, zorla alınır. Türk milleti hâkimiyet ve saltanatını bunlara isyan ederek kendi eline almış bulunuyor. Burada mevzuubahs olan şey millete saltanatı ve hâkimiyeti bırakacak mıyız, bırakmıyacak mıyız meselesi değildir. Bu zaten bir emri vâkidir» demiş ve saltanatın behemehal lâğv olunacağını ve müzakere eden heyetin bu emri vâki neticesi olarak lâğv keyfiyetini tabii görmesi en muvafık bir tarzı hal bulunduğunu bildirmiştir.

Bu sert beyanat bilhassa şer'iye encümeni azaları üzerinde tesir yaparak saltanatın lâğvi hakkındaki kanun lâyihası derhal tanzim olunmuş ve o gün heyeti umumiyenin ikinci içtimaında müttefikan kabul edilerek Osmanlı saltanatının hayatına nihayet verilmiştir.

Bu bapta neşredilen kararnamede şöyle denilmektedir:

1 — «Teşkilâtı esasiye kanunile Türkiye halkı hukuku hâkimiyet ve hükümranisini mümessili hakikisi olan Türkiye Büyük Millet Meclisinin şahsiyeti maneviyesinde gayri kabili terk ve ferağ olmak üzere temsile ve bilfiil istimale ve iradei milliyeye istinat etmeyen hiç bir kuvvet ve heyeti tanımamaya karar verdiği cihetle misakı millî hudutları dahilinde Türkiye Büyük Millet Meclisi hükûmetinden başka şekli hükûmet tanımaz. Binaenaleyh Türkiye halkı hâkimiyeti şahsiyeye müstenit olan İstanbuldaki şekli hükûmeti 16 mart 336 tarihinden itibaren ve ebediyen tarihe müntekil addeylemiştir».

2 — Hilâfet hanedanı âli Osmana ait olup halifeliğe Türkiye Büyük Millet Meclisi tarafından bu hanedanın ilmen ve ahlâkan erşet ve aslah olanı intihap olunur. Türkiye devleti makamı hilâfetin istinadgâhıdır».

Hakikati halde 23 nisan 1920 tarihindenberi Osmanlı saltanatı sakıt olmuştu. Millet bugün hukuku hâkimiyetini kendi mümessilleri meclisine tevdi etmekle ve bahusus bu mümessiller tarafından tanzim edilen ilk teşkilâtı esasiye kanunu hükmüne göre saltanat makamı filen iktidarı kaybetmiş ve bütün kudret Mecliste toplanmıştı. Saltanatın iktidardan sukutu bir emri vâkı idi. Bu gün bu emri vâkıı daha sarih bir surette tesbit etmekten başka bir şey yapılmıyacaktı ve nihayet bunu tesbit etmekle memleket için bir sebebi zâ'f olan teşevvüşe de nihayet verilmiş oldu.

V

HİLÂFETİN İLGASI

Feci bir âkıbete uğramaktan daima endişe taşıyan Vahdettin saltanatın ilgası beyannamesinden sonra bütün bütün telâş ve ıztırap içinde kaldı. Vâkıâ halifeliğe dokunulmamış idi. Şu kadar ki millî orduların İstanbula muzafferen duhulünü müteakip hakkında ne yapılacağını kestiremiyor ve halifelik sıfatının da kendisini millî intikamdan korumıyacağını düşünerek son derece korkuyordu.

Bu endişeler ve üzüntüler arasında İngiltere devletinin himayesine iltica etmeye karar vermiş ve yaptığı müracaat İngiliz hükûmeti tarafından kabul olunmuş idi.

1922 senesi ikinci teşrininin 17 inci günü Vahdettin İngiliz kuvvei işgaliyesi kumandanı general Harrington refakatinde olarak bir İngiliz harp sefinesine rakip olmuş ve tahtının bekası namına ihanete kadar cür'et ettiği vatanını, milletini, tac ve tahtını arkada bırakarak memleketten ayrılmıştır.

Osmanlı padişahlarının zulüm ve gadrinden ürkerek ecnebi hükümdarları nezdine iltica etmiş bir kaç Osmanlı şehzadesi bulunmuş ise de bizzat saltanat makamını işgal etmiş bir padişahın bu de-

rece mezellet ihtiyar edeceği kimsenin hatır ve hayalinden geçmiyordu. Vahdettinin İngiltereye iltica suretile İstanbuldan firarı anlaşılınca herkesi bir hayret istilâ etti. Bu hal Osmanlı hanedanının ne derece izzeti nefisten, millî hisler ve duygulardan tecerrüt etmiş olduğunu ne mertebe tereddiye uğradığını isbat etti.

Bunun üzerine Büyük Millet Meclisi sultan Azizin ikinci oğlu Abdülmecidi hilâfet makamına getirdi.

Büyük Şefin saltanatı ilga sırasında hilâfeti saltanattan ayırması ve hilâfete dokunmaması bir politika manevrası idi. Onun nazarında saltanat ve hilâfet ayrı ayrı şeyler değildi. Hilâfet; saltanat demekti. Saltanatsız hilâfet manasız bir tesis idi. Netekim Bağdadın sukutundan sonra Mısırda halife unvanını taşıyarak oturan Abbasî sülâleleri hiç bir nüfuz ve kıymet ihraz edememişlerdi. Ancak medrese mahsulü olan softaları saltanatın ilgasına imale etmeye bir taviz makamında olarak hilâfeti ayrı bir şey gibi muhafaza etmiş ve Osmanlı hanedanından birinin halife nasbına muvafakat eylemişti. Fakat zaman ve hâdisat ilerledikçe artık böyle tavizlere lüzum ve mahal hissetmemiş, hilâfetin de lâğvile Osmanlı hanedanının nüfuzuna kat'î olarak nihayet vermiştir.

Softalar güruhu hilâfetin bütün islâm âlemi üzerinde hükümdarlık demek olduğunu ve bu hükümdarlık Türkler elinde bulundukça Türkiyenin siyasî nüfuzu bütün islâm âlemine şamil olacağını iddia ederek hilâfeti muhafaza etmek istiyorlardı.

Halbuki hilâfet Arap imparatorluğunun henüz parçalanmamış olduğu kısa bir devir içinde islâmiyetin fetih ve istilâ ettiği kıtalarda hükümranlık yapmıştır. Fakat Emeviye hanedanının Şamda inkırazı üzerine Arap imparatorluğu parçalanmış ve Bağdatta teessüs eden Abbasî hilâfeti Endülüs Emevî saltanatı tarafından asla tanınmamış idi. Sonradan Mısırda zuhur eden Fatımiye hanedanı dahi Abbasî hilâfetini tanımıyordu. Şu halde hilâfetin islâm âlemi hükümdarlığı iddiası tarihî hâdisata tamamen muğayir idi.

Zamanımızda ise bunun bir vehim ve hayal olduğu filen sabit olmuştu. Hilâfetin islâm âlemi üzerinde bir nüfuzu dinisi olduğu zehabile Cihan harbi esnasında bütün islâm âlemi için cihadı mukaddes ilân edilmiş olduğu halde islâm memleketlerinden hiç birinin ve hiç bir müslümanın bu cihada iştiraki vâkı olmak şöyle dursun kendi memleketimizin ahalisinden ve kendi tebamızdan olan Arapların, Suriyelilerin bile hilâfete karşı isyanları görülmüş idi ve harp nihayetinde de hilâfetten ayrılmışlardı. Demek ki hilâfet islâmiyet üzerinde bir saltanatı diniye değil; ancak kuvvet ve kudrete istinat eden bir saltanat idi ve o kudret mevcut olmadıkça manasız bir tesis olmaktan başka bir şey değildi.

Diğer taraftan hilâfet Türkiyede oldukça bir çok islâm tebaya malik olan büyük devletler Türkiyenin vahdeti islâm politikası takip ettiğinden haklı veya haksız şüphe ediyorlar ve mahza bu sebepten dolayı Türkiyenin kuvvetli bir devlet hali-

ne gelmesini arzu etmiyerek her vesile ile husumet göstermiye ve za'fımızın sebeplerini hazırlamıya çalışıyorlardı.

Şu halde hilâfetten hiç bir fayda istihsal etmek şöyle dursun bir takım büyük imparatorlukların husumetini de üzerimize davet etmiş oluyorduk.

Atatürkün nazarında hilâfet, islâm âlemini her türlü taarruzdan masun tutmak ve bütün kudret ve kuvvetile bu taarruzları defetmekle mükellef, bir saltanat makamı idi. Şu halde halife olan zat islâm âlemi üzerine musallat olan bir çok büyük devletlerin bu tasallutunu hangi kuvvet ve kudretle defedebilecekti. İslâm memleketlerinden hiç birisi halifenin davetine icabet edecek değildi. Olsa olsa Türkiyenin bu davete icabet etmesi lâzım gelirdi. Bu takdirde yalnız Türkiye islâm memleketlerini istilâ eden büyük ve kudretli devletlere karşı harp mı ilân edecekti?

Mütemadî harplerle kırıla, ezile ufak bir millet haline gelmiş olan Türkler kendi bekaları ve istiklâlleri esbabını bırakıp da islâm âlemini kurtarmak için halifenin cihadına mı koşacaklardı?

Türkler islâmiyeti muhafaza ve hattâ tevsi için tam bin iki yüz sene milyonlarca ve milyonlarca bahadırlarının ve yiğitlerinin en saf ve pek kanlarını feda etmişler Turanda ve İranda Moğollarla; Anadoluda, Suriye ve Filistinde haçlılar ile asırlarca uğraşmışlar ve islâm âlemini haçlı istilâsından kurtarmışlardı. Türk şehameti haçlıların

karşısına dikilmemiş olsaydı daha yedi asır evvel islâmiyetten eser bile kalmıyacaktı. Buna karşı islâm âleminin şükran ve minneti Harbi umumide Türkleri arkadan vurmaktan başka ne olmuştu?

Artık Türkler islâm âlemi için değil, kendi beka ve istiklâlleri için uğraşmaktan başka hiç bir şey yapamazdı. Kimse için dökecek bir damla kan tecviz edilemezdi. Binaenaleyh manasız kalan hilâfet Türkiye üzerine sebepsiz bir yük olmaktan başka bir şey değildi.

Bütün bu sebeplerin ve düşüncelerin fevkinde Atatürkü en ziyade endişeye sevkeden diğer bir sebebin mevcudiyetini dahi mülâhaza etmek gayet doğru olur. Aşağıda söyliyeceğimiz veçhile 29 teşrinievvel 1923 de cumhuriyet ilân edilmişti. Onun bütün gayesi cumhuriyetin müebbeden devamı ve hâkimiyetin millet elinde bakası idi. Şu halde cumhuriyet rejimini her türlü tehlikeden mahfuz tutmak lâzım gelirdi. Vâkıâ saltanat kaldırılmış idi; ancak yine saltanat hanedanından bir zat bir nevi hükümdar halinde ve halife namı altında Türkiyede bulunuyordu. Padişahların sarayında oturuyor ve padişahlar gibi selâmlık merasimi yapıyor, padişahlar gibi tahsisat alıyor; haşmet ve debdebesile saltanat vaziyetini andırıyordu. Bu hal Atatürkün irtihalinden sonra Osmanlı hanedanının tekrar saltanat makamına avdeti ümidini uyandırıyordu. Ve hakikaten bu ümidi taşıyan bir takım zevat da halifeye gösterdikleri ifratkâr hürmetlerle halifede bu ümidi canlandırıyorlardı. Halife de

efkâr umumiyeyi kazanmak için nümayişkârana cuma selâmlıkları yapmakta beis görmiyordu.

Bu hal Atatürkü cumhuriyetin istikbalini temin emrinde Osmanlı hanedanının Türkiyeden çıkarılması lüzumuna ikna etmiş ve bu suretle halife ile beraber bütün Osmanlı hanedanı Türkiyeden uzaklaştırılmıştır. Böylece saltanattan ayrılan hilâfetin de on beş ay devam eden hayatına nihayet verilmiştir. 3 mart 1340.

VI

CÜMHURİYETİN İLÂNI

Zaferden sonra Millet Meclisinin intihabı tecdit olundu. Meclise yeni anasır dahil oldu. Düşman tehlikesi bertaraf olmuş, Lozan muahedesi akdolunarak memleket tam istiklâline kavuşmuş idi. O zamana kadar büyük bir feragati nefis ile çalışan Meclisde şahsî ihtiraslar ve makama geçmek hevesleri uyanmış idi. Bundan dolayı devamlı bir icra heyeti vücude getirmek çetinleşmiş idi. Meclisde muhtelif gruplar teşekkül etmiş ve her grup bir vekil listesi tanzimine başlamıştı ve hiç birisi kendi namzetleri için ekseriyet elde edemiyecek bir halde idi. Binaenaleyh buna çare olmak üzere cumhuriyeti açıktan açığa ilân etmek ve icra kuvvetini Cumhur reisine tevdi ederek keşmekeşe nihayet vermek düşünüldü.

Nihayet 1923 senesi birinci teşrininin 29 uncu günü Teşkilâtı esasiye kanununda bazı tadilâtı mutazammın bir kanun neşrolundu.

Bu kanun ile eski Teşkilâtı esasiye kanununun birinci maddesine «Türkiye devletinin şekli hükûmeti cumhuriyettir» ibaresi ilâve edildi ve sonuna da «Türkiye devleti Büyük Millet Meclisi tarafından idare olunur. Meclis hükûmetin inkisam ettiği şuabatı idareyi vekilleri vasıtasile idare eder.» denildi.

Teşkilâtı esasiye kanununun 8inci maddesi şu yolda tadil olundu: «Türkiye Reisicumhuru Türkiye Büyük Millet Meclisi heyeti umumiyesi tarafından ve kendi azası meyanından bir intihap devresi için intihap olunur. Vazifei riyaset yeni Reisicumhurun intihabına kadar devam eder. Tekrar intihap olunmak caizdir.»

9 uncu madede: «Türkiye Reisicumhuru devletin reisidir. Bu sıfatla lüzum gördükçe Meclise ve Heyeti Vekileye riyaset eder.

«Başvekil Reisicumhur tarafından ve Meclis azasından intihap olunur. Diğer Vekiller Başvekil tarafından yine Meclis azası arasından intihap olunduktan sonra heyeti umumiye Reisicumhur tarafından Meclisin tasvibine arzolunur. Meclis hali içtimada değilse keyfiyeti tasvip Meclisin içtimaına talik olunur.»

Bu maddeler 28 birinci teşrin akşamı gece yarısına doğru Atatürkle beraber Milli Şef İsmet İnönü tarafından tanzim ve tahrir edilmiş ve ertesi gün müstaceliyetle müzakeresi talep idilmiş idi. Müzakere hakikaten müstacel surette cereyan etti. Ve büyük zorluklarla karşılaşmaksızın cumhuriyet kabul ve ilân olundu.

Ancak Mecliste bazı müteassıpların cumhuriyet idâresine karşı göstermek istedikleri şüpheli nazarları tatmin etmek ve cumhuriyetin kabul ve ilânına bir ıvaz olmak üzere «Türkiye devletinin dini islâm dinidir» tarzında ilâve edilmek istenilen bir maddeye de muvafakat edildi.

Kanunun kabulünü müteakip reisicumhur intihabına geçildi ve Atatürk reisicumhur intihap ve ilân olundu.

Artık birinci teşrinin 29 undan itibaren memlekette normal şekilde cumhuriyet idaresi tanınmış, hükûmet idaresi kat'î bir sima alarak Osmanlı saltanatının avdeti ihtimali bertaraf edilmişti.

Bu kanunla vücude getirilen şekli hükûmet Fransanın 1873 kanununa benziyordu. Orada M. Tiyer reisicumhur intihap edilmiş olmakla beraber meclise karşı kendisinin de mesuliyeti tesis olunmuş idi. Her istediği meselede bizzat Mecliste hazır bulunarak mebus sıfatile, reisicumhur sıfatile söz söylemek hakkını haiz idi. 29 teşrinievvel kanunile de Atatürk reisicumhur intihap olunmakla beraber mebusluk sıfatını muhafaza ediyordu. Gerçi kanun reisicumhurun Meclis azası meyanından intihap olunacağını göstermekte ise de bu sıfatı muhafaza edip etmiyeceği noktasında sükût etmişti. Ancak devlet reisi sıfatile Vükelâ heyetine ve meclise riyaset edebileceği yolundaki hükme göre reisicumhur sıfatı ile mebusluk sıfatını muhafaza etmiş oluyor ve meclise iştirâk edebiliyor idi.

Yeni Teşkilâtı esasiye kanunu

Cumhuriyet böylece kararlaştıktan sonra artık Teşkilâtı esasiye kanununun parça parça perakende kanunlar halinde bırakılmaması, onun bir kül halinde tanzim ve tedvin edilmesi lüzumu kendini gösterdi. Binanaleyh tam ve mükemmel bir

Teşkilâtı esasiye kanununun tanzimi için kanunu esasî encümenince hazırlığa başlandı ve yapılan kanun lâyihası 340 tarihinde heyeti umumiye müzakeresine konuldu.

Encümenin tanzim ettiği lâyiha heyeti umumiye müzakeresinde büyük tadilâta uğramadı, iki mühim nokta üzerinde oldukça esaslı münakaşalar cereyan etti. Bunlardan birisi tek veya iki meclis sisteminin kabulü meselesi idi. Nihayet encümenin teklifi veçhile tek meclis sistemi kabul olundu.

Diğeri tecdidi intihap hakkının reisicümhura verilip verilmemesi üzerinde cereyan etti. Lâyihada fesih hakkı kabul olunmamış ve tecdidi intihap hakkı hem meclisin kendisine, hem de bazı şartlar ve kayıtlar altında reisicumhura verilmişti. 1293 kanunu esasisinin makamı saltanata verdiği fesih hakkının darbei hükûmete müncer olması herkesi ürkütüyordu. Bu tarihî hâtıra lâyihada fesih hakkının kaldırılmasına ve tecdidi intihap tarzının ikamesine sebep olmuştu. Fakat tecdidi intihap hakkının da reisicumhura tevdii ayni neticeye varması ve bir tahakküm vasıtası olarak kullanılması imkânı zihinleri gıcıklıyordu. Heyeti umumiye müzakeresinde bu hakkın reisicumhura tevdiinden vazgeçildi.

Dinin devlet işlerinden ayrılması Atatürk için pek mühim ve esaslı bir gaye iken bu lâyihanın tertibinde de softalara bir taviz olarak devletin dini islâm olduğu fıkrası ibka edilmiş ve heyeti umumiye müzakeresinde de bu noktaya kimse dokunmamıştı. Kanun öylece kabul edildi.

Nihayet bugünkü Teşkilâtı esasiye kanunu 1927 senesi martının ikinci günü kanuniyet iktisap etmiş ve 24 mayıs 1340 tarihinde Ceridei resmiye ile neşr ve ilân olunmuştur.

Bundan sonra bazı tadilât yapılmıştır ki sırası geldikçe işaret ve izah edeceğiz.

VII

Teşkilâtı esasiye kanununun ideolojisi

Her kanun bir esas fikre dayanır. Bu esas fikir diğer teferruat ve tafsilâta hâkim olur. Bu fikirler kanunun ideolojisini teşkil ederler. Acaba Teşkilâtı esasiye kanunumuzun takip ettiği ideoloji nedir?

Bunları şöylece hulâsa edebiliriz:

1 — Milletin hâkimiyeti ve bu hâkimiyetin ebedileşmesi.

2 — Kudreti âmmenin birliği.

Bunun neticesi olarak:

Reisicumhurun intihabı ve müddeti,

Meclisin daimî inikadda bulunması,

Tek meclis sistemi,

Hakkı feshin mevcut olmaması.

3 — Din ile devletin ayrılığı.

Milletin hâkimiyeti — Görünüyor ki Ebedî Şefin vicdanında bir sır olarak sakladığı en büyük gayesi milletin kendi kendine hâkim olmasıdır.

Osmanlı saltanatının şan devresi geçtikten sonra Osmanlı hanedanının cehaletile, zulüm ve itisafile saray zevkinin doğurduğu tereddi ve ahlâk düşkünlüğile, Türk milletinin bütün hayat unsurlarını ezmek için ellerinden gelen her şeyi yap-

tıklarını biliyordu. Harp sahalarında esir edilerek sarayda yetiştirilmiş kölelerden yapılan sadrıâzamlarile, vezirlerile, valileri ve beylerile Türk milleti üzerine taslit ettikleri yabancı anasır bu milletin inkişaf ve tekâmülünü geri bırakmak hususunda ne mümkünse yapmışlardı. Bunlar hükûmet idaresinde milletin menfaatini değil, yalnız efendilerinin keyif ve emellerini tatmin etmek mevkiinde bulunduklarından devlet idaresine gasp ve gareti ve sui ahlâkı ithal etmişlerdi. Bunlar arasında büyük işler görmüş nadir adamlar bile yaptıkları hizmeti Türk milletinin menfaatine değil, saltanatın menfaatine yapmış bulunuyorlardı.

Osmanlı padişahları milletle teması keserek saray duvarları arasında yalnız behimî zevklerinden başka bir şey düşünmemeğe başladıkları vakittenberi devlet idaresi saray intrikalarile çevrilmek yolu tutulmuş ve bu suretle hükûmet işleri bozula bozula mütefessih bir hale gelmiş idi. Padişahlar Türkiyeye ve Türk şehametile zaptedilen iklimlere kendi mülkü nazarile bakıyor ve bütün tebayı kendi kölesi addediyordu. Bu hudbin siyaset devleti sonsuz uçurumlara sevketmiş ve bunların tevlit ettiği felâketler Türk milletini izmihlâl ve perişanlığa düşürmüştü.

Bir takım fedakârlıklar ve tehlikeli kıyamlarla elde edilen ve milletin hâkimiyete bir mertebe iştirakini tazammun eden 93 kanunu esasisi bile tatbikinin ferdasında padişah tarafından geri alınarak millet yine esaret zincirlerile bağlanmış idi. Bu kanunu tekrar elde edebilmek için otuz senelik

ıztırap ve felâketten sonra yeni bir ihtilâl yapmak lâzım gelmiş idi.

Harbi umumide idaresizlik yüzünden milletin uğradığı azîm ve sonsuz felâket ve ıztıraplara karşı padişahın bir zerre harekete geçtiği görülmemiş idi.

O vakit veliaht olan son padişah Vahdettin maiyetinde Almanyaya bir seyahat yapmışlardı. Osmanlı saltanatının koca veliahti Osmanlı devletini iki defa inhidamdan kurtaran; Arıburnu ve Anafartalar kahramanının adını dahi bilmiyordu. Alelâde bir zabit, alelâde bir general zannediyordu. Bunların devletle alâkaları bu kadarcıktı. Bu maiyet seyahatinden istifade ederek kendisine saltanat tahtına geçtiği vakit ne yapması lâzım geldiğine dair bir çok telkinatta bulunmuş, yaraları açmış; dertleri deşmiş, felâketlerin menbaını göstererek tedavi usullerini bildirmişti. Çok geçmeden saltanat makamına gelen Vahdettin bütün bu hasbihalleri ve telkinleri unutmuş, bir kere olsun kendiliğinden, bu büyük adamı davet ederek devletin o günkü işleri hakkında rey sormıya lüzum görmemişti. Çünkü yalnız kendi nefsini düşünüyor ve o zamanın diktatörü olan Enver Paşadan tehaşi ederek Mustafa Kemal ile temastan çekiniyordu. Mütarekede ise mukavemetten ümit kesilince yalnız nefsini ve tahtını kurtarmak için düsman devletlerin amaline hizmet etmeye kadar tenezzül etmiş, hattâ mukavemete kalkışan millî unsurları ezmeye bile yeltenmisti.

Bu derece sukuta uğrayan bir hanedanın ba-

ka bulamıyacağı tabiî idi. Ebedî Şef düşünüyordu ki millet bu hanedanın tasallutundan, aciz ve zâ'fından ve hudbinliğinden kurtulup da kendi kader ve taliine yalnız kendisi hâkim olduğu vakit ona yeni bir canlılık, yeni bir hayat telâkkisi gelecek ve cihandaki mevkiini işgal edebilmek için yeni bir hamle ile başka bir gayret ve faaliyet sarfedecektir. O vakit millet varlığını ve benliğini idrâk edecek ve medeniyet ve refah ve saadet yolunda asırların kendisine kaybettirdiği mesafeyi büyük bir hızla telâfiye çalışacaktır. Bu suretle az bir zaman içinde millet kendisini toplıyarak zayiatını elde ederek mesut ve müreffeh bir hayata girecektir.

Bundan başka yaklaşmakta olan sulh müzakeratında öyle seylerin ilgası mevzubahs olacaktı ki bunlar padişahlar tarafından ahitnamelerle verilmis idi. Ezcümle kapitülâsyonların, yani adlî ve malî ve iktisadî zincirlerin kırılması mevzubahs olacaktı. Bu isteklerimize karşı hasımlarımız padişahların kendi rizalarile bu taahhüdü yapmış olduklarını ve binaenaleyh bu talebe hakkımız olmadığını dermeyan edebilirler ve bizi sulh masasında zayıf bir mevkide bırakabilirlerdi. Biz bunlara karşı bu taahhütleri yapan padişahı arayıp taahhütlerini ifa ettirmeleri lâzım geleceğini söyliyebilmeli idik.

İşte bütün bu düşüncelerledir ki Ebedî Şef saltanatı ilga ederek cumhuriyeti ilân ettirmiş ve hâkimiyeti kayıtsız ve şartsız milletin eline ve iradesine tevdi etmek yolunu takip eylemiştir.

Cumhuriyetin ebedileştirilmesi

Cumhuriyetin ilânı hâkimiyetin ebedî bir surette millet elinde kalacağı manasını tazammun edemezdi. Günün birinde Teşkilâtı esasiye kanununu tadil etmek suretile cumhuriyetin başka bir şekli hükûmete kalbi mümkün olabilirdi. Ebedî Şef bu imkânı da ortadan kaldırmak ve hâkimiyetin ebedî surette millet elinde kalmasını temin eylemek maksadile Teşkilâtı esasiye kanununa diğer bir hüküm ilâve ettirmiştir ki o da: «Devletin şekli cumhuriyet olduğuna dair olan birinci maddenin tadili ve tağyiri hiç bir suretle teklif dahi edilemez» yolundaki 102 inci maddenin son fıkrasıdır.

Teşkilâtı esasiye kanununun birinci maddesinde: «Türkiye devleti bir cumhuriyettir» denildiği gibi üçüncü maddesinde de: «hâkimiyet bilâ kaydüşart milletindir» denilmiştir.

102 inci maddesile de cumhuriyet şeklinin asla tebdil edilmiyeceği ve bu hususta hiç bir teklif dermeyan olunamayacağı gösterilmiştir.

Bununla Eebedî Şef hem cumhuriyeti ve millî hâkimiyeti tesis, hem de cumhuriyet şeklinin ebedî devamını temin eylemiştir.

Kudreti âmmenin birliği

Kuvvetlerin tefriki hakkındaki Monteskiyönün mütalâatını biliyorsunuz. Bu mütalâayı tamamile kabul ve tatbik eden Amerika teşkilâtına dair lâzım olan malûmat da verilmiştir. Şurası iyice anlaşılmıştır ki taksimi

mevzubahs olan şey kuvvet değildir. Tabir yerinde istimal edilmemiştir. Kuvvet ve kudret ki milletten nebean eden irade ve hâkimiyettir; bu asla taksim olunamaz, parçalanamaz. Kuvvet birdir, ancak bu kuvvetin tezahürü haricisi olan ef'ali ayrı ayrı ellere tevdi etmek mevzubahstir. Milletin teşrî kudretini başka ele, icra kudretini başka ele vermek matluptur. Amerikanın samimiyetle tatbik etmek istediği bu kaide filiyatta tam ifadesini bulamamıştır. Senatonun bir çok ahvalde icra kuvvetine iştiraki, mebuslar meclisi komitelerinin icra kuvvetini bazı mertebe mürakabesi, icra kuvveti reisinin senelik mektupla kanunlar telkin etmesi ve teşrî kuvvetinden sudur eden kanunlara karşı veto hakkının mevcut olması gibi hususat teşrî ve icra kuvvetinin birbirine müdahalesi vaziyetini ihdas eylediği gibi mahkemei âliye âzasının reisicumhur tarafından nasbı da adlî kuvvetin icradan başka bir şey olmadığı tesirini vermektedir.

Fransada icra kuvvetile parlöman arasında kabine vasıtasile bir tedahül ve iştiraki kuva vücude gelmiştir. Kabine meclisten çıkar, meclise karşı mesul olur. Parlöman kabineyi istediği vakit düşürür. İcra kuvveti bazı kayıtlarla meclisi feshedeer. Burada kuvvetlerin tefriki değil, iştirâk ve tedahülü görülmektedir. Ancak bu tefrik, kuvvetler arasında bir müsavatı da tazammun etmez. Amerikada icra kuvveti reisinin rüchan ve tefevvuku Fransada parlömanın rüchan ve tefevvuku caridir.

Büyük Şef cumhuriyeti ilân ederken meclisin hükümranlığı esasını kabul ettirmiş olduğu gibi

Teşkilâtı esasiye kanununun tanziminde de ayni ruha sadık kalarak yine meclisin hükümranlığını teyit ettirmiştir. Bu suretle esasen bir ve parçalanmaz olan kudreti umumiyeye tam manasını verek milletin irade ve hükümranlığını taksim kabul etmez bir kül halinde mecliste temerküz ettirmiştir. Fakat bu da hâkimiyetin bütün evsafının icap ettirdiği umur ve mesalihi meclisin ifa etmesi manasında değildir. Ancak teşrî kudretinin ifası bizzat meclise ait olduğu gibi icra kuvvetinin de meclisten çıkacak ve meclisten seçilecek bir şahsa ve bir heyete tevdii manasındadır.

Fransa Şûrâyıdevlet reisi sanilerinden Hanri Şerdeni der ki: ««Nazırlar prensip itibarile parlömandan çıkarlar ve parlömanda kalılar. Rejimin esası budur. Ve Fransa bu suretledir ki hürriyetini elde etmiştir. Monteskiyönün üçlü kaidesinin zamanı geçmiştir.»

Teşkilâtı esasiye kanununun 4 üncü maddesinde: «Türkiye Büyük Millet Meclisi milletin yegâne ve hakikî mümessili olup millet namına hakkı hâkimiyetini istimal eder».

5 inci maddesinde ise: «Teşrî salâhiyeti ve icra kudreti Büyük Millet Meclisinde tecelli ve temerküz eder».

6 ıncı madede: «Meclis teşriî salâhiyetini bizzat istimal eder».

7 inci maddede: «Meclis icra salâhiyetini kendi tarafından mütehap bir reisicumhur ve onun ta-

yin edeceği bir icra vekilleri marifetile istimal eder».

«Meclis hükûmeti her vakit mürakabe ve ıskat edebilir.» denilmiştir.

Bu suretle milletin parçalanmaz hükümranlığı meclistedir ve meclis bu hükümranlığın icraya taallûk eden kısmını kendi arasından seçtiği bir zata tevdi etmek suretile istimal eder.

Adli kuvvete gelince Teşkilâtı esasiye kanununun 8 inci maddesinde: «Hakkı kaza millet namına usulü ve kanunu dairesinde müstakil mehakim tarafından istimal olunur» denilmiştir. Bu ibareye nazaran adlî kuvvet dahi tamamen ayrı bir kuvvet olarak telâkki edilmiş değildir. Mahkemelerin teşkilâtı ve hâkimlerin tarzı nasp ve tayinleri ve tatbik edecekleri usul ve ahkâm teşrî kuvveti tarafından tanzim olunacak kanunlara tâbi olmak suretile milli hükümranlığın bu noktada da taksim kabul etmiyeceği esası muhafaza edilmiştir. Şu kadar ki hâkimlik hukuk ve usulde derin bir malûmat ve mümareseye ihtiyaç gösteren bir meslek olduğuna ve hâkimin bitaraflığı ve adaleti tevzideki ihtimamı her türlü tesirden azade bırakılmaları ve istiklâli vicdanilerine riayet edilmesile mümkün olacağına mebni mahkemelerin müdahaleden masun ve müstakil olmaları temin edilmiştir.

Şu vaziyete göre hâkimler millî hükümranlığın bir vasfı olan kanunları tatbik salâhiyetini müdahaleden masun olarak istimale mezundurlar ve

nasp ve tayinleri Büyük Millet Meclisi tarafından neşredilen kanunlar ahkâmına göre meclise niyabeten kuvvei icraiyeye tevdi edilmiş addedilir.

Kudreti âmmenin parçalanmaz birliği fikrinden Teşkilâtı esasiye kanunu bir takım neticeler çıkarmıştır. Bu neticeleri şu meselelerde görürüz:

1 — Reisicumhurun müddeti intihabı,
2 — Meclisin daimî inikadda bulunması,
3 — Tek meclis sistemi,
4 — Hakkı feshin yokluğu, intihabın tecdidi.

Reisicumhurun müddeti intihabı — Umumî intihap yapılıp da meclis içtima ettiği ve bürosunu teşkil ettiği gibi derhal bir reisicumhur intihabına mübaşeret olunur. Meclis bu reisi kendi âzasından seçmekle mükelleftir. Fakat ne müddet için intihap olunacaktır. Teşkilâtı esasiye kanununun 31 inci maddesinde: «Türkiye reisicumhuru Büyük Millet Meclisi heyeti umumiyesi tarafından ve kendi âzası meyanından bir intihap devresi için intihap olunur. Vazifei riyaset yeni reisicumhur intihabına kadar devam eder. Tekrar intihap olunmak caizdir.» denilmiştir. Şu halde müddeti bir intihap devresine maksurdur. Fakat intihap devresi kat'î değildir. Kanun mebusların intihap devresini dört sene olmak üzere tayin etmiş ise de bu müddet azalıp çoğalabilir. Müddetin hitamından evvel intihabın tecdidine karar verilirse müddet azalmış ve bazı ahvali fevkalâdede intihap temdit olunmuş ise müddet de çoğalmış olur. Ekseriya müddetin hitamından evvel tecdidi intihaba karar verilmek lü-

zumu da hasıl olmaktadır. Şu halde reisicumhurun müddeti de kat'î ve muayyen değildir.

Demek oluyor ki Meclis reisicumhuru intihap ederken hükümranlığının vasfı olan icra kudretini istimal edecek zatı kendi hükümranlığı müddetile mahdut ve mukayyet olarak intihap edecektir. Bu da gayet tabiidir. Çünkü daha uzun bir müddetle intihaba kalkışmış olsaydı kendi hükümranlığı bir devrei intihabiye ile mahdut ve mukayyet olmasına rağmen kudretinin yetişemiyeceği bir zamana kadar hükümranlığını temdit ve teşmil etmek vaziyetinde bulunacaktı ki bu da doğru olamazdı.

Binaenleyh hükümranlık kudretinin bir ve parçalanmaz kudret olması telâkkisi bir devrei intihabiyede hükümran olan Meclisin ancak kendi hükümranlığı müddetile mahdut ve maksur olarak reisicumhur intihabına salâhiyettar olması kabul edilmiştir.

Dördüncü inikad devresi olan 1931 senesi mayıs iptidasında toplanan Büyük Millet Meclisi reisicumhur intihabına mübaşeret ettiği zaman bu mesele münakaşayı davet etmiş ve neticede bu suretle hallolunmuştur. Ondan sonraki inikadlarda artık hiç bir taraftan tereddüt izhar olunmamıştır.

Şu halde reisicumhurun müddeti kendisini intihap eden meclisin devamı müddetile mahdut ve mukayyettir. Meclis her ne vakit iktidarı elden bırakır (teedidi intihap suretile) ise reisicumhurun müddeti de hitam bulur. Ancak yeni reisicumhur intihap edilinceye kadar iktidarı muhafaza eder. Zaten Meclis de yeni Meclis toplanıncaya kadar hü-

kümranlık hakkını muhafaza eyler. Şayet bu meclis kendi iktidarını temdit ederse reisicumhurun müddeti de temdit edilmiş olur. Bütün bu vaziyet kudreti hükümraninin Mecliste temerküzü neticesidir.

Meclisin daimî inikadda bulunması — Hükümranlık kudretinin yalnız Mecliste temerküzü neticesi olarak Meclis daimî inikad halinde bulunur. Vâkıâ Meclis yaz ve kış tatilleri yaparsa da bu hal daimî inikad haline münafi değildir. Çünkü lüzum görüldüğü vakit derhal toplanır. Daimî inikad halinin kabul edilmesi hükümranlık kudretinde inhilâle meydan vermemek kasdine müstenittir. Bir memlekette hükümranlık kudretinin inhilâli o memleket için bir sebebi zâf ve teşevvüş olur.

Tek meclis sistemi — İki meclis sisteminin ilmî bir mahsul olmayıp tarihin bir eseri olduğunu ve bunun İngilterede nasıl vücut bulmuş ve tekâmül etmiş bulunduğunu evvelce söylemiştik. İngilterede muvaffakıyetle tatbik edilen bu sistem, İngiliz Teşkilâtı esasiyesini kabul eden devletler tarafından da tatbik edilmiştir.

Şu kadar ki millî hâkimiyetin Avrupada ilk tatbik edildiği zamanlarda iki meclis sistemi müessisler meclisince kabul edilmemiş bulunuyordu. Fransanın 1791 kanunu ve ihtilâlin üçüncü senesi kanunu esasisi tek meclis sistemini kabul etmişti. İki meclis sistemi bilhassa Burbon hanedanının iadei hükûmetini müteakip Fransada teessüs etti. On sekizinci Luinin meşrutiyet fermanında mebuslar meclisinin yanı başında bir ayan meclisi tesis

edilmişti. Bunun sebebi mebuslar meclisinin milletten aldığı kuvvete karşı kıralın hukuk ve imtiyazatını muhafazaya mahsus ve âzası kıral tarafından mansup ikinci meclisin kıral için faydalı olacağı mülâhazası idi.

Lüi Napolyonun imparatorluğu devresinde Fransada bir senato ve bir teşri meclisi var idi ise de bunun parlömanterizmle hiç bir münasebeti yoktu. Ancak imparatorluğun son senesinde yapılan bir kanunu esasî ile parlömanterizm tesis edilmek istenilmiş ve iki meclis sistemi kabul edilmiş idi. Bu kanun tatbik edilmezden evvel imparatorluk sukut etti.

1873 de Mösyö Tiyerin teklif ettiği kanunu esasî biri senato, diğeri mebuslar meclisi olmak üzere iki meclisi ihtiva ediyordu. Meşhur hatip Gambeta buna muarız idi. «Milli hükümranlığın vediagâhı parçalanamaz» diyordu. Nihayet 1875 kanunu esasisi iki meclis sistemini tesis etti.

Federatif devletlerde iki meclis sisteminin zarurî olduğunu söylemiştik. Çünkü orada bir taraftan ahalinin heyeti umumiyesinin hükümranlığını temsil eden bir mecils, diğeri federasyonu teşkil eden devletlerin muhtelif menfaatlerini mezç ve telif edecek ve devletlerin murahhaslarından mürekkep olacak diğer bir meclis mevzubahstır.

Avrupanın sair memleketlerine gelince Belçikanın 1831 kanunu esasisi İngiliz teşkilâtını biraz daha sadeleştirmek suretile tanzim olunmuş bir kanun olduğundan orada iki meclis sistemi kabul

edilmişti. Bu kanunu nümune ittihaz eden Sardeniya 1848 kanunu esasisi ile iki meclis sistemini kabul etmiş ve sonra bu kanun İtalyanın kanunu esasisi olmuştu. İki meclis sistemini tatbik eden diğer devletler hep bu esas üzerinden yürümüşlerdir.

Bizim Teşkilâtı esasiye kanunumuzun tanzimine hâkim olan ruh, milli hükümranlığın birliği esası olduğundan iki meclis sistemi kabul edilmemiş ve kudreti âmme yalnız Büyük Millet Meclisinde temerküz ettirilmiştir.

Yukarıda izah edildiği veçhile kanunun müzakeresinde iki meclis tesisini iltizam eden mebuslar bunun faydası hakkında mühim beyanatta bulunmuşlarsa da millî hükümranlığın bir ve parçalanmaz bir kuvvet olması fikri tek meclis sisteminin zaruri olarak kabulünü intaç eylemiştir.

Tecdidi intihap — Teşri heyetini ihtiyaç göründüğü vakit feshetmek hakkı her yerde hükümranlık kudretinin evsafından biri olan icra kudreti ne tevdi olunmuştur. Yalnız kuvvetlerin oldukça tam tefrik edilmiş olduğu Amerikada cumhur reisinin bu salâhiyeti yoktur. İngilterede kabinenin ve kıral has meclisinin kararile kıral tarafından istimal edilen bu salâhiyet büyük meselelerde ahalinin reyine müracaat için istimal edilir. Fransada ayni fikir ve mülâhaza ile reisicumhur tarafından istimal edilen bu salâhiyet senatonun parlâmentoyu fesih için reisicumhura mezuniyet vermesile kabili istimaldir.

Bizim 1293 kanunu esasisi fesih hakkını ka-

yıtsız ve şartsız padişaha tevdi etmiş ve bu hak meclis üzerinde bir tahakküm vasıtası olarak kullanılmıştır. Bir kere meclis feshedildikten sonra otuz sene tekrar içtima imkânı bulunamamıştır.

Bu kanunun 8 Ağustos 1325 tarihindeki tadilâtında hakkı fesih yine padişaha tevdi edilmiş ise de padişah bu hakkı istimal edebilmesi için Fransada olduğu gibi meclisi âyanın feshe muvafakati şartını ilâve eylemiştir.

Bizim şimdiki Teşkilâtı esasiye kanunumuz ise hakkı feshi bütün bütün kaldırarak yerine Meclisin kendi kendine intihabı tecdide karar vermesi usulünü ikame etmiştir. Bunun da sebebi bütün hükümranlık kudretinin mecliste temerküz ettirilmesidir. Filvaki yalnız meclis hükümranlık kudretinin merkezi addedildikten sonra onu feshe hangi kudret salâhiyet sahibi olur. Onun haricinde hükümranlık evsafını istimal edecek bir kudret mevcut olmadığından Meclis intihap devresi bitmezden evvel lüzum ve ihtiyaç gördüğü vakit intihabı tecdide karar vermek suretile hükümranlık kudretinden nefsini teerit edebilir. Bu da kudreti âmmenin birliği fikrinin zarurî neticesidir. Şu kadar ki intihabın tecdidine karar vermek Meclisi feshetmek demek olmadığından yeni intihap yapılıp da Meclis toplanıncaya kadar eski Meclis yine hakkı hükümraniyi muhafaza eder.

Teşkilâtı esasiye kanununun 25 inci maddesinde: «İntihap devresinin hitamından evvel Meclis adedi mürettebinin ekseriyeti mutlakasile intiha-

bat tecdit olunursa yeni içtima eden Meclisin intihap devresi teşrinisaniden başlar.

Teşrinisaniden evvel vâkı olan içtima fevkalâde bir içtima addolunur.» denilmiştir.

13 üncü maddenin 2 inci fıkrasında: «Sabık Meclis lâhik Meclisin içtimaına kadar devam eder.» denilmektedir.

Dinin devletten ayrılması

Din uleması namını taşıyan cahillerin dini kendi emellerine vasıta kılmaları yüzünden bu devletin ve bu milletin çekmediği felâket ve ıztırap kalmamıştır. Memleket öyle bir cehil ve taassup devri yaşamıştır ki her türlü içtimaî ıslahat ve her türlü terakki hamleleri durdurulmuş ve Avrupanın dev adımlarile ilerlediği bir devirde zavallı Türk milleti bulunduğu yerde bucalayıp kalmıştır.

Devlet her hangi bir ıslahata kalkışacak olsa şeriata muhalif olduğundan bahisle o ıslahatın önüne geçmeğe çalışılır. Her hangi bir teşkilâta girişecek olsa şeriat isteriz feryadı işitilir. Asrî bir mektep açmağa kalkışılsa şeraita muhalif olduğu söylenir. Sivil bir mektepte fizik veya kimya dersi verilmeğe başlandı mı şeriata muhalif olur. Bir ecnebi devletle ittifak akdine teşebbüs edilse şeriata muvafakat veya muhalefeti aranır. Bilmem ki şeriat nelere karıştırılmaz. Meselâ İstanbulun Fatih Mehmet tarafından zaptı sulh yolile mi, yoksa harp ile mi vâkı olmuştur meselesi tarihin halledeceği bir

mesele değil, şeriatin halledeceği bir mesele addedilir ve Ebüssuut efendiden buna dair fetva istenir. O nazeninim de kendi zamanına göre daha bir asır geçmemiş olan o muazzam tarih vakasını bilmiyerek bütün şehadatı tarihiye hilâfına fetva verir.

Tanzimata kadar öyle devam ettiği gibi tanzimat devrinin ıslahat harekâtında da tesadüf olunan çetinlikler bütün esaslı ıslahat harekâtının şeriatçılarla müsademesinden çekinilmek suretile yapılmasından ileri gelmiştir. Yapılan ıslahat daima yarım yapılmıştır.

93 kanunu esasisinde Osmanlı devletinin dini islâmdır denmişti.

Ancak Abdülhamit istibdadı devrinde her şey sındırıldığı gibi şeriatçiler de bir dereceye sındırılmış ve seslerini çıkaramamak vaziyetine getirilmişti.

Meşrutiyetin avdetile elde edilen hürriyetten istifade eden şeriatçiler yine canlanmağa ve harekete gelmeğe başladılar. Her şeyde şeriati hâkim kılmak emellerini gösterdiler.

Halbuki şeriatin temeli olan Kur'anda ve Hadiste ne devlet teşkilâtına, ne de sair ümur ve mesalihi âmmeye dair bir hüküm yoktur. Yalnız bazı ahlâki ve felsefî prensiplerle beraber muamelât ve ibadata müteallik nadir bazı ahkâm vardır. Şeriatin istediği şey insanların Allaha ve Resulüne inanmesi ve gösterdikleri hayırlı ve selâmetli yolda yürümesidir. Böyle iken şeriatçiler ne istediklerini

de bilmiyerek mütemadiyen şeriat isteriz nakaratını tuttururlar ve her yeni bir hareketi şeraita muhalefetle itham ederler.

Padişahların halife unvanları da bu şeriat sayhasını ehemmiyetle dinlemelerini mucip oluyordu. Çünkü islâmlığın hükümdarı olunca islâm şeriatini muhafaza etmek vazifesi icabından idi.

İslâm şeriatinin esasını Kur'an ve Hadisten istinbat ederek kuranlar islâm fakihleridir.

Bu fakıhlere göre devlet idaresi doğrudan doğruya (erbabı hal ve akt) e, yani zamanın hükümdarlarına ve vezirlerine aittir. Bunların kitaplarında devlet teşkilâtına ve mülk idaresine ait hiç bir bahis yoktur. Devletin hukuku hükümranisinden olan ceza hakkı bahsinde de bunlar cezanın ulül'emre, yani hükümdara ait olduğunu ve istediği tarzda tertibi cezaya salâhiyettar bulunduğunu beyan ederler. Ve şu kadar ki suç ve ceza meselelerinde Arap örf ve âdetinden ibaret olan ve iptidaî bir hayata mahsus bulunan kısas ve diyet ve irş meselelerini de izah ederler.

Fakihlerin asıl ehemmiyetle tafsil ve izaha çalıştıkları meseleler ibadata ve nasın muamelâtına yani hukuku medeniye dair olan kısımdır. Bunlar derin malûmat ve geniş tecrübelerle mücehhez olarak insanların birbiri arasında yaptıkları muamelelerin sıhhat ve selâmetini temin için ahkâm tertip etmeğe uğraşmışlar ve zamanlarının ihtiyacına göre büyük içtihatlarla mühim ve nazik ahkâm tertip etmişlerdir ki bu hukuk âlimlerine imam de-

nilmektedir. Ancak bu müçtehitlerin yaşadığı devir beynelmilel münasebetlerin nadir bulunduğu, ve cihan muamelâtının sonraları aldığı vüsat ve şümulü henüz bulamadığı bir devirde olduğu için tertip ettikleri hükümler bugünkü dünya muamelâtına tatbik edilmeyecek kadar dar olmuştur.

Buna binaen hukukumuzu cihan muamelâtının vüsatile mütenasip surette genişletmek zaruretinde olduğumuz halde şeriata muhalif yaygarasına tutulmamak için devlet hukuku medeniyeyi bir türlü tevsi ve ıslaha imkân bulamamış ve yedi sekiz asır evvelki fakihlerin vazettiği hükümleri mecellei ahkâmı adliye namile tedvin etmekle iktifa etmiş idi.

Velhasıl şeriatla asla alâkadar olmadığı halde riyakârların şeriat davası hukuk ve kanunlarımızın, idarî ve adli teşkilâtımızın tekâmülüne ve efkâr ve mütalâatımızın hürriyet ve serbestisine daimî bir mania teşkil ediyordu.

Meşrutiyetin iptidalarında şarlatan bir mebusun hazır bulunduğum bir mecliste: «behemehal şeriati ikame edeceğiz» yolunda serdetmekte olduğu fikre karşı: «şeriat, cezaî ve idarî teşkilâtı ulülemre tevdi etmiştir. İbadet ise Allah ile kul arasında bir şeydir, kimsenin karışmağa hakkı yoktur. Şeriatin muamelât kısmı ise yine şeriattan iktibas olunarak mecellei ahkâmı adliye namile tedvin edilmiştir. Şu halde şeriat tamamile tatbik olunmaktadır. Daha istediğiniz nedir» demiştim. Buna karşı cevap bulamayan şarlatan bir de siyaseti şeriye gerektir gibi manasız bir cevap verdi.

İşte şeriatçiliğin vaziyeti böyle idi ve bunlara lâf anlatmak kabil değildi.

Meşrutiyetin ikinci senesinde meclisi mebusan kanunu esasî tadilâtına başladı.

Şeriatçilerin en büyük gayreti şer'î hükümlerin muhafazası hususunda kanunu esasiye bir fıkra ilâvesi olmuştu. Meclisin teşrî vazifesini tadat ederken «118 inci madde: Kavanin ve nizamatın tanziminde muamelâtı nâssa erfak ve ihtiyacı zamana evfak ahkâmı fıkhiye ve hukukiye ile âdâp ve muamelât esas tutulacaktır» fıkrasını vazettiler. Bununla güya şeraitin hükümlerile nasın ihtiyacı telif olunmak kast olunuyordu. Nasın ihtiyacı üzerine kanunlar vazedilince bu kanunların şeriata uygun düşeceği tabiî idi. Çünkü şeriatin gayesi nizamı âmmeden başka bir şey değildi. Fakat şeriattan onların kasdettiği manaya tevafuk etmek lâzım gelince hiç bir kanun ve hiç bir tedbir şeriata muvafık düşmeyebilirdi. Ve zaten maksatları da her yeniliğe karşı durmaktı.

Büyük Şef, cahil riyakârların vücude getirdiği bu şeriat zincirinin kırılması ve milletin efkâr ve harekâtının esaretten kurtulması lâzım geleceğini pek iyi takdir ediyordu. Fakat düşmanlara karşı millî vahdetin muhafazası elzem olduğu bir sırada mutaassıp güruhunu kuşkulandırmak ve memlekette bir tefrika zemini açmak istemiyordu.

Bundan dolayı 1921 kanununun 7 inci maddesinde Büyük Millet Meclisinin vezaifi gösterilirken «ahkâmı şer'iyenin tenfizi», bir vazifei asliye olarak gösterildiği gibi kavanin ve nizamatın tanziminde: «muamelâtı nasa erfak ve ihtiyacı za-

mana evfak ahkâmı fikhiye ve hukukiye, âdab ve muamelât esas ittihaz kılınır» ibareleri ilâve edilmiş idi.

Atatürk, memleketin müdafaası ve milletin halâsı gibi büyük işler önünde bu ibareye çok ehemmiyet vermemiş, şeriatçılara bir ıvaz olarak bırakmıştı. Cumhuriyetin ilânını tazammün eden 29 Birinciteşrin tarihli tadilâtta da bu noktalar hali üzere kalmıştı. Son Teşkilâtı esasiye kanununun tanziminde 2 inci maddeye devletin resmî dini islâm olduğu konmuş ve 26 ıncı maddeye de 1921 kanununun 7 inci maddesinin ibareleri aynen geçirilmiş idi. Büyük Şef buna da sükût etti, vakti geldiği gibi bu zinciri parçalamak azminde idi.

Nihayet 1927 senesinde irat ettiği büyük nutkunda bu meseleye de temas ederek: «kanunun gerek 2 inci ve gerek 26 ıncı maddelerinde zait görünen ve yeni Türkiye devletinin ve idarei cümhuriyemizin asrî karakterile kabili telif olmayan tabirat inkilâp ve cumhuriyetin o zaman için beis görmediği tavizlerdir.»

«Millet Teşkilâtı esasiye kanunumuzdan bu zevaidi ilk münasip zamanda kaldırmalıdır» demişti.

1928 senesi nisanında Millî Şef İsmet İnönünün yüz yirmi iki imza ile Teşkilâtı esasiye kanununun bu maddelerinin tadiline dair verdiği bir takrir meselenin yeniden Büyük Millet Meclisinde müzakeresine esas oldu.

Mana ve medlûl itibarile çok dolgun ve cidden hikmet ve hakikatle meşhun olan bu takrirde şöyle deniyordu:

«Esasen devlet bir şahsiyeti maneviye olduğuna göre bizatihi bir mefhumu mücerrettir. Dinin maddî şahıslara tahmil ettiği mükellefiyetleri, farzları amelen ifasına imkân mutasavver değildir. Böyle mümkün olmıyanı istihsal peşinde ısrarın bir zâf - bütün zâflar gibi zararlı bir zâf tevlit edeceğine şüphe yoktur.

Din ile devletin ayrılması prensipi devlet ve hükümetçe dinsizliğin tervici manasını tazammün etmemelidir. Din ile devlet işlerinin birbirinden ayrılması dinlerin devlet idare edenler, edecekler elinde bir âlet olmaktan kurtuluş teminatıdır. Muasır hukukiyat ilminden ve tarihten iktibas eylediği tecrübe ve bilgilerini nazarda tutan Türk inkilâbı din ile dünya işlerini karıştıran ve türlü müşkülâta sebep olmaya müstait bulunan mevaddı kaldırarak teşkilâtı esasiyeye sarih ve samimî bir metin vermekle Türkiye cumhuriyetine pürüzsüz bir surette vaz'ı hakikisini bahşetmiş olacaktır. Bu suretledir ki beşer manevî saadetlerini deruhte eden din, ağyar eli değmeyen vicdanlarda bülent mevkiini ihraz ederek Allah ile fert arasında mukaddes bir temas vasıtası haline girmiş olacaktır. Bu kutsî teması camilerde, kiliselerde, havralarda veya sadece vicdanlarda arayıp bulanlar vardır. Devlet ve kanunları cümlesinin hamisidirler.».

Bu takrir üzerine Teşkilâtı esasiye encümeninden tadilâtın kabulünü tazammün eden mazbata 9 nisan 1928 celsesinde heyeti umumiye müzakeresine vazedildi ve tadilât tamamen kabul edilerek Teşkilâtı esasiye kanununun 2 ve 26 ıncı maddele-

ri tadil olundu. 2 inci maddeden: «Devletin dini islâmdır» ibaresi kaldırıldı ve 126 ncı maddeden: «Ahkâmı şer'iyenin tenfizi» ibaresile «kavanin ve nizamatın tanziminde muamelâtı nasa evfak ve ihtiyacı zamana evfak ahkâmı fıkhiye ve hukukiye ile âdab ve muamelât esas ittihaz kılınır» ibaresi tayyedildi.

Bazı umdeler:

Bunlardan başka 5 şubat 1937 tadilâtında ikinci maddeye bazı umdeler ilâve edilmiştir ki şöyledir:

Cumhuriyetçilik,
Milliyetçilik,
Halkçılık,
Devletçilik,
Lâilkil,
İnkilâpçılık.

Bu umdeler teşkilâtı esasiyenin ideolojisini teşkil etmezse de millet için göz dikilecek bir takım hedeflerdir ki millet idealini teşkil etmek üzere vazedilmiştir. Bunların mahiyetini kısaca anlatalım:

Cumhuriyetçilik — Milletin kayıtsız ve şartsız hükümranlık hakkını daima elde tutmak ve cumhuriyet şeklini ebedî surette muhafaza etmek hususunun millet için en esaslı bir gaye olduğunu tazammün etmektedir.

Milliyetçilik — Her şeyde millî menfaati gözetmek ve millî unsurlar vasitasile bu menfaati temine çalışmak kasdini ifade etmektedir.

Halkçılık — Devlet işlerinin en büyük hedefi halkın refah ve saadeti ve fertlerin istidadı zatisinin serbestçe inkişafı maksadına müteveccih olduğunun ifadesidir. Cumhuriyet bir halk hükûmeti olduğundan her şey halk tarafından ve halkın menfaatine yapılır.

Devletçilik — Devlet menafiini her şeyin fevkinde tutmak ve iktisadî hayatta devletin müdahalesini kabul ve verdiği direktifleri tatbik etmek manasınadır. Bilhassa 1929 buhranındanberi her devlet iktisadî hayatını kendi bünyesinin icaplarına tevfik etmiş ve millî iktisat üzerinde muhtelif şekillerde devlet müdahalesini tesis eylemiş olduğu gibi iktisadî hayatın devlet tarafından sevk ve idaresi de bugün hemen her yerde tatbik edilmekte bulunmuştur.

Fevkalâde hallere mahsus olmak üzere Millî korunma kanunu da bu maksadı ihtiva etmektedir.

Lâiklik — Din ile mukayyet olmamak manasını tazammün eder. Fakat bundan dinsizlik manası çıkarılmamalıdır. Din insan ile Allah arasında manevî bir rabıtadır. Sırf vicdanî ve batınî bir meseledir. Herkes din ile mukayyet olabilir ve dini ahlâk ile ittisaf edebilir ve etmelidir. Maksat dini devlet işlerine karıştırmamak, devlet mesalihinin idaresinde ve tanziminde din ile mukayyet ve bağlı olmamaktır. Terbiyei umumiye meselesinde ancak milletin faydası ve millî birliğin tesisi esasına müstenit bir gaye takip olunmak lüzumunu gösterir.

İnkilâpçılık — Hayatın yürüyüşünü durdurmamak, cihanın terekkiyatını takip ederek daima yeni ve en iyi şeyleri kabul ve tatbik etmek lüzumunu ifade eder.

Bütün bu umdeler esasen Halk fırkasının proğramında münderiç ve Partinin kendine muhsus umdeleri iken 1937 tadilâtında Teşkilâtı esasiye kanununa ilâve edilmek suretile devletin ve devleti teşkil eden fertlerin umdeleri haline konulmuştu.

VIII

BÜYÜK MİLLET MECLİSİ

Büyük Millet Meclisi Türk milleti tarafından intihap olunan mebuslardan mürekkep bir heyettir. İntihap tarikile millet kendi hâkimiyetini bu Meclise nakil ve tefviz eder ve Meclis milletin mümessili olmak sıfatile hükümranlık hakkını istimal eder. Teşkilâtı esasiye kanunu bütün hükümranlık kudretini bilkuvve Büyük Millet Meclisine tevdi etmiştir. Kanunun 4 üncü maddesinde «Büyük Millet Meclisi milletin yegâne ve hakikî mümessili olup millet namına hakkı hâkimiyeti istimal eder» denilmiştir.

İntihap — Bizde intihap iki derecelidir. İki dereceli intihap henüz siyasî terbiyesi kemale gelmemiş olan milletlerde zarurî bir haldir. Bunun sebeplerini biliyorsunuz. Bu seviyede bulunan memleketlerde halkın çoğunluğu intihap edeceği adamların liyakat ve kabiliyetlerini takdir edecek mertebeye henüz varmamıştır. Hattâ bir kısmı namzetlerle meşgul bile olmazlar. Bundan dolayı kendilerine daha yakın ve mebus intihap etmek ehliyetini daha ziyade haiz adamlara temsil hakkını vermek suretile onları mebus intihabına terhis etmek daha faydalı görülmüştür.

Birinci derecede intihap olunan adamların seviyeleri daha yüksektir. İntihabın mana ve ehemmiyetini daha iyi takdir ederler ve ekseriya intihap edecekleri adamları da tanırlar ve daha kibiliyetli kimselerin mebus olmasına çalışırlar.

93 kanunu esasisini müteakip tanzim edilmiş olan İntihabı mebusan kanunu 1908 inkilâbında tadil edilmemiş, olduğu gibi cumhuriyet Teşkilâtı esasiye kanununun tanzimindenberi de yeni bir intihap kanunu vücude getirilmedi. Böylece iki dereceli intihap memleketimizde devam edip gelmektedir. Sair parlömanter devletlerde iki dereceli intihap usulü hemen kalmamıştır. Buralarda kâmilen reyi âm usulü üzerine intihap yapılır. Yani iki dereceli intihap. değil müntehiplerin umumiyetle doğrudan doğruya namzetlere rey vermesi usulü caridir.

İntihapta mühim bir inkilâp — 1934 senesinde mühim bir inkilâp yapıldı. O vakite kadar intihaba yalnız muayyen bir yaş kaydile erkekler iştirâk ederken o tarihten sonra kadınlar dahi iştirâk ettirildi. Böylece kadınlar intihap etmek ve olunmak hakkını ihraz ettiler ve medenî ve siyasî hukuk itibarile erkeklere müsavi addolundular.

Yirminci asır başlangıcındanberi kadınların hukuku siyasiyede erkeklere müsavi olması meselesi her memlekette münakaşa edilmeğe başlanmış ve bilhassa İngilterede sufrajetler namını alan kadın cemaatleri büyük nümayişler, mitingler ve saire ile hukuku siyasiyelerini ihraz için uzun müddet uğraşmışlardır. Fakat Avrupada kadınların

siyasî hukukunu ilk defa tanıyan devlet Finlândiya memleketi olmuştur. Bu memleket daha 1906 da Fin kadınlarını intihap etmek ve olunmak bahsinde erkeklerle müsavi tutmuştur. Ondan sonra 1916 da Norveç, 1918 de İngiltere ve Danimarka bu yolu takip etmişlerdir ve bugün Avrupa ve Amerikada yirmi altı devlet bazısı tam ve bir kısmı nakıs olarak kadınların hukuku siyasiyeye malik olmalarını kabul etmişlerdir.

Mahaza en mütemeddin memleketlerden bir kısmı henüz bu tarzı kabul etmemektedir. Ezcümle Fransada üdebadan ve devlet adamlarından bir çoğunun gayretine rağmen bütün teşebbüsler senatonun mukavemeti önünde durmuş, henüz Fransız kadınlarına siyasi hukuk tanınmamıştır. Almanyada Vaymar kanunu esasisi kadınlara erkekler derecesinde siyasi hukuk bahsetmiş ve Rayhştagda bir takım kadın mebuslar yer almış ise de Hitler mevkii iktidara gelir gelmez bunları çoluk çocuklarile meşgul olmak üzere evlerine göndermiştir.

Eski Türklerde kadınların itibarı erkekten aşağı değildi. Aile babası ne kadar hürmete lâyık ise, aile anası da o nisbette hürmete lâyık görülürdü. Hakanların kadınları hakanlar derecesinde milletin hükümranı sayılırdı. Neşredilen fermanlar hakanın ve hatunun buyruğu şeklinde neşredilirdi. Şu hale göre kadın erkeğe müsavi tutulmakta idi. Fakat zaman ile bu telâkkiyat değişmiş ve unutulmuş ve kadınlarımız uzun asırlardanberi kafes arkasında hapsedilmek yüzünden tereddiye

uğratılmıştır. Fakat umumî kültürün gittikçe genişlemesi ve kadınlarımızın kafesten kurtularak hayat cidaline atılması onlara da siyasî haklar bahşetmek lüzumunu hasıl etmiş ve 1934 de teşkilâtı esasiyede yapılan bir tadilât ile bu hukuk kabul edilmiştir. Bugün reyi siyasî meselesinde ve reyi siyasî neticesi olarak Büyük Millet Meclisinde temsil edilebilmek hususunda kadınlarımız erkeklerle tam müsavi bir halde oldukları gibi her hangi bir memuriyet için kanunların istediği şerait ve ehliyeti haiz olan kadınlar kezalik erkeklere müsavidir.

İntihap kanununa göre her sancak (bugünkü vilâyetler) bir dairei intihabiye sayılır. Bu dairei intihabiye kaza intihap şubelerine ve nahiye intihap şubelerine ayrılır. Her vilâyet umumî nüfusuna göre kırk binde bir mebus çıkarır.

Bu şubelerde intihap ehliyetini haiz olanların bir defteri tanzim edilir. Reyi siyasiyi kullanabilmek, yani intihaba ehil sayılabilmek için şu şartlar lâzımdır:

22 yaşına vasıl olmak,

Hukuku medeniyeden sakıt olmamış olmak,

Tabiiyeti ecnebiye iddiasında bulunmuş olmamak,

Muvakkaten hizmeti ecnebiyede bulunmamak,

İflâs etmiş ise iadei itibar etmiş olmak,

Mahcur olmamak,

Kimsenin hizmetkârlığında bulunmamak,

Sui ihval ile müştehir olmamak,

Bir cünha ve cinayetle mahkûm olmamış olmak.

Bu defterin tanziminden sonra her nahiyede bir gün tayin olunarak o gün intihap ehliyetini haiz olanlar reyi siyasilerini kullanmak üzere davet edilir. Bunlar her üç yüz rey için bir mümessil olmak üzere her nahiyede kaç müntehibi sani çıkarmak lâzım geliyorsa o kadar isim yazmak üzere kendilerine arkası intihap şubesi mührile memhur birer kâğıt verilir, rey sahipleri bu kâğıda o kadar isim yazarak intihap sandığına atarlar.

Sandık açılıp da reyler tasnif edilince kimler ekseriyet ihraz etmiş ise onlar müntehibi sani ad olunur ve kendilerine bu sıfatlarını gösteren bir mazbata verilir.

Müntehibi saniler dört sene için, yani bir devrei intihabiye için bu vazifeyi ifa ile mükelleftirler. Mebus intihabı için muayyen olan günde bu ikinci müntehipler kaza merkezindeki intihap şubelerine davet olunurlar ve her vilâyetin umumî nüfusuna göre o vilâyet kaç mebus çıkarmak lâzım geliyorsa o kadar mebus intihap etmek üzere kendilerine arkası şube mührile memhur birer beyaz kâğıt verilir. Bunlar bu kâğıtlara intihap edecekleri mebusların isimlerini yazarak sandığa atarlar.

Kaza intihap şubesince sandık açılır, reyler tasnif edilir. Ve her kim ne kadar rey almış ise buna dair bir mazbata tanzim edilerek vilâyet intihap dairesine gönderilir. Vilâyet intihap dairesi kazalardan ve merkez intihap şubesinden gelen mazba-

taları toplayarak her mazbatada rey istihsal etmiş olduğu görülen zevatın aldıkları reyleri tasnif eder. Ve en çok rey almış olanlar mebus intihap edilmiş olurlar. Meselâ beş mebus çıkaracak bir dairei intihabiyede on beş kişiye rey verilmiş ve bunlardan kimi kırk, kimi elli, kimi elli beş veya altmış rey almış olsa bunlardan en çok rey alan beş kişi mebus seçilmiş olur. Müsavi rey alanlar arasında k'ura çekilir. İntihap dairesince buna dair yapılan iki mazbatadan birisi mebusa, diğeri vilâyet marifetile Dahiliye Vekâletine gönderilir ve Dahiliye Vekâleti mazbatalar geldikçe Meclise tevdi eder.

İntihabın şeklinden anlaşılacağı veçhile bizde intihabın karakteristik vasfı birinci derecede isim üzerinedir. İkinci vasfı da ekseriyeti nisbiye kabul edilmekte olmasıdır. Rey pusulaları her ne kadar listeli intihap tarzında ise de muhtelif fırka mevcut olmamasından dolayı bu listeler fırka namına tertip edilmezler. Müntehipler nazariyatça istedikleri zevata rey vermekte muhtardırlar. Kezalik muhtelif fırka mevcut olmamak hasebile ekalliyetlerin Mecliste temsili için bir gûna kuyut ve tedabire lüzum hissedilmemiştir. Şu kadar ki Halk Partisinin nüfuz ve tesiri daima kendisini gösterir. Memlekette umumun itimadını haiz ve yegâne hâkim olan bu fırka intihapta her dairei intihabiye için namzet göstermek usulünü tesis etmiştir. Fırka bu namzetlerin isimlerini intihabın vukuundan evvel ilân eder. Zaten birinci derece intihap vâki olduğu zaman intihap edilecek ikinci derece müntehipler dahi fırkanın namzetleridir. Mebus intihabı

günü ikinci derecedeki müntehipler fırkanın mebus namzetli olarak gösterdiği zevata rey vermeği tercih ederler. Bu suretle isim üzerine olan hakkı rey fırka listesindeki isimlere rey vermekle neticelenir.

Ekseriyet meselesine gelince kanun bir mebusun en az ne kadar rey almış olursa ekseriyet kazanmış olacağı hakkında hiç bir kayıt vazetmemiştir. Farzedelim ki beş yüz müntehibi sanisi olan bir dairei intihabiyede üç mebus çıkarmak lâzım gelse ve namzetlerden ikisi beşer yüz veya dörder yüz rey almış olduğu halde diğer namzetler otuzar, kırkar, veya daha az rey alsalar bunlardan en çok kim rey almış ise üçüncü mebus olur, yani kendisinden daha fazla rey alan başka bir zat yok ise otuz veya kırk rey ile intihabı kazanmış olur. Bu otuz veya kırk rey hakikatte beş yüz reye karşı ekseriyet değildir. Reylerin mecmuunun on iki veya on beşte biri derecesindedir. Fakat kanun intihapta bir mebusun en az ne kadar rey alması lâzımgeleceği hususunda bir kayıt vazetmediği ve bilâkis en çok rey alanı intihapta kazanmış addettiği için kendisinden aşağı rey alanlara karşı nisbeten ekseriyet kazanmış demektir. Daha garibi 931 intihabatınıda tek bir rey ile mebus olanlar da görülmüştür. O sırada Cumhuriyet Halk Partisi müstakil olarak namzetliklerini vazedecek olanlar için bazı mebusluğu açık bırakmış ve kendisi namzet göstermemiş idi. İntihap dairelerinden birinde ikinci müntehipler müstakillere rey vermekten istinkâf ettiler; fakat bu müntehiplerden biri nam-

zetlerden birinin dostu olmak hasebile sandık başına gidip o zata reyini vermiş bulundu ve bu namzetten başka hiç bir kimse rey almamış olduğu için o zat tek rey ile mebus olmuştur. Bu netiçe hakikaten biraz gülünç olmuştur.

Böyle bir hale meydan vermemek için intihapta ekseriyetin bir mertebe tayin ve tahdidi lâzımdır. Fransada bir mebus namzedi intihabı kazanmış olmak için rey verenlerin ekseriyeti mutlakasını, yani yüzde elli birini ihraz etmiş olmalı ve rey verenler dahi en az rey sahiplerinin yüzde yirmi beşi derecesinde olmalıdır. Yani iki bin rey sahibi mukayyet olan bir intihap dairesinde bunlardan en az beş yüzü rey vermiş olmalı ve bu beş yüz reyden namzet iki yüz elli birini kazanmış olmalıdır ki intihabı kazanmış olsun. Şayet intihapta bu serait bulunmaz ve namzetler ekseriyeti mutlakayı ihraz etmemiş olurlar ise o vakit ikinci bir intihap yapılır. Bunda en çok rey almış olan intihabı kazanır.

Sair memleketlerde buna benzer kayıtlar vardır. Meselâ Amerikada reylerin en az yüzde yirmisini almış olmak kaydile en çok rey usulü kabul edilmiştir. Bizim de buna benzeyecek bir sistem kabul etmekliğimiz muvafık olur. Su kadar ki son zamanlarda müstakil grup sistemi bizde baska bir şekle konulmus olduğu için Cumhuriyet Halk Partisi, tek parti olarak kaldıkça bundan böyle bu usulün pek de mahzuru görülemez.

Meclisin tarzı terkibi

Simdi de Meclisin tarzı terkibini, yani mebus olabilmek için kanunun istediği şartları görelim.

Kanunun 12 inci maddesi mebus olabilmek için şu vasıfları istemektedir:

1 — Otuz yaşında olmak,

2 — Türk olmak,

3 — Ecnebi devletin hizmeti resmiyesinde bulunmamak,

4 — Terhibî cezalar ve sirkat, sahtekârlık, dolandırıcılık, emnikeyi suiistimal ve hileli iflâs gibi ahlâkî cürümlerle mahkûm olmamış olmak. (Teşkilâtı esasiye kanunu, yeni Ceza kanunu neşredilmezden evvel tanzim edilmiş ve eski ceza kanunu hükümlerini nazarı itibara almış olduğu için bu madde de şimdiki Ceza kanununda metrûk olan mücazatı terhibiye tabirini kullanmıştır. Eski Ceza kanununa göre terhibî cezalar idam, müebbet kürek, muvakkat kürek, müebbet kalebentlik, muvakkat kalebentlik ve ebedî nefiy cezalarından ibaret idi ve bu cezaları istilzam eden cürümlere cinayet tabir olunurdu. Bugün bu cezalar mukabilinde idam ve ağır hapis cezası vardır. Eski Ceza kanunu ile şimdiki Ceza kanunu gözden geçirilerek mücazatı terhibiye tabirinin muhtevi olduğu fiillere göre Teşkilât esasiye kanununun bu maddesi tadil olunmak ve yeni Ceza kanununa uygun bir hale getirilmek lâzımdır).

5 — Mahcur olmamak,

6 — Bir ecnebi devlet tabiiyetinde bulunduğunu iddia etmemiş olmak,

7 — Hukuku medeniyeden iskat edilmemiş olmak,

8 — Türkçe okuyup yazmak.

İşte kanunun istediği bu vasıflar ve şartlar dairesinde ikinci müntehipler reylerini verirler ve bu reyleri kazanmış olanlar mebus olurlar ve yedlerine mazbataları verilir.

İntihabın tekemmül şartları — Bu şerait göz önünde tutularak intihap yapıldıktan sonra artık intihabı kazanmış olan mebus sayılır ise de mebusluk sıfatının tekarrür ve tekemmülü için iki şartın daha vücudü lâzım gelir:

1 — İntihabı müteakip yapılan ve biri mebusun kendisine verilip, diğeri Dahiliye Vekâletine gönderilen mazbatalar Meclisin inikadında Meclisde toplanır. Bu mazbatalar kabili itirazdır. Mebusun kanunca muayyen şeraiti haiz olmaması veya intihaba fesat ve yolsuzluk karışmış olması gibi sebeplerle her müntehibin bu mazbatalara karşı itiraz etmek hakkı vardır. Meclis inikad edip de Divanı riyaset teşkil olunduktan sonra mazbataları itiraza uğramamış olan mebusların isimleri okunarak tasdik olunmak lâzımdır.

Mazbatalardan her hangi birine itiraz vâki olmuş ise teşkil olunacak Tetkik encümeni vasıtasile Meclis tahkikat icra eder ve bu tahkikat neticesinde itirazlar şayanı kabul görülmediği takdirde mebusun intihabı tasdik olunmak üzere Tetkik encümeni tarafından yapılan mazbata Heyeti umumiyeye arzolunur. Bu tahkikat esnasında mebusun kendisini müdafaa etmek ve ettirmek hakkı vardır.

Mazbataları reddolunan mebusun yerine tek-

rar mebus intihabı lüzumu ait olduğu makama bildirilir.

Binaenaleyh mebusluk sıfatının tekemmülü için evvelemirde intihap mazbatalarının kabul ve tasdik edilmesi şarttır.

2 — Mazbataların kabulünden sonra 16 ıncı madde hükmüne göre mebuslar şu tarzda bir yemin etmekle mükelleftirler:

«Vatan ve milletin saadet ve selâmetine ve milletin bilâ kayt ve şart hâkimiyetine mugayir bir gaye takip etmeyeceğime ve cumhuriyet esaslarine sadakattan ayrılmayacağıma namusum uzerine söz veririm».

Bu yeminden sonradır ki mebusluk sıfatı tam manasile tekarrür etmiş olur.

Mebusluğun sukutu

Böylece mebusluk sıfatı tekarrür ettikten sonra bazı haller meydana gelebilir ki bunlar ya mebusluğun sukutunu veya zevalini intaç eder veyahut mebuslukla imtizaç edemeyecek bir şekil alır.

Kanunun 27 inci maddesine göre mebusluğun sukutunu intaç eden sebepler şunlardır:

a Vatana hiyanet

b Mebusluğu zamanında irtikâp

Töhmetlerinden biriyle müttehim olduğuna Türkiye Büyük Millet Meclisi heyeti umumiyesi âzayı mevcudesinin sülüsân ârâsile karar verilir ise müttehim olan mebusun mebusluk sıfatı sakıt olur.

c Kanunun mebusluk ehliyetini tayin eden 12 inci maddesinde münderiç olan suçlardan biriyle yani terhibî cezaları istilzâm eden fiillerle sırkat, sahtakârlık, dolandırıcılık, emniyeti istimal, ve hileli iflâs suçlarından biriyle mahkûm olup ta mahkûmiyeti katiyet kesbetmiş olmak.

Kanun bu son fıkrada bir mubusun mebusluk sıfatının sukutu için katiyet kesbetmiş olan bir mahkeme ilâmına lüzum göstermiş iken ilk fıkradaki cürümler için ne mahkeme ilâmına ne de bu ilâmın katiyet kesbetmesine ihtiyaç göstermemiştir. Bilâkis iki sülüs ekseriyetle meclis âzasının töhmetin vukuuna kanaat hasıl etmesini mebusluk sıfatının sukutuna kâfi addeylemiştir. Şimdiye kadar bir mebusun böyle bir sebeple mebusluk sıfatının iskatı yolunda mecliste bir taâmül mevcut değildir. Kanunun ibaresine göre vatana hiyanet ve irtikâp cürümleriyle maznun olan mebus hakkında yapılacak tahkikat üzerine mebusun bu cürümlerden birini sahihan yapmış olduğuna meclisçe kanaat hasıl olur ve mevcut âzanın üçte ikisi bu kanaata iştirak ederek mebusu itham ederlerse muhakemeye ihtiyaç hasıl olmaksızın mebusluk sıfatı sukut etmek lâzım gelir. Mebusluk sıfatı sakıt olduktan sonra da tabiatile ait olduğu mahkeme asıl cürüm dâvasını rüyet ve muhakeme eder. Fakat mebusluk masuniyetinin ref'indeki usulü tayin eden nizamnamei dahilinin 179 uncu maddesi bu fiilleri de diğer suçlar gibi saymış ve masuniyetin ref'i ve mebusun ait olduğu mahkemeye tevdii noktai nazarından muhtelit encümence tetkikat icra edileceğini göstermiştir. Nizamnamei dahilinin

gösterdiği usul adâlete ve işin tabiatına daha muvafık bir usul görünürse de nizamnamei dahilî teşkilâtı esasiye kanununu tadil edemiyeceğine göre böyle bir hal vukuunda kanunun sarahatına göre muamele yapmak zarurîdir. Ancak teşkilâtı esasiyenin 27 nci maddesinin tadili şayanı temennîdir.

Mebusluğun zevalını mucip olan sebepler 28 inci maddede şöyle gösterilmiştir:

a İstifa

b Esbabı meşrua dolayısiyle mahcuriyet.

c Mezuniyetsiz ve mazeretsiz iki ay meclise devam etmemek

Bu haller mebusluk sıfatını izale eder. Şu kadar ki sadece istifanın vukuu kifayet etmez. Mebusun istifası meclisçe kabul edilmek lâzımdır istifa kabul edilinciye kadar mebusluk sıfatı baki kalır.

İngiterede bir mebus istifa etmek hakkına malik değildir. Mebusluk içtimaî bir vazife olduğu için kendisine tevdi olunan bu vazifeden çekilmeğe kimsenin hakkı yok farzolunur. Ancak zamanımızda İngilterede bile dolayısiyle istifa kabul edilmektedir. Bu da mebusluktan çekilmek istiyen zatın bir memuriyet alması suretile vaki olur. Memuriyetle mebusluk kâbili imtizâç olmadığından memuriyet alan mebus parlemento âzalığından sakıt olur.

Mahcuriyet — Kanunu medenîmiz hükmüne göre mahcuriyet şu sebeplerle vaki olur:

1 Velâyet altında bulunan çocuklar

2 Akıl hastalığı veya akıl zayifliği sebebi ile işlerini görmekten aciz veya daimî muavenet ve takayyüde muhtaç olan yahut başkasının emniyetini tehdit eden kimseler

3 İsrafı, ayyaşlığı, sui hal ve sui idaresile kendisini veya ailesini zarurete maruz bırakan ve takayyüde muhtaç olan veyahut başkasının emniyetini tehdit eden kimseler.

4 Bir sene veya daha ziyade hürriyeti sâlip bir ceza ile mahkûm olan kimse. Bu nevi eşhas üzerine hâkim bir vasi nasbeder.

Mebus olabilmek için zaten 30 yaşına vasıl olmak şart olduğundan birinci fıkrada gösterilen mahcuriyet sebebi burada mevzuubahs değildir. Şu halde mahcuriyet tabiri altında mebusluğa mani olan keyfiyet cinnet, ayaşlık ve sefahat ve suihal, ve bir sene ve daha ziyade hapse mahkûmiyettir. Ancak mebusluğa mani olan mahkûmiyeti kanun 12 inci maddede mücazatı terhibiyye ile veya sirkat, sahtekârlık, dolandırıcılık, emniyeti sui istimal ve hileli iflâs cürümlerile mahkûmiyete hasretmiş olduğuna göre alelâde bir sene hapis cezası mebusluğa mani olmıyacak görünmektedir şu halde 28 inci maddenin bu fıkrasile 12 inci madde arasında bir tezat mevcuttur ve ceza kanunu hükümleri ile teşkilâtı esasiye kanunumuzun bu maddeleri kanunu medenîye uygun bir hale getirilmesi temennîye lâyıktır.

Ademi devam — Bilâ mezuniyet iki ay meclise devam etmemek vazifede lâübalilik ve milletin kendisine tevdi ettiği hükûmranlık hakkına işti-

raktan tevakki mânasında telâkki edilerek bu halde mebusluk sıfatının sukutunu müstelzim addedilmiştir.

Mebuslukla imtizaç etmiyen hal — Nihayet mebuslukla imtizacı kabil olmıyan hal de devlet memuriyetidir. Dünyanın her tarafında ve her teşkilâtı esasiye kanununda hükûmet memuriyeti ile mebusluk uyuşmaz birer sıfat telâkki edilmiştir. Sebebi de devletten bir hizmet veya maaş alan zatın meclisde serbestçe efkâr ve mutalâatını irad edememesi mutalâasıdır. İngiltere parlementosunca 1700 tarihinde ittihaz olunan bir kararname hükmü bütün kanunu esasîlere geçmiştir.

Bizim teşkilâtı esasiye kanunumuz yirmi üçüncü maddesinde mebuslukla hükûmet memuriyeti bir zat uhdesinde içtima edemez demiş olduğu gibi 28 inci maddenin son fıkrasında da bir mebusun memuriyet kabulü halinde mebusluk sıfatı sakıt olacağı gösterilmiştir.

Şu kadar ki Ankara Hukuk Fakültesi profesörlerinin aldıkları şey maaş olmayıp takrir ücreti addedildiğinden profesörlerin mebusluklarınıa halel gelmiyeceği Büyük Millet Meclisinin 15 Şubat 1926 tarihli tefsir kararile kabul edilmiştir.

Bir memuriyette olduğu sırada mebus intihap olunan zevat hakkında mebusluk sıfatının sukut edebilmesi için intihaba resmen ittilâ peyda ettikten sonra memuriyette devam etmek istediğine dair merciine sarih surette müracaat etmesile mümkün olacağı Büyük Millet Meclisinin 26 Şubat 1927 tarihli tefsir kararı muktezasındadır.

Diğer taraftan mebuslukla imtizaç kabul etmiyen memuriyetin her nevi hizmet ve memuriyete teşmili doğru değildir. Bazı siyasî vazifeler bu kaideden hariç olduğu gibi mebuslara hükûmet tarafından bazı muayyen ve muvakkat vazifeler de tevdi olunabilir. Ezcümle Fransada parlemento müstaşarları namile idarî müstaşarlardan başka bir kısım müsteşarlıklar vardır ki siyasî bir vazife ifa ettikleri için memuriyetten sayılmamaktadır. Bunlar vekiller meclisi ile beraber iktidardan düşer ve iktidar mevkiine gelir. Bizim teşkilâtı esasiye kanunumuzun encümenden çıkan lâyihasında parlemento müsteşarı tabiri kullanmıyarak vekâletlere mebuslardan birer muavin nasbı usulü teklif edilmişti. Heyeti umumiye müzakeresinde bu teklif kabul olunmadı ve fıkra tayyedildi.. 1937 tadilâtında parlemento müsteşarlığı usulü kabul ve ihdas edildi ise de çok geçmeden faidesizliği görülerek ilga olundu.

Bundan başka hükûmet her hangi bir meselenin müzakeresi veya bir muayyen işin ifası için mebuslardan birine bir vazife tevdi edebilir. Bunlar memuriyet sayılamaz.

Meclisin vazifeleri

Teşkilâtı esasiye kanununun 26 ıncı maddesi meclisin vazifelerini şu suretle tayin eymiştir:

A Kanunların vaz'ı, tadili, tefsiri, fesh ve ilgası,

b Devletlerle mukavele, muahede ve sulh akdı ve harp ilânı,

c Müvazenei umumiyei maliye ve devletin hesap kat'î kanunlarının tetkik ve tasdiki,

d Meskûkât darbı,

e İnhisar ve malî taahhüdü mutazammın mukavelât ve imtiyazatın tasdik ve feshi.

Umumî ve hususî aff ilânı, cezaların tahfif ve tahvili, tahkikat ve mücazatı kanuniyenin tecili, mahkemelerden sadir olup katiyet kesbetmiş olan idam hükümlerinin infazı.

Kanunun gösterdiği bu vazifeler tahdidî değildir.

6 ıncı maddenin son fıkrası hükmüne göre kabinenin ef'al ve muamelâtının murakabasına taalluk eden ikinci bir vazife cephesi vardır ki bu vazife hiç bir suretle tahdit edilemiyecek kadar geniş ve şümulludur.

Şu halde meclisin vazifesini beş büyük sınıfa ayırabiliriz:

1 Hükümranlığın teşri ve tanzim vasfına taalluk eden vazifeler,

2 Hükümranlığın yabancı devletlerle münasebetine taalluk eden vazifeler,

3 Hükümranlığın malî işlerine taalluk eden vazifeler,

4 Hükümranlığın adâlet vasfına taalluk eden vazifeler,

5 Kabinenin ef'alı ve muamelâtını murakabe vazifesi.

Bunları ayrı ayrı görelim:

Teşri ve tanzim vazifesi

Kanun teşebbüsü yani teklif etmek hakkı bir taraftan hükûmete diğer taraftan mebuslara verilmiştir. Bütün parlamater devletlerde bu kaide carîdir. Teşkilâtı esasiye kanunumuzun 15 inci maddesinde «kanun teklif etmek hakkı meclis âzasına ve İcra Vekilleri Heyetine mevdudur». denilmektedir. İngilterede bu hak daha vâsi bir şekilde tatbik edilmektedir. Bilhassa mahallî işler için bu teşebbüs ahaliden veya her hangi bir grubdan gelebilir. Bu ahali teşebbüsünün şu faidesi vardır ki her hangi bir işe dair bir teklif dermeyan edilirse o teklifin lehinde ve aleyhinde bulunacak olanların fikirleri sorulur; neticede teklifin kabulüne veya reddine karar verilir. Bu öyle bir sistemdirki kabineyi asla tehlikeye koymaksızın bir çok mühim işler halledilir. İsviçerde de ahali teşebbüsünün kanun vaz'ındaki mevkii malûmdur.

Teşkilâtı esasiye kanunumuz kanun teklifi bahsinde mebuslarla hükûmete ayni salâhiyeti vermiş olmakla beraber bu salâhiyet büyük çoğunlukla hükûmet tarafından istimal olunur. Bu da gayet tabiîdir. Zira halkla yakından temas eden, idarenin başında bulunmak itibarile memleketin idare ihtiyaçlarını yakından görüp anlıyan hükûmettir. Ve bu ihtiyaçları tatmin için iktiza eden tedbiri o düşünür ve ona göre kanun lâyıhaları tanzim eder.

Mâahâzâ parlamanter hükûmetlerin büyük kusurlrından biri kanun teklif etmek salâhiyetinin çok istimal edilmesidir. O kadar çok istimal

edilir ki memleket hemen de bir kanun sağanağı altında kalır. Kanunların çok olması büyük bir fayda temin etmez. Kanunlar ne kedar çok olursa tatbiki de o kadar güçleşir, yürüyen cemiyetin ihtiyaçlarını karşılamak lâzımdır. Fakat cemiyetin yürüyüşü o kadar hızlı değildir ağır ağır yürür. Bunun için kanunlar da cemiyetin yürüyüşünü takip etmelidir. Bir devlette en mühim şey mevcut kanunları en iyi tatbik edecek kudret ve istidatta namuslu ve liyâketli idare memurları yetiştirmektir. Bu, olmadıkça ne kadar çok, ne kadar tafsilâtlı kanunlar vücuda getirilirse getirilsin faydası az olur.

Her hangi taraftan gelirse gelsin bir kanun teklifi mevzuubahs olduğu vakıt bunun takip edeceği bir takım usul ve merasim vardır.

Gerek hükûmetten ve gerek mebuslar tarafından yapılacak her hangi bir kanun teklifi lâyıha halinde ve esbabı mucibe lâyıhası da birlikte olarak meclis riyasetine takdim olunur. Hükûmet tarafından gelecek lâyıhalar heyeti vükelâ mazbatası şeklinde yani bütün vükelânın imzası altında olmak lâzımgelir. Bu lâyıhaya icabederse istatistik malumâtı dahi ilâve olunabilir. Lâyıha Başvekâlet tezkeresi ile meclis riyasetine gönderilir.

Meclis reisi bu lâyıhayı bir encümene havale ede.

Nizamnamei dahilî hükmünce her sene meclisin ilk içtimaında mevcut vekâletlere mütenazır olarak birer encümen teşkil olunur; her vekâlete

karşı bir encümen vardır. Her hangi bir vekâletin işi evvelemirde o vekâlete mütenazır olan encümende tetkik edilir. (Vekâletlere mütenazır olmıyan encümenler de vardır: Teşkilâtı Esasiye Encümeni, Meclis Hesabatı Encümeni, Arzuhal Encümeni, Müvazenei Maliye Encümeni, Divanı Muhasebat Encümeni, Kütüphane Encümeni bu kabildendir). Bu encümenler intihap edildikten sonra encümen âzâsı toplanarak kendilerine gizli reyle bir reis ve bir de mazbata muharriri intihap ederler ve işe başlarlar.

Meclis Reisi lâyiha hangi Vekâlete taallûk ediyorsa o vekâlete mütenazır olan encümene havale eder. Bu encümen bir gün tayin ederek lâyihayı müzakereye vazeder.

Lâyiha Hükûmet tarafından gelmişse, lâyihanın ait olduğu vekil ve yahut vekâletin salâhiyetli büyük memurlarından biri o gün için encümende hazır bulunmak üzere haberdar edilir. Bunlar muayyen zamanda encümende hazır bulunarak lâyihanın üzerine izahat verirler. Lâyiha bir mebus tarafından verilmişse o mebus veya lâyihada imzası bulunan mebuslar davet olunarak onlar da lâyihanın esbabı mucibesini izah ederler ve müzakere bunların huzurunda cereyan eder.

Müzakere her şeyden evvel böyle bir kanuna lüzum ve ihtiyaç olup olmadığı noktasında yani kanun lâyihasının heyeti umumiyesi hakkında cereyan eder. Encümen lâyihanın heyeti umumiyesi hakkında kabul kararı verdikten sonra maddeler üzerinde müzakereye devam eder. Encümen kanun

lâyihalarının tetkiki sırasında devlet dairelerinden her türlü malûmatı istemeğe ve toplamağa salâhiyetlidir Maddelerin tetkik ve müzakeresi sırasında encümen hükûmetin veya mebusun verdiği lâyihanın metni üzerinde istediği tâdilât ve tashihatı yapabilir ve nihayet bu müzakerelerin neticesinde bir şekil takarrür eder. Müzakere hitam bulduğu gibi lâyihanın teklif olunan aslı bir tarafda ve encümenin kabul ettiği şekil diğe rtarafta olmak üzere lâyihayı bastırarak ve encümen tarafından yapılan esbabı mucibe mazbatasını da buna ilâve ederek heyeti umumiyenin müzakeresine vazedilmek üzere Meclis riyasetine takdim eder

Meclis reisi encümenlerden gelen bu mazbataları sıra ile müzakere ruznamesine derceder hiç bir mazbata encümenden çıktıktan sonra 48 saat geçmeden heyeti umumiye müzakeresine konamaz. Bunun sebebi mebuslara dağıtılâcak olan mazbata ve lâyihayı mebusların tetkik ve mütaleasına vakit bırakmakdır.

Meclis heyeti umumiyesi ruzname sırasile işleri müzakere eder. Kanun lâyihasının müzakeresi sırası gelince Meclise riyaset eden zat böyle bir lâyihanın müzakere edileceğini söyliyerek lâyihanın metninin okunmasını kâtibe emreder. Bu metin encümenden çıktığı şekildeki metindir. Reis isterse ve yahut mebusların talebi üzerine esbabı mucibe mazbatasını da okutturur. Fakat esbabı mucibe mazbataları zaten mebuslara tevzi edilerek malûmları olmuş bulunduğu için çok kere bu mazbataların okunmasına lâzum görülmez.

Kanun lâyihası okunup bittikten sonra lâyihanın esası hakkında söz söylemek, mütalea dermeyan etmek istiyenler olup olmadığını sorar. Bunu müteakip kanun lâyihasının esası hakkında mütalealarını, fikirlerini dermeyan etmek istiyen mebuslar derhal isimlerini kaydettirerek söz alırlar ve kayıt sırasınca her mebus o kanunun heyeti mecmuası yani esası hakkında mütalealarını serd ve izah ederler.

Hükûmet kanun lâyihasının müzakeresinde behemehal Mecliste hazır bulunur. Ya Başvekil ve yahut kanunun taallûk ettiği Vekil bu münakaşaya iştirak eder. Vâki olan itirazlara cevap verir, lâyihadaki fikirleri müdafaa eder. Bu münakaşa maddelere geçilmeksizin lâyihanın takip ettiği esas fikrin kabul veya reddi hakkında cereyan eden bir münakaşadır.

Nihayet müzakere kâfi görüldükten sonra kanunun heyeti umumiyesi yani esası reye konur şayet lâyiha reddedilmişse artık mesele kalmamıştır ruznamenin diğer maddelerine geçilir. Ve aradan bir sene geçmedikçe o lâyiha bir daha teklif edilemez.

Kanun lâyihasının esası kabul edilmişse o vakit maddeler birer birer okunup müzakere edilir. Her madde okundukça Meclis Reisi bu madde hakkında söz söylemek, mütalea dermeyan etmek isteyenler olup olmadığını sorar ve isteyenlerin isimlerini kâtipler kaydeder. Söz alan mebuslar yine sıra ile maddenin muhteviyatı hakkında mütalealarını dermeyan ederler. Hükûmet veya Encümen

Reisi veya mazbata muharriri maddeyi müdafaa eder ve yazılış tarzındaki esbabı mucibeyi izah eder.

Maddelerin müzakeresi sırasında bir çok tadil teklifleri vâki olabilir. Bu teklifler bir takrir şeklinde verilir. Bu tadil teklifleri üzerinde de münakaşa cereyan eder ve teklif reye konulur eğer tadil teklifi kabul olunursa o şekilde maddenin yeniden tanzimi için madde tekrar encümene havale olunur ve diğer maddelerin müzakeresi devam eder. Tadil teklifleri bir maddedeki kaydın daha iyi anlaşılması için ibarenin tashihi veya maddedeki hükmün daha faydalı bir tarza tahvili suretinde vaki olur. Eğer yalnız basit bir ibare tashihinden ibaret olup ta Meclis tarafından bu teklif kabul olunursa derhal orada kâtipler tarafından tashih edilir.

Bu suertle lâyiha madde madde münakaşa edilir, tashih edilir, madde madde reye konur, tadil teklifleri kabul olunursa encümene iade olunarak encümen tarafından bu teklif daiersinde madde yeniden tertip edilir ve tekrar heyeti umumiyeye arz olunarak reye vazedilir. Ve maddelerin müzakeresi hitam bulduktan sonra kanunun heyeti mecmuası tekrar reye konulur. Kabul edilince lâyihanın birinci müzakeresi nihayet bulmuş olur.

Kanun lâyihaları iki müzakereye tabidir. Yani iki defa Meclisin kabul kararına iktiran etmiş olmalıdır. Bazı memleketlerde üç müzakereye tabi tutulmuştur. Ezcümle İngilterede bu şekil câri olduğu gibi Vaymar Kanunu Esasisine göre mühim

meselelerde Almanyada dahi üç müzakere kabul edilmiştir. Bizim Teşkilâtı Esasiye Kanunu, mutavassıt bir şekil kabul etmiş demektir.

Lâyihanın ikinci müzakeresine birinci müzakerenin hitamından en az beş gün geçmedikçe başlanamaz. Bu müddet mebusların daha derin düşünmelerine ve işi daha dikkatli mütalea etmelerine vakit bırakmak içindir.

İkinci müzakerede kanunun esası hakkında münakaşa cereyan etmez. Yalnız maddeler üzerinde yine bazı tadil teklifleri yapılabilir münakaşa buraya inhisar eder ve maddeler yine birer birer okunup münakaşa edildikten sonra reye konulur. Maddeler reye iktiran ettikten sonra kanun lâyihasının heyeti mecmuası tekrar reye vazedilir ve kabulü müteakip Meclisin vazifesi hitam bulmuş olur.

Meclis reisi kabul edilen şekilde kanuni neşir ve ilân için lâzım olan muamelenin ifası zımnında Başvekâlete bir tezkere ile gönderir ve Başvekâlet Reisicümhura arzederek neşir ve ilânı emrini alır.

İki müzakere usulünden müstesna lâyihalar —Kanun lâyihalarının iki defa müzakeresi usulünden bazı lâyihalar müstesnadır.

1 — Bütçe kanunu ve bütçeye taallûk eden bütün kanunlar

2 — Hesabı at'i Kanunu

3 — Meskûkâtı hazineye müteallik kanun

4 — Ecnebi devletlerle akdolunan muahedat ve mukavelâtın kabulüne dair kanun

5 — İnhisarlar ve malî taahhüdü mütazammın mukavelât ve imtiyazatın tasdik veya feshine dair kanun

6 — Meclisin nizamnamei dahilisini tadil eden kanun

7 — Bir kanun maddesinin tefsirine dair olan karar

8 — Müstaceliyet kararile çıkan kanun

9 — Reisicümhurun bir daha müzakere olunmak üzere iade ettiği kanun

Bütün bu kanunlar yalnız bir müzakereye tâbidir.

Müstaceliyet ve takdimen müzakere — Bir kanun lâyihasının meclis heyeti umumiyesinde müzakeresine başlanırken bazı meseleler tahaddüs edebilir. Ezcümle kanun lâyıhasının müstaceliyet yoliyle müzakeresi istenebilir veyahut bir lâyıhanın rüznamede mevcut sıraya bakmaksızın her meseleye takdimen müzakeresi talep olunabilir. Binaenaleyh esas müzakereye başlamadan evvel bu meseleler müzakereye konulur.

Yukarıda söylediğimiz veçhile her kanun lâyıhası iki müzakereye tâbidir. Meclis bir kanun lâyihasını müzakere ve kabul ettikten sonra o lâyihaikinci defa olarak meclisçe bir daha müzakere olunmak ve kabul edilmek lâzımdır. Bunun sebebi kanunların tanziminde mebusların çok derin düşünmelerine ve etraflı malûmat istihsal ve tetkikat icra ederek kanunları en iyi şekilde çıkarmala-

rına vakit bırakmaktır. Şu kadar ki bazı ahvalde kanun lâyihasının bir an evvel çıkarılması memleketin büyük menfaatleri muktezasından olabilir. Ve bazan da işin ehemmiyetine mebni bir lâyihanın bütün işlere takdim edilerek müzakereye konulması icabeder. Böyle bir halde hükûmet ya müstaceliyet kararı ya takdim kararı istiyebilir.

Müstaceliyet kararı kanun lâyihalarının iki defa müzakeresi hususundaki umumî kaideden ayrılarak her hangi bir kanun lâyihasının bir defalık müzakereye tâbi tutulmasını kabul etmek demektir. İki müzakere arasındaki zaman kaydından kurtularak ve ikici müzakere için sarfedilecek zamanı tasarruf ederek daha çabuk bir tarzda kanunu meriyete koymak kasdını takip eder.

Müstaceliyet kararı talep edildiği takdirde hükûmet bunun esbabı mücibesini tahriren meclise bildirir ve icabederse işin ait olduğu vekil şifahen dahi izahat verir. Bunun üzerine meclis lâyihanın müstacelen müzakeresini münasip görür ise o lâyıha bir defalık müzakereye tabi tutulmuş olur.

Müstaceliyet meselesinde münakaşe cereyan etmez yalnız teklif reye konulur. Teklifin red veya kabulüne karar verilir.

Takdimen müzakere talebi de bu tarzda cereyan eder takdim teklifi yani rüznamede mevcut diğer meselelerden evvel o lâyıhanın müzakeresi talebi yine esbabı mücibesi serdedildikten sonra heyeti umumiyece ya red veya kabul olunur. Kabul olunduğu takdirde o lâyıhanın rüznamedeki sıra-

sına bakmaksızın her meseleden evvel müzakeresine başlanır. Fakat takdim kararı lâyıhanın iki defa müzakeresine mani değildir. Takdim kararı verilmekle beraber mevzuubahs olan lâyıha yine iki defa müzakereye tabi tutulur.

Fakat bazan hem takdim hem müstaceliyet kararı istenebilir. Bu talep meclise kabul olunur ise o lâyıha hem bütün işlere takdim olunarak müzakere edilir; hem de yalnız bir müzakereye tabi tutulur.

Tadil ve fesih ve ilga — Kanunların tadili, feshi, ilgası yine bir kanundur yalnız tefsir kanun kuvvetinde bir karardır ve ayni usule tabidirler.

Sikke darbı — Sikke darbı hükümranlığın yine teşrî kudretine taallûk eden bir vasıftır. Bu da bir kanun ile yapılır ve umuru maliyeye merbut olduğu için bir müzakereye tâbi tutulması lâzım gelir.

İnhisarlar ve imtiyazlar — İnhisar ve malî taahhüdü mutazammın mukavelât ve imtiyazatın tasdik ve feshi meselesi de bir taraftan teşrî vasfına ve diğer taraftan devlet emvali üzerindeki tasarruf ve mürakabe vasfına taallûk eder. Bunlar da aşağı da ecnebi devletler ile yapılacak mukavelât ve taahhüdat bahsinde izah edeceğimiz usul dairesinde bir kanun ile meclise gelir ve bir müzakereye tâbi tutulur.

Yabancı devletlerle münasebet

Kanun «devletlerle mukavele ve muahede ve

sulh akdi ve harp ilânı» kudretlerinin Büyük Millet Melisine ait olduğunu göstermektedir. Buda gayet tabiîdir. Hükümran munhasıran meclis olunca devletin hayat ve bekâsına taalluk eden bu en mühim meseleler şüphesiz meclise ait olmak lâzımgelir.

Yabancı devletlerle münasebatın esası devletin hayatını ve milletin bekâsını tehlikeye düşürmesi mümkün olan her hangi bir ihtimale karşı uyanık bulunmak bu imkânları bertaraf edecek surette millî müdafaayı temin etmek devletin kudreti askeriyesini artırmak ve onu en müessir silâhlarla techiz etmek ve askerî terbiyeyi en yüksek mertebeye çıkararak milletin mukavemet kudretini tezyid etmek ve bu suretle haricî tecavüze karşı milletin selâmetini ve emniyetini tesis ederek refah ve medeniyet yolunda huzur ve sükûn ile çalışmasını temin etmektir.

Bu fikir bir taraftan dahilî mesaiyi diğer taraftan haricî mesaiyi istilzam eder. Dahilde yapılacak iş yukarıda zikrettiğimiz askerî tedbirlerle beraber iktisadî ve sınaî mesaiyi icabettirir. Hariçte yapılacak iş ise ecnebî devletlerle iyi münasebetler tesis etmek her hangi bir devletin Türkiye hakkındaki âmâl ve efkarına vukuf peyda etmeğe çalışmak ve tahaddüs eden veya muallakta bulunan meseleleri ve ihtilâfları sükûn ve salah içinde halletmeğe uğraşmak ve nihayet dostluklar ve belki de ittifaklar için müsait zemin hazırlamak ve nihayet beynelmilel münasebette kuvvete müracaat etmeğe mahal bırakmamak gibi mühim ve azim mesaiyi icabettirir.

Büyük Millet Meclisi milletin yegâne mümessili ve hakikî hükümrânı olmak itibarile millî ordunun emir ve kumandası dahi Millet Meclisine aittir, fakat bu fikir sadece nazariyatta kalmıştır. Teşkilâtı esasiye kanununun 40 ıncı maddesinde «baş kumandanlık Türkiye Büyük Millet Meclisinin şahsiyeti mâneviyesinde mündemiç olup Reisicümhur tarafından temsil olunur. Kuvvei harbiyenin emir ve kumandası hazarda kanunu mahsusuna tevfikan erkânı harbiyei umumiye riyasetine ve seferde İcra Vekilleri Heyetinin inhası üzerine Reisicümhur tarafından nasbedilecek zata tevdi olunur» denilmektedir.

Reisicümhur zaten Büyük Millet Meclisinin mümessili olarak devletin başına getirilmiş bir zat olduğu için yine Büyük Millet Meclisinin mümessili sıfatile orduya kumanda etmesi kadar tabiî bir şey olamaz. Fakat kuvvei icraiye reisinin istimal edeceği bütün salâhiyetler kabine vasıtasiyle olacağından bu salâhiyetler meclisin mürakebesine tabi olmak da en tabiî bir haldır. Demek olurki tertibat ve tedarikâtı askeriyenin mürakebesi ve millî müdafaayı temin edecek surette tedbir alınıp alınmadığını kontrolü Millet Meclisine ait en mühim haklardan biridir. Bu hakkın istimali ise meclise karşı mes'ul bir makamı icabettirir. Halbuki filiyat böyle değildir.

Kabinede bir Müdafaai Milliye Vekili vardır ki Müdafaai Milliye ile asla alâkası yoktur. Bu vekâlet Erkânı Harbiyei Umumiye'nin ihtiyaç gös-

terdiği şeyleri almak ve onun emrine hazır bulundurmakla mükelleftir. Bütün askerî tertibat, techizat, tedarikât Erkânı Harbiyei Umumiye'ye aittir. Erkânı Harbiyei Umumiye bu vezaifede kusur ettiği takdirde mes'uliyet tevcih edecek bir makam yoktur. Çünkü Müdafaai Milliye Vekili bunlardan mes'ul değildir. Erkanı Harbiyei Umumiye Reisi ise Kabinede dahil olmıyan müstakil bir makam olduğundan Meclise karşı mes'uliyeti yoktur. Ancak olsa olsa hükûmete karşı mes'ul olmak lâzımgelecektir. Şu halde Meclis murakabe hakkını istimal edemiyecek bir vaziyette kalmaktadır. Bu, kanunun tesis ettiği sistemle açık bir tezat teşkil etmektedir. Bu işin sair devletlerde olduğu gibi makul bir şekle ifrağı şayanı temennî görülür

Haricî mesaiye gelince ecnebî devletlerle diplomasî münasebâtı doğrudan doğruya Meclis tarafından idare olunamaz, bir tezekkür ve teşri meclisinin bu münasebeti idare etmesi mümkün olmaz. Diplomasi münasebetleri çok kere derin teenni ve sürekli mesaiye mahremane cereyan etmesi lâzımgelen müzakeerlere ihtiyaç gösterir. Meclis halinde müteşekkil bir heyetin bu sürekli çalışmayı yapamıyacağı muhakkak olduğu gibi yüzlerce eşhastan terekküp eden bir heyette de mahremiyetin muhafazası şüpheli bir hal alır. Bundan dolayı diplomasi temaslar ve müzakereler daima reisi devlet namına kabine tarafından yapılır.

Fakat bu temas ve müzakerenin neticesi bir mukavele veya muahede akdına müncer olursa bu

mukavele veya muahedenin mer'i ve muteber tutulması için Meclisin tasdik etmesi iktiza eder.

İngilterede siyasî taamul, malî bir taahhüdü mutazammın olmıyan mukavele ve muahedelerin Parlementonun tasdikinden âzâde olması merkezindedir. Fransa dahi ayni taamülü takip eder. Fakat zamanımızda kabineler pârlementonun tasvibine mukarin olmıyan hiç bir hareketi siyesiyede bulunamamaktadırlar. Kabineler hemen de hafta geçmez ki siyasî muamele ve hareketlerinden pârlementoyu haberdar etmek suretile hiç olmazsa zımnen teşri heyetlerinin muvafakat ve tasvibini elde etmesinler.

Bizim teşkilâtı esasiye kanunumuz pek sarih olarak ecnebî devletlerle yapılan mukavelât ve muahedâtın itibarini munhasiran Meclisin tasdikiyle mukayyet tutmuştur. Bu nevi muahedelerin tasdiki hususundaki usul ve merasimi de nizamnamei dahilînin 112 inci maddesi tayin etmektedir.

Bu madde hükmüne göre mukavele ve muahedenin maddeleri reye konmaz ve metni hakkında tadilât teklif edilemez. Hükûmet falan devletle yapılan şöyle bir muahede veya mukavelenamenin tasdiki lüzumuna dair Meclise bir kanun lâyihası tevdi eder. Müzakere olunan şey o kanun lâyihasıdır. Kanun lâyihası gayet kısa olur «falan devletle falan tarihte falan meseleye dair aktolunan muahede tasdik edilmiştir» yolunda bir kanundur.

Bu kanun zımnında muahede dahi tetkik olunur. Muahede veya mukavele metinleri tadil edilemez. Çünkü âkit taraflar bu metin üzerine ittifak etmişlerdir. Binaenaleyh muahedeyi ya olduğu gibi yani şekli hazıriyle kabul etmek veya reddetmek iktiza eder.

Muahede maddelerine itiraz edildiği ve itiraz nazarı itibare alındığı takdirde ait olduğu encümene havale olunur. Encümen yapacağı tetkikat üzerine muahedenin ya kabulüne ve yahut tehirine karar verir. Red kararı yerine tehir kararı verilmesi siyasî bir nezâket icabıdır. Mazbatada «Meclis muahede veya mukavelenin falan veya falan maddeleri hakkında hükûmetin nazarı dikkatini celbederek tasdiki için muktazi müsaadesini tehir eder» yolunda bir ibare kullanır.

Sulh akdi meselesine gelince bu da her nevi muahededen daha ehemmiyetli bir muahededir. Hasım bir devletle harbe nihayet verecek bu muahede doğruca milletin hayat ve bekasını alâkadar eden bir siyasî akiddir ki her memlekette parlâmentoların tasdikinden geçmedikçe bir hüküm ifade edemez.

Harp ilânı — Fransada hukukan harp ilânı salâhiyeti Reisicümhura aittir. İngilterede Kralın Meclisi Hâsı kararile harp ilân olunur. Amerikada kezalik cümhur reisi harp ilân eder, fakat bunlar hep zevahirden ibarettir. Zamanımızda harp eden yalnız ordular değildir, bütün bir millet bütün varlığını harp kefesine koymaktadır. Bugün

mine müstenit bir kanundur. 200 milyon lira varidat istihsal edileceği tahmin edilir iken elde edilen varidat bazan 190 milyon tutabilir ve bazan 210 milyona çıkabilir. Çünkü cibayet edilecek varidatın bir çok iktisadî sebepler altında azalması veya çoğalması ihtimali vardır.

Diğer taraftan her hangi bir işin yapılması için bütçeye konulan para o sene tamamen sarfedilmiyebilir, daha az faaliyet yapılmak zarureti hasıl olur ve daha az para sarfolunur, bilâkis daha az sarfedileceği zannolunan ve ona göre tahsisat kabul edilen işlerde daha ziyade paraya ihtiyaç görülür. Bundan dolayı bütçe kanununun harfi harfine tatbiki devlet işlerinin geri kalmasına sebep olabilir.

Buna çare olmak üzere bir taraftan Maliye Vekiline bütçe fasıllarının maddeleri arasında münakale salâhiyeti verilmiş olduğu gibi diğer taraftan da hükûmetin göstereceği lüzum üzerine Meclisin fasıllar arasında münakale yapması usulü kabul edilmiştir.

Filhakika bütçe baplara ve fasıllara münkasem bir büyük cetvel halindedir. Fasıllar içinde de bir takım maddeler vardır. Maliye Vekili bir fasıl içinde müteaddit maddelere verilmiş olan tahsisattan yine o fasıl içinde olan diğer bir maddeye nakil suretiyle sarfiyat yapabilir. Fakat hiç bir vakit fasıldan fasıla tahsisat nakledemez.

Şayet fasıldan fasıla tahsisat nakletmek mecburiyeti hasıl olur ise Maliye Vekili bir kanun lâyi-

hasiyle Meclise müracaat etmek lâzım gelir. Meclis bu lâyihayı kabul ederek kanuniyet şekli verdiği takdirde lâyihada gösterilen fasıldan bir kısım tahsisat alınıp diğer kısma naklolunur ve o suretle sarfiyat yapılır.

Bundan başka tahminatın sene içinde zuhur eden hâdisata tevafuk edememesi yüzünden munzam tahsisat namiyle bazı işler için yeni tahsisat talep olunabilir. Böyle bir halde bir kanun lâyihasiyle falan vekâlet bütçesinin falanıncı faslına şu kadar bin lira munzam tahsisat verilmiştir tarzında bir kanun çıkarılır.

Nihayet zuhuru melhuz bazı hâdiseleri karşılamak için fevkalâde tahsisat namiyle bir vekâlete bütçede mevcut tahsisattan başka bir tahsisat verilebilir ki o da yine bir kanun lâyihasının Meclis tarafından kabuliyle olur. Bu nevi tahsisat çok kerre müdafaai milliye için verilir.

İşte bu suretle bütçe kanunu devletin cibayet edeceği varidatı tayin ve bu varidatın sarfedileceği yerleri tesbit etmek üzere hükûmete bu varidatı toplayıp gösterilen mahallere sarfı lüzumunu emreden bir kanundur.

Bütçenin mürakabesi — Bütçe yapmak, varidatın ne suretle cibayet olunacağını ve elde edilecek paranın nereye sarfedileceğini göstermek, sarfiyatın bu kanun hükümlerine tam muvafık bir şekilde ifasını temin için kâfi değildir. Bunu müessir surette mürakabe etmek ve tatbiki kendisine tevdi olunan bütçeye hükûmetin tamamile riayet etme-

sini temin eyliyecek vasıtalar bulundurmak iktiza eder. Eğer bu vasıtalar bulunmaz ve mürakabe ciddî surette yapılmazsa bütçe kanunu teyitsiz bir kanun halinde kalır. Bundan dolayı bütçenin tam tatbikini temin için iki şekil mürakabe tesis edilmiştir.

1 — Divanı Muhasebat namiyle bir dairenin ihdası,

2 — Hesabı kat'î kanununun Meclise tevdii.

Divanı Muhasebat, bütçenin tatbikini mürakabe ile mükellef olan bir heyettir. Bu heyet doğruca Meclise merbut olup mürakabeyi Meclis namına yapar. Divanı Muhasebat devlet sarfiyatını evvelemirde vize tarikiyle mürakabe eder. Yani sarfedilecek paranın bütçede gösterilen mahalle masruf olup olmadığını tetkik ederek bütçeye muvafık gördüğü takdirde sarfına izin verir.

Divanı Muhasebat, bundan maada Meclise sarfiyatın ahvaline ve dairelerin taahhüdatına müteallik üç ayda bir rapor verir.

Kezalik Divan, hesabı kat'i kanun lâyihasının tevdiinden nihayet altı ay sonra Meclise umumî mutabakat beyannamesini takdim eder.

Divanı Muhasebatın diğer bir vazifesi de devlet varidatını cibayet ve sarfa mezun olan mal memurlarının memuriyetleri zarfında sarfettikleri paraların yolunda sarfedilip edilmediğini tetkik etmek ve yolsuz sarfiyattan dolayı onları mes'ul tutmaktır. Bu memurların zat ve zaman hesabı denilen hesaplarını rüyet ve tetkik eder.

Zat hesabı, bir mal memurunun memuriyeti müddetince cereyan eden muamelât ve hesabatının tetkikidir. Zaman hesabı ise her sene her mal memuriyeti dairesinde vuku bulan muamelât ve sarfiyatın hesabıdır. Bu hesapların rüyeti neticesinde Divanı Muhasebat çok kere mal memurlarını tazminat ile mahkûm eder. Burada Divanın ifa ettiği vazife âdeta bir mahkeme vazifesidir. Mal memurlarının sarfiyatının yolsuz ve usulsüzlüğünden mütevellit dâvâlarda Divanı Muhasebat münhasıran hâkimdir Bundan dolayı Divanı Muhasebat nezdinde bir müddeiumumî de mevcuttur.

Divanı Muhasebatın yaptığı bu mürakabeden başka Meclisin diğer bir mürakabe vasıtası da hesabı kat'î kanun lâyihasının tetkik ve kabulüdür.

Hesabı kat'î lâyihası bütçede tahmin edilen varidatın o sene içinde hakikî gelirinin ne olduğunu gösteren ve bütçede kezalik tahmin edilmiş olan masarifin hakikî sarfiyatı neye baliğ olduğunu bildiren bir lâyihadır. Bu lâyiha bütçenin bütün fasıllarına mütenazır olarak tanzim edilir.

Senei maliyenin hitamından itibaren nihayet ikinci senenin teşrinisanisi iptidasına kadar Maliye Vekâleti bu hesabı kat'î lâyihasını Meclise tevdi etmek mecburiyetindedir. Meclis karşılıklı rakamlar üzerine tetkikatını yaparak bütçe kanunundan inhiraf edilmeksizin ne varidat istihsal edildiğini, ne masraf yapıldığını görür.

Mutabakat beyannamesi — Divanı Muhasebat hesabı kat'î kanununun Maliye Vekâletinden Mec-

lise takdim edildiği tarihten itibaren altı ay zarfında hesabı kat'î kanununun müteallik olduğu malî sene zarfında devletin bütün varidat ve sarfiyatının bütçe kanununa ve bu hesabı kat'îye mutabık olup olmadığı hakkında bir mutabakat beyannamesi verir.

Meclis, hesabı kat'î kanununu kabul ve tasdik ettiği gibi artık o senenin malî hesabı kapanmış olur.

Adâlet vasfına taallûk eden vazifeler

Bu vazifeler devletin ceza siyasetinin lüzumu halinde tâdili ve mahkemelerden sadır olan hükümlerin icrasından bazan sarfınazar olunması ve bazı cezaların iskat veya tahfifi ve nihayet idam hükümlerinin infazına müsaade verilmesi şeklinde tezahür eder.

Medeniyet seviyesi muhtelif olan ve ayni ırka mensup olmamak sebebiyle muhtelif temayüller taşıyan geniş bir cemiyet içinde öyle haller olabilir ki, bir sahada devletin ceza siyasetinin tamamen tatbiki sükûn ve asayişi uzun müddet tehlikeye koyabilir; böyle bir vaziyette devlet tahkikat veya mücazatı kanuniyenin tecili suretile o saha halkına emniyet vermek ve suçluların bir daha suç işlemeleri halinde eski suçlariyle beraber ceza göreceklerini hatırlatarak tekrar suç işlemelerine mâni olmak tedbirini tatbik etmeyi millî menfaate daha uygun görebilir. Nitekim Tunceli ıslahatına taallûk eden kanun, bu fikir ile tanzim olunmuştur.

Orada tahkikat ve mücazatı kanuniyenin tecili salâhiyeti Meclis tarafından Müfettişliğe verilmiştir.

Af meselesine gelince, kanun umumî ve hususî af hakkını da Büyük Millet Meclisine tevdi etmiştir. Umumî af, ceza hukukuna göre hem suçu hem cezayı ortadan kaldıran aftır. Suça tesir etmeksizin yalnız cezayı ortadan kaldıran affa hususî af denilir.

Umumî af bazı siyasî mülâhazat üzerine ve bilhassa memlekette sükûn ve emniyeti tesis kasdile yapılır ki, münhasıran siyasî ve şümullü suçlar hakkında vâki olur, hususî af bu mahiyette değildir. Bazı adlî hatâların tashihi için ihdas edilmiş bir yoldur.

Umumî af her memlekette parlâmentolar tarafından istimal olunur. Bu af âdeta bir kanun mahiyetindedir. Fakat hususî af hakkı çok yerlerde hükümdarlara ve devlet reislerine tevdi olunmuştur. Bu af bazı adlî hatâları ıslah, bazı nisbetsiz cezaları tehvin eylemek ve nihayet tehzibi ahlâka hizmet eden bir vasıta olmak üzere ihdas edilmiştir.

Mahkemelerin verdikleri hükümlerde, hâkimler ne kadar ehil olurlarsa olsunlar ve hükümleri kararlaştırırken ne kadar dikkatli bulunurlarsa bulunsunlar, hatâ ihtimali daima mevcuttur. Hükümlerin derecelerden geçerek kat'iyet peyda etmiş olması da hükmün tam bir hakikat ifade etmiş olmasını icap etmez. Kat'iyet kesbetmiş olan hükümle-

rin hakikat gibi telâkki olunması kanunî bir farazîyeden başka bir şey değildir. Hakikat farzolunan bu hükümlerde öyle bir takım adlî hatâlar olabilir ki, hükmün tamamen icrası adâletsizliğe ve zulme müncer olabilir. Ceza hukuku bu nevi hatâları ıslah ve adâletsizlikleri bertaraf edebilmek için üç yol ihdas etmiştir:

1 — Hükümden sonra iadei muhakeme talebidir.

İadei muhakemenin başlıca sebebi kat'iyet kesbetmiş olan hükmün bir hatâya müstenit olduğunu teyit edecek yeni deliller zuhur etmiş olmasıdır.

2 — Kat'iyet kesbeden ilâmda, kanunun bazı ahkâmının ihlâl edilmiş olduğu anlaşılması üzerine Adliye Vekilinin emri tahririsine istinaden Başmüddeiumuminin talebi üzerine Mahkemei Temyizin ilâmı nakzetmesidir.

Vâkıa bu nakz kanunun menfaatinedir. Tarafeyn bundan istifade edemez. Ancak kanunun menfaatine de olsa nakzedilmiş bir ilâma müsteniden ceza hükümlerinin tatbiki adâlete mugayir olur, ve bundan dolayı da bu nevi hükümler icra edilemez.

3 — Hususî af yolu.

İadei muhakemeyi mucip bir sebep zuhur etmeyebilir. Emri tahrirî ile nakzı mucip olacak bir sebep mevcut olmayabilir, fakat kat'iyet kazanan mahkûmiyet ilâmında fiilin takdiri ve cezanın ta-

yini hususunda vicdana tam bir itminan vermeyen ve bazı adlî hatânın vukuu ihtimalini uyandıran ahval hissedilirse cezanın affı veya tahfif ve tâdili için kanunlar devlet reisine veya Millet Meclisine salâhiyet verirler.

Bir de uzun müddetli cezalarda mahkûmun tehzibi ahlâk edecek derecede ceza görmüş olması ve daimî bir malûliyete uğramak veya ihtiyarlık çağına gelmek sebebile cezanın devam ve infazı vicdana ıztırap verecek bir halde bulunması suretinde de ceza müddetinin bakiyesi affolunması insaniyet ve mürüvvet iktizasından görülebilir.

Bu sebeplere mebni bizim Tşekilâtı Esasiye anunumuz üç nevi af ihdas etmiştir:

Umumî af; hususî af ve cezaların tahfif ve tahvili haklarını Büyük Millet Meclisinin salâhiyetine bırakmıştır.

Daimî malûliyet veya ihtiyarlık sebebiyle şayanı merhamet bir hale gelmiş olan mahkûmların ceza müddetlerinden bâki kalan kısmının affı hakkını Reisicümhura tevdi etmiştir.

Mürakabe salâhiyeti

Teşkilâtı Esasiye kanununun yedinci maddesinde «Meclis Hükûmeti her vakit mürakabe ve iskat edebilir», denilmiştir. Şu halde Meclis Hükûmetin ef'al ve muamelâtını anlamak ve icap ederse Vekilleri muaheze ve iskat etmek salâhiyetini haizdir.

Bu vazifenin ifası için kanun üç yol ihdas etmiştir: Sual, istizah, Meclis tahkikatı.

Sual — Bunlardan en basiti sualdir. Sual haddi zatında her hangi bir mesele hakkında o işin ait olduğu Vekilden malûmat istemektir. Fakat bu malûmatı isteyişte bir muahaze kokusu vardır.

Şunu evvelemirde söyliyelim ki her hangi bir meselenin müzakeresi sırasında veya bütçe kanununun müzakeresi esnasında mebuslar, Vekillerden istedikleri suali sorabilirler; bu daima şifahîdir; ve muahaze maksadile yapılmaz; daha geniş malûmat almak ve mesele hakkında tenevvür etmek içindir. Fakat müzakere mevzuu olmayan her hangi bir mesele hakkında Vekillerden birine bir sual irad etmek muahazeyi davet edebilecek bir fiil ve hareket vuku bulmuş olması ihtimalini akla getirir ve böyle bir sual ancak bir takrir ile yani yazılı olarak yapılır.

Mebuslardan biri, bir Vekilden böyle bir sual sormak istediği vakit bir takrir tanzim eder, bu takriri Meclis reisine verir. Meclis reisi bu takrir üzerine Vekile bir tezkere yazar, sualin mahiyetini göstererek muayyen günde Meclise gelip cevap vermesini bildirir.

Vekil tayin edilen günde gelir, suale cevap verir. Fakat suale tahriren cevap verilmesi de istenebilir. Bu halde vekil tahriren cevap vermeyi tercih ederse muayyen günde gerek sual ve gerek cevap Mecliste okunarak zapta geçer ve mesele kapanır.

Vekil şifahen cevap verirse suali irad eden mebus ile Vekil arasında münakaşa cereyan edebilir.

vekilin cevabına karşı suali irad eden mebus tenkidatta bulunabilir.

Şayet muayyen günde takrir sahibi hazır bulunmazsa cevap en yakın bir celseye tehir olunur, o günde de hazır bulunmazsa sual sakit olur. Fakat takrir sahibi yeni bir takrir ile bir kere daha sualini tecdit edebilir.

Vekil de sualin cevabını tehir etmek hakkını haizdir; ya mesele hakkında kâfi derecede malûmat almak maksadile ve yahut siyasî ve umumî menfaat mülâhazasile sualin cevabını başka bir güne tehir edebilir.

Sual üzerine iki tarafça cereyan eden münakaşa; müzakerenin kifayeti ile neticelenir. Yani sualin kat'î bir neticesi yoktur. Suali irad eden mebus ile vekil arasındaki efkâr teatisine veya münakaşaya kimse iştirak etmez, buna rağmen bu tarz mürakabe tesirsiz addolunamaz. Çünkü bir taraftan bu münakaşa efkârı âmme muvacehesindedir, diğer taraftan verilen cevap Vekil için bazı muahazeyi davet edecek ahvali tazammun ediyorsa sualin istizaha kalbi mümkündür.

İstizah — Bütün parlâmentoların en büyük silâhi istizahtır. Kabinelerin beka ve sukutu daima istizahın neticesine bağlıdır. Parlâmento hayatında bu silâhın kullanması mühim bir hareket olduğu için teşkilâtı esasiye kanunları ve dahilî nizamnameler bu baptaki ahkâmı daha ihtiyatkârane, daha ihtimamlı tanzim etmişlerdir. Bazı memleketlerin kanunlarında istizah takriir hiç olmazsa ehemmi-

yetlice mikdarda mebuslar tarafından imza edilmesi şartı konulmuştur.

Bizim Teşkilâtı Esasiye kanunumuz, tek imzalı olarak yani bir mebus tarafından da istizah takriri verilebilmesi usulünü kabul etmiştir. Fakat buna bir kayıt koymuştur ki istizah takririnin her şeyden evvel Meclisin heyeti umumiyesine arzedilmesi ve istizahın Meclisçe kabul olunmasıdır. Bir istizah takriri verildiği vakit reis bu takriri Meclise arzeder. Meclis takririn kabul ve ademi kabulüne, müzakeresiz rey verir. İstizah takriri kabine ile meclis arasında umumî bir münakaşayı tahrik edecek ve belki de bir hükûmet buhranı uyandıracak bir mesele olduğu için Meclis böyle bir münakaşayı açmaya mahal olup olmadığını takdir ederek reyini izhar eyler.

Meclis istizah takririni kabul ederse ruznameye alınarak Reis, Başvekile yani kabine reisine ve yahut istizah yalnız bir Vekile ait ise o Vekile muayyen günde istizaha cevap vermesini bildirir.

İstizah her ne kadar muayyen bir vekile de tevcih olunabilirse de ekseriya karşı kabineye karşı vâki olur, istizahın vuku bulacağı celsede Başvekil veya takririn muhatabı olan Vekil veya Vekâletin büyük memurlarından biri Meclise gelir ve münakaşa başlar. Takriri veren mebus, istizah ettiği meselenin mahiyetini anlatır ve eğer müteaddit mebuslar tarafından takrir imza edilmiş ise ilk imzayı atmış olan söze başlar; Vekil cevap verir, noktai nazarını izah ve müdafaa eder, imza sahipleri ona cevap

verirler ve bütün mebuslar münakaşaya iştirak edebilirler ve fikir ve mütalealarını irad ederler. İstizah umumî bir münakaşa mevzuudur.

Bu münakaşalar nihayete erdikten sonra müzakerenin kifayetine karar verilir ve muhtelif mebuslar tarafından muhtelif takrirler ile münakaşanın neticesi tayin edilmeğe başlanır. Bu takrirlerden bir kısmı hükûmetin lehine bir kısmı aleyhine ve bir kısmı hem lehine, hem aleyhine kabili tefsir tarzda olabilirler. Bunlar arasında hükûmetin tercih ettiği takrir en evvel reye konur. Bu takrir Meclisin ekseriyeti arasına iktiran ederse diğer takrirlerin reye konmasına hâcet kalmaz, bu takrir kabul edilmezse sırasiyle takrirler reye konur, şayet reye konulan ve tasvip edilen takrirde hükûmete itimat gösterilmiş ise mesele kalmaz, ademi itimat gösterilmiş ise kabine çekilir ve Reisicümhura istifasını verir.

Ekseriya bu takrirlerde itimat meselesi doğrudan doğruya mevzuubahis olmaz. İzahat kâfi görülmemiştir, demekle ademi itimat kararı verilmiş telâkki olunur.

Bu izahattan anlaşılır ki, sual ile istizah arasında fark vardır:

1 — Sualin iradı için Meclisin kararına ihtiyaç yoktur. Halbuki istizahı kabul edip etmemek Meclisin hakkıdır.

2 — Sual umumî münakaşa mevzuu değildir. İstizah bilâkis bütün mebusların iştirak edebileceği umumî münakaşayı açar.

3 — Sual takriri her vakit takriri veren mebus tarafından istirdat olunabilir, istizah takriri ise Meclisçe kabul olunup ruznameye geçtikten sonra imza sahibi tarafından istirdat olunamaz. Artık o takrir Mecliisn malı olmuştur ve ancak Meclis kararıyle istirdat olunabilir.

4 —Sualin neticesi ademi itimada müncer olamaz. Halbuki istizah itimat ve ademi itimat ile neticelenebilir.

Meclis tahkikatı — Bu tahkikatı ekseriya kabinenin veya kabine âzasından birinin Divanı âliye sevkini icap edecek bir fiil yapmış olmaları ihtimaline müstenittir.

Meclis tahkikatı bir mebus tarafından verilen bir takrir ile başlar, dahilî nizamnamenin 169 uncu maddesinde denilmiştir ki:

«Hükûmetin vâki olan bir istizah veya bütçenin müzakeresi sırasında veya neticesinde ve yahut resen Teşkilâtı Esasiye Kanununun 46 ıncı maddesinin 1 ve 2 inci fıkrasında münderç Hükûmetin umumî siyasetinden ve Vekâletlerin ifa ve icrasına mecbur oldukları vazifelerden dolayı Vekillerden birinden veya İcra Vekilleri Heyetinden cezaî ve yahut malî mes'uliyeti müstelzim ef'al vukuundan bahisle tahkikat icrası talep olunursa reis bir takrir verilmek iktiza eder. Bu takrir reis tarafından Meclise arzolunur, alâkadar Vekil ve yahut Vekiller de keyfiyetten haberdar edilir.»

Bu takrir üzerine muayyen günde takrir sahibi ile Vekil veya kabine istima edildikten sonra

Meclis, takririn muhteviyatının tahkikine mahal olduğunu görürse bu tahkikatı yapmak üzere takriri Teşkilâtı Esasiye ve Adliye encümenlerinden mürekkep bir encümene ve yahut beşten on beşe kadar âzadan teşekkül edecek hususî bir tahkikat encümenine havale eder. Vekil o sırada mebus olmadığı ve Vekâlet makamından çekilmiş bulunduğu takdirde Meclis bunun yalnız tahrirî müdafaasını aldıktan sonra lüzum görürse işi marezzikr encümene gönderir.

Bu encümen âdeta br sorgu hâkimi vazifesini görür. Hükûmetin bütün vasıtalarından istifade eder ve istediği evrak ve vesaike vaz'ıyet edebilir. Usulü muhakemenin icap ettirdiği bütün muamelâtı ifaya salihtir.

Bu tahkikat neticesinde Encümen Vekilin cezaî veya malî mes'uliyetini müstelzim ef'alin vukuunu kabul etmiş ise heyeti umumiyeye bu baptaki esbabı mucibeli mazbatasını takdim eder; heyeti umumiye mazbatayı muvafık bulduğu takdirde Divanı âli teşkiline ve Vekilin orada muhakemesinin icrasına karar verir. Bu, bir ittiham kararıdır. Bu kararı müteakip Vekil Vekâletten sakıt olur.

Bazan bir tahkikatı cezaiye esnasında bir Vekilin de meselede alâkadar olduğu görülerek tahkikatı yapan hâkim tarafından ademi vazife karariyle iş Meclise gelebilir. Bu takdirde Meclis tahkikatına lüzum olup olmadığını anlamak ve kararlaştırmak üzere mesele evvelemirde beş kişilik ihzarî bir encümene havale olunur. Bu encümen tetkikatı neticesinde Meclis tahkikatına lüzum göste-

rir ve bu lüzum Meclisçe kabul olunursa yukarıda zikrettiğimiz tahkikat encümenine işi havale eder. Diğer taraftan her hangi bir işin bir encümende rüyet ve tetkiki sırasında cezaî veya malî mes'uliyeti müstelzim ef'al görüldüğü takdirde o encümenin vereceği mazbata üzerine de Meclis tahkikatının başlamış olduğu vâkidir. Eski Ticaret Vekili Bay Ali Cenani hakkındaki Meclis tahkikatı Divanı muhasebat encümeni mazbatasile başlamıştır.

Meclis tahkikatı yalnız cezaî ve malî meeslelere münhasır değildir. Her hangi bir madde hakkında Meclis resen ve geniş surette malûmat edinmek arzu ettiği takdirde bir tahkikat encümeni teşkil etmek ve yahut mevcut encümenlerden biri vasıtasile bu tahkikatı yaptırmak hakkını haizdir. Bu nevi tahkikatın icrasını mebuslardan biri veya bir encümen teklif edebilir.

Teşrî meclisinin imtiyazı

Teşrî meclisleri gerek kendiisne vâki olan tekliflerin müzakeresinde gerek hükûmeti mürakabede bazı nevi teminata mazhar olmazsa gayet çetin ve tehlikeli bir mevkide kalır. Hükûmetin elinde gayet büyük nüfuz ve kudret vardır. Devletin bütün vasıtaları bütün kudretleri onun elindedir. Hükümran olan meclis bu vasıtaların hüsnü istimalini hükûmete tefviz ederek uzaktan yakından mürakabe hakkını muhafaza etmiştir. Hükûmet bu, kudret ve bu vesait ile meclisi tehdit altında bulundurmak; istiklâl ve serbestisini ihlâl etmek ihtimali vardır. Bu tehlikeyi bertaraf etmek; mecli-

sin hürriyetini ve hareketin de istiklâlini temin edebilmek için kanun bazı tedbirler düşünmüştür. Bu tedbirler iki veçhelidir: Birisi meclisin heyet halinde hürriyet ve istiklâlini temin eden tedbirler; diğeri meclis âzasından olmak itibarile her mebusun şahsına ait teminatı muhtevi olan tedbirler.

Heyete mahsus teminat

Heyet halinde meclisin masuniyetini temin eedn tedbirler şunlardır:

1 — Meclis kendi âzasının intihap kabiliyetini ve intihabın muntazaman cereyan edip etmediğini bizzat kendisi takdir eder. Tâbiri âharla mebusların intihap mazbatalarının hâkimi meclistir.

İntihap mazbatalarına karşı vaki olacak itirazları intihabı yaptıran icra kuvvetine merbut bir makama mı tevdi etmeli, yoksa icra kuvvetinden tamamen müstakil olan ve hiç bir nüfuza tâbi olmıyan bir heyete mi tevdi eylemelidir? İcra kuvvetinden müstakil bir heyete tevdi edilmek lâzım gelir ise bu heyet kim olmalıdır, meselesi her teşkilâtı esasiye kanununun düşündüğü bir meseledir. Hiç bir yerde bu mazbataların tetkik ve tasdiki icra kuvvetine merbut bir heyete tevdi edilmemiştir. Sebebi şudur ki: mazbataların tetkiki icra kuvvetine tevdi edilecek olursa bu vasıta ile icra kuvveti teşrî meclisleri üzerine tahakküm vaziyeti alır. İcra kuvveti mazbatalara karar vermek yoliyle istemediği mebusun mazbatasına vaki olan en değersiz itirazları varid görerek onu mebusluktan meneder ve istediği mebusun mazbatasının bütün ku-

surlarına ve noksanlarına ve en ciddî itirazlara rağmen bu mazbatayı kabul ve tasdik eyler. Teşri kuvvetine karşı icra kuvvetinin yapacağı bu tahakküm meclisin bütün istiklâlini tehlikeye düşürür; bilhassa ötedenberi tenkidlerile hükûmetin icraatına ve siyasetine muhalif görünen mebusları meclise sokmamak ve onu susturmak için hükûmet elinde en emin bir vasıta olur. İşte meclisin hürriyet ve istiklâlini mahfuz tutmak kasdiyledir ki icra kuvveti hiç bir yerde bu işe karıştırılmamıştır.

Meclisin kendisi bu mazbatalara hâkim olduğu takdirde istiklâli her türlü taarruzdan masun kalır ise de bunda da bazı mahzurlar yok değildir. Muhtelif fırkaların mevcut olduğu ve disipline tâbi olmamak hasebiyle fırkalar arasında ihtirasın hâkim bulunduğu memleketlerde ekseriyet fırkası her ne pahasına olursa olsun kendi fırkasına mensup olan mebusların mazbatalarını her türlü itiraza rağmen kabul ve bilâkis diğer fırkalardan istemediği mebusların mazbatalarını her hangi bir kusur atfiyle reddedebilir. Bu takdirde de meclisin istiklâli ekseriyet fırkası tarafından tehdit edilmek tehlikesi vardır. Buna karşı kuvvei teşrîiyeden de müstakil bir kuvvet tarafından; hiç bir nüfuz ve tesire tâbi olmıyan bir heyet tarafından tetkiki en bitarafane ve âdilâne bir şekil görünür.

Bundan dolayıdır ki, İngilterede mazbataların tetkiki hâkimlerden mürekkep bir komisyona tevdi edilmiştir. Yunanistanda bu mazbataların mahkemei temyizce tetkik edilmesi usulü kabul edilmiştir.

Bir çok memleketlerde olduğu gibi bizde de bu mazbataların meclisçe tetkik ve tasdiki tercih edilmiştir. (Mebusluğun tekemmülü bahsine bakınız).

2 — Meclis kendi reisini ve kendi riyaset divanını bizzat kendisi intihap eder. Meclis Reisi icra kuvvetine merbut kalırsa ve icra kuvveti sahibi tarafından nasp ve tayin olunursa şüphesiz kendisini o makama getiren kuvvetin mecliste bir nüfuz vasıtası olmuş olur. Reisin ve riyaset divanının icra kuvvetine merbut kalması meclisin istiklâl ve hürriyetini şüpheye ve hattâ tehlikeye düşürebilir.

3 — Meclis kendi nizamnamei dahilisini kendisi yapar.

Nizamnamei dahilî meclisin gerek teşrî meselelerinde ve gerek mürakabe hususunda takip edeceği usul ve merasimi gösteren nizamnamedir. Bu nizamname meclisin encümenlere nasıl ayrılacağını, kanun lâyihalarının nasıl teklif ve tanzim olunacağını, lâyihaların ne şekilde tetkik edileceğini, ekseriyetin nasıl elde edileceğini ve sual ve istizahlarda nasıl hareket edileceğini ve ne yol takip olunacağını ve mecliste disiplin nasıl temin edileceğini gösteren bir nizamnamedir. Bunun tanziminde icra kuvveti müdahale edecek olursa daima hükûmetin mevkiini tahkim edecek ve mürakabeyi güçleştirecek kayıtlar ve hükümler koyarak meclisin hareket hürriyetini takyit edebilir.

4— Müzakerelerin alenî olması.

Müzaherelerin aleniyeti bir kaç noktai nazardan fevkalâde mühim bir keyfiyettir.

Gizlice ve dört duvar arasında müzakere, memleketi alâkadar etmez, müzakereler alenî olmazsa mecliste mühim meseleler cereyan ederken bunlara dair ne fikir ve mütalea dermeyan edildiğinin kimse farkında bile olmaz.

Hükûmeti mürakabe eden mebusların hükûmet muamelâtına karşı yaptıkları tenkitlerden kimse haberdar olmaz ve bu mebuslar aleyhine icra kuvveti tarafından bazı nevi tazyikler ve tehditler ve susturma vasıtaları istimal olunup olunmadığına kimse agâh olmaz. Böylece aleniyetin fıkdanı meclisi tazyik altında bulundurmanın emin bir vasıtası olur. Halbuki müzakere alenî olursa bütün millet meclisin mesaisine iştirak etmiş olur. Mecliste müzakere edilmekte olan büyük işler hakkında hür matbuat vasıtasile herkes fikir ve mütaleasını serdedebilir ve herkes mebusların serd ve irat ettikleri noktai nazarlara vâkıf olarak işlerin mahiyetini daha iyi anlar ve böylece halkın terbiyei siyasiyesi tekâmül ve inkişaf eder.

Müzakerelerin alenî olması gerek hükûmeti ve gerek mebusları efkârı âmmenin muvacehesinde bulundurur ve bu sebeple teyakkuz ve basiretlerini daha ziyade artırır. Aleniyet efkârı âmmenin meclise karşı bir mürakabesi, bir kontroludur.

Bundan dolayı kanun müzakerelerin alenî olması kaidesini vazetmiştir. Mahaza bazı müzakerelerin gizli yapılması memleketin umumî ve siyasî menfaati icabından addedildiği takdirde gerek hükûmetin ve gerek on beş mebusun teklifi üzerine hafi celse yapılmasına karar verilebilir.

Mebusların şahsına taallûk eden masuniyet — Heyet halindeki masuniyeti temin eden tedbirlerden başka kanun bir de mebusların şahsına ait masuniyetler tesis eylemiştir. Bu da iki veçhelidir: Biri mebusluk vazifesine taallûk eden masuniyetler, diğeri bu vazifenin haricindeki masuniyetlerdir.

Teşkilâtı Esasiye Kanununun 17 inci maddesine nazaran mebusluk vazifesine taallûk eden masuniyet şöyledir :

1 — Hiç bir mebus, meclisteki rey ve mütaleasından ve beyanatından asla mes'ul tutulamaz.

2 — Hiç bir mebus, meclis dahilindeki beyanat ve mütaleatının hariçte dahi izhar ve iradından mes'ul tutulamaz.

Mebusluk vazifesine taallûk etmiyen mesuniyetlere gelince:

1 — İntihaptan evvel veya intihaptan sonra ika edilmiş olduğu iddia edilen bir suçla maznun bir mebusun isticvabı, tevkifi veya muhakemesi meclis heyeti umumiyesinin izin ve kararına mütevakkıftır.

2 — Cinayet derecesinde olan cürmü meşhutlar bu kaideden müstesnadır. Böyle bir hal vukuunda adli zabıta derhal işe vazıyet eder; maznun mebusu derdest ve tevkif ederek tahkikat ve takibata başlar. Yalnız bundan meclisi haberdar eder.

3 — Bir mebusun intihaptan evvel veya intihaptan sonra aleyhine sudur etmiş olan bir ceza

hükmünün infazı mebusluk müddetinin hitamına kadar tâlik olunur. Bu müddet uzayıp da hükmün müruru zamana uğraması ihtimalini bertaraf etmek için kanun bu müddet zarfında müruru zamanı tatil etmiştir. Yani müruru zaman müddeti yürümez, ve ceza hükmü devrei intihabiyenin sonunda tatbik olunur.

Bir mebus aleyhine bir cürüm isnat edilmiş olmasından dolayı takibata meclis tarafından izin istenildiği takdirde makamı adlinin bu talebi Adliye Vekâleti tarafından Başvekâlet vasıtasile Meclis riyasetine gönderilir, Meclis reisi bu talebi Teşkilâtı Esasiye ve Adliye Encümenlerinden mürekkep muhtelit encümene havale eder. Muhtelit encümen işin iptida tetkiki için beş kişilik ihzarî bir encümen intihap eder. İhzarî encümen meseleyi tetkik ve maznunu istima edebilir. Neticede ihaneti vataniye ve irtikâp cürümleriyle mücazatı terhibiyeyi istilzam eden veya sirkat, sahtekârlık ve dolandırıcılık, emniyeti suiistimal ve hileli iflâs gibi cürümlerden biri isnat edilmiş olur ve ihzarî encümen buna kanaat hasıl ederse teşri'î masuniyetin ref'ine karar verilmesi lüzumunu bir mazbata ile muhtelit encümene bildirir. Muhtelit encümen dahi bu kanaati hasıl ettiği takdirde bir mazbata ile işi heyeti umumiyeye arzeder ve heyet masuniyetin ref'ine karar verdiği gibi takibata izin ve ruhsat vermiş demektir.

İsnat olunan fiil yukarıda gösterilen fiillerden olmadığı takdirde ihzarî encümen takibat ve muhakemenin devre sonuna tâliki hakkında bir maz-

bata tanzim ve muhtelit encümene takdim eder. Muhtelit encümen de ayni fikirde bulunduğu takdirde yapacağı mazbatayı kezalik heyeti umumiyeye arzeder ki heyeti umumiye de işin devre sonuna tâlikine karar verir.

Maznun mebus gerek ihzarî gerek muhtelit encümende ve gerek heyeti umumiyede kendisini müdafaa edebilir veya diğer bir mebusa müdafaa ettirebilir.

Teşrii masuniyet intizamı âmme meselesi olduğundan bu masuniyetin kaldırılmasına mebusun kendi rızası ve talebi kifayet edemez. Tahkikatın netayicine göre muhtelit encümenin ve heyeti umumiyenin kanaati lâzımdır.

Yine tekrar edelim ki, cinayet derecesindeki cürmü meşhutlarda bu merasime lüzum yoktur, adlî zabıta vazifesini kayıtsız ve şartsız ifa ederek yalnız meclisi haberdar eyler.

Bütün bu muamelât ve merasim ve bu masuniyetler mebuslar için bir imtiyaz çeşnisi vermekte ise de hakikatte imtiyaz değil mebusların fikir ve mütalea hürriyetini, tâbiri âharla söz serbestliğini temin kasdına makrundur, mebusa isnat edilen cürüm hakikaten vuku bulmuş ve mebus tarafından yapılmış bir cürüm müdür? Yoksa mebusu meclisteki kelâm hürriyetinden mahrum etmek ve onu hapishaneye tıktırarak sesini boğmak kasdından neşet eden uydurma bir cürüm müdür? Bütün merasim ve muamelâtın esası bunu tesbit etmek için mevzudur. Yoksa suçlu bir mebusu himaye mevzuubahis değildir.

Maahaza itiraf etmelidir ki, âdi suçlarda takibat ve muhakemenin devre sonuna taliki mebusları ceza mahkûmiyetine karşı bir nevi himaye mahiyetini almaktadır.

Sair memleketlerde mebus aleyhine takibat icrası için izin istemek mecburiyeti meclisin hali inikatta bulunduğu zamana mahsustur. Meclisin tatil devresinde yani hali faaliyette bulunmadığı zamanda icra ettiği bir fiilden dolayı izine ihtiyaç olmaksızın takibat yapılabilir ve bunun için teşrîî mesuniyetin ref'i kararına ihtiyaç görülmez ve takibat neticesinde de mahkûmiyet kararı devrei intihabiye sonuna talik edilmez.

Şu kadar ki, Büyük Millet Meclisinin bir hususiyeti, bu tarzı ihtiyar etmeyi zarurî kılmış görünür. Bu meclis daimî hali inikatta farzolunmaktadır, daimî hali inikatta olunca mebus aleyhine takibat icrası için mezuniyet istemek de tabii olur.

Ekseriyet nisabı ve reylerin istihsali

Meclis müzakereye başlıyabilmek için, meclis âzasının mecmuunun nısfından bir ziyadesi hazır bulunmak lâzımdır. Bu ekseriyet hasıl olmadıkça inikat vâki olamaz.

Gariptir ki, İngilterede bu nisaba ehemmiyet verilmemiştir. 40 kişi ile müzakereye başlandığının emsali vardır; ve hattâ böyle kırk kişilik bir müzakere neticesinde kabine sukutunun da emsali vardır. Orada müzakere için bir mikdar tayin edilmiş değildir. Büyük Millet Meclisinin dahili nizamnamesinin 81 inci maddesi müzakere nisabını adedi

mürettebin bir ziyadesi olmak üzere tayin etmiştir. Bundan aşağı adette bir heyetle müzakereye başlanamaz.

Bu suretle müzakereye başlandıktan sonra verilecek kararlar kezalik reylerin mutlak ekseriyetine iktiran etmelidir. Meselâ 423 mebustan ibaret olan Büyük Millet Meclisi 212 kişi ile müzakereye iptidar eder ve müzakere neticesinde herhangi bir teklif 112 kişinin reyine iktiran ederse kabul edilmiş olur.

İstisnalar — Bu umumî kaidenin bir takım istisnaları vardır.

1 — Teşkilâtı Esasiye Kanununun tâdilinde mebus adedi mürettebinin yani heyeti mecmuasının üçte biri tarafından teklif vâki olmak şart olduğu gibi müzakere neticesinde teklif olunan tâdilin kabul edilebilmesi için heyeti mecmuanın üçte ikisinin reyine iktiran etmiş olmalıdır. Meselâ 429 mebustan mürekkep olan Büyük Millet Meclisince Teşkilâtı Esasiye kanunu üzerinde bir tâdil yapılmak teklifi nazarı itibara alınabilmek için, âza mecmuunun üçte biri yani 143 mebus tarafından imzalı bir takrir ile bu teklif vâki olmuş olmalıdır.

Kezalik bu teklif heyeti umumiyede müzakere neticesinde kabule iktiran etmiş olmak için mecmu âzanın üçte ikisi yani 286 mebus tarafından kabul reyi verilmiş olmalıdır.

Şu halde Teşkilâtı Esasiye kanununda yapılacak tadilâtın müzakere nisabı mecmu âzanın en aşağı üçte ikisidir ve üçte iki ile yapılacak müzake-

rede teklif ittifak ile kabul etmiş olmalıdır ki kanunun istediki ekseriyet hasıl olsun. Fakat daima bu nevi müzakerede daha fazla âza hazır bulunur.

2 — İntihabın tecdidine karar verilebilmek için âza adedi mürettebinin yani mebusların heyeti mecmuasının mutlak ekseriyeti lâzımdır. Şu hale göre 423 âzadan 212 âza tecdide rey vermiş olmalıdır. (Teşkilâtı Esasiye: Madde 25).

3 — İcra vekillerinden biri hakkında şikâyete ve mebuslardan birinin ithamına ait tekliflerin kabulü mevcut âzanın üçte iki ekseriyetinin husulüne mütevakkıftır. (Nizamnamei dahilî: 133 üncü madde). Bu maddeye nazaran Meclis 212 âza ile inikat etmiş olsa böyle bir halde şikâyet ve itham kararı muteber olmak için yüz otuz iki rey ithama mütedair olmalıdır. Alelâde, yani mutlak ekseriyet kâfi olmaz.

Ancak nizamnamei dahilinin bu maddesi biraz müphemdir. Vekil hakkındaki şikâyet ne demektir? Nereye şikâyet olunacak? Bu noktalar vâzıh değildir. Görülüyor ki tâbirler pek yerinde istimal edilmemiştir. Vekil hakkındaki şikâyet tâbirile vekilin Divanı âliye sevkine dair olan itham kararı kasdedilmiştir. Mebuslardan birinin ithamı meselesi vâzıhtır. Teşkilâtı Esasiye kanununun 27 inci maddesi mucibince bir mebusun vatana hiyanet ve irtikâp cürümlerinden birini irtikâp etmiş olduğuna meclis âzayi mevcudesinin üçte ikisinin reyi ile karar verildiği takdirde mebusluk sıfatının sakıt olacağı gösterilmiş olduğundan mebuslardan birinin ithamı meselesi bu maddeye matuftur.

Reylerin toplanması — Reylerin toplanması meeslesine gelince, mecliste reyler üç şekilde izhar edilir: İşaretle rey, açık rey, gizli rey.

İşaretle rey — Bu rey el kaldırmak veya ayağa kalkmak suretile verilir. Nizamnamei dahilîye riayeti mutazammın meselelerle mebuslardan birinin söz söylemekten men'ine veya takbihine ve yahut muvakkaten meclisten çıkarılmasına dair ittihaz olunacak kararlar işaret reyi ile verilir.

Bundan başka açık veya gizli reye müracaat mecburi olmıyan her nevi hususta işaret reyi istimal olunur.

Reis meseleyi reye koyduğu vakit bir kere, kabul edenler el kaldırsın, der, el kaldırarak kabul işareti vermiş olanları reis ve kâtipler tâdat ederler. Sonra bunu kontrol etmek için kabul etmeyenler el kaldırsın, der. Teklifin aleyhinde bulunanlar el kaldırırlar, bunu da reis ve kâtipler tâdat ederler ve neticeyi reis tefhim ve ilân eder.

Bazan el kaldırmk suretile kabul ve ademi kabul meseleleri tereddüdü mucip olabilir Reis ve kâtipler bu hususta ittifak edemedikleri veya şüpheye düştükleri veya beş mebus tarafından teklif vuku bulduğu takdirde ayağa kalkmak suretile rey verilir. Reis kabul edenler ayağa kalksın, der; teklifi kabul edenler ayağa kalkarlar. Sonra da kabul etmeyenler ayağa kalksın, der; teklifin aleyhinde bulunanlar ayağa kalkarlar, bunları reis ve kâtipler tâdat ve takdir ederek neticeyi yine reis tefhim eder.

Açık rey — Sene başlarında mebuslardan her biri için isimleri yazılı birer rey karnesi bastırılarak tevzi edilir. Bu karnelerde beyaz, kırmızı, yeşil olmak üzere üç nevi rey puslası vardır. Beyaz kabul işareti, kırmızı red işareti, yeşil istinkâf işaretidir. Açık rey bu puslalardan birini kürsüdeki rey kutusuna atmakla olur. Bir teklifi kabul eden elindeki karnenin beyaz puslasından birini koparak kutuya atar; kabul etmeyen kırmızı pusladan birini koparıp kutuya atar. Kabul veya ademi kabule ery vermek istemiyenler yeşil pusladan birini atar. Bundan sonra bu puslalar tefrik ve tasnif oluna rak netice reis tarafından tefhim olunur. İtiraz vâki olmazsa kutuları hademe gezdirir ve reyler öyyle verilir, çok kere yapılan budur.

Şu meselelerde açık rey verilmesi mecburidir: Muvazenei umumiye kanunu lâyihası, vergi ihdasına veya ilgasına ve yahut vergilerin artırılmasına veya eksiltilmesine müteallik kanunlar, muahede ve mukavelelerin tasdikine müteallik kanunlar, münakale ve tahsisatı munzama ve hesabı kat'î kanunları.

Bunlarda doğrudan doğruya açık reye müracaat olunur. Bir mesele açık reye konmak istenildiği vakit mebusların isimleri birer birer kıraet olunarak kürsü üzerine konulmuş olan rey kutusuna her mebus istediği renkteki puslayı atar.

Bundan başka işaret reyine müracaat zarurî olmıyan her hususta açık reye müracaat mebusların talebiyle vaki olur. On beş mebus tarafından

talep vaki olur ise bir mesele doğrudan açık reye konabilir.

Kezalik işaret reylerinde tereddüt ve şüphe hasıl olduğu veya reis ile kâtipler ittifak edemediği ve yahut şüphe üzerine beş mebus tarafından talep vuku bulduğu takdirde açık reye müracaat olunur.

Gizli rey — Bu şekil reye müracaat mebuslardan kimin lehde ve kimin aleyhte rey verdiği anlaşılmak arzu edilmeyen ve her türlü mülâhazadan uzak ve daha serbest rey verilmek istenilen meselelerde tatbik olunur.

Açık reyin tatbik olunabileceği hususlarda mebuslardan on beşi tarafından gizli reye müracaat teklif edilirse meclis müzakeresiz bir karar ittihaz eder ve bu kararda teklif kabul edilmiş ise gizli reye müracaat olunur. Bu rey şu suretle verilir:

Mebuslar reisin solundaki kâtiplerden biri beyaz diğeri kırmızı iki yuvarlak alırlar, beyaz kabul; kırmızı red işaretidir. Bunun birini rey kutusuna diğerini tatbik kutusuna atarlar. Rey kutusunda beyazlar ekseriyette ise kabul, kırmızılar ekseriyette ise red demektir. Tatbik kutusuna atılan yuvarlaklar diğerini mürakabe içindir.

IX

İCRA KUDRETİ

Devlet vazifeleri

Devlet, daimî faaliyette bulunan bir cisimdir. Onun faaliyetine durgunluk ârız olduğu vakit inhilâl etmiş demektir. O, hiç bir vakit tevakkuf edemez. Varlığında sebat için intizam ile hareket; kuvvetini tezyit, varlığına kastedeinlere karşı mukavemet eder.

Devlet, siyasî ve içtimaî bir teşkilâttır ki cemiyetin ve cemiyeti teşkil eden fertlerin ihtiyacını tatmin için tesis olunmuştur. Bu gayeye erişmek için muhtelif tarzda vasıtalar istimal eder. İlk zamanlarda başlıca bir kaç vazife ile mahdut olan devletin faaliyet sahası gittikçe son derece genişlemiştir.

Devlet, esas itibarile üç mühim vazife ile mükelleftir. Dahile karşı emniyet ve asayişi muhafaza ve efrat arasında adâleti tevzi; harice karşı devletin varlığını koruyacak askerî kudretin tanzimi ve yabancı devletlerle münasebetin idamesi. Lâkin zaman ile bir takım fer'î vazifeler vücut bulmuştur ki bunlar aslî vazifeler kadar ehemmiyet ve şümul almıştır. Bu fer'î vazifeler devletin asrî faaliyetinin mühim bir kısmını teşkil etmektedir.

Ezcümle millî müdafaanın temini zarureti memleketin uzak ve muhtelif kısımlarının birleştirilmesi, yaklaştırılması ihtiyacı, mahsulât ve mamulâtı mahalliyenin kolayca nakli ve umumiyetle mübadelenin teshili arzusu devleti büyük yol yapıcısı, denizci, havacı yapmıştır. Şoseler, şimendiferler, kanallar, postalar, ticaret gemileri, tayyareler gibi tesis ve inşa ettiği vasıtalarla bu gayeye erişmek için çalışır ve gitgide her şeye karışmaya onu sevkeder.

Telgraf, telefon, radyo devlet otoritesi altındadır.

Terbiyei umumiye meselesi yani kültür işleri çoktan devletin vesayeti altına girmiştir.

Bunlardan başka devlet felâkete uğrayanların yardımına koşmak vazifesini deruhte eder, yardımları teşkilâtlandırır. Bir çok memleketlerde içtimaî basiret idareleri ve içtimaî sigortalar tesis etmektedir. İçtimaî menfaat sevkile bazı servetleri mürakabe, istimalini tahdit eder ve işletilmesine yol gösterir.

Fabrikaların, elektriğin, petrolun rejimlerini tayin eder.

Hususî iktisatların himayesi, ve inkişafı yollarını arar.

Ziraat, sınâat, ticaret için istihsâlın arttırılması mübadelenin kolaylaştırılması yollarını temine çalışır gümrükler vasıtasile dahilî mamulât ve mahsulâtı himayeye uğraşır. Bunlar için borsalar, pazarlar, sergiler tesis ve teşkil eder.

Nihayet devlet kendini fabrikacı ve tâcir yapmıya da mecbur kalmıştır. Cemiyetin ihtiyaçlarını tatmin için fabrikalar tesis etmiş ve ofisler vasıtasile ticaret yapmıya kadar varmıştır.

Ve nihayet yüksek sanatlar, edebiyat ulum ve fünun dahi onun himayesinden hariç değildir.

Bütün bu ahval âmme hizmetleri meyanına girmiş ve asrî devletin vazifelerinden olmuştur.

Bu vazifeler sürekli ve kesiksiz bir tarzda ifa olunabilmek için yine sürekli ve kesiksiz bir kudrete muhtaçtır. Bu kuvvet ise ancak icra kudreti olabilir. Devletin en devamlı uzvu kendisine icra kudreti tevdi olunan uzuvdur. Vaka teşkilâtı esasiye kanunumuza göre Büyük Millet Meclisi de sürekli ve kesiksiz bir tarzda ifayı vazife ile mükelleftir. Ancak müzakere meclisinin bu işleri bizzat görmesi imkânı olmadığı gibi meclis arasıra faaliyetini tatil etmek mevkiindedir. Binaenaleyh devletin üzerine aldığı bütün bu vazifeler devletin riyasetine getirilen ve icra kudreti kendisine tevdi olunan zata aittir.

Meclis bu faaliyete üç tarzda iştirak eder. 1 bu faaliyetin icabettiği kanunları tanzim etmek 2 bu faaliyetin müstelzim olduğu tahsisata karar vermek, 3 icra kuvvetinin bu hususlardaki faaliyetinin müsmir ve faydalı olup olmadığını mürakabe etmek.

Binaenaleyh her şeyden evvel icra kudretinin ne suretle teşkil olunduğundan bahsedelim:

Reisicümhur

Reisicümhur devletin ukde noktasıdır.

Kanun onu büyük salâhiyetlerle techiz etmiştir. Hükûmet onsuz hiç bir şey yapamaz ve her şey onun namına yapılır.

Teşkilâtı esasiye kanunu icra kudretini de Millet Meclisine tevdi etmiş olmakla beraber bu kudretin istimalini Reisicümhura tevdi etmiştir. Kanunun 7 inci maddesinde «meclis icra salâhiyetini kendi tarafından müntahap Reisicümhur ve onun tayin edeceği bir icra vekilleri marifetile istimal eder. Meclis hükûmeti her vakıt mürakabe ve iskat edebilir» denilmiştir. Bu suretle İcra Vekilleari doğrudan doğruya Reisicümhurun vekilleri ve meclise karşı hükûmetin ef'al ve muamelâtından yalnız onlar mesuldur. Reisicümhur bu muamelâttan hiç bir mesuliyete maruz değildir.

Reislik tek bir zata mı bir heyete mi tevdi edilmeli?

Cümhur reisliği vazifesinin tek bir zata mı yoksa bir heyete mi tevdi edilmesi lâzımgeleceği vaktile münakaşeyi mucip olmuş idi. Bu kudretin bir heyete tevdii daha müreccah görülmüş ve hattâ tatbik sahasına da konulmuş idi. Fransada direktuvar ve konsuller hükûmeti bunların neticesidir. Öyle düşünülüyordu ki icra kuvveti gibi pek büyük ve karşı durulmaz bir kudretin bir elde toplanması krallık istibdadının yeniden canlanmasını ve geri dönmesini mucip olabilir; bu kuvvet bir heyet marifetile istimal edilecek olursa bunlar birbirinin ih-

tirasına karşı gelerek istibdat meyillerinin önüne geçilir ve millî hürriyet daha iyi muhafaza edilmiş olur. Fransada hükümdarlığın yeni devrildiği bir zamanda konvansyon meclisi hükümdarlık fikrinden o kadar ürküyordu ki bu fikre karşı ciddî bir muaraza yapılamadı ve icra kuvveti bir heyete tevdi edildi. Maahaza bütün bu endişelere ve tedbirlere rağmen Fransada tek bir zatın hükûmeti usulünün avdet etmesine ve Naboleon Ponapart'ın impratorluğunu ilân eylemesine mümanaat olunamadı. Nihayet anlaşıldı ki icar kudretinin intizam cereyanı için bu kudretin bir elde bulunmasından başka çare yoktur. İstibdadın geri dönmesine ancak milletin tayakkuzu ve teşri meclislerinin uyanık ve dikkatli olması mani olabilir. Millet, hürriyetine aşk ile sarılmış ve teşri meclisleri mürakabe vazifelerini istimalde uyanık bulunmuş oldukça icra kudretini istimal eden zatın istibdat temayülü taşımasına imkân kalmaz.

Tecrübe ve müşahade ile hasıl olan bu netice bugün umumiyetle kabul edilmiş bir sistemdir. Türkiye teşkilâtı esasiye kanunu da ayni sistemi kabul ve tatbik etmiştir. Maahaza Vaymarda Alman teşkilâtı esasiye kanununu tanzim etmekte olan müessisler meclisinde dahi impratorluk istibdadının avdetinden endişe eden bazı zevat Reisicümhurluk vazifesinin bir heyete tevdiini teklif etmişler isede red olunmuştur.

İsviçre federasyonu buna bir istisna teşkil ederki orada icra kuvveti yedi kişilik bir heyete mevdudur. İçlerinden biri aralarında yapılan inti-

hap ile bir sene için riyaset vazifesini ifa eder. Bu federal hükûmet hem icra kuvvetinin sahibi hem de vükelâ heyeti makamındadır. Bu sistem kantonlar hükûmetinden kalma bir sistemdir ki başka hiç bir yerde kabili tatbik görülmemiştir.

Uzun veya kısa müddetle intihap — Cümhurreisinin uzun müddetle mi yoksa kısa müddetle mi intihap edilmesi lâzım geleceği de vektile münakaşayı davet etmiştir.

Uzun müddetle intihabın mahzurlu olduğunu iddia edenler; İcra kudreti gibi büyük bir kudretin bir elde kalması o kudreti istimal eden zatın onu benimsemesini, elden bırakmamak istemesini intaç eder, bu arzu ise tabiatila hakimiyeti gasbetmek ve bir darbei hükûmet yapmak meyelanını uyandırır. Uzun müddet içinde kazanacağı taraftarlarla bu darbei hükûmeti yapmak kendisi için müşkül olmaz. Bundan dolayı Reisicümhuru kısa müddetle nasbetmek doğru olur fikrinde idiler.

Buna muarız olanlar Reisicümhurluk vazifesi devletin nazımı umuru olmak vazifesidir. Bu ise gayet nâzik ve siyasi tecrübelere muhtaç bir vazifedir.

Yeni intihap olunan bi rerisi devlet işlere tamamile alışmak ve bütün muamelâta esaslıca vakıf olmak için bir iki senelik zaman sarfına muhtaçtır. ve tam işlere alıştığı sırada müddeti hitam bularak çekilirse yeni gelecek reisin de beyhude yere ayni zamanı sarfetmek mecburiyeti hasıl olur bu hal devlet muamelâtında vukufu giderir ve intizamı ihlal eder mulaasında idiler.

Nihayet bu münakaşeler mutavassıt bir hal suertinde karar kılmıştır. Bundan dolayı Amerikada Reisicümhurluk müddeti dört sene Fransada yedi sene olarak kabul edilmiştir. Teşkilâtı esasiye kanunumuz da Amerikadaki müddeti kabul etmiştir.

İnhilâl hali — Reisicümhurluk makamı mevt gibi istifa gibi bir sebeple inhilâl ettiği vakıt yerine intihap olunacak zatın eski Reisicümhurun müddetini ikmal edeceği yoksa yeni bir intihap mı sayılacağı meselesi de düşünülmüştür.

Umumiyetle buna yeni intihap nazarile bakılmaktadır. Ancak Amerikada Reisicümhur intihap olunduğu sırada birde ikinci reis intihap olunurki bunun vazifesi bir suretle reisicümhurluk inhilâl edecek olursa derhal o makama geçmektir., Böyle bir halde ikinci reis eski reisin müddetini ikmal eder. ve bu müddetin hitamında yeni reisicümhur intihabına başlanır.

Bizim teşkilâti esasiye kanunumuzun hususiyeti burada kendini gösterir. Reisicümhur bir devrei intihabiyye için intihap edileceğine nazaran teşri devresi zarfında Cümhurreisliği makamında inhilâl vukubulduğu takdirde yeni intihap olunacak zatın riyaseti teşri devresinin hitamına kadar devam eder.

Tekrar intihap — Cümhur reisinin müddeti hitam bulduktan sonra yeniden intihabı caiz olup olmıyacağı da münakaşa zemini olmuştur. Tekrar intihabı caiz olmıyacağı fikrinde bulunanlar; cümhurreisinin müddeti hitamında tekrar intihabı

uzun müddet Cümhur riyaseti makamında kalmasını ve kendisine bir çok taraftar kazanmasını mucip olacağı ve kudret hükûmeti elden bırakmak istemediği takdirde bir darbei hükûmet yapmasını teshil edeceği endişesini izhar ediyorlardı.

Muarızlar ise liyâkat ve ehliyetinden; devlet işlerinde vukuf ve tecrübesinden memleketin büyük menfaatlar elde ettiği bir zatı tekrar intihap etmemek devleti büyük bir faydadan mahrum etmek demek olacağını beyanla Cümhurreisinin tekrar intihabı caiz olacağını fikrinde idiler. Bu fikir umumiyetle kabul edilmiştir. Yalnız Amerikada Vaşington üçüncü defa intihpta Cümhurreisliği makamını kabualden imtina etmiştir.

Teşkilâtı esasiye kanunumuzda Reisicümhurun tekrar intihabını tecviz etmiştir.

Sureti intihap — Teşkilâtı esasiye kanununun 31 inci maddesinde şöyle denilmektedir: «Türkiye Reisicümhuru Büyük Millet Meclisi heyeti umumiyesi arasından ve kendi âzası meyanından bir intihap devresi için intihap olunur. Vazifei riyaset yeni Reisicümhurun intihabına kadar devam eder tekrar intihap olunmak caizdir».

Şu halde Reisicümhur intihap olunmak için mebus olmak şarttır ve Büyük Millet Meclisi bu intihabı bizzat kendisi yapar.

Reisicümhur intihabı meselesi de muhtelif kanunu esasîlerde muhtelif tarzda halledilmiştir. Reisicümhur kuvvei icraiyenin sahibi olmak itibarile milletin mümessili ve devletin reisidir; şu hal-

de doğrudan doğruya ahali yani millet tarafından intihap olunmalıdır fikri bir çok memleketlerde kabul edilmiştir. Bazı yerlerde de millet mümessillerinden mürekkep olan meclis marifetile intihap etmek usulü caridir.

Amerikada ve Almanyada ârâyı umumiye ile yani milletin bütün müntehipleri tarafından intihap olunur. Bunun en hakikî şekli Hitlerden evvelki Almanyadadır. Orada Reisicümhur intihabına başlandığı vakıt rey siyasî hakkına malik bütün Alman ahalisi intihaba iştirak eder ve reyi siyasîsini istimal eder.

Amerikada ârâyı umumiye carî ise de iki dereceli bir intihap suretinde ve emri vekâlet şeklinde yapılır. Yanı falan veya falan zâtı Reisicümhur intihap etmek üzere mümessiller intihap olunur. Vakıa bu emri vekâlet sarih değildir ve mümessiller istediklerini intihapta serbest gibi görünür. Fakat bunlar fırkalarının emellerine vakıftırlar ve fırkalarının gösterdiği namzede rey vermekle mükellef olduklarını bilirler. Şimdiye kadar bunun haricinde bir hâdise vaki olmamıştır.

Fransada Reisicümhur; Meclisi Mebusan ile Meclisi âyân birlikte içtima suretile intihab olunur. İki meclisin içtimaından teşekkül eden meclise millî meclis denilir; bu millî meclistirki Reisicümhuru intihap eder.

Bu sistemler birbirine muhalif görünür ise de her ikisi de ayni esasa dayanır. Her iki sistemde de Reisicümhur millet tarafından intihap edilmiş olur.

Çünkü millet mebuslarını ve senâtörlerini intihap ederken onlara Reisicümhur intihap etmek salâhiyetini de vermiş demektir. Böylece Cümhurreisi iki derecli bir intahp ile millet tarafından o makama getirilmiş olur. Yalnız doğrudan doğruya ârâyı umumiye ile vaki olan intihap daha gürültülü daha külfetlidir. Bazan ekseriyeti ârâyı elde edememek yüzünden Reisicümhur intihabı gecikir ve intihap tekrar edilmek mecburiyeti hasıl olur.

Ezcümle Hindenburg ile Hitlerin intihabında Hindenburg 17 ve Hitler 13 milyon rey aldıklarından her ikisi de mutlak ekseriyeti kazanamadılar ve intihap tekrar edildi. Meclislerde yapılan intihaplarda böyle bir hal vakî olamaz. Nihayet intihap meselesi milletlerin ahlâkî ve siyasî terbiyelerinin derecesile de tevafuk etmek lâzımgelir. Fransa Louis Napoleon için 1848 de ârâyı umumiyeyi tecrübe etti fakat acı bir netice aldı. Louis Napoleonun Reisicümhur makamına getirilmesi ârâyı umumiye ile vaki oldu. Bundan kuvvet alan Napoleon çok geçmeden bir darbei hükûmetle impratorluğu ilân etmekten çekinmedi. Nihayet meclisler tarafından intihab usulü Fransada rechan kazandı.

İntihap meclislerde nasıl yapılacağı meselesine gelince şüphesiz her şeye hâkim olan ekseriyet burada da kendini gösterir. Reisicumhur intihabına başlandığı vakit muhtelif namzetler var ise bunlardan hangisinin tercihi münasip olacağına dair bir gûna münakaşa cereyan edemez. Orada meclisin vaziyeti intihap heyetlerinin vaziyeti gibidir. Müzakere ve münakaşa edilmez; rey verilir.

Reyler açık ve sarih olarak verilir. Rey kâğıtlarının üzerine bir isim yazılır. İsim yazılmıyarak verilen rey kâğıtları hesaba dahil olmaz. Reylerin tasnifinde kim ekseriyet kazanmış ise o, reisicumhur intihap edilmiş olur.

Bizde Meclis intihabın hitamından sonra ilk toplandığı gün Meclis reisi ile Divanı riyaset intihabı yapıldığı gibi reisicumhur intihabına geçilir. Şimdiye kadar muhtelif namzetler vâkı olmamıştır. Atatürkün hayatında kendisine rakip namzet gösterilmediği gibi onun irtihalinden sonra da İsmet İnönüne mukabil bir namzet gösterilmemiştir. Ve intihap ittifakı umumî ile vâkı olmuştur.

Yemin — İntihap neticesinde cumhurreisliği makamına davet olunan zat Büyük Millet Meclisi huzurunda şu tarzda yemin etmekle mükelleftir:

«Reisicumhur sıfatile cumhuriyetin kanunlarına ve hâkimiyeti milliye esaslarına riayet ve bunları müdafaa, Türk milletinin saadetine sadıkane ve bütün kudretimle sarfı mesai; Türk devletine teveccüh edecek her tehlikeyi kemali şiddetle men', Türkiyenin şan ve şerefini vikaye ve yükseltmeğe ve deruhte ettiğim vazifenin icabına hasrı nefis etmekten ayrılmıyacağıma namusum üzerine söz veririm.» Yeminin ibaresi kutsidir, hiç bir harfi değiştirilemez.

Yemin hem kendisinin reisicumhurluğu kabul etmiş olduğunun delili, hem de kanunun istediği bir teminattır.

Cumhurriyasetinin inhilâlinde idare — Cumhurreisliği arızî bir sebeple inhilâl ettiği vakit ye-

ni intihap yapılıncıya kadar geçecek zaman zarfında icra makamını kim işgal edecek? Bu da muhtelif kanunu esasilerde muhtelif şekillerde halledilmiştir.

Amerikada cumhurreisliği inhilâl edince ikinci reis olmak üzere intihap edilmiş bulunan zat derhal ve kendiliğinden icra makamını işgal eder. Zaten cumhurreisi intihap edilirken ikinci reis sıfatile bir zatın intihabı böyle bir hal vukuunda icra kudretinin bir dakika münhal kalmaması ve yeni bir intihap külfetine hacet kalmadan derhal icra kudretini elde tutacak bir zatın hazır bulunması kasdına müstenittir. İnhilâlin vukuile beraber bu zat cumhurreisliği makamına geçer ve icra kudretini istimal eder. Selefi olan reisicumhurun geri kalan müddetini ikmal eder.

Fransada böyle ikinci reis intihabına lüzum görülmemiştir. Orada reisicumhurluk makamının inhilâli halinde yeni reisicumhur intihap olununcaya kadar icra kudretinin istimali kabineye ve binnetice Başvekile aittir.

Bizim Teşkilâtı esasiye kanunumuz böyle bir inhilâl vukuunda kudreti icraiyenin istimalini Meclis reisine tevdi etmiştir. Meclis reisi inhilâlin vukuile beraber kudreti icraiyeyi deruhte eder ve yeni reisicumhur intihap olunduğu gibi o kudret zail olur.

Reisicumhurun kudretinin hududu nedir?

Her şeyden evvel millî şerefe ait bir vazife vardır ki o da reisicumhurun millî merasime riyaset etmesidir. Bu, bir şeref olduğu kadar bir vazi-

fedir. Devletin âmiri ve milletin reisi sıfatile millî merasimin başında bulunmak onun için hem bir hak, hem de bir vazifedir. Teşkilâtı esasiye kanunu bu fikir ve nazarlar 32 inci maddesinde şöyle demiştir:

«Reisicumhur devletin reisidir. Bu sıfatla merasimi mahsusada Meclise ve lüzum gördükçe İcra Vekilleri Heyetine riyaset eder...»

Bundan başka reisicumhurun dahile karşı ve harice karşı muhtelif vazifeleri vardır:

Dahile karşı vazifesi — Reisicumhurun dahile karşı vazifeleri hakikatte bütün devlet muamelâtını ihtiva eder. Millet Meclisinde kararlaştırılan kanunların meriyete vaz'ını temin etmek için neşir ve ilânını emretmek, ve bunlardan neşir ve ilânını muvafık görmediği kanunların on gün zarfında yeniden bir kere daha müzakeresini istemek en yüksek salâhiyetleri cümlesindendir. Kanunun 35 inci maddesinde «Reisicumhur Meclis tarafından kabul olunan kanunları on gün zarfında ilân eder. Teşkilâtı esasiye kanunile bütçe kanunları müstesna olmak üzere ilânını muvafık görmediği kanunları bir daha müzakere edilmek üzere esbabı mucibesile birlikte on gün zarfında Meclise iade eder. Meclis mezkûr kanunu bu defa da kabul ederse onun ilânı reisicumhur için mecburidir» denilmiştir. Şu hale göre Teşkilâtı esasiye kanunu üzerinde Büyük Millet Meclisinin yapacağı tadilâtı tazammün eden kanunların ve bütçe kanunlarının hemen neşir ve ilânı mecburidir. Teşkilâtı esasiye-

de ve bütçe meselelerinde yegâne hâkim Büyük Millet Meclisidir.

Hükûmet tarafından Meclise teklif edilen bütün kanun lâyihaları hakikatte reisicumhur namına teklif olunur. Ve meriyete vazedilen bütün kanunları icra ve infaz ettirir. Bu kanunların en iyi bir surette infaz ve tatbikini temin için Vekiller Heyetinin ısdar edeceği talimatnameler onun namına yapılır ve bu talimatnameler onun tasdikile itibar iktisap eder.

Hükûmetin başında bulunacak Başvekili o nasbeder ve Başvekilin arzedeceği Vekillerin memuriyetini emreder.

Devlet idare memurlarından nasp ve tayinleri iradei milliyeye muhtaç olanları o nasp ve tayin eder ve diğer memurların azil ve nasıpları da onun namına yapılır.

Bir çok Heyeti Vükelâ kararları onun tasdik ve tasvibi tahtında makbul ve muteber olur ve lüzum gördüğü meselelerde Heyeti Vükelâya riyaset eder, müzakereye iştirâk eyler. Bu suretle Heyeti Vükelâya direktif verir, onun kiyaset ve tecrübesi müzakere edilen meselelere başka bir vuzuh verir.

Devletin berrî ve bahrî ve havaî kuvvetlerinin Büyük Millet Meclisini temsil suretile kumandanı ve âmiridir.

Devletin aslî ve ferî bütün vazaifi Heyeti Vekile tarafından onun namına ifa olunur. Ve nihayet bazı cezaları ıskat ve tahfif etmek hakkını haizdir. Bu hak daimî malûliyet veya şeyhuhat gi-

bi şahsî sebeplerden dolayı muayyen efradın cezalarını ıskat ve tahfife matuftur.

Harice karşı vazifesi — Devletin ecnebi hükûmetlerle olan münasebetinde reisicumhur milletin yegâne mümessilidir. Ecnebi hükûmetler nezdine sefirler, elçiler gönderir ve itimatnameler verir; ecnebi hükümdarlar tarafından gönderilen sefirler onun nezdine memurdurlar ve itimatnamelerini ona takdim ederler. Ecnebi devletlerle diplomatik münasebetler ve müzakereler onun namına yapılır.

Umumî siyaseti Meclisin tasdikine mukarin olmak lâzım gelir ise de yine bu siyaseti idare eden odur.

Haricî siyasette reisicumhurun bu rolü iki mühim sebebe müstenittir:

1 — Hükûmetin daimî olmak vasfını haiz unsuru yalnız odur. Kabineler değişir, geçer. Daima sabit olan değişmiyen hükûmet uzvu reisicumhur olarak durur.

2 — Diplomasi hareketi faydalı olabilmek için teenniye, mahremiyete muhtaçtır. Eğer diplomasi hareketleri uzun zaman düşünerek, taşınarak her tarafı yokliyarak, her noktayı hesaba katarak yapılmazsa ve eğer bu hareketler ve müzakereler her kes için açık bir tarzda yapılırsa hiç bir muvaffakiyete iktiran edemez ve hiç bir fayda temin eyliyemez. Devletler arasındaki münasebette teenni ve mahremiyet en büyük şartı muvaffakiyettir.

Diplomatik faaliyet neticesinde bir yabancı

devletle bir muahede akdolunursa bunun muteber olması şartları her hükûmetin kanunlarına ve teamüllerine göre muhteliftir.

Fransada ittifak muahedeleri meclisin tasdikından geçmez, ancak Fransayı malî teahhüt altına alan muahedeler her halde meclisin tasdikindan geçmek lâzım gelir. Amerikada mebusan meclisi muahedenin tasvibi meselesine karışmaz, orada muahedeler Senatonun tasdikile muteber olur. Mahaza bazı ahvalde Senatonun bir muahedeyi tasdik etmemesi dahi Amerika hükûmetini takyit edemez. Lozan muahedesini Amerika Senatosu tasdik etmemiş olmakla beraber Amerika hükûmeti Türkiye cumhuriyeti ile münasebet tesis etmiştir.

İngilterede hükûmet muahedelerin akti ve imzası meselelerinde mutlak iktidarı haizdir. Siyasî muahedeler meclise hiç verilmez. Meclisler hükûmetten muahede hakkında hesap sorabilir; muahedeyi tenkit edebilir; hattâ muahedeyi akteden hükûmeti düşürebilir; fakat muahedeye halel gelmez, ancak İngiltereyi malî bir taahhüt altına alan ve yahut İngiliz kanunlarından bir maddenin tadil ve tebdilini icap eden muahedeler meclisin tasvibine arzolunur. Meselâ bir devletle ticarî muahede akdetmiş olan hükûmet bu muahedeye göre İngiliz gümrüklerine ait kanunlardan birinin tadili lâzım geliyorsa o vakit bu muahede meclisin tasvibine arzolunmak lâzım gelir.

Teşkilâtı esasiye kanunumuz başka sistem takip etmiştir. Bizde hükûmetin akdettiği her hangi bir muahede Meclis tarafından tasdik edilmedikçe muteber değildir.

Harp ilânı ve sulh akti gibi bazı memleketlerde devlet reisine verilmiş olan salâhiyetler evvelce izah edildiği veçhile Teşkilâtı esasiyemiz de Meclise tevdi edilmiştir.

Reisicumhurun Meclisle münasebeti — Burada da iki vazife tebarüz eder. Her sene Meclisin ilk inikadı günü reisicumhur merasimi mahsusa ile Meclise gelerek bir nutuk irad eder. Bu nutuk devlet işlerinin senelik bilânçosu makamındadır. Geçen senenin faaliyeti neticelerini zikir ve beyan ile beraber gelecek sene hükûmetin faaliyeti programını gösterir; yapılması zarurî olan işleri telkin eder.

Reisicumhur her ne kadar bir mebus ise de cumhurreisliği makamına intihap olunduktan sonra artık bu sıfatı istimal edemez; Meclis münakaşatına karışamaz; bu münakaşaların tamamen haricinde kalır, aksi takdirde Meclis reisicumhurun nüfuz ve tesiri altında kalabilir. Bütün işlerde onun Meclisle münasebeti kabine vasıtasiledir.

Yalnız yukarıda söylendiği veçhile Meclisten çıkan kanunlar hakkında yeniden müzakere talep etmek hakkını haizdir.

Reisicumhurun mesiluyeti — Hükûmetin efal ve muamelâtından yalnız kabine mesul olduğu için reisicumhur bu muamelâttan asla mesul değildir. Her hareketine Vekiller meclisi veya Vekillerden biri iştirâk etmek mecburiyetinde bulunduğu için bu iştirâk, mesuliyeti onun uhdesinden kaldırır; Vekillere tahmil eder.

Şahsî işlere gelince, bu noktada reisicumhurun bir imtiyazı yoksa da mebusluk sıfatının icap ettirdiği masuniyet onun hakkında da mer'idir.

Kanun reisicumhura yalnız bir noktada mesuliyet tahmil etmiştir. O da hiyaneti vataniyede bulunmaktır. Teşkilâtı esasiye kanununun 41 inci maddesinde «Reisicumhur hiyaneti vataniye halinde Büyük Millet Meclisine karşı mesuldür» denilmiştir.

Hiyaneti vataniye cürmünün mahiyeti nedir? 29 nisan 336 tarihinde Hiyaneti vataniye kanunu namile bir kanun neşrolundu. Bu kanuna göre «Büyük Millet Meclisinin meşruiyetine isyanı mütazammin kavlen, filen veya tahriren muhalefet veya ifsadatta bulunmak, hiyaneti vataniye cürmü» addolunmuştu. Bu kanun saltanatın ilgası ve cumhuriyetin ilânı üzerine 15 nisan 339 da tadil olunarak Saltanatın ilgasına ve hukuku hâkimiyet ve hükümraninin gayri kabili terk ve ferağ olmak üzere Türkiye halkının mümessili hakikisi olan Büyük Millet Meclisinin şahsiyeti maneviyesinde mündemiç bulunduğuna dair 1 teşrinisani 338 tarihli karar hilâfında veya Türkiye Büyük Millet Meclisinin meşruiyetine isyanı mütazammin kavlen ve filen ve tahriren ankasdin muhalefet ve ifsadat ve neşriyatta bulunmak hiyaneti vataniye

de Vekiller Mecliste ekseriyeti teşkil eden fırkaya mensup olmalıdır.

İşte hükûmetin mütecanis ve birlik olması kaideleri bundan neşet etmektedir. Hükûmet mütecanistir demek bütün âzaları parlâmento ekseri-

Vekiller idare ettikleri daire muamelâtını kendi şahsî mesuliyetleri altında ifa ve reisi devletin karar ve tasvibine arzederler ve bu kararı kendileri de imza eylerler.

Vekiller idare ettikleri nezaretler ümurunda teknisyen değildirler. Bunlar politika adamlarıdır. Vazifeleri idarede millî iradeyi hâkim kılmaktır. İngilterede bu tarz sureti mutlakada caridir. Mahâza teknisyen olmamak ehil olmamak demek değildir. Kabinenin vazaifi iyi ifa olunabilmek için daima işe ehil adamlar aranır ve iktidar makamına getirilir. Fransada siyasî ve askerî vaziyet, teknik liyakatinden istifade için bazan bir generalin Müdafaai Milliye Vekâletine getirilmesini mucip olmuştur. Bizde de bu hal ekseriya vakidir. Bazı Vekâletlere getirilen zevatın teknisyen olmasına dikkat edilmektedir.

Kabinenin teşekkülü — Kabine her hangi bir sebeple istifa ettiği takdirde reisicumhur ekseriyet fırkası önderini Başvekâlet makamını deruhte etmeğe davet eder. O da fırkanın ileri gelenlerinden kendi arkadaşlarını seçer, reisicumhura vekiller listesini arzeder, reisicumhur bunları kabul ve tasvip ettikten sonra kabine teşekkül etmiştir, kabine böylece reisicumhur tarafından nasp ve tayin olunur ise de mevkiini muhafaza edebilmek için meclisin itimadına mazhar olabilmelidir. Ekseriyet fırkasının önderi olmak itibarile şüphesiz mecliste ekseriyeti haiz demek ise de her halde nasbı müteakip Başvekil arkadaşlarile birlikte meclise gelerek alacakları tedbirlerin ve yapacakları işlerin

programını ve ne siyaset takip edeceğini meclise izah etmelidir.

Bu izahat üzerine meclis kabineye itimat gösterir ise artık kabine kat'î surette mevkii iktidarda kalır, aksi takdirde kabine derhal reisicumhura istifasını takdim eder. Büyük Millet Meclisinde daima ekseriyet fırkası hâkim ve Başvekil de bu fırkanin önderi olduğu için Meclisin kabineye itimat ızhar etmemesi mutasavver değildir.

Kabinenin azli — Kabine için azil mutasavver değildir. Kabine ancak parlömanın itimatsızlığı ile düşer. İngilterede kıralın kabineye itimadı meselesi mevzubahs olamaz. İntihapta ekseriyet kazanan fırkanın reisi derhal iktidarı ele alır, kıral onu Başvekâlete davet etmeğe mecburdur. Ve ancak fırka ekseriyeti kaybetmekle Başvekil mevkii iktidarı kaybeder. Fransada fırkaların çokluğundan dolayı kimin ekseriyet temin edeceği bilinememek yüzündon cumhurreisi kabine teşkili için fırka önderlerile müzakerede bulunur ve ekseriyeti temin edecek bir zatı Başvekâlete getirir ise de kabine kezalik mecliste ekseriyeti kaybetmekle sukut eder. Cumhurreisinin bu hususta bir rolü yoktur.

Teşkilâtı esasiye kanunumuzun 44 üncü maddesinde «Başvekil Reisicumhur canibinden ve Meclis âzası meyanından tayin olunur. Sair Vekiller Başvekil tarafından Meclis âzası arasından intihap olunarak heyeti umumiyesi reisicumhurun tasdikı ile Meclise arzolunur.

Meclis müçtemi değilse arz keyfiyeti Meclisin içtimaına talik olunur.

Hükûmet hattı hareket ve siyasî noktai nazarını bir hafta zarfında Meclise bildirir ve itimat talep eder.» denilmekte olmasına nazaran Meclisin itimadı haricinde de kabinenin düşebileceği anlaşılmaktadır. Zira Meclisin itimadı ile yaşayan kabine kaideten Meclis müçtemi olmadığı zamanlarda mevkiini muhafaza eder. Meclisin içtima etmediği zamanda kabinenin düşmesi ve yeni bir kabinenin kurulması bizim Teşkilâtı esasiyemizde kabinenin reisicumhurun dahi itimadına mazhar olması lâzım geleceği manasını vermektedir. Vâkıâ Başvekilin vefatı gibi ânî bir ârıza ile kabine inhilâl ederek yeni kabine kurulmak zarureti de hasıl olabilir ise de kanunun ibaresi böyle bir kayıt ile mukayyet olmayıp mutlak olmasına nazaran bizde kabinenin iktidar mevkiini muhafaza edebilmesi için hem meclisin, hem de reisicumhurun itimadını haiz olması lâzım geleceği anlaşılmaktadır.

Reisicumhur ile kabine arasında ihtilâf zuhuru nadirdir. Reisicumhur mesuliyet mevkiinde bulunmadığı ve yapılan işlerden yalnız kabine mesul olduğu için kabinenin kararlarını ekseriya tasvip eder. Fakat reisicumhur kabinenin bir kararını memleketin menfaatine uygun görmediği takdirde tasdikten imtina edebilir. Bu takdirde kabine reisicumhuru ikna edemezse ya kararını değiştirmek ve yahut istifa eylemek mevkiinde kalır.

Meclisle münasebetleri — Vekillerin Meclisle münasebetleri Başvekâlet tarikiledir. Her hangi bir teklif hangi Vekâlete ait olursa olsun, Başvekâlet vasıtasile Meclise gelir ve bir kere Meclise

tevdi edildikten sonra lâyiha hangi Vekâlete ait ise onun Vekili doğruca Meclisle münasebette bulunur.

Encümenlere gider, kanunu müdafaa eder. Nihayet Meclisin heyeti umumiyesine gelince gerek lâyihanın esası ve gerek maddelerin muhtevası onun tarafından izah ve müdafaa olunur. Münakaşalara iştirâk ve itirazlara cevap verir. Başvekil dahi lüzum ve ihtiyaç görürse bu münakaşalara iştirâk eder.

Vükelânın vazife ve mesuliyeti — Teşkilâtı esasiye kanununun 47 inci maddesinde «Vekillerin vazife ve mesuliyeti kanunu mahsus ile tayin olunur» denilmiş, fakat şimdiye kadar böyle bir kanun tanzim edilmemiştir. Hiç bir memlekette böyle bir kanun yoktur ve buna esasen lüzum da yoktur. Çünkü Vekillerin vazifesi hiç bir hudut ve kuyut ile tahdit edilemeyecek kadar geniştir. Devlet uhdesine düşen ve devlet uhdesine alınması faydalı görünen bütün işler onun vazifesi meyanına girer. Binaenaleyh vazifelerini tahdit ve tayin yolunda yapılacak kanun işlerin cereyanı üzerinde faydalı bir tesir yapmaktan uzak kalır. Mahâza her Vekilin vazifesi o Vekâletin işlerine müteallik kanunlarla tayin edilmiştir. Vekil o kanunların tatbik ve infazına nezaret eder. Heyeti vükelâ halinde ise her an zuhur edecek türlü türlü meselelere karşı alacakları tedbirleri bir kanun ile tayin etmek mümkün değildir. Devletin her işi onun vazifesi cümlesindendir.

Mesuliyet meselesine gelince, Teşkilâtı esasiye kanunumuzda buna dair dört madde vardır: Bu

kanunun 7 inci maddesinin son fıkrasında «Meclis hükûmeti her vakit mürakabe ve ıskat edebilir» denilmektedir. 22 inci maddesinde de «Sual ve istizah ve Meclis tahkikatı Meclisin cümlei salâhiyetinden olup şekli tatbiki nizamnamei dahilî ile tayin olunur» denilmiştir. 46 ıncı maddede «İcra Vekilleri heyeti hükûmetin umumî siyasetinden müştereken mesuldürler».

Vekillerden her biri kendi salâhiyetleri dairesindeki icraattan ve maiyetinin ef'al ve muamelâtından ve siyasetinin umumî istikametinden münferiden mesuldür» denilmektedir. Nihayet 50 inci maddede «Türkiye Büyük Millet Meclisince İcra Vekillerinden birinin Divanı âliye sevkine dair verilen karar Vekâletten sukutu dahi mütazammindir» tarzındadır

Şu halde Vekiller Teşkilâtı esasiye kanununa göre yaptıkları muamelâttan dolayı mesul olurlar; ıskat olunabilirler, itham olunabilirler. Fakat ne gibi fiil ve hareketlerinden hangi nevi mesuliyete maruzdurlar. Burada kanun kâfi derecede sarih değildir.

Nizamnamei dahilî bunu tasrih etmek istemiş ve 169 uncu maddesinde «hükûmetin vâkı olan bir istizah ve yahut bütçenin müzakeresi sırasında ve yahut re'sen Teşkilâtı esasiye kanununun 46 ıncı maddesinin 1 inci ve 2 inci fıkralarında münderiç hükûmetin umumî siyasetinden ve Vekâletlerin ifa ve icrasına mecbur oldukları vazifelerden dolayı Vekillerden birinden ve yahut İcra Vekilleri heyetinden cezaî ve yahut malî mesuliyeti müstelzim

ef'al vukuundan bahisle tahkikat icrası talep olunur ise reise bir takrir verilmek iktiza eder» denilmesine ve onu müteakip maddelerde de itham için takibi iktiza eden muamelât gösterilmesine nazaran Vekillerin ithamı ve Divanı âliye sevki ancak cezaî veya malî mesuliyeti müstelzim ef'ale mahsus görünmektedir.

Acaba burada cezaî ve malî mesuliyet tabirinden ne kast edilmiştir? Kanunu ceza veya hukuku medeniye hükümlerinin tatbikini istilzam eden bir suç veya bir cürüm mü mevzubahstir? Teşkilâtı esasiye kanununun Divanı âlî faslındaki 66 ıncı maddesinde bir kayıt var: Orada «Divanı âlî mevzu kanunlara göre muhakeme icra ve hüküm ita eder» denilmektedir.

Bu kayıttan istidlâl suretile Vekiller heyetini veya onlardan birini itham etmek için kanunen muayyen bir suç mevzubahs olmalı veya hukuku medeniye hükmünce tazmini icap eden bir zarar ika edilmiş bulunmalı telâkkisi hâkim olmaktadır.

Bu noktai nazar mahzı hatadır. Nizamnamei dahiliyi yapan encümen Divanı âlinin teşkili sebebini ve ifa edeceği vazifenin mahiyetini tamamile anlıyamamış görünür. Divanı âalî her şeyden evvel bir politika mahkemesidir. Binaenaleyh bu mahkeme siyasî ricalden terekküp etmek lâzımgelir. Vükelânın ifayi vazifede bir suç yapmaları ihtimali bertaraf edilemezse de kanun yalnız bu ihtimali göz önüne almamıştır. Bu ihtimal hakikatta çok uzaktır.

Onların yapabilecekleri en fena iş siyasî hatadır. Bu hatalar o kadar büyük ve o kadar vahîm olabilir ke memleket en büyük suçlardan daha büyük ve belki de hudutsuz felâket ve masaibe uğrayabilir. Suçun cezayı mucip olması kasta makrun olmasına vabestedir. Hatada ise kast mevzubahs olamaz. Şu halde Vükelânın memlekete en büyük musibet davet edecek mahiyetteki bir hatayı siyasisi cürüm kasdı olmadığından dolayı cezasız mı kalacaktır? Meselâ 1914 harbine atılmak gibi büyük ve felâketengîz bir hatayı siyasî kanunu cezaca cürüm addedilemeyeceğinden dolayı cezasız kalabilir mi?

Vükelâ heyetinin kabine halinde bir cürüm yapmaları akla bile gelmez. Onlar ancak alacakları tedbirde hata yapabilirler. Ve bu hata memleket için pek ağır zararları müstelzim olabilir. Bu siyasî bir hatadır ki takdiri de ancak siyaset adamlarına mevdu olmak lâzımgelir.

İngilterede Lortlar kamarası ve Fransada Divanı âlî itham edilen Vükelânın muhakemesinde kanunu ceza ile mukayyet değildirler. Onlar ithamın mevzuu olan fiili istedikleri gibi takdir ve cezayı tayin ederler. Kanunu cezada öyle bir cürüm mevcut olmasa bile o fiili cürüm addetmek ve cürmün ehemmiyetine göre bir ceza tayin etmek hakkına maliktirler. Sebebi siyasî mahkeme oluşlarıdır.

Malî mesuliyete gelince, bunun Divanı âlide asla yeri yoktur. Hiç bir memleketin kanunları malî bir zararın tazmini için Divanı âlî teşkil etmeği düşünmemiştir. Bu nevi zararlar mehakim

tarafından ruyet ve hükmolunur. Mahkeme kapıları herkes için açık bulunan bir memlekette Vükelâdan biri bir zarar ika etmiş diye Divanı âliye sevkolunmaz. Herkes ve devlet daireleri mahkemeye müracaatla zararı tazmin ve telâfi ettirirler. Nizamnamei dahilinin bu noktası da ne fikre müstenit olarak yazılmış olduğu anlaşılamaz.

Divanı âlinin mevzu kanunlara göre muhakeme icra ve hüküm ita edeceği yolundaki 66 ıncı maddesi hükmüne gelince bu madde Divanı âlide cereyan edecek dâvanın usulü muhakemesi noktai nazarından mevzudur. Burada Divanı âlî dâvayı ruyet ettiği sırada mevcut usulü muhakeme kanunlarının gösterdiği yolda ve onların usul ve merasimi dairesinde muhakemeyi icra ve delâil ve beyyinatı istihsal ederek hüküm vereceği manasındadır. Yoksa mevzu dâvanın mutlaka kanunen bir cürüm teşkil etmesi lüzumunu âmir değildir.

Binaenaleyh fikrimce Vükelânın cezaî mesuliyeti mutlaka kanunen bir suç işlemiş olmalarile mukayyet addedilememek lâzımgelir.

İmdi beyan ettiğimiz hükümlere nazaran Vükelâ üç nevi mesuliyete maruzdur:

Cezaî, malî, siyasî mesuliyet.

Cezaî mesuliyet; ya kanunen cezayı müstelzim bir suçtan veya ağır ve memleket için zararlı bir hatayı siyasiden neşet eden mesuliyettir.

Malî mesuliyet; ifayı vazifede ya devlete veya eşhasa ika edilen bir zararın telâfisi ve tazmini yolunda bir mesuliyettir.

Siyasî mesuliyet ise kabinenin Meclisçe itimadı kaybederek sukut etmesi, istifaya mecbur olması halidir. Siyasî mesuliyetin sebepleri hiç bir suretle tahdit edilemiyeceği gibi kat'î bir surette tayin de edilemez. Kabinenin umumî siyaseti Meclisçe beğenilmemek, kabinenin devleti idarede faaliyeti Meclisçe kâfi görülememek; kabinenin veya vekillerden birinin idarede za'fı ve teşevvüşü hissedilmek ve nihayet kabinenin vaziyet ve harekâtı Meclisin hoşuna gitmemek, kabinece ısrar edilen bir tedbir Meclisçe kabul edilmemek ve saire gibi bin türlü sebeplerden neşet edebilir. Kabinenin hayatı itimatla kaimdir. İtimadı kaybettiği gün çekilir. İşte siyasî mesuliyet budur.

Bu mesuliyetler ya müteselsil olur; yani bütün Vekillere şamil olur ve yahut bir Vekilin yalnız şahsına matuf ve münferit olur.

Eğer mesuliyet siyaseti umumiye meselesinden ve yahut Vekillerin heyet halinde birlikte kararlaştırdıkları işlerden mütevellit ise umum kabineye raci olur ve her halde Başvekile ait olan mesuliyet bütün kabineye sirayet eder.

Ancak Vekillerden birinin kendi dairesine ait işlerden dolayı itimadı kaybederek sukut etmesi veya itham olunması kabinenin heyeti umumiyesine tesir etmez. Burada yalnız o Vekil mesul olur.

Talimatnameler ve nizamnameler — Vekiller kanunların iyi bir surette tatbikini temin için talimatnameler ihzar edebilirler. Bunlar mahza idare memurlarının kanunlardaki hükümleri daha iyi anlıyabilmelerini temine matuf idarî tedbirlerdir.

Bundan başka kabine tarafından heyeti vükelâ kararı şeklinde nizamnamelerde neşr ve ilân olunabilir. Nizamname dahi bir kanunun hüsnü tatbikini temin için tanzim olunur. Kanunda mevcut olmıyan yeni bir hükmü ihtiva edemez. Kanunun tayin ettiği hükümlerin tarzı tatbikini gösterir. Ancak nizamnameler behemhal Şûrâyi Devletin tetkik ve mütalâasından geçmek ve reisicumhurun tasvip ve imzasına arzedilmek lâzimdır.

Şûrâyı Devletin mütalâası alınmaksızın nizamname neşredilemez ve neşredilir ise buna nizamname değil, talimatname denilir. Teşkilâtı esasiye kanununun 52 inci maddesinde «İcra Vekilleri heyeti, kanunların suveri tatbikiyesini irae ve yahut kanunun emrettiği hususatı tesbit için, ahkâmı cedideyi muhtevi olmamak ve Şûrâyı Devletin nazarı tetkikinden geçirilmek şartile, nizamnameler tedvin eder.

Nizamnameler reisicumhurun imza ve ilânile mamulübih olur.

Nizamnamelerin kavanine mugayereti iddia olundukta bunun mercii halli Türkiye Büyük Millet Meclisidir» denmiştir.

Salâhiyeti tamme — Cihan harbine kadar icra kuvveti alacağı her hangi bir tedbir için parlâmentonun muvafakatini istihsal etmek mevkiinde idi. Fakat harp içinde bazı meseleler hâdis oldu ki hükûmet parlâmentolardan geçecek kanunlara intizar ettiği takdirde o meseleler memleket için çok muzır neticeler hasıl edebileceği görüldü. Binaen-

aleyh vakit kaybetmeksizin hükûmetin bu meseleleri tanzim emrinde salâhiyeti tammeye malik olması düşünüldü ve ilk Amerika kongresi bu nevi meseleler üzerine kanun kuvvetinde kararnameler neşri için hükûmete iktidarı tam verdi. Bunu müteakip İngiltere parlâmentosu da ayni veçhile hükûmete salâhiyet verdi.

Harbin hitamından sonra Fransada hallolunacak bir çok müşkül meseleler vardı. Bunların tanzimi için yapılacak kanunlar parlâmento makanizması içinde senelerce uğraşmayı icap ediyordu. Halbuki işlerin buna tahammülü yoktu. Puvankarenin Başvekâleti zamanında hükûmet parlâmentodan kanun kuvvetinde kararnameler çıkarmak için salâhiyeti tamme istedi. Fransız parlâmentosu uzun münakaşadan sonra hükûmetin istediği salâhiyeti verdi. Hükûmet âcil meselelerde kanun kuvvetinde kararname neşredecek ve kararnamenin müteallik olduğu işler hakkında lâzım gelen tedbirler alındıktan sonra kararname Meclisin tasdikına arzedecekti. Meclis kararnameyi tasvip ederse mesele kalmıyacak, ve kararnameyi reddederse yeniden tedbir düşünülecekti. Bu usul Fransada pek iyi neticeler verdi. Ondan sonra bir çok mühim meselelerde ve hele harbe hazırlık devresi içinde parlâmento hükûmete kanun kuvvetinde kararnameler neşrine izin vermiştir.

Ayni usul bazı meselelerde Büyük Millet Meclisince de kabul edilmiştir. Türk parasının korunmasına müteallik tedbir alınmak üzere hükûmete kanun kuvvetinde kararname neşrine salâhiyet ve-

rildiği gibi, gümrükler hakkında da bu yolda bir salâhiyet vermiştir.

Millî korunma kanununda hükûmete tevdi edilen bazı salâhiyetler dahi bu nevi salâhiyet cümlesinden addedilebilir.

ŞURÂYI DEVLET

Şûrâyı Devlet Napolyon zamanında eski Fransız şûrâyı kıralisinin bir naziri olarak ihdas edildi. Bu tesis bir taraftan istişarî bir meclis, diğer taraftan bir kazayı idarî mahiyetinde oldu. Ve ayni zamanda kazayı idarinin en yüksek mertebesi olmak itibarile bir nüfuzu idariye malik bulunuyordu. O vakit kudreti âmme teşkilâtında pek yüksek bir mevki işgal ediyordu. Teşriî vazifesi Tribünadan ve heyeti teşriiyeden ziyade Şûrâyı Devlete yüklenmiş gibi idi.

Kanun lâyihalarını tanzim ve tertip etmek Şûrâyı Devlete ait olduğu gibi bu kanunların tefsiri dahi ona tevdi edilmiş idi. Bu tefsir imparatorun tasdikini ve resmî ceride ile ilânını müteakip kanun hüküm ve kuvvetini iktisap ediyordu.

Diğer taraftan umumî talimatlar ile kanunların mana ve şümulünü tayin ve tarzı tatbikini irae etmek suretile kanunları ikmal ediyordu.

Bir aralık sâmiler (auditeur) namile bir vazife ihdas edildi ki bunlar Şûrâyı Devletteki müzakereleri takip ve Şûrâ ile nazırlar arasında rabıta vazifesi görürlerdi. 1806 da muavinler ihdas edildi. Ve Şûrâyı Devletin bir dairesi Adliye nazırının ri-

yaseti altında idarî ihtilâf ve dâvaları hal için tahsis olundu.

Kıraliyetin avdeti Şûrâyı Devletin bakasına mümanaat etmedi, ancak kıraliyetin tesis ettiği parlömanter sistem Şûrâyı Devletin kanun lâyihalarını tanzim ve kanunları tefsir etmek salâhiyetini zarurî olarak bertaraf etti.

Başlıca vazifesi hükûmetin bir istişarî meclisi olmak ve idarî dâvalara hükmetmekten ibaret kaldı.

Üçüncü Napolyonun reyi âm ile cumhurriyasetine gelişinden sonra Şûrâyı Devlet yeni sistem ile uygun hale getirilmek istenildi. O vakte kadar Şûrâyı Devlet hükümdarlığın bir istişare meclisi şeklinde idi. Ve binaenaleyh Şûrâyı Devlet âzaları hükümdar tarafından nasbolunuyordu. Cumhuriyet ilân edilince artık milletin istişarî meclisi ad olunduğundan âzaların dahi millet meclisi tarafından nasbı lüzumu mantıkî görüldü. Diğer taraftan imparatorluk devrinde olduğu gibi kanun lâyihalarının tanzimi ve kanunların tarzı tatbikına dair talimatnameler tertibi yine Şûrâyı Devlete tevdi edildi. Şûrâyı Devlet üç daireye ayrıldı. Tanzimat, mülkiye, daavî daireleri. İhtilâf mahkemesi de Adliye nazırının riyasetinde Temyiz ve Şûrâyı Devlet âzalarından terekküp etti.

İkinci imparatorluk devrinde Şûrâyı Devlet eski imparatorluk devrindeki salâhiyetleri yeniden ihraz eyledi ve kanunların tanzimi heyeti teşriiyeden ziyade Şûrâyı Devletin iktidarı dahiline konuldu. Gerek birinci ve gerek ikinci imparatorluk

devrinde Şûrâyı Devlet âzaları kanun lâyihalarını meclisde hükûmet namına müdafaa ile muvazzaf tutuluyordu. 1849 dan itibaren Senato kararile Şûrânın kudreti teşriiyesi kırıldı ve heyeti teşriiyenin iktidarı yükseldi.

İmparatorluğun sukutundan sonra Şûrâyı Devlet âzaları çıkarıldı, Şûrânın yeni teşkilâtı yapıldı.

1875 kanunu ile de Şûrâyı Devlet âzalarının nasp ve tayini hükûmete bırakıldı.

Alî Paşa üçüncü Napolyon devrinin adamı ve Fransa teşkilâtı esasiyesine vakıf olduğu için Fransanın üçüncü Napolyon devrindeki Şûrâyı Devletini aynen Türkiyeye nakletti ve istiyordu ki o zamanki Fransız Şûrâyı Devletinin teşrî noktai nazarından haiz olduğu nüfuz ve iktidarı Osmanlı Şûrâyı Devleti de haiz olsun.

8 zilhicce 1284 tarihile neşredilen Şûrâyı Devlet nizamnamei esasisinde Şûrâ beş daireye taksim edilmişti:

1 inci daire ümuru mülkiye ve zabita ve harbiyeye dair olan kavanin ve nizamat ve bunlara müteferri ümur ve muamelât ile meşgul olacaktı.

2 inci daire maliye ve evkaf işlerile.

3 üncü daire, adliyeye müteallik kavanin ve nizamatın tanzimi ve idarî ve adlî ihtilâfatı hal ile meşgul olacaktı.

4 üncü daire ümuru nafia ve ticaret ve ziraat işlerile.

5 inci daire maarif işlerile iştigal edecekti.

Fakat bir sene sonra, yani 25 muharrem 1286 tarihli Şûrâyı Devlet nizamnamei dahilisile mülkiye ve maarif daireleri birleştirilerek (Dahiliye ve maarif dairesi) namı verilmiş, buna bir de muhakemat dairesi ilâve olunmuştur ki bu daire münhasıran idarî davalar ile meşgul olacaktı.

Zilkade 1288 tarihli bir iradei seniye ile de Şûrâyı Devlet tanzimat, muhakemat, dahiliye dairesi namile üç daireye tenzil olunmuştur.

Uzun müddet bu şekil devam etmiştir. Fakat 1312 tarihinde bir iradei seniye ile yine mülkiye dairesi ihdas edildiği gibi muhakemat dairesi de bidayet, istinaf ve temyiz dairelerine inkisam etmiştir.

Meşrutiyet devrinde Şûrâyı Devlet hali üzere bırakıldı. Hatta bir noktai nazardan iktidarı yükseldi. O zamana kadar Şûrâyı Devletin her hangi bir meselede ittihaz ettiği karar istişarî mahiyette idi. Bu kararlar Sadrıâzamın veya Heyeti vükelânın tasvibine iktiran etmedikçe hiç bir hüküm ifade edemezdi. Meşrutiyette kanunu esasinin ümuru mülkiyeye taallûk eden kanunların tefsiri Şûrâyı Devlete ait bulunduğu yolundaki hükmü nazarı dikkata alınarak bir kanunun tefsirine müteallik Şûrâyı Devletin verdiği kararlar kat'î mahiyette olduğu neticesine varıldı. Bundan dolayı Şûrâyı Devletin tefsir kararları bir nevi kanun hükmünü ihraz etti. Saltanatın devamı müddetince iş böyle devam etti.

Büyük Millet Meclisinin ilk Teşkilâtı esasiye kanununda Şûrâyı Devletten bahsedilmemiştir. Cumhuriyetin ilânını tazammün eden tadilâtta da bundan bahis yoktur. Şûrâyı Devlet o sırada mülga bir hale gelmiştir. Ancak 29 nisan 1940 Teşkilâtı esasiye kanunu yeniden Şûrâyı Devleti ihdas etmiştir. Bunun 51 inci maddesinde «İdarî dâva ve ihtilâfları ruyet ve hal ve hükûmetçe ihzar ve tevdi olunacak kanun lâyihaları ve imtiyaz mukavele ve şartnameleri üzerine beyanı mütalâa, gerek kendi kanunu mahsusu ve gerek kavanini saire ile muayyen vazaifi ifa etmek üzere bir Şûrâyı Devlet teşkil edilecektir. Şûrâyı Devletin rüesa ve âzası vazaifi mühimmede bulunmuş; ilim, ihtisas ve tecrütbelerile mütemeyyiz zevat meyanından Büyük Millet Meclisince intihap olunur» denilmiştir.

Bu hükme göre 23 teşrinisani 1341 tarihinde neşredilen bir kanun ile Şûrâyı Devlet yeniden teşkil edildi. Ve dört daireye tefrik olundu. Tanzimat dairesi, mülkiye dairesi; maliye ve nafia dairesi; deavî dairesi.

Şûrâyı Devlete şu vazifeler tevdi olundu:

1 — Hükûmet tarafından ihzar ve tevdi edilecek olan kanun lâyıhaları hakkında beyanı mütalâa ve bilûmum nizamname lâyihalarını tetkik.

2 — Kavanin ve nizamat icabınca mevzu hususatı ruyet.

3 — Hükûmetçe havale olunan her nevi mesail hakkında beyanı mütalâa.

4 — İdarî dâvaları fasl ve ruyet.

30 Kânunuevvel 1938 tarihinde neşrolunan yeni Devlet Şûrâsı kanunu Şûrâya aynı vazifeyi tevdi etmiş ve ancak Şûrâya bir daire daha ilâve ederek beş daireye iblâğ eylemiştir. Bunların ikisi idarî davaları ruyetle mükellef tutulmuştur.

Şûrâyı Devlet Başvekâlete merbuttur ve Başvekâletten gönderilecek işler üzerine tetkikat yapar ve mütalâatını Başvekâlete arzeder.

Şûrâyı Devletin kanun lâyihaları hakkında beyanı mütalâa etmesi usulü hemen metrûk gibidir. Kanunlar ait olduğu Vekâletten yapılarak Vekiller heyetinden geçirilip doğruca Büyük Millet Meclisine sevkedilmekte olduğu için Şûrâyı Devletten mütalâa almağa lüzum görülmemektedir. Ancak nizamnameler hakkında Şûrâyı Devletin mütalâasını almak mecburidir.

Şûrâyı Devletin en çok ehemmiyet kesbeden vazifesi idarî dâvaları ruyet ve fasletmek vazifesi olmuştur. Bu husustaki kararları bir mahkeme kararı mahiyetindedir.

X

ADALET VE KAZAÎ KUVVET

Adalet her zamanda ve her millet nezdinde kutsî bir şey telâkki edilmiştir. Araplar indinde bile adalet hâkimiyetin temelidir. «El adlü esasil-mülk». Peygamberi islâm «Fahkeümu beynennas biladl» buyurmuştur. İnsanlar arasında adaletle hüküm ediniz demektir. Fransız kıralı on beşinci Lüi «Tebaamıza saf, serî, meccanî bir adalet tevzi etmeğe borçluyuz» diyordu. Aklın, vicdanın ve tehlikede olan menfaatlerin daimî ihtiyacı budur.

Monteskiyö adaletten bahsederken «Bir devlet var denebilmek için orada adalet kuvvetli olmalı ve kuvvet âdil olmalıdır» der.

Adalet iptidaî zamanlarda örf ve âdetin tatbikından ibaret idi. Bu sırada hâkimi takyit eden şey yaşadığı muhitin efkârı âmmesi idi. Yazılı kanunlar devri geldiği vakit hâkimi kanun takyide başlamıştır. Binaenaleyh hâkimin verdiği hükmün âdilâne olup olmadığını kendi vicdanında aramaktan ziyade kanunda aramak lüzumu hasıl olmuştur. Lâkin içtimaî ilimlerin derinleşmesi neticesi olarak bugünkü kanunlar hâkimi bir mertebe takyitten azade kılmıştır. Bugün adaletle hüküm vermek için bir taraftan kanunlar tekemmül ettirildi-

ği gibi diğer taraftan hâkime nısfet ve adalet kaidelerini tatbik için serbestî verilmiştir.

Mahâza itiraf etmelidir ki hiç bir kanun kaidesi hâkimin şahsî evsafı yerine kaim olamaz. Kanunu iyi idrâk eden tatbikte mümarese ve meleke kazanan, ihtiyacı adaleti iyi kavrayan, meslekinin şeref ve haysiyetini bilen bir hâkimin vereceği hüküm daima adalete mukarin olur.

Türklerin islâmdan evvelki adalet teşkilâtının ne olduğu hakkında malûmatımız yoktur. Bu, şüphesiz tahkim usulünden başka bir şey değildi. Türkleri islâm âlemine girdikten sonra islâm teşkilâtını tatbik etmişlerdir ki o da Kadılar vasıtası ile tevzii adalet usulüdür. Bu usul Osmanlı devletinin son zamanlarına kadar devam etmiştir.

İptidaları ilim ve faziletle idare olunan bu usul pek çabuk tereddiye uğramıştır. Kadılar iki sene müddetle ve azilden masun olarak icrayı vazife ederlerdi. Amerikada olduğu gibi bu iki sene müddet hâkimlik sınıfının ahlâkan sukutunu intaç etmiştir. İki sene sonra açıkta kalacak ve uzunca müddet kadılık bekleyecek olan hâkimler bu açıkta kalacağı müddet içinde sefalete düşmemek için adaleti satmağa mecbur oluyorlardı; azilden masun ve gayri mesul olmak vaziyetleri de istedikleri gibi suiistimale müsait bulunuyordu.

Bunların elinde kanun yoktu. Tatbik ettikleri ahkâm; fıkhın ahkâmı idi. Yalnız Osmanlı saltanatında ötedenberi ceza meseleleri için bazı kanunlar tedvin edilmiş idi. Bunlar da pek iptidaî ka-

nunlar idi. Fıkıh kitapları da muhtelif fikir ve nazarları muhtevi idi. Hâkim bu muhtelif fikir ve nazarlardan istediğini tercih eder ve ona göre hüküm verebilirdi. Binaenaleyh hâkim vicdanen ve hukukan tam bir serbestiyi haiz bulunuyordu. Bu da suiistimali gittikçe genişletiyordu.

1274 tarihinde Âlî Paşa Fransız ceza kanununu tercüme ettirdi. Bu kanun o zaman için mükemmel bir ceza kanunu idi. Fakat bunun tatbiki kadılara tevdi edilemezdi. Onlar fıkıh hükümlerinden başka bir kanun tanımazlardı.

Bundan dolayı teşkilâtı adliyemizin ilk temeli olmak üzere 1284 tarihinde Divanı ahkâmı adliye namile bir daire tesis olundu. Vilâyetlerde Divanı temyiz namile bir heyet, sancaklarda Meclisi temyiz namile bir heyet, kazalarda da Daavî meclisi namile diğer bir heyet teşkil edildi. Fakat bu heyetler idare meclislerinden ibaretti ve mahkeme vazifesi munzam bir vazife olarak kendilerine tevdi edilmiş ve ceza davalarile âdî hukuk davalarını rüyetle mükellef tutulmuşlardı. Divanı ahkâmı adliye bunların hükümlerini tetkik ile ya tasdik veya nakzetmek salâhiyetini haiz idi ki bugünkü teşkilâtımıza göre âdeta Mahkemei temyiz vazifesini görüyordu. Riyaseti de vükelâyı devletten bir zata tefviz olunuyordu.

Bu usul 1294 senesine kadar devam etti. O vakit şer'î mahkeme denilen kadılar mahkemesinin salâhiyeti tahdit olunmak ve nizamî mahkemeler tesis edilmek mecburiyeti hasıl oldu. Yeni bir teşkilâtı adliye yapıldı. Ve mehakimin teşkilâtına mü-

teallik 5 haziran 1295 bir kanun neşredildi. Bu mahkemelerde cari olacak usule dair de bir Usulü muhakemei hukukiye, bir de Usulü muhakemei cezaiye kanunları tanzim ve ilân olundu; şer'î mahkemelerin vazife ve salâhiyetinin tahdidine dair bir nizamname yapıldı. Bu kanunlara göre mahkemeler iki derece üzerine teşkil olunuyordu: bidayet, istinaf. Bunların fevkinde de Mahkemei temyiz namile fevkalâde bir mahkeme teşkil olunuyordu ki vazifesi kanunun bir siyakta tatbikini temin etmek ve kanuna muvafık olmıyan hükümleri nakız ve iptal etmekti.

Arasıra bazı ıslahat ve tadilâta uğramakla beraber bu teşkilât meşrutiyetin son senelerine kadar devam etmiştir. Meşrutiyetin son senelerinde bazı cereyanlar husule geldi. İngiliz teşkilâtı adliyesine temayül hasıl olmağa başladı. İngilizlerin tek hâkimle hüküm vermek usulü bizim eski kadılar usulünü andırdığından an'anemize muvafık gibi görüldü. Bazı yerlerde bu usulün tatbikına girişildi. Bu vaziyette Osmanlı imparatorluğu inhilâl etti ve onun son mirası olarak da tek hâkim usulü Türkiye cumhuriyetine intikal etmiş oldu.

Diğer taraftan istinaf mahkemelerinin sebebi vücuduna vakıf olmıyan bazı zevat bu mahkemelerin ilgasına gitmek suretile adalet teşkilâtımızı bütün bütün bozdu. Ve nihayet kâfi derecede hâkim bulamamak yüzünden tek hâkim usulü her tarafa tamim edildi. Bugün mahkemelerimiz bir dereceden ibaret ve tek hâkim usulüne müstenittir. Böy-

le bir teşkilât, adalet için kâfi teminat vücude getirmez. Mahkemelerimizin ciddî ve esaslı bir surette ıslahı çok şayanı arzudur.

Teşkilâtı esasiye kanunumuz hâkimlere istiklâl ve müdahaleden azade bulunmak hakkını verir. Kanunun 54 üncü maddesinde «Hâkimler bilcümle dâvaların muhakemesinde ve hükmünde müstakil ve her türlü müdahaleden azade olup ancak kanun hükmüne tabidir. Mahkemelerin mukarreratını Türkiye Büyük Millet Meclisi ve İcra Vekilleri heyeti hiç bir veçhile tebdil ve tağyir ve tehir ve infaz ahkâmına muhalefet edemez» denilmiştir.

Diğer taraftan hâkimlerin istiklâlini temin için azilden masun kılmıştır. 55 inci maddede «Hâkimler kanunen muayyen olan usul ve ahval haricinde azil olunamaz» denilmektedir.

Yine bu istiklâli temin etmek gayesile hâkimlerin kanunen muayyen vazifeden başka umumî ve hususî hiç bir vazife deruhte edemeyecekleri gösterilmiştir (madde 57). Bundan maksat hâkimin hiç bir suretle tesir altında kalmamasını temindir.

Teşkilâtı esasiye kanunu adaletin bitarafane tevziini temin maksadile muhakemelerin aleniliği usulünü vazetmiştir. Yalnız usulü muhakeme kanunları mucibince bir muhakemenin hafiyen icrasına mahkeme karar verebilir (madde 58).

Kanun mahkemelerde hakkı müdafaayı temin maksadile şu prensibi vazeder: «Herkes mahkeme huzurunda hukukunu müdafaa için lüzum gördüğü meşru vesaiti istimal eder (madde 59)».

Diğer taraftan adaletin muattal kalmaması, tevakkuf etmemesi ve adalet isteyenlere karşı daima bir adalet merciinin mevcut bulundurulması gayesile şu hükmü vazeder: «Hiç bir mahkeme vazife ve salâhiyeti dahilinde olan dâvaları ruyetten imtina edemez. Vazife ve salâhiyet haricinde olan dâvalar ancak bir karar ile reddolunur (madde 60)».

Teşkilâtı esasiye kanunu mehakimin tarzı teşkilile vezaifini yapılmış ve yapılacak kanunlara havale eder. Hâkimlerin evsafı hukukî vezaifi, maaşı ve muhassasatları ve sureti nasp ve azilleri kanunu mahsus ile tayin olunacağını gösterir.

7 temmuz 1934 kanunile bir takım usuller tesis olunmuştur. Başlıca hükmü Hukuk fakültesi mezunlarının hâkimlik sınıfına alınmazdan evvel iki sene müddetle sitaja tabi tutulması ve Mahkemei temyiz reisile dört âzadan ve kezalik Mahkemei temyiz Başmüddeiumumisile dört Mahkemei temyiz âzasından mürekkep iki ayrıma meclisi teşkil edilmesidir. Bunun biri hâkimlik, diğeri müddeiumumilik sınıfı içindir.

İcabında bunlar heyeti umumiye halinde toplanırlar. Bu ayırma meclisleri hâkimlerden ve müddeiumumilerden terfia lâyik olanları tefrik ederek bir defterini yapar ve Adliye Vekâletine tevdi eder. Vekil münhal olacak yerlere bu defterde isimleri yazılı hâkimleri sıra ile tayin ve iradei milliyeye arzeder.

DİVANI ÂLİ

Kanun, vazifelerinden münbais hususattan dolyı İcra Vekillerini; Şûrâyı Devlet ve Mahkemei temyiz reis ve âzalarını ve Mahkemei temyiz müddeiumumisini ledelhace muhakeme etmek üzere Divanı âlî namile yüksek bir mahkeme teşkil etmektedir.

Avrupada Divanı âlî yalnız kabineyi ve kabine erkânını ve hıyaneti vataniye halinde reisicumhuru muhakeme etmek için teşkil olunan siyasî bir mahkemedir. Bu siyasî mahkemeye Temyiz mahkemesi ve Şûrâyı Devlet reis ve âzalarının ve Baş müddeiumuminin muhakemesini de tevdi etmeğe neden lüzum görüldüğü bir türlü anlaşılamaz.

Şûrayı Devlet reis ve âzaları umumî mahkemelerde ve hele Temyiz mahkemesinde pek âlâ muhakeme olunabilirdi. Temyiz mahkemesi reis ve âzalarile Başmüddeiumumi de Temyiz heyeti umumiyesinde muhakeme olunabilirdi. Netekim Fransada böyle olduğu gibi bizim eski teşkili mehakim kanunumuz da bu şekilde idi. Bunlar bir vazifei siyasiye ile mükellef makamlar olmadığından bu makamın sahiplerinin muhakemesi ancak bir cürüm neticesi olabilir ve bu da doğrudan Mahkemei temyize sevkedilebilirdi. Böyle yapılmıyarak bun-

ları siyasî bir mahkemeye sevketmekte ne sebep mülâahaza edildi?

Vükelânın mesuliyeti bahsinde söylediğimiz vechile Divanı âlî kabinenin veya kabine âzasından birinin bilhassa fahiş siyasî hatalarından dolayı muhakeme yapacak bir siyasî heyettir. Böyle bir hatayı takdir ederken bunlar kanunlarla mukayyet değildirler. Kanunen cürüm olsun olmasın muhakeme ettikleri fiili istedikleri gibi takdir ederler. Böyle bir takdir ise ancak siyasetle uğraşmış rical tarafından yapılabilir. Mahkemei temyiz ve Şûrâyı Devlet âzaları siyasî mesaili takdire ehil değildirler; bunlar hukuk ve usul adamlarıdır. O halde Divanı âlinin bu zevattan teşekkülü de mevzu ile mutabakat arzedememektedir.

Görülüyor ki Ayan Meclisinin ihdas edilmemiş olması Divanı âlinin bu suretle teşkiline mecburiyet hasıl etmiştir. Acaba buna başka türlü imkân bulunamaz mı idi?

Hele malî zararların tazmini için Vekillerin ve sairenin Divanı âliye sevki kadar garip bir hale nadir tesadüf olunur. Umumî mahkemelere ait olan böyle bir işin Divanı âlî gibi teşkili bile büyük külfete ihtiyaç gösteren bir heyete tevdiine mahal nedir?

Bütün bunlar İcra Vekillerile Mahkemei temyiz ve Şûrâyı Devletin reis ve âzalarına bir nevi imtiyaz rengi vermektedir. Hakikatta ise dünyanın her tarafında Divânı âlinin sebebi ihdası siyasî bir mahkeme olmasından ibarettir.

Divanı âlî Büyük Millet Meclisinin kararile teşkil olunur.

Divanı âlî on biri Mahkemei temyiz ve onu Şûrâyı Devlet reis ve âzalarından ve her biri kendi heyeti umumiyeleri meyanından ve ihtiyaç görülür ise gizli rey ile intihap olunan yirmi bir âzadan terekküp eder.

Bunlar içtima ettiği gibi içlerinden bir reis, bir de ikinci reis intihap ederler. Ekseriya Mahkemei temyiz reislerinden birisi birinci reis intihap olunmaktadır. Reislerin intihabını müteakip üçü Mahkemei temyiz ve üçü de Şûrâyı Devletten olmak üzere kur'a ile altı kişi yedek âza olarak ayrılır. Bu kur'aya reisler dahil olmaz.

Kalan on beş kişi mahkeme heyetini teşkil ederler; yani Divanı âlî bir reis ve on dört âza ile muhakeme icra eder. Yedek âzanın vazifesi mahkeme heyetinin arkasında oturarak muhakemeyi dinlemek ve esnayı muhakemede heyetten birine ansızın bir hal olup da heyetten çekilmek mecburiyeti hasıl olursa muhakeme inkitaa uğramamak üzere hemen onun yerine kaim olmaktır. Bu suretle muhakemenin ardı arası kesilmeksizin devamı imkânını temin etmektir.

Umumî adalet meselesinde pek de ehemmiyet verilmemiş olan bu usul Divanı âlide nazarı dikkate alınmıştır.

Divanı âlide muüddeiumumilik vazifesini Mahkemei temyiz Başmüddeiumumisi ifa eder.

Divanı âlî icrayı muhakemede; mevcut usulü

muhakeme kanunlarının tayin ettiği yolları ve usulü merasimi takip eder ve onların gösteerdiği şekilde delâil ve beyyinatı istihsal ederek hasıl edeceği kanaate göre hükmünü verir. Kanunun 66 ıncı maddesinde «Divanı âlî mevzu kanunlara tevfikan muhakeme icra ve hüküm ita eder» denilmiştir. İşte buradaki «mevzu kanunlara tevfikan muhakeme icra ve hüküm ita eder» tabiridir ki Divanın kaza salâhiyetinin yalnız suçlara müteallik olduğu telâkkisini hasıl etmektedir. İbarenin bu manaya müsait olduğunu itiraf lâzımdır. Ancak Divanın sebebi teşkili bu mana ile asla tevafuk edemez. Binaenaleyh ibareyi usulü muhakeme dairesinde muhakeme icra ve hüküm ita eder meelinde tefsir etmek ve yahut tadil eylemek muvafık olacağı kanaatindeyim. (Vükelânın mesuliyeti bahsine de bakınız.)

XI

TÜRKLERİN HUKUKU ÂMMESİ

Amerikanın Virjini cumhuriyetinde başlıyarak 1789 Fransız hukuku beşer beyannamesile cihana yayılan ferdî haklar silsilesi her esas kanunda demokrasinin bir bayrağı olarak yer almıştır. Türk Teşkilâtı esasiye kanunu da buna ayrı bir fasıl tahsis etmiştir.

On dokuzuncu asrın ilk yarısının bütün mücadelâtı siyasiyesi hükûmetlere bu ferdî hakları bütün vüsatile ve bütün manasile tanıtmağa masruf olmuştur. Bu hakların 1789 beyannamesile ilân edilmezden evvel mevcut olmadığı zannedilmemelidir. Bunların bir çoğu tarihin en mechul devirlerindenberi mevcut olmuş ve tanınmış haklardır. Ancak dizginsiz ve düzensiz müstebit hükûmetlerin taaddiyatile ve kudretin suiistimalile daima tecavüze maruz kalmakta ve halk bu tecavüzata karşı koyacak bir istinada malik bulunmamakta idi. Onun büyüklüğü ilk defa alenî olarak ve tantana ile ilân edilmesinde ve halkın bu haklara tecavüz edeceklere karşı bir mukavemet kuvveti elde etmesindedir. Fransız Müessisler Meclisi bu beyannamede şöyle diyordu: «Millî Meclis halinde toplanan Fransız ahalisi mümessilleri beşer haklarının bilinmemesi, unutulması veya mühimsenmeme-

si umumî felâketlerin ve hükûmet fesat ahlâkının yegâne sebebi olduğunu nazarı dikkata alarak alenî bir beyannamede insanın tabiî, gayri kabili ferağ ve mukaddes haklarını meydana koymağa karar vermiştir. Ta ki içtimaî heyetin her âzası nezdinde bu beyanname daima hazır bulunarak onlara haklarını ve vazifelerini ardı arası kesilmeden hatırlatsın.....»

Bu haklar devletin hükümranlık hakkı kadar tabiî haklardır ve yalnız eşhasın tecavüzatına değil bilhassa devletin hükümranlık kudretine karşı müvazene tesis etmektedir. Binaenaleyh ferdî haklar devlete karşı kullanılabilir; ve devletin hükümranlık kudretini ferdin kudretile tahdit eder. Çünkü kudret, kudreti tahdit eder.

Bu hakların iki büyük sınıfa ayrıldığını biliyorsunuz. Biri müsavatı medeniye, diğeri hürriyeti şahsiyedir.

Müsavatı medeniye — Müsavatı medeniye Avrupada feodalite devrinden kalma sınıf imtiyazlarının kaldırılması fikrinden doğmuştur. Asılzadegân denilen eski derebeyler sülâlelerine mahsus imtiyazları bertaraf etmek, insanlar arasında hukuk birliği tesis eylemek istenilmiştir. Osmanlı imparatorluğunun memlekete bilerek, bilmeyerek yaptığı bir hizmet var ise o da derebeylik usulüne çabuk nihayet vermesi, memleketin vahdetini temin eylemesidir. Osmanlı imparatorları yalnız derebeylik usulüne nihayet vermekle kalmamış, derebeyler sülâlesinden çoğunun nam ve nişanını da

ortadan kaldırarak hanedan imtiyazına mahal bırakmamıştır.

Onlar, günün birinde kendilerine gölge yapabilecek hiç bir şeye tahammül edemezlerdi ve nazarlarında herkes yalnız âli Osmanın kölesi idi, Hakikî kölelerden vezirler ve eyalet valileri, nihayet sadrıâzamlar yetişen bir devlette sınıf imtiyazı bittabi mevzubahs olamazdı. Bundan dolayı Osmanlı saltanatında sınıf imtiyazı esasen yoktu ve bir ihtiyacı millîyi tatmin için bu ahkâm alınmamıştır. Mahza diğer memleketlerin teşkilâtı esasiyesinde mevcut bir hak olarak bizde de kabul edilmiştir.

Bunun manası kanun önünde müsavat, mahkemeler önünde müsavat, kanunların istediği vasıfları haiz olmak şartile devlet memuriyetine tayin olunmak hususunda müsavat, nihayet vergi müsavatı olduğunu söylemiştik.

Müsavatın şu zikrettiğimiz manası tahdidîdir. İnsanlar arasında hakikî müsavat mevcut olmadığı gibi büyük hizmetler ve zekâ ve liyakatlerin vücude getirdiği farklar da vardır ki burada müsavat aranamaz. Bu hizmetler ve liyakatler şüphesiz diğerlerine tekaddüm ve tefevvuk hakkı temin ederler.

Hürriyeti şahsiye — Burada mevzubahs olan hürriyet, yalnız esaretin mukabili olan hürriyet değildir. Asıl mühim olan şahsî masuniyet ve siyasî hürriyet dahi bunda dahildir. Çok şükür ki Türk ırkında esaret asla vâki olmamıştır. Her Türk hür doğmuş ve hür yaşamıştır. Bilâkis başka milletlerden köle istihdam etmişlerdir. İstilâ

devirlerinde bunlar mağlûp milletlerden alınıp getirilen esirlerden ve cariyelerden ibaret idi. Bu devir geçtikten sonra Gürcü ve Çerkes köle ve cariyeleri bunların yerine kaim oldu. Gürcistanın Rusyaya ilhakı üzerine bu kapı da kapandı. Fakat bir kısım Çerkesler Türkiyeye hicret etmişlerdi. Bunlarda kölelik bakî idi. Saraya cariye doldurmak âdeti Çerkeslerde köleliğin devamını terviç etti.

1293 kanunu esasisi de ayni prensip üzerine hürriyeti ilân etmiş olduğu halde yine Çerkes ve Zenci cariyeleri alınıp satılmakta devam ediyordu. Nihayet İngilterenin teşebbüsü üzerine Zenci esaretinin lâğvına ve alım satımının men'ine dair İngiltere ile bir muahede akdolundu ve bundan sonra Zenci cariye meselesi kalmadı. Fakat Çerkes cariyeleri meselesi devam etti. Çünkü sarayın cariyeye ihtiyacı var idi ve Çerkes beyleri bu yüzden çok menfaat görüyorlardı. Şer'î mahkemeler zavallı Çerkes kölelerinin beylere kafa tutmak istemesine karşı esaret dâvasını ruyet ediyorlar ve esaretlerine hüküm veriyorlardı. Nihayet mütareke senelerinde yapılan bir tefriki vezaif nizamnamesi esaret dâvalarının ruyeti ortadan kaldırmıştır.

Binaenaleyh teşkilâtı esasiye kanunumuzun hürriyete dair olan hükmü şimdi artık şahsî emniyet ve siyasî hürriyete matuf olarak kalmıştır.

Kanun 68 inci maddesinde «Her Türk hür doğar, hür yaşar, başkasına muzır olmıyacak her türlü tasarrufatta bulunabilir. Hukuku tabiiyeden olan hürriyetin herkes için hududu başkalarının hürriyetidir. Bu hudut ancak kanun marifetile tahdit ve tesbit olunabilir» demiştir.

Bu maddeyi izah ve tafsil eden 70 inci maddede «Şahsî masuniyet, vicdan, tefekkür, kelâm, neşir, seyahat, akîde, sâyüamel, temellük ve tasarruf, içtima, cemiyet, şirket hak ve hürriyetleri Türklerin tabiî hukukundandır» denilmektedir. Şu hale göre bu hürriyetlerin bir kısmı vicdanî, ve bir kısmı maddî hürriyetlerdir.

Vicdanî hürriyetler akîde, tefekkür hürriyetleridir. Hiç bir kimse mensup olduğu din, mezhep ve felsefî içtihadından dolayı muahaze olunamaz. Asayiş ve âdabı umumiyeye ve kavanine muğayir olmamak üzere her türlü âyinler serbesttir.

Maddî hürriyetler ise başkasına zarar vermeyecek her şeyi yapabilmek ve yaptığı işlerden kimsenin taarruzuna uğramıyacağına emin olmaktır. Şahsî masuniyet işte budur. Kelâm, neşir, seyaha,t sâyüamel, temellük ve tasarruf, içtima, cemiyet, şirket hak ve hürriyetleri bu madîî hürriyetlerdendir.

Bundan başka can, mal, ırz, mesken her türlü taarruzdan masun addedilmiştir. İşkence, eziyet, musadare, angarya menedilmiştir.

Bu hürriyetler bazan tahdit ve takyit ve bazan ref ve selbedilir.

Tahdit ve takyit; bazan hükmü kanundan, bazan polisin zabitai mania vazifesine istinaden aldığı tedabiri maniadan neşet eder.

Meselâ 72 inci maddede «Kanunen muayyen olan ahval ve eşkâlden başka bir suretle hiç bir kimse derdest ve tevkif edilemez» denilir. Şu hal-

de kanun ne gibi halde ve ne şekilde hürriyet kaidesi bertaraf edilerek şahsın derdest ve tevkif edilebileceği usullerinin kanun ile tayin olunacağını ve hürriyetin tahdit edileceğini gösterir.

Kezalik 71 inci maddede meskeni taarruzdan masun addederken 76 ıncı madde kanun ile muayyen usul ve ahval haricinde kimsenin meskenine girilemez ve üzeri taharri edilmez» der. Şu halde ne gibi ahvalde ve ne usulde mesken masuniyetinin tahdit ve takyit olunması lâzım geleceğini kanunlara bırakır.

Matbuat hürriyetini kabul eder ve sansür usulünü ilga eder; fakat bu hürriyetin kanun dairesinde olduğunu göstererek hürriyetin hududu kanunlarla tahdit olunacağını ifham eder.

79 uncu maddede «Ukudun, sâyüamelin, temellük ve tasarrufun, içtimaın, cemiyetlerin ve şirketlerin hudut hürriyeti kanunlarla musarrahtır demekle bu hürriyetlerin icabında kanunlarla tahdit ve takyit olunacağını gösterir.

Filvaki suç yapılması halinde şahsî hürriyetin ve mesken masuniyetinin nasıl selbedileceği ceza muhakeme usullerile; matbuat hürriyeti matbuat kanunile; sarî hastalıklar vukuunda seyahat hürriyeti umumî sıhhatin muhafazasına müteallik kanunlarla mülkün masuniyeti, umumî menfaat için istimlâk kanunlarile cemiyetlerin hürriyeti cemiyetler kanunile, şirketlerin hürriyeti ticaret kanunile, ukudun hürriyeti medenî kanun ile tahdit ve takyit edilmiş olduğu gibi, sâyüamel hürriyeti da-

hi iş kanunile tahdit ve takyit edilmiştir. Bundan başka devlet icabında herkes için sâyüamel mükellefiyeti vaz'ına da salihtir. (74 üncü madde).

Bunlar kanunî takyidat olduğu gibi kalabalık yerlerde seyrüseferi tanzim eden polis tedbirleri dahi hürriyeti halkın menfaatine takyit eden tedbirlerdendir.

Hürriyeti selbeden haller — Devlet umumî emniyeti tesis edebilmek için bazan idarei ürfiye ilânına mecbur olur.

İdarei ürfiye — Kanun idarei ürfiyeyi şahıs ve ikametgâh masuniyetlerinin; matbuat, müraselât, cemiyet, şirket hürriyetlerinin muvakkaten takyit veya taliki diye tarif eder. Hakikatta idarei ürfiye bu hürriyetleri muvakkaten selbeden bir tedbirdir. Bu, fevkalâde mühim olan tedbire şu hallerde müracaat olunur:

Harp halinde,

Harbi icap ettirecek bir vaziyet hudusunda,

İsyan zuhurunda,

Vatan ve cumhuriyet aleyhinde kuvvetli ve filî teşebbüsat vukuunu müeyyit kat'î emarat görüldükte;

İdarei ürfiye; ya umumî olur, ya mevziî olur. Harp halinde ve harbi icap ettirecek bir vaziyet hudusunda umumî olarak askerî kanunlar hükümferma olur.

İsyan veya vatan ve cumhuriyet aleyhinde ekseriya mevziî olur.

İdarei ürfiye İcra Vekilleri kararile ilân olunur; ve bu kararın hükmü bir ayı tecavüz edemez, karar derhal Meclisin tasdikına arzedilir. Meclis müçtemi değilse hemen içtimaa davet olunur.

Meclis idarei ürfiye müddetini temdit veya taksir edebilir. Fazla temadisi her halde Meclisin kararına mütevakkıftır.

İdarei ürfiye mıntakasile bu mıntaka dahilinde tatbik olunacak ahkâm ve muamelâtın sureti icrası ve harp halinde masuniyetler ve hürriyetlerin tarzı takyit ve taliki kanunla tayin ve tesbit edilir.

Vatandaşlık — Kanun Türklerin hukuku âmmesi bahsinde Türk vatandaşlığı meselesini de mevzubahs etmiştir «Türkiye ahalisine din ve ırk farkı olmaksızın vatandaşlık itibarile Türk ıtlak olunur» demiştir.

Türklük ya tabiî veya iktisabî olabilir:

Türkiyede veya hariçte bir Türk babadan doğma çocuklar tabiî olarak Türktürler. (Vatandaşlık kanunu hariçte dahi olsa Türk anadan doğma çocukları da Türk addetmiştir). Burada kanun kan ve ırk rabıtası gözetmiştir.

Türkiyede mütemekkin bir ecnebi babadan doğma çocuklar memlekette müstemirren oturup sinni rüşte vusulünde resmen Türklüğü ihtiyar ettiği takdirde Türklüğe kabul olunurlar. Bu iktisabî bir tabiiyettir. Kanun burada toprak esasını, yani doğum yeri sistemini kabul etmiştir.

Vatandaşlık kanunu mucibince Türklüğe kabul edilenlerin tabiiyeti de iktisabî tabiiyettir.

Vatandaşlık kanunu mucibince bazı ahvalde Türklük sıfatı izale edilebilir.

Bunların tafsilâtını idare dersinde göreceksiniz.

XII

VİLÂYETLER İDARESİ

Teşkilâtı esasiye kanunu Türkiye arazisinin idarî teşkilâtını şöyle tayin etmiştir: «Türkiye coğrafî vaziyet ve iktisadî münasebet noktai nazarından vilâyetlere, vilâyetler kazalara, kazalar nahiyelere münkasemdir ve nahiyeler kasaba ve köylerden terekküp eder».

Bunların tarzı idaresi hakkında iki prensip vazeder:

1 — Vilâyetler, şehir, kasaba ve köyler hükmî şahsiyeti haizdir.

2 — Vilâyetlerin ümuru tevsii mezuniyet ve tefriki vezaif esası üzerine idare olunur.

Büyük Millet Meclisinin ilk Teşkilâtı esasiye kanunu olan 20 kânunusani 1337 tarihli kanunun evvelce zikrettiğimiz siyasî ahkâmından başka 12 maddelik bir de idarî ahkâmı ihtiva ediyordu. Bunun onuncu maddesinde «Türkiye coğrafî vaziyet ve iktisadî münasebet noktai nazarından vilâyetlere, vilâyetler kazalara münkasem olup kazalar da nahiyelerden terekküp ederler» denilmekte ve 11 inci maddesinde Vilâyetlerin «mahallî umurda manevî şahsiyeti ve muhtariyeti haiz» olduğu gösterilmekte idi. Bunun için vilâyetlerde bir

takım umumî meclisler ihdas edilmekte idi. Bu ahkâm hiç bir vakit tatbik mevkiine konulmamıştır. En son Teşkilâtı esasiye kanununun tanziminde o kanunun 10 uncu maddesi hemen aynen denilecek şekilde bu kanuna nakledilmiş görünür; Teşkilâtı Esasiye Kanununun bu hükmüne göre 13 mart 1329 tarihli idarei umumiyei vilâyet kanunu tevsii mezuniyet usulünü tesis ve bunun neticesi olarak vilâyetlerde hususî idareler ihdas ederek bu hususî idarelerin hükmî şahsiyetini kabul etti. Vilâyet hususî idareleri için bir takım vairdat terkedilmiştir ki bununla vilâyetler dahilinde yollar yapılmakta ve iptidaî mektepleri ve hastahaneler ve sair umumî müesseseler idare olunmaktadır. Bu işlerin müzakere ve edilmiştir. Bir de hususî muhasebeleri vardır. Tafsilâtı idare dersine aittir.

MEMURİN

Bir milletin emniyet ve intizamı yalnız hükümranlık hakkının kendi elinde bulunmasile temin edilemez. Bu hakka istinaden temsilî meclisler toplanır, bir kudreti siyasiye vücut bulur, iyi kanunlar tanzim edilir ve bu kanunların tatbik ve infazı yine kendilerinden teşekkül eden icra kudretine tefviz olunur; fakat asıl bunu tatbik edecek; kudreti siyasiyenin meram ve arzusunu fiile çıkaracak iyi bir memur sınıfı mevcut olmazsa bunlar hiç bir şey ifade edemezler. Millet bu kanunları bizzat icra edecek değildir; kudreti icraiye namile ayrılan siyasî kudret de bunları bizzat icra edemez. Bu kudretin maiyetinde ve emirleri altında hareket edecek geniş ve büyük bir memur kadrosu vardır ki kanunlar onlar vasıtasile tatbik ve infaz olunur.

Şu halde siyasî kudretin yanıbaşında bir de idarî kudret mevcut olmak zarureti vardır. İntihap yolile vücut bulan siyasî kudret masalihi âmme üzerinde ahalinin hükümranlık kontrolünü temin eder. Lâkin halk ile ve halkın işleri ve ihtiyaçlarile doğrudan doğruya temas eden ve bu işleri kanunlara uygun şekilde ifa etmek mevkiinde bulunan idarî kudrettir. Bu kudret vukuf ve tecrübe ile sadakat ve istikametle mücehhez olur ve makul su-

rette seçilmiş ve yetiştirilmiş bulunursa milletin terakki ve refahının en mühim âmili olur.

Bir milletin idealine erişebilmesi için düşünceli bir kudretin menfaat emelinden ârî olarak devamlı ve azimli bir surette onu sevk ve idare etmesi lâzımdır. Bu hasletleri yalnız intihaptan beklemek doğru değildir. Makul surette yetiştirilmiş ve âmme hizmetlerini sevk ve idare için lâzım olan namuskârlık vasfını haiz bulunmuş olan idare memurlarının sıtk ve hulûs ile çalışması da birinci derecede mühim şartlardandır.

Siyasî kudret idareyi mürakabe eder. İdarenin intizamı ise namuslu, malûmatlı, millet sevgisi ile mütehassis; âmme hizmetlerinin tarzı ifasından siyasî kudret önünde mesul memurlar marifetile temin edilebilir.

Bugün kudretlerile cihanı sarsan devletlerin haşmet ve kudretleri yalnız teşkilâtı siyasiyesindeki kemalin neticesi değil, malûmatlı, tecrübeli, namuslu, vatan ve millet aşkile mütehassis bir sınıf memurinin mevcudiyeti neticesidir.

Kudreti icraiyeyi teşkil eden vekiller nasıl meclisin mürakabesine tabi ise, idare memurları da icra kudretinin mürakabesine tabidirler. Bir memurun yolsuz hareketinden mensup olduğu vekil meclis önünde mesuldür. Bu hal; uygunsuzluğun vekilden sudur etmiş olması manasında değil, vekilin kâfi derecede işleri mürakabe etmemiş olması ve uygunsuzluğu yapan memura müsamaha etmesi neticesidir. Binaenaleyh idare kudretini teşkil eden memurlar da vukuf ve tecrübe ile beraber mesuliyet hissi daima mevcut olmalıdır.

Teşkilâtı esasiye kanununun 92 inci maddesi hukuku siyasiyeyi haiz her Türkün ehliyet ve istihkakına göre devlet memuriyetinde istihdam olunmak hakkını haiz olacağını göstermiştir. Ehliyet ve istihkak tabirinde yukarıda zikrettiğimiz bütün evsaf toplanmıştır.

93 üncü maddesile de memurların evsafı, hukuku ve sairesi kanunlarla tayin edileceğini göstermiştir ki bu da sonradan tanzim edilen memurin kanunudur. Bunun tafsilâtını da idare hukukunda göreceksiniz.

Ancak Teşkilâtı esasiye kanunu 94 üncü maddede mühim bir prensip vazeder ki o da kanuna muhalif ümurda âmire itaat memuru mesuliyetten kurtaramıyacağı meselesidir. Vâkıâ memurlar mertebe itibarile âmirlerinden aldıkları emirleri icra etmekle mükelleftirler. Fakat âmirin verdiği emir kanuna muhalif olursa memur böyle bir emre itaattan inhiraf etmekle mükelleftir. Aksi takdirde âmirin emri kendisini mesuliyetten âzade tutamaz.

Kanunların Teşkilâtı esasiyeye muvafakati

Kanun en son bir prensip vazetmektedir. «Teşkilâtı esasiyenin hiç bir maddesi hiç bir sebep ve bahane ile ihmal veya tatil olunamaz. Hiç bir kanun Teşkilâtı esasiye kanununa münafi olamaz. 103 üncü madde.» Fakat kanun bu prensibin ihlâl edilmemesini temin için bir kuvvei müeyyide vazetmemiştir. Bir kanun hükmünün Teşkilâtı esasiyeye münafi olup olmadığını tetkik edecek hiç bir makam ve merci gösterilmemiştir. Demek oluyor ki bu prensibin tatbikini münhasıran mebusların vicdanına ve liyakati ilmiyelerine bırakmıştır. Bu hal zamanımız telekkiyatı ilmiyesine nazaran Teşkilâtı esasiye kanunumuz için bir noksan telâkki edilebilir.
